

ფონდი ღია საზოგადოება - საქართველო
OPEN SOCIETY - GEORGIA FOUNDATION

სოციალურ მახინჯობათა სერია

**გია ქორქოლიანი
თამარ ბარაკაშვილი
მარინა მუსხელიშვილი**

დემოკრატიზაცია

საზოგადოებები გარდამავალ პერიოდებში:
დემოკრატიზაცია თანამედროვე სამყაროში

დაშვებულია დამხმარე სახელმძღვანელოდ სოციალური
მეცნიერებების მაგისტრანტებისათვის

„მეცნიერება“
თბილისი
2001

სერიის მთავარი რედაქტორი

მარინე ჩიტაშვილი

რედაქტორი

ლია კაჭარავა

კორექტორი

დალი სულაშვილი

საავტორო უფლება (copy right) ეკუთვნის ფონდს
„ღია საზოგადოება - საქართველო“

ISBN 99928-891-9-5

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა	5
თ ა ვ ი I. დემოკრატია და დემოკრატიზაცია	
კონცეპტები და თეორიები	7
შესავალი	7
§ 1. დემოკრატია	8
დემოკრატიის არსი პოპერის მიხედვით	9
აღუს ტერენი დემოკრატიის შესახებ	11
მინიმალური, ლიბერალური და კონსოლიდირებული დემოკრატია .	14
§ 2. დემოკრატიზაციის ტაღლები	20
§ 3. დემოკრატიზაცია და შედარებითი პოლიტიკური კვლევები	28
§ 4. დემოკრატიზაცია: ძირითადი თეორიული მიღგომები (<i>ზოგადი მიმოხიღვა</i>)	34
§ 5. ფაქტორები, რომელიც განმსახღვრელ როლს ასრულებს დემოკრატიზაციის პროცესის ინტერპრეტაციისას	41
თ ა ვ ი II. დემოკრატიზაციის პროცესი, როგორც ტრანზიტი, ანუ ბაღასკლა დემოკრატიზაღ	46
§ 1. დინამიკური მოღელი	46
§ 2. ავტორიტარული რეჟიმის ლიბერალიზაცია და ძირითად პოლიტიკურ ძაღთა ურთიერთქმეღება დემოკრატიზაციის პროცესში	51
ლიბერალიზაცია	51
ძირითად პოლიტიკურ ძაღთა ურთიერთქმეღება დემოკრატიზაციის პროცესში	53
§3. პოლიტიკური რეჟიმები, დემოკრატიზაცია და დემოკრატიის კონსოლიდაციის შესაღლებღობა	57
დემოკრატიის კონსოლიდირებისთვის აუციღლებღელი ხუთი სფერო ...	59
სახელმწიფოს არარსებობა, საციონაღიში და დემოკრატიზაცია	61
თანამედროვე არადემოკრატიული რეჟიმები	67
წინამორბედი რეჟიმის ტიპის გავღუნა ტრანზიტის შესაღლო გზებზე და კონსოლიდირების ამოცანებზე	78

თ ა ვ ი	III. დემოკრატიზაცია და ეკონომიკა	94
	§1. საბაზრო ეკონომიკური რეფორმები და პოლიტიკური რეჟიმები 94	
	§2. პოსტკომუნისტური რეფორმების ძირითადი თავისებურებები 105	
	§3. არაფორმალური ეკონომიკა	112
	§4. პოსტსაბჭოთა სახელმწიფო და ეკონომიკა	117
თ ა ვ ი	IV. დემოკრატია და საზოგადოება	123
	§1. სამოქალაქო საზოგადოება	123
	§2. დემოკრატია და სამოქალაქო საზოგადოება	128
	§3. საზოგადოებრივი კაპიტალი	136
	§4. პოლიტიკური კულტურა	145
თ ა ვ ი	V. დემოკრატიზაციის თანამედროვე გამოწვევები	150
	§1. ნეოლიბერალისმი და ინტერნაციონალიზაცია, როგორც თანამედროვე დემოკრატიზაციის განმსაზღვრელი ფაქტორები ...	150
	§2. დემოკრატიზაცია და სახელმწიფო	157
	<i>კვებური სახელმწიფოს პრობლემა</i>	157
	<i>დემოკრატიზაცია და ტერიტორიული მოღიანობა</i>	160
	<i>დემოკრატია, მოქალაქეობა და სახელმწიფო</i>	161
	§3. ახალი დემოკრატიების ინსტიტუტები	169
	<i>დემოკრატია თუ კონსტიტუციური ლიბერალიზმი</i>	169
	<i>უნივერსალიზმი და პარტიკულარიზმი „ახალი დემოკრატიების“</i>	
	<i>პოლიტიკურ ინსტიტუტებში</i>	173
	<i>ლიბერალიზმი და რესპუბლიკანისმი როგორც თანამედროვე წარმომადგენლობითი დემოკრატიის საფუძვლები</i>	179
	ბიბლიოგრაფია	188

წინასიტყვაობა

წინამდებარე წიგნი წარმოადგენს დამხმარე სახელმძღვანელოს პოლიტოლოგიის სპეციალობის მაგისტრანტებისათვის. მასში გადმოცემულია ის ძირითადი თეორიები და მიდგომები, რომლებიც შემუშავდა უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში პოლიტიკური მეცნიერების სფეროში წამყვან ევროპულ და ამერიკულ მეცნიერთა მიერ.

დემოკრატიზაციის შესწავლას, როგორც მიმართულებას ბოლო წლების პოლიტოლოგიურ კვლევებში წამყვანი ადგილი უკავია. მეტიც, გარდამავალ მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნების შესწავლას, წარმოჩინდება ბევრი ისეთი სიახლე, რომელიც ცვლის რიგ გავრცელებულ წარმოდგენებს და ბიძგს აძლევს ახალი თეორიული და მეთოდოლოგიური მიდგომების წარმოშობას.

რასაკვირველია, ავტორებს არა აქვთ პრეტენზია ამომწურავ მიმოხილვაზე, მით უმეტეს, რომ ასეთი ტიპის სალექციო მიმოხილვები იშვიათობას წარმოადგენს დღევანდელი ევროპული უმაღლესი სკოლის პრაქტიკაშიც კი.

როდესაც ჩვენ განესაზღვრეთ სალექციო კურსის თემატიკა, ვხელმძღვანელობდით იმ მოსაზრებითაც, რომ დემოკრატიზაციის პროცესი, როგორც ფენომენი საქართველოს საზოგადოებისათვის უაღრესად აქტუალურია არა მხოლოდ აუადემიური, მეცნიერული თვალსაზრისით, არამედ სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა ჩვენი საზოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი განვითარების თვალსაზრისით.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ვფიქრობთ, რომ წარმოდგენილი წიგნი, საინტერესო იქნება არა მხოლოდ უმაღლესი სკოლის პოლიტიკურ და სოციალურ მეცნიერებათა შემსწავლელი სტუდენტებისა და ასპირანტებისათვის, არამედ ფართო საზოგადოებისათვის, ყველა მკითხველისათვის, ვინც დაინტერესებულია სინამდვილის ზედაპირული აღქმის ნაცვლად, უფრო სიღრმისეულად და არსობრივად გააანალიზოს დემოკრატიზაციის გზაზე მდგომ ქვეყნებში, და მათ შორის საქართველოში, მიმდინარე პროცესები.

ნაშრომი მომზადებულია საზოგადოების კვლევის ცენტრის თანამშრომელთა ჯგუფის მიერ გაა უორყოლიანის ხელმძღვანელობით, ფონდი "ღია საზოგადოება - საქართველოს" სოციალური მეცნიერებების მხარდაჭერის პროგრამის ფარგლებში. ავტორები უღრმეს მადლობას მოახსენებენ ფონდსა და შესაბამისი პროგრამის წარმმართველ ჯგუფს, რომელთა თანადგომის გარეშე ნაშრომი დღის სინათლეს ვერ იხილავდა. ასევე, გვსურს მადლობა გადავუხადოთ მოსკოვის სოციალური მეცნიერებებისა და ეკონომიკის

სკოლის პროფესორს ბორის კაპუსტინს თანამშრომლობისათვის და საინტერესო შენიშვნებისათვის. მადლობას ვუხდით აგრეთვე საზოგადოების კვლევის ცენტრის თანამშრომლებს - ანა ასელედიანსა და გიორგი სანიკიძეს, რომლებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ ცენტრის მიერ წინა წლებში გაწეულ მუშაობაში წიგნში წარმოდგენილი თემების ირგვლივ.

I დემოკრატია და დემოკრატიზაცია

კონცეპტები და თეორიები

შესავალი

80-იანი წლების ბოლოს ე.წ. სოციალისტური ბანაჟის ქვეყნებში ყველაზე სწრაფ სმარებულ სიტყვა, ალბათ დემოკრატია იყო. ამავე დროს, დასავლურ აკადემიურ პოლიტოლოგიურ ლიტერატურაში, თუმცა არა მედიასა და პოლიტიკური წრეების დისკურსში, რომელიც აღმოსავლეთ ევროპასა და სსრკ-ში 80-იანი წლების ბოლოს და 90-იანი წლების დასაწყისში მიმდინარე პროცესებს იცვლევდა, “დემოკრატია” სისშირით “დემოკრატიზაცია” ჭარბობდა. ეს, თითქოსდა, პირველი შესუდვით, უმნიშვნელო განსხვავება ტერმინოლოგიაში, სინამდვილეში ასახავდა ფუნდამენტურ, არსობრივ განსხვავებას შექმნილი რეალობის აღქმასა და მიმდინარე პროცესების გაგებაში.

კომუნისტურ ქვეყნებში, განსაკუთრებით ინტელიგენციის წრეებში გავრცელებული მოსაზრება, რომ “თუ არა კომუნიაში, ჩვენ ვიქნებით ისეთივე, როგორც დასავლეთი”, მიხეილ გორბაჩევის მიერ დაწყებული “პერესტროიკის” შედეგად მოხდენილ “ხავერდოვან რევოლუციებს” ხდიდა გარდაამტეს ზღვრად, რომლის შემდეგ პირდაპირ და მაშინვე იწყებოდა დემოკრატია. “ცივი ომის” დასრულებით გასარებული, ტექნოლოგიურად და იდეოლოგიურად გამარჯვებული ევრო-ატლანტიკის პოლიტიკური წრეებიც “ისტორიის დასასრულსა” და ჰომო საპიენსის ლიბერალურ-დემოკრატიულ ადამიანად საბოლოოდ გარდაქმნას ზეიმობდნენ. აკადემიური მეცნიერების წარმომადგენელთა მოყრდნელებულ ეჭვს, რომ დაწყებული პროცესები უკეთეს შემთხვევაში მხოლოდ დასაწყისია დემოკრატიზაციისა, რომელიც სულაც არ არის აუცილებელი დემოკრატიით დამთავრდეს, და მით უმეტეს დაუყოვნებლივ, დისონანსი ვერ შექმნდა აღფრთოვანებულ განწყობაში იმ უბრალო მრჩეხის გამო, რომ თითქმის არავინ აქცევდა ყურადღებას.

მაგრამ, გავიდა წლები, რეალობა სულ უფრო და უფრო ფართო საზოგადოებისათვის ხდოდა საცნაურს, რომ დემოკრატიის დამკვიდრება მეყსეულად შეუძლებელია, და სულ უფრო მეტად იპყრობდნენ ყურადღებას გამოცვლევები, რომელიც სწავლობს დემოკრატიზაციას, როგორც პროცესს და არა დემოკრატიას, როგორც სისტემას. დემოკრატიზაცია წამყვანი თემა ხდება პოლიტიკურ მეცნიერებებში საერთოდ და განსაკუთრებით შედარებით პოლიტიკურ კვლევებში.

ვიდრე უფრო ღრმად განვიხილავდეთ დემოკრატიზაციას, როგორც ფუნდამენტალურ (მთელი სალექციო კურსიც სწორედ ამ მიზანს ემსახურება), მოკლედ ვიტყვი, რომ სიტყვა "დემოკრატიზაცია" აღნიშნავს პოლიტიკურ ცვლილებებს, რომლებიც მიმართულია დემოკრატიისაკენ. თუ დემოკრატიას წარმოვიდგინებთ, როგორც გარკვეული პროცესის შედეგს, პოლიტიკური გარდაქმნების ციკლის საბოლოო ფორმას, დემოკრატიზაცია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გზა, რომელიც ამ ფორმისკენ მიემართება. ყველა პროცესი, რომელიც დაწყებულია დემოკრატიის მიღწევის ღონისძიებით, არ წარმოადგენს დემოკრატიზაციას; ასევე, პროცესი, რომელიც პოლიტიკურ გარდაქმნებს მოითხოვს, შეიძლება თავიდანვე დემოკრატიას არ ისახავდეს მიზნად, მაგრამ საბოლოო შედეგად სწორედ ის მოიტანოს.

პოსტსაბჭოური გარდაქმნები თავიდანვე დემოკრატიის ღონისძიებით იქნა წამოიწყებული, მათ მიზნად, დანიშნულების ადგილად იმთავითვე დემოკრატია დაისახა. მაგრამ იმისათვის, რომ განსაზღვრულ იქნეს სწორი, ოპტიმალური გზა მიზნის მიღწევისა, თავად მიზანი უნდა იყოს საკმაოდ მკაფიოდ წარმოდგენილი. წინააღმდეგ შემთხვევაში შესაძლოა აღმოჩნდეთ არა დანიშნულების ადგილას. ამდენად, დემოკრატიზაციის პროცესების შესწავლას ჩვენ თვით დემოკრატიის ცნებაში უფრო ღრმა ჩახედვით დავიწყებთ.

თავიდანვე, სანამ შეუდგებოდეთ ტერმინოლოგიაში გარკვევას და დემოკრატიის ცნების დაზუსტებას, უნდა ითქვას, რომ მსოფლიოში არ არსებობს თუნდაც ორი აბსოლუტურად იდეალური დემოკრატია, მაგრამ მაინც შესაძლებელია იმ არსებითი ნიშან-თვისებების გამოკვეთა, რომელიც თანამედროვე დემოკრატიებს ახასიათებს.

§ 1. დემოკრატია

მიუხედავად სიტყვა დემოკრატიის უაღრესად ფართო და სხვადასხვა კონტექსტუალური მნიშვნელობით ხმარებისა, ჩვენთვის ამჟამად მნიშვნელოვანია თანამედროვე დემოკრატიის ძირითადი შინაარსის განსაზღვრა. დემოკრატიის მრავალი დეფინიცია არსებობს, და შემდგომშიც ამ კურსში მოყვანილი სხვადასხვა ავტორების მიდგომები ამ მხრივ მეტად განსხვავებული იქნება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ განმარტებების ამგვარი მრავალფეროვნება არ არის მეორეხარისხოვანი მოვლენა და ხშირად ბევრი გაუგებრობის მრჩევი ხდება. აქ ჩვენ რამდენიმე ყველაზე ცნობილ განმარტებას მოვიყვანთ, ხოლო შემდგომში ყოველთვის ვეცდებით კსადი გაეხადოთ თუ რომელ "დემოკრატიანება" ლაპარაკი ამა თუ იმ კონტექსტში.

რობერტ დალი დემოკრატიას "ყველასათვის ღია შეჯიბრს" უწოდებს. დემოკრატია როგორც იდეალი (რომლის განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ მეტ-ნაკლები სისრულით) დალის მიხედვით აკმაყოფილებს,

როგორც მინიმუმ, შემდეგ ხუთ კრიტერიუმს: 1. უწყვეტური მონაწილეობა; 2. თანასწორი კენჭისყრა; 3. ინფორმირებულობაზე დაფუძნებული გაგება; 4. დღის წესრიგის კონტროლი; 5. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჩართულობა.

რეალურად არსებული თანამედროვე დემოკრატია, რომელიც ამ იდეალთან მიახლოების მიზნებს ემსახურება, მისი გაგებით, ხასიათდება შემდეგი პარამეტრებით:

- ორგანიზაციების შექმნის და მათში გაწევრიანების თავისუფლება;
- სიტყვისა და ზარის გამოხატვის თავისუფლება;
- არჩევნებში მონაწილეობის უფლება;
- უფლება იყო არჩეული საზოგადოებრივ და/ან სახელმწიფო თანამდებობაზე;

- პოლიტიკურ ლიდერთა უფლება იბრძოლონ საზოგადოებრივი მხარდაჭერისთვის და ამომრჩეველთა ხმებისთვის;

- ინფორმაციის ალტერნატიული წყაროების არსებობა;
- თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების ჩატარება;

- სახელმწიფო ინსტიტუტები უნდა იყოს დამოკიდებული კენჭისყრის შედეგებზე ან საზოგადოებრივი მხარდაჭერის გამოხატვის სხვა ფორმებზე.

ესაა პოლიარქიული დემოკრატია. პოლიარქიული დემოკრატია განსხვავდება დემოკრატიული რეჟიმების ისტორიულად უფრო ადრინდელი ფორმებისგან. დღესდღეობით ის არსებობს დასავლეთსა და ზოგიერთ სხვა ქვეყანაში. შეიძლება ითქვას, რომ პოლიარქია არის ტერმინი, რომელიც ცალზე სწორად იხმარება თანამედროვე პოლიტოლოგიურ ლიტერატურაში დემოკრატიის თანამედროვე პოლიტიკური სისტემის აღსაწერად და დასახასიათებლად.

ეს განმარტება სასარგებლოა თავისი ლაკონურობის და კონკრეტულობის გამო, ის იძლევა მკაფიო კრიტერიუმებს რეჟიმის დემოკრატიულობის შესამოწმებლად. თუმცა დემოკრატიის შინაარსში უფრო ღრმად ჩასახვდად სასარგებლო იქნება ცავეცნოთ კარლ პოპერის ათიოდე წლის წინ, მის ერთ-ერთ უკანასკნელ სტატიაში გამოქვეყნებულ მოსაზრებებს დემოკრატიის არსის თაობაზე, ალენ ტურენის შესუჯულებებს იმაზე, თუ რას ნიშნავს დემოკრატია დღეს, მისი დღევანდელი გაგებით და მინიმალური ანუ საარჩევნო დემოკრატიის ცნებას.

დემოკრატიის არსი პოპერის მიხედვით

დემოკრატია არ არის ისეთი ფენომენი, რაც, ერთხელ დაძველებული, შემდგომში თავისით არსებობს და საკუთარ საფუძვლებს ასაზრდოებს. დემოკრატია ვერ იარსებებს მასზე და მის პრაქტიკებზე მუდმივი მსჯელობის გარეშე არა მარტო ახლადდემოკრატიზებად საზოგადოებებში, არამედ თვით დამ-

კვიდრებული ლიბერალური დემოკრატიის შუაგულშიც. ამას მოწმობს ის, რომ დემოკრატიის არსის გააზრებას და მისი თეორიების განახლებას მუდმივად უბრუნდებიან დასავლეთის ყველაზე ღრმა თეორეტიკოსები და ფილოსოფოსები. კარლ პოპერი ერთ-ერთი იმათგანია, ვინც კვლავ უბრუნდება დემოკრატიის თემას და გვთავაზობს დემოკრატიის არსებობა-არარსებობის არატრადიციულ, მეტად პრაგმატულ კრიტერიუმს.

დემოკრატიის კლასიკური თეორია, ამბობს პოპერი, მოკლედ რომ ვთქვათ, არის თეორია იმისა, რომ დემოკრატია ხალხის მმართველობაა და ხალხს აქვს უფლება მართოს. კამათი მმართველობის შესახებ ისტორიულად ეხებოდა პასუხს კითხვაზე: "ვინ უნდა მართავდეს სახელმწიფოს?" ამ კითხვაზე სხვადასხვა ისტორიულ კონტექსტში გაიცემოდა სხვადასხვა პასუხი - "საუკეთესონი" (პლატონი), "არმია აჯანონებს მმართველს" (რომის იმპერია), "ღმერთი ლეგიტიმურ პირთა, მონარქთა მემფეობით" (შუა საუკუნეების ევროპა), "მართავს გაბატონებული კლასი" (მარქსი) და ა.შ.

სინამდვილეში კი, პოპერის მტკიცებით, საკითხის ასე დაყენება (ვინ უნდა მართავდეს), ანუ მმართველობის ლეგიტიმურობის წყაროს განსაზღვრის წინ წამოწევა, მავნე პრაქტიკაა. სრულიად ახალი პრობლემა უნდა იყოს აღიარებული რაციონალური პოლიტიკური თეორიის ფუნდამენტურ პრობლემად. ახალი პრობლემა, რომელმაც ძველის ადგილი უნდა დაიკავოს, შეიძლება ამდგვარად იქნეს წარმოდგენილი: როგორ უნდა ჩამოყალიბდეს სახელმწიფოში ხელისუფლების სისტემა, რომ შეიძლებოდეს ცუდი მმართველების მოშორება სისხლისღვრისა და ძალადობის გარეშე?

ძველი შეკითხვის საპირისპიროდ ეს არის მთლიანად პრაგმატული, თითქმის ტექნიკური პრობლემა. და თანამედროვე, ე.წ. დემოკრატიები პოპერს მისი პრაქტიკული მოგვარებისათვის კარგ მაგალითად ესახება, თუმცა ისინი თავის დროზე გაცნობიერებულად არ შექმნილა ამ პრობლემის გადასატრეფლად. მართლაც, მათ ყველას ვააჩნია ის, რაც გულისხმობს ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილების უმარტივეს პრინციპს - ხელისუფლება შეიძლება გამოცვალონ უმრავლესობის ხმებით.

პოპერის ეს თეორია, თუმცა კი ხაზგასმით არ წარმოადგენს "ხალხის მმართველობის" თეორიას, და უფრო მეტად კანონის მმართველობას ნიშნავს, რომელიც განაპირობებს ხელისუფლების უსისხლო დათხოვნას უმრავლესობის ხმებით, არ ევახება დასავლური დემოკრატიების პრაქტიკას და ამდენად მას შეიძლება "დემოკრატიის" თეორია ეწოდოს.

უინსტონ ჩერჩილმა ერთხელაც ხუმრობით თქვა, რომ დემოკრატია არის მმართველობის ყველაზე უარესი ფორმა, თუ არ ჩავთვლით მმართველობის ყველა სხვა ცნობილ ფორმებს.

და ეს, პოპერის ზრით, გახლავთ არსი: ვისაც კი ოდესმე უცხოვრია მმართველობის სხვა ფორმის პირობებში - ვთქვათ, დიქტატურის ქვეშ, რომელიც არ შეიძლება შეიცვალოს სისხლისღვრის გარეშე - ეცოდინება, რომ თუც დემოკრატია არ არის სრულყოფილი ფორმა, ის ღირსია, რომ

იბრძოლო მისთვის, და, რომ თავიც შესწირო მას, როგორც ეს პოპერს სწამს.

პოპერის მთელი თეორია შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს - არსებობს მხოლოდ ორი ალტერნატივა, რომელსაც ვიცნობთ: ან დიქტატურა, ან დემოკრატიის რომელიმე ფორმა. და ჩვენ არ ვაჩყარებთ ჩვენს არჩევანს დემოკრატიის სიკეთეზე, რომელიც შეიძლება საეჭვო იყოს, არამედ - მხოლოდ და მხოლოდ დიქტატურის სიანგზე, რაც აშკარაა. არა მარტო იმიტომ, რომ დიქტატორი იძულებულია ბოროტად გამოიყენოს თავისი ძალაუფლება, არამედ იმიტომაც, რომ დიქტატორი, თუნდაც კეთილმოსურნე, სხვას ყველას ართმევს პასუხისმგებლობას, მამასადამე, მათ ადამიანურ უფლებებსა და მოვალეობებს. ეს საკმარისი საფუძველია, რათა უპირატესობა მიენიჭოს დემოკრატიას - კანონის მმართველობას, რომელიც არასასურველი მთავრობის თავიდან მოშორების შესაძლებლობას იძლევა.

ალენ ტურენი დემოკრატიის შესახებ

ალენ ტურენი, განიხილავს რა დემოკრატიას ფართო კონტექსტში, ყურადღებას ამახვილებს იმაზე, რომ დემოკრატია არ არის აბსტრაქტული, უპაერო სივრცეში კონსტრუირებული სისტემა, მას საზოგადოება ასაზრდოებს, თავისი ღირებულებებით, სოციალური ურთიერთობებითა და მისწრაფებებით.

თუ დემოკრატიის კონცეფციას უაღრესად მარტივად და შეხლულულად მივუდგებით, შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ დემოკრატია არის თავისუფალი არჩევა მმართველობისა მართულების მიერ, რაც გულისხმობს თავისუფალ არჩევნებს, პარტიათა და პროფკავშირთა არსებობის შესაძლებლობას, პროპაგანდისტულ კამპანიათა წარმართვას ასოციაციათა თავისუფლებების წყალობით, შეკრებათა და სიტყვის თავისუფლებას.

არჩევანის პოლიტიკური თავისუფლების ცული ვერ იარსებებს, თუ არ იქნა აღიარებული საზოგადოებრივი სფეროს არსებობა. პიროვნული ძოლაცია, საზოგადოების ფრაგმენტაცია, კომუნიკაციის სისუსტე ცალკეულ სოციალურ კატეგორიებს შორის წარმოადგენს თითქმის გადაუკლავებელ ბარიერებს დემოკრატიისათვის.

პოლიტიკური საზოგადოების არსებობის ეს მოთხოვნილება გულისხმობს, რომ ის უნდა იყოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოსაგან, ან უფრო მეტიც, უნდა იყოს სახელმწიფოზე ზევით - განსხვავება, რომლის აღიარებაც ჩვენ სშირად გვიჭირს.

საკუთრივ დემოკრატიის სფერო ეს არის პოლიტიკური სისტემა. ერთი მხრივ, მასთან შეხებაშია კერძო სამყარო, ხოლო მეორე მხრივ - სახელმწიფო სამყარო. შეუძლებელია იყოს დემოკრატია, თუ სამოქალაქო მდგომარეობა, რომელსაც უკავია შუალედური პოზიცია, არ იხიდავს, ერთი მხრივ, კერძო ინტერესებსა და რწმენებს (შეხედულებებს), ხოლო მეორე მხრივ - სახელმ-

წიფოსადმი მიმართებას, მის აღიარებასა და მიღებას. არ შეიძლება იყოს დემოკრატია, თუ კერძო რწმენები, შესხედულებები, ინტერესები და სახელმწიფოებრივი ცნობიერება შეერწყმინან, შეკაფშირდებიან უშუალოდ, ამოაგდებენ რა სამოქალაქო მდგომარეობის შუალედურ პოზიციას.

დემოკრატია წარმოადგენს მუდმივ ძალისხმევას, მცდელობას სამოქალაქო მდგომარეობის სვეროს შექმნისა და იმის უზრუნველყოფისა, რომ კერძო რწმენებმა, შესხედულებებმა, ინტერესებმა და ჯგუფურმა კუთვნილებამ შეძლონ შეერთება და შერწყმა ურთიერთპატივისცემის ატმოსფეროს პირობებში. დემოკრატია სუსტია, როდესაც მისი უნარი შუამავლობისა არა-ადექვატურია და როდესაც ძალები, რომელთა შორისაც ის შუამავლობის როლს თამაშობს, სუსტია ან ჩაკეტილია საკუთარ თავში. ისინი ვინც მხარს უჭერენ, ჩხიარებენ წმინდა ინსტიტუციონალურ შესხედულებას დემოკრატიაზე, ხერიოხულ შეჯდომას უმეგბენ. ისინი არ სვამენ კითხვას, როგორი ძალები იქნება მობილიზებული და როგორი მსხვერპლი იქნება მისაღები დემოკრატიის დაჯვისათვის. „მხოლოდ გონება არ არის საკმარისი გონების დასაცავად“ (მაქს ხორკჰაიმიერი - გერმანელი ებრაელი ფილოსოფოსი II მსოფლიო ომის ბოლოს). თავისუფლებათა დაცვა და ხელის შემლა ანტიდემოკრატიულად განწყობილი ადამიანებისა და ჯგუფებისათვის ძალაუფლების მოპოვებაში არასაკმარისია დემოკრატიის დაჯვისათვის. მან (დემოკრატია) შეიძლება გაძლოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც დაფუძნებულია დარწმუნებულობაზე, რწმენაზე პოლიტიკური თავისუფლებისა და იმზე, რასაც მონტესკიემ პირველმა უწოდა ზნეობა.

იმისთვის, რომ გამოვეყოთ, გამოვანშკარაოთ ეს წყურვილი დემოკრატიისა, ჩვენ კონკრეტულად უნდა მივიდეთ პოლიტიკური ცხოვრებისა და მასში პიროვნული მონაწილეობის რეალურ გამოცდილებასთან. აქამდე ჩვენ მისართული გექონდა ჩვენი მზერა ზევით და ვხედავდით, რომ დემოკრატია გულისხმობს პოლიტიკურ საზოგადოებას და, ამდენად, საზოგადოების დამოუკიდებლობას სახელმწიფოსთან მიმართებაში; ე.ი. დამოუკიდებლობას პრობლემებისა, რომელნიც დაკაფშირებული არიან საზოგადოების მართვასთან, მისი (საზოგადოების) განვითარებისა და მოდერნიზაციის პრობლემათაგან (რომელიც დაკაფშირებულია სახელმწიფოსთან). საჭიროა, რომ ახლა მზერა მიიმართოს ქვევით - სოციალურ ჯგუფებსა და კერძო შესხედულება-რწმენებზე, ინტერესებზე, რათა დემოკრატიის საერთო, საზოგადოებრივი პირობების მიღმა, წარმოვანინოთ მისი საფუძვლები პიროვნებასა და კულტურაში.

დემოკრატია უნდა იყოს წარმომადგენლობითი, ანუ პოლიტიკური წარმომადგენლები უნდა შესაბამებოდნენ ინდივიდებს საზოგადოებაში საერთოდ, ან უკიდურეს შემთხვევაში მნიშვნელოვანი ხარისხით, იმდენად, რომ ამ ადამიანებს შეეძლოთ გააიგონ თავი პოლიტიკურ ხელისუფლებასთან.

შეიძლება თუ არა საერთოდ ფიქრეც კიდემოკრატიაზე, თუ არ არსებობს დარწმუნებულობა აუცილებლობაში გაბატონებული უმრავლესობისგან

უმცირესობის, „დიდ მოღვაწეთაგან“ „პატარა ადამიანთა“, კაპიტალისტ ბოსებისაგან მუშათა კლასის დაცვისა? როგორი ფორმულაც არ უნდა იქნას გამოყენებული, ყველა შემთხვევაში დგას პრობლემა გაბატონებულ სოციალურ ერთიერთობათა გადასინჯვისა, მათდამი შეწინააღმდეგებისა და სწორედ ეს ბრძოლა ბატონობისა და გაბატონებულის წინააღმდეგ აღლევს დემოკრატიას მობილჩობის იმ ძალას, რომლის უზრუნველსაყოფად არასაკმარისია მხოლოდ თავისუფალ ინსტიტუტთა არსებობა. თუმცა იმ შემთხვევაში, თუ ხალხი არ ქვეყანა თავს იცავს შემოჭრილი ან ოკუპანტი უცხო სახელმწიფოსაგან, მაშინ ეს ბრძოლა შეიძლება ასოცირებული იყოს დემოკრატიის დაცვისთვის ბრძოლასთან, მაგრამ ეს ორი რამ (ბრძოლები) ერთმანეთში არ უნდა აფერიოთ. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა არ გვევლინება თავისთავად არც ხელშემწყობად და არც საწინააღმდეგოდ დემოკრატიასთან მიმართებაში. ჩვენ დროში, თანამედროვე პერიოდში უკვე აღარ შეიძლება იქნეს აღიარებული, რომ დემოკრატია წარმოადგენს საყოველთაო ნების გამოხატულებას. მეტიც, ჩვენ ვმისობთ კიდევ, რომ მოწოდებამ ერთსულაობისაგან შეიძლება მიგვიყვანოს უმცირესობათა განდევნამდე ან უკულებელყოფამდე და უკონტროლო და შეუხელდავი აბსოლუტური ძალაუფლების დამყარებამდე.

ამავე დროს, რაც უფრო მეტად განსხვავებულნი და სპეციალიზირებულნი ხდებიან ინტერესთა ჯგუფები, მით ნაკლებად აქვთ უნარი დაკავებული იყვნენ საზოგადოების საერთო პრობლემებით და მით უფრო სუსტდება დემოკრატია. ასეთი ჯგუფების მოქმედება გვაგონებს ბაზარზე ეკონომიკურ ჯგუფთა მოქმედებას, დემოკრატია კი არ არის პოლიტიკური ბაზარი.

ჩვენ უნდა წავიდეთ უფრო ღრმად, გავჯდეთ წარმოდგენას, რომ დემოკრატია ინდივიდუალური ინტერესებისა და საერთო ინტერესის შეერთებაა. ასეთი შეერთება შეუძლებელია, თუ არ არსებობს დარწმუნებულობა, რომ ადამიანები თანასწორნი არიან, მიუხედავად განსხვავებისა ტალანტსა (ნიჭსა) და ბუნებით. ისტორიულად ამ პრინციპმა მიიღო ორი ფორმა. ზოგისთვის ეს საფუძველი იყო რელიგიური, სხვებისთვის - რესპუბლიკური. საფრანგეთმა მისცა ამ მეორე პოლიტიკურ ფილოსოფიას (რესპუბლიკანობას) მისი მთავარი გამოხატულება. საფრანგეთის რევოლუციამ შეცვალა არისტოკრატები მოქალაქეებით, საიდანაც გამომდინარეობდა პროგრესული საშემოსავლო გადასახადის, მემკვიდრეობაზე გადასახადის და შემოსავლებში განსხვავების შემცირების ზომების როლის მნიშვნელობა. მაგრამ ეს ზრუნვა თანასწორობაზე შეიძლება მიემართებოდეს ავტორიტარული ცენტრალიზებული ძალაუფლების გაძლიერებისკენაც.

თავისუფლება და დემოკრატია ადრიდახვე იგივეობადა სოციალური ბარიერების რღვევასთან და საზოგადოებისა და ერის ინტეგრაციასთან. რესპუბლიკა განისაზღვრებოდა, როგორც ერთადერთი და განუყოფელი განსხვავებით ძველი რეჟიმებისაგან, რომელიც დაყოფილი იყო ფენებად ჩვეულებების, პროვილეგიებისა და სპეციფიკური ადგილობრივი სამართლის შენ-

არჩუნებთ. აქედან გამომდინარე, ჩანდა ისე, რომ დემოკრატია მთლიანად ასოცირებულია რაციონალობასთან. მაგრამ ეს პერიოდი დიდი ხანია გავიდა: ჩვენ დიდხანს ვცდილობდით გაეთავისუფლებულიყავით გაჭირვებისგან და ტრადიციიზგან პროგრესის უნივერსალისტერი იდეის მიღების საშუალებით; საზოგადოდ, მაგრამ სამყაროს დიდი უმრავლესობა სულ უფრო მეტად იხრება დემოკრატიის ისეთი დფინიციისაკენ, რომელიც ვუძნება პიროვნულ და არა საზოგადო, საერთო მოსაზრებებს, ინტერესებსა და ლოგიკას.

არ შეესაბამება ჭეშმარიტებას ის, რომ მსოფლიო ბუნებრივად მიდის დემოკრატიისაკენ. ვინ შეიძლება იყოს დარწმუნებული, რომ დემოკრატია იგივეობრივია რაციონალურობისა და თანამედროვეობისა, როდესაც 20-იანი წლების გერმანია, შესანიშნავი ნიმუში თანამედროვე ქვეყნისა, გახდა ნაკისტური და როდესაც მრავალი რეჟიმი ლათინურ ამერიკაში, რომელთაც უწოდებდნენ „განვითარებადს“, შეიცვალა ავტორიტარული ძალაუფლებით?

რადგან ნებისმიერი ამ ზემოთმოტანილ დფინიციათაგან, შორს არის იმისგან რომ იყოს სრულყოფილი, დემოკრატია უნდა განისაზღვროს უფრო რთულად და რეალისტურად - თავისუფალი არჩევანი მმართველობისა, რომელიც წარმოადგენს უმრავლესობის ინტერესებს და პატივს სცემს ყველა ადამიანის ფუნდამენტურ უფლებას იცხოვროს თავისი რწმენის, შესუდ-ულებათა და ინტერესთა შესაბამისად.

მინიმალური, ლიბერალური და კონსოლიდირებული დემოკრატია

აღენ ტერენთან დასმული პრობლემა - ის, რომ დემოკრატია აღემატება თავის მინიმალისტურ განმარტებას - უაღრესად მნიშვნელოვანი თეორიული კვლევებისა და დებატების საგანი გახდა დემოკრატიზაციის პროცესების შესწავლისას.

ზოგჯერ თვლიან, რომ დემოკრატიის მინიმალური სტანდარტების მიღწევა (თავისუფალი არჩევნების ჩატარება) იგივეა, რაც თავისუფლების და პიროვნების უფლებების დამკვიდრება. სინამდვილეში ეს ასე არ არის. პიროვნული თავისუფლება უკავშირდება ლიბერალური ღირებულებების აღიარებას - ინდივიდუალუზმს და კანონის უხეზაესობას, რაც მხოლოდ ლიბერალურ დემოკრატიებში გვხვდება.

რა სახელიც არ უნდა დავარქვათ - ლიბერალური დემოკრატიები, ანუ კაპიტალისტური დემოკრატიები, ან დასავლური ტიპის დემოკრატიები, პოლიარქიები, თანამედროვე განვითარებული დემოკრატიები - ერთი რამ კი ცხადია, რომ მათ რიცხვში შედის აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და კიდევ მინიმუმ 30 ქვეყანა.

ლიბერალური დემოკრატია, რომელიც ამ ქვეყნებში ჩამოყალიბდა, წარმოადგენს დემოკრატიის თანამედროვე ფორმას. და მიუხედავად იმისა, რომ

დემოკრატია (არალიბერალური სახით) ჯერ კიდევ ბერძნებთან არსებობდა, ახალ ისტორიაში ლიბერალურმა დემოკრატიაზე ორი საუკუნით ადრე წარმოიშვა.

ლიბერალურმა არის იდეათართული სისტემა, რომელიც საზოგადოების საწყისად ინდივიდს ისახავს. საზოგადოება „შედგება“ ინდივიდებისაგან და თავისი არსით სხვა არაფერია, თუ არა მისი წევრებისა და მათ შორის ურთიერთობების ერთობლიობა. ეს შეხედულება, რომელსაც ზოგჯერ ინდივიდუალურად უწოდებენ, აყალიბებს ლიბერალურ შეხედულებებს პოლიტიკურ, საკანონმდებლო, მორალურ, ეკონომიკურ, მეთოდოლოგიურ და სხვა საკითხებზე.

დემოკრატია, რომელიც არ არის დაფუძნებული ლიბერალურ ღირებულებებზე, იოლად შეიძლება გარდაიქმნას უმრავლესობის ბატონობად უმცირესობაზე და თავისუფლებისთვის არანაკლებ საშიში გახდეს, ვიდრე დესპოტიზმი. დასავლური ჰუმანური ზნეობა საუკუნეების განმავლობაში მიმართული იყო „უმრავლესობის ტირანიის“ საშიშროების შესწავლაზე.

გარდა ლიბერალური დემოკრატისა დღეს მსოფლიოში დემოკრატის სხვა ფორმებიც არსებობს, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ კონკრეტულად სიმკაცრე არც „ლიბერალურ დემოკრატის“ და არც დემოკრატის სხვა ფორმებს არ ახასიათებთ. დევიდ კოლიერი და სტივენ ლევიცკის გამოკვლევა დემოკრატის 550 „ქვესახეობას“ ითვლის. ცხადია, რომ „დემოკრატის“ საერთო სახელწოდების ქვეშ მეტად განსხვავებული რეჟიმების გაერთიანება უკავშირდება უაღრესად მნიშვნელოვანი სხვაობების იგნორირებას. დემოკრატია კი პოლიტიკის კვლევებს, რაც შედარებით მეთოდის გამოყენებას ვუწოდებთ, ცხადია, უფრო დიფერენცირებული მიდგომა სჭირდება. აქ ჩვენ განვიხილავთ ბოლო წლების ტრანზიტოლოგიურ ლიტერატურაში ყველაზე სწორად ხმარებულ ტერმინებს - ლიბერალური დემოკრატია, კონსოლიდირებული დემოკრატია და მინიმალური, ანუ საარჩევნო დემოკრატია, როგორც მათ ღარი დაიმონდი განსაზღვრავს.

დემოკრატის მინიმალისტური განმარტება მომდინარეობს ჯოზეფ შუმპეტერისგან, რომელიც დემოკრატის განსაზღვრავს როგორც სისტემას, რომელშიაც „ინდივიდებს აქვთ შესაძლებლობა მიიღონ მონაწილეობა პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებაში მოსახლეობის ხმებისთვის კონკურენტული ბრძოლის გზით“ (შუმპეტერი 1947, გვ. 269). შემდგომში სემუელ ჰანტინგტონმა ახალი სული შთაბერა ამ განმარტებას, გამოიყენა რა იგი დემოკრატია კი ტალღების აღსაწერად. რობერტ დალის მიერ შემოტანილი პოლიარქიის ცნებაც ამ განმარტების გაერკობას წარმოადგენს; მასში გათვალისწინებულია არა მარტო ფართო პოლიტიკური კონკურენტია და მონაწილეობა პოლიტიკაში, არამედ თავისუფლებათა (სიტყვის, პრესის, სხვ.) მაღალი ხარისხი და პლურალურა.

თანამედროვე მინიმალური დემოკრატია, რომელსაც არცერთე საარჩევნო დემოკრატისა უწოდებენ, რათა განასხვავონ იგი ლიბერალური დემოკ-

რატიისგან, პოლიტიკური მოწყობის ფორმაა, რომელიც არსებობს იქ, სადაც ტარდება არჩევნები და დაცულია ძირითადი სამოქალაქო უფლებები - როგორცაა სიტყვის და ღირსის თავისუფლება - იმისთვის, რომ ღირს მოკლებული არ იყოს არჩევნების დროს კონსურენცია და არჩევნებში მონაწილეობა. ამგვარ ქვეყნებში, მიუხედავად იმისა, რომ სრულდება დემოკრატიის არსებობის მინიმალური მოთხოვნები, ადამიანთა უფლებების ყოველდღიურ განხორციელებას ჩვეულებრივ რეალური ყურადღება არ ექცევა. მინიმალური დემოკრატიის არსებობა და სტაბილურობა მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში მეტყველებს იმაზე, რომ ბევრი უშეშებს შეცდომას, როდესაც გადაამეტებულ ყურადღებას უთმობს არჩევნებს, როგორც დემოკრატიის არსებობის მთავარ კრიტერიუმს ("მცდარი ელექტორალში" ტერი კარლის ტერმინოლოგიით) იმის მსხვედველობაში მიღების გარეშე, თუ რამდენად უზრუნველყოფენ ეს არჩევნები, თუნდაც მრავალპარტიული და სამართლიანი, საზოგადოების ამა თუ იმ წევრის მიერ საკუთარი ინტერესების და უფლებების განხორციელებას. საარჩევნო დემოკრატიის არსებობა წერ კიდევ არ ნიშნავს ლიბერალური დემოკრატიის არსებობას და ამგვარი ქვეყნები სულაც არ არიან გარანტირებულნი, რომ სამუდამოდ შეინარჩუნებენ არსებულ პოლიტიკურ რეჟიმს, ვინაიდან ამ რეჟიმისათვის არსებული საზოგადოებრივი ცხოვრების ბევრი ასპექტი საყრდენის როლს ვერ შეასრულებს.

იხეთი ქვეყნები, როგორებიცაა, მაგალითად, თურქეთი, რუსეთი, შრი-ლანკა, კოლუმბია და სხვები დღესდღეობით წარმოადგენენ საარჩევნო დემოკრატიებს. მაგრამ ლიბერალური დემოკრატიის მახასიათებელ უფრო მკაცრ მოთხოვნებს ისინი ვერ აკმაყოფილებენ. ყველა ამ ქვეყანაში ადამიანთა პოლიტიკური უფლებები და სამოქალაქო თავისუფლებები მხიშველოვნადაა შეზღუდული, მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს მაღალი კონსურენცია პარტიებს შორის და ტარდება თავისუფალი არჩევნები.

ლიბერალური დემოკრატია მინიმალურისგან განსხვავდება იმითაც, რომ რეგულარული, თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების და საყოველთაო ხმის უფლების გარდა მას სხვა მახასიათებლებიც გააჩნია. მასში არ უნდა არსებობდეს ძალაუფლების "დაკული" ზონები სამხედროებისთვის ან სხვა პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ძალებისთვის, რომლებიც არ იქნება ანგარიშვალდებული ელექტორატის წინაშე. გარდა მმართველთა "ვერტიკალური" პასუხისმგებლობისა მართულთა წინაშე (რაც მიიღწევა არჩევნების წიით) უნდა არსებობდეს "ჰორიზონტალური" ანგარიშვალდებულება სახელმწიფო მოღვაწეთა ერთიმეორის წინაშე. ის ასევე მოიცავს ფართო პოლიტიკურ და სამოქალაქო პლურალიზმს, რომელიც უზრუნველყოფს როგორც პიროვნულ, ასევე წევრურ თავისუფლებას.

საზგასასმელია ის, რომ თავისთავად არჩევნების ჩატარების არსებობის პროცედურა არ ნიშნავს იმას, რომ პოლიტიკური რეჟიმი წარმოადგენს საარჩევნო დემოკრატიას. ასე მაგალითად, აზერბაიჯანში რეგულარულად ტარდება არჩევნები, მაგრამ მიუხედავად ამისა იქ არსებული სისტემა კლასიფი-

ცირდება როგორც არადემოკრატიული. ანუ არჩევნების ჩატარება თავისთავად არ ნიშნავს კონკურენტული პოლიტიკური გარემოს არსებობას, რომელშიაც პარტიების მონაცვლელობა ხელისუფლებაში ხორციელდება მშვიდობიანი, არაძალადობრივი, დემოკრატიული გზით. ის, თუ როგორ ტარდება არჩევნები და რა თავისუფლებებითაა უზრუნველყოფილი მათი სამართლიანი ჩატარება, სულაც არაა მეორესხარისხოვანი საკითხი საარჩევნო დემოკრატიის არსებობა-არარსებობისთვის.

რეჟიმი, რომც იყოს დემოკრატიული, საჭიროებს დაცვას და განმტკიცებას, სხვა შემთხვევაში მან შეიძლება ეროზია განიცადოს. დემოკრატიული რეჟიმი სიმტკიცეს შეიძენს იმ შემთხვევაში, თუ შეიქმნა ახალი პოლიტიკური კულტურა - მთელი საზოგადოება განიხილავს დემოკრატიას არა საშუალებად, არამედ საკუთარი ცხოვრების წესად, მათ სჯერათ, რომ დემოკრატიანე უკეთესს ისინი ქვეყნისთვის ვერაფერს მოიფიქრებენ. ქვეყნის კონსტიტუცია უნდა გახდეს არა აბსტრაქცია, არამედ ყოველდღიური ქცევის საყოველთაოდ აღიარებული საფუძველი, ამგვარ საზოგადოებაში არ უნდა არსებობდნენ პოლიტიკური ძალები, რომლებსაც ექნებათ არადემოკრატიული გზებით ძალაუფლების მოპოვების შანსი - საზოგადოებამ ეს თავად არ უნდა დაუშვას. ამგვარი დემოკრატია იქცევა კონსოლიდირებულ, დამკვიდრებულ დემოკრატად - საზოგადოებად, რომელსაც ავტორიტარული და დიქტატორული მმართველობა არ ემუქრება, თუ არ მოხდა მკვეთრი, რადიკალური ცვლილება თვით მის გარემოში. ზოგჯერ მიიჩნევენ, რომ კონსოლიდირებული დემოკრატია უკვე სრულფასოვანი, ლიბერალური დემოკრატიაა, მისი მაგალითი დღეს არის ბალტიისპირეთის ქვეყნები, პოლონეთი და სხვა.

კონსოლიდირებულ დემოკრატად გადასაქცევად, საარჩევნო დემოკრატიაში მეტი სიღრმე და ლიბერალობა უნდა შეიძინოს. დემოკრატიის კონსოლიდირებას ხელს უწყობს მთელი რიგი ცვლილებები პოლიტიკაში, ეკონომიკაში, საზოგადოებრივ ურთიერთობებში და მენტალიტეტში. დემოკრატიის კონსოლიდირება უფრო ადვილია ისეთ საზოგადოებებში, სადაც არ არსებობს მნიშვნელოვანი სუბკულტურული დაყოფა - მაგალითად, ეთნიკური, რელიგიური, ტერიტორიული და სხვა. ცნობილია, რომ უკიდურესად ღარიბ ქვეყნებს უჭირთ დემოკრატიის შენარჩუნება, ხოლო განათლების მაღალი დონე და ცხოვრების ცივილიზებული სტანდარტი დემოკრატიისთვის ხელსაყრელია.

ითვლება, რომ დემოკრატიის კონსოლიდირებას წინ უსწრებს გარკვეული ხელსაყრელი ფაქტორების - კონსოლიდაციის პრერეკვიზიტების, წინაპირობების შექმნა. ასეთებადაა მიჩნეული, მაგალითად, სამოქალაქო საზოგადოება, კონკურენტული და ეფექტიანი ეკონომიკა, კანონის მმართველობა და სხვ. ამავე დროს არ უნდა დავივიწყოთ, რომ, მაგალითად, ინდოეთს პრაქტიკულად არ გააჩნია არც ერთი ამგვარი მახასიათებელი, მაგრამ მოუხედავად ამისა ეს ქვეყანა წლების განმავლობაში წარმატებით ინარჩუნებს დემოკრატიულ რეჟიმს და მოსალოდნელია, რომ მომავალშიც შეინარჩუნებს.

ამგვარად, ისტორიულ აუცილებლობაზე აპელირება და მეცნიერული კრიტიკური შეფასების გამოცნობა, რომლებიც უტყუარად დაასაბუთებენ ამა თუ იმ ქვეყანაში დემოკრატიის კონსოლიდირების შესაძლებლობას საკმაოდ არასაინდო დასკვნების მომტანი შეიძლება აღმოჩნდეს. თუმცა გარკვეული სტატისტიკური კანონზომიერებები (კორელაციები) არსებობს, და ისინი გარკვეულ ორიენტირებს იძლევიან.

საკონტროლო კითხვები

1. რა პარამეტრებით ახასიათებს რობერტ დალი იდეალურ დემოკრატიას? პოლიარქიას?
2. როგორ დააყენა კარლ პოპერმა დემოკრატიის პოლიტიკური თეორიის პრობლემა?
3. როგორია ლიბერალიზმის და დემოკრატიის ურთიერთმიმართება?
4. დაახასიათეთ საარსებო, ანუ მინიმალური დემოკრატია.
5. რა განაპირობებს დემოკრატიული რეჟიმის სიმტკიცეს?
6. რაში მდგომარეობს დემოკრატიის კომსოლიდირება?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

დემოკრატია

ავტორიტარიზმი

პოლიარქია

დიქტატურა

წარმომადგენლობითი დემოკრატია

მინიმალური დემოკრატია

ლიბერალური დემოკრატია

კონსოლიდირებული დემოკრატია

კონსოლიდაციის პრევენციულობა

ბიბლიოგრაფია

1. კარლ პოპერი. კიდევ ერთხელ ღია საზოგადოებისა და მისი მტრების შესახებ. - ჟურნალი "ეპოქა", N 4, 1998.
2. М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль, Ю. Е. Федоров. Демократия и демократизация (раздел учебного пособия). - "Полис", 5, 1996.
3. Б. Г. Капустин. Три рассуждения о либерализме и либерализмах. - "Полис", N 3, 1994.
4. Х. Х. Линц. Крушение демократических режимов. Крушение, разрушение и восстановление равновесия. - Проблемы Восточной Европы, 39-40, Вашингтон, 1993.

5. А. Турен. Что означает демократия сегодня? - Антология мировой политической мысли, т2, Зарубежная политическая мысль XX в. Москва, Мысль, 1997.
6. И. Шапиро. Введение в типологию либерализма. - "Полис", 3, 1994.
7. А. Н. Birch. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Routledge, 1993.
8. R. A. Dahl. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press 1971.
9. R. A. Dahl. *On Democracy*. Yale University Press, 1998.
10. L. Diamond. *Is the Third Wave Over?*. Journal of Democracy, v.7, N.3, 1996.
11. ed. H. Handelman, M. Tessler. *Democracy and its Limits. Lessons from Asia, Latin America, and the Middle East*. University of Notre Dame Press, 1999.
12. G. O'Donnell. *Illusions about Concolidation*. Journal of Democracy, v. 7, N.2, 1996.

§ 2. დემოკრატიზაციის ტალღები

სრულიად დემოკრატიული რეჟიმები, რომლებშიაც თავისუფლად ირჩევა მოსახლეობის წინაშე სრულიად ანგარიშვალდებული მთავრობა და წარმომადგენლობითი ინსტიტუტები, და ამასთან მთავრობის ძალაუფლება შეზღუდულია კანონის უხედავობით, ყოველთვის მსოფლიო რეჟიმების უმცირესობას შეადგენდა. დღეს ამასთან დაკავშირებით ბევრი გაუგებრობა ჩნდება დემოკრატიის განმარტების ბუნდოვანობის გამო. როგორც ზემოთ უკვე ვახსენეთ, ზოგჯერ თავისუფალი არჩევნების ჩატარება ვაიგივებულა დემოკრატიასთან, ხშირად სჯერათ, რომ თუ ტარდება თავისუფალი არჩევნები, რეჟიმი უკვე კონსტიტუციური და სამართლებრივია, მას გააჩნია სამოქალაქო საზოგადოების თავისუფალი ინსტიტუტები. გამოცდილება აჩვენებს, რომ ეს ხშირად სიმართლეს არ შეესაბამება.

XVIII, XIX და XX საუკუნეების რევოლუციები მიმართული იყო ძველი რეჟიმების ლიკვიდაციისაკენ, მაგრამ ჩვენ დროში, დღეს ის უმცირესობები ან უმრავლესობები, რომელნიც მიიხსნევენ თავს ჩაგრულებად (ან ნაღალატევად) ახალი რეჟიმებისგან, იწყებენ მოძრაობას დემოკრატიის არარევიოლუციური კონცეფციის სახელით. ეს განსაკუთრებით აშკარად გამოჩნდა აღმოსავლეთ ევროპაში „ხავერდოვანი რევოლუციებისას“. ამდენად, ჩვენ უპირველეს ყოვლისა, უნდა ვადიაროთ ეს სრული ცვლილება ისტორიული ვითარებისა, გარემოებისა, რომელიც ძვეს დემოკრატიის შესახებ ჩვენი თანამედროვე განსჯის საფუძველში.

მსოფლიოში დემოკრატიების რაოდენობის ზრდა სტაბილური არასდროს ყოფილა, მას აქვს წარმატებისა და უკანდახევის პერიოდები.

კომუნისტური საბჭარო არ არის ერთადერთი, რომელიმეც ბოლო ათწლეულების განმავლობაში პოლიტიკური რეჟიმი შეიცვალა. 1974 წლიდან, პორტუგალიის დიქტატორული რეჟიმის დამსობის შემდეგ, იწყება პერიოდი, რომელსაც საბუელ მანტინეტონმა „დემოკრატიის მესამე ტალღა“ უწოდა. ხანამ დაიწყებოდა დემოკრატიზე გადასვლის ეს გლობალური სწრაფვა, საბჭარო სულ რაღაც 40-მდე ისეთ ქვეყანას ითვლიდა, რომლებსითვისაც შეიძლებოდა მეტნალებად დემოკრატიული გვეწოდებინა. ეს რიცხვი გარკვეულად გაიზარდა 1970-იანი წლების ბოლოს და 1980-იანი წლების დასაწყისში იმ ქვეყნების ხარჯზე, რომლებშიც მანამდე ავტორიტარული (მეტწილად სამხედრო) რეჟიმები არსებობდა. 1980-იანი წლების შუა პერიოდიდან იწყება დემოკრატიის ნახტომისებური გაფრქველების ხანა და დღეისთვის არსებობს 76-დან 117 დემოკრატიული ქვეყანა (ეს კვალუბადობა დამოკიდებულია კრიტერიუმთა სიმრავლეზე).

ჰანტიგტონის კლასიფიკაციით, მესამე ტალღამდე არსებობდა დემოკრატიზაციის კიდევ ორ პერიოდი: გრძელი, ნელი პერიოდი 1828-1926 და შემდგომ 1943-1964. თითოეულ მათგანს, მისი თქმით, მოჰყვა დემოკრატიული რეჟიმების მსხვერვის „უკუტალღა“ (1922-დან 1942-მდე და 1961-დან 1975-მდე), რომლის დროსაც ზოგიერთი ახლადშექმნილი (ან აღდგენილი) დემოკრატია დაემხო. თითოეულმა უკუტალღამ მნიშვნელოვნად შეამცირა მსოფლიოში დემოკრატიული რეჟიმების რიცხვი, მაგრამ საერთო ჯამში დემოკრატიზაციის თითოეული ტალღის პროცესში ახლადშექმნილი დემოკრატიების რაოდენობა აჭარბებდა მომდევნო პერიოდში მსხვერველთა რიცხვს. უკუტალღა დემოკრატიზაციის მესამე ტალღის მონაპოვარსაც ემუქრება (ან უკვე იმსხვერპლა ზოგიერთი ახლადშექმნილი რეჟიმები).

დემოკრატიზაციის პირველი ტალღა იყო ნელი და გრძელი, მას არ მოუცვია დიდი რაოდენობის ქვეყნები. ის დაიწყო მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს ამერიკელი და ფრანგული რევოლუციებით. 1792 წელს პირველად საფრანგეთში მოიპოვა ყველა მამაკაცმა ხმის უფლება. მაგრამ შემდგომში საფრანგეთი მერყეობდა დემოკრატიულ და არადემოკრატიულ რეჟიმებს შორის. ამერიკის შეერთებულ შტატებში გააუქმეს მონობა მხოლოდ სამოქალაქო ომის დროს 1863 წელს, და 1960-იან წლებამდე არ შეინილა შავკანიანი მოქალაქის არჩევნებში მონაწილეობის რეალური პირობები. პირველ მსოფლიო ომამდე ევროპაში ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოებს არადემოკრატიული ქვეყნები წარმოადგენდა. ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების მიწები განაწილებული იყო ავსტრო-უნგრეთის, გერმანიის, რუსეთისა და ოტომანთა იმპერიებს შორის. ათ-თსუთმეტ ქვეყანას (სთელ მსოფლიოში თუ დაერქმეოდა დემოკრატიის სახელი, რომელთა დიდ ნაწილს წარმოადგენდა ყოფილი ბრიტანული კოლონიები, ისეთები, როგორებიცაა ავსტრალია, კანადა და ახალი ზელანდია.

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ახალი სახელმწიფოების შექმნამ შეამცირა არადემოკრატიული იმპერიების რაოდენობა, მაგრამ დემოკრატიული ქვეყნების რიცხვის ზრდას დიდად ხელი არ შეუწყო. თუ დემოკრატიას განესაზღვრავთ როგორც რეჟიმს, რომელშიაც ზრდასრულ მამაკაცთა უდიდეს ნაწილს აქვს ხმის უფლება და მთავრობა სახალხოდაა არჩეული, 1922 წლისთვის 21 ამგვარი რეჟიმი იყო, რაც დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა რაოდენობის თითქმის ნახევარს შეადგენდა. მაგრამ პრეზიდენტ ვუდრო ვილსონის ცულუბრევილო რწმენა, რომ ომის შედეგად დემოკრატიებს მსოფლიოში უსაფრთხო გარემო შეექმნათ, მალე გაქარწყლდა. იტალიაში დამყარდა ბენიტო მუსოლინის ფაშისტური რეჟიმი, ბალტიისპირეთიდან ბალკანებამდე ძალაუფლება აიღეს სამხედრო და სამოქალაქო დიქტატორებმა, რუსეთში სტალინის ხელისუფლება ტოტალიტარიზმის ფით კომუნისმის მიღწევას უმჩნებდა. ასევე ტოტალიტარული, ნაცისტური რეჟიმი დაამყარა გერმანიაში ადოლფ ჰიტლერმა. მეორე მსოფლიო ომისთვის დემოკრატიულ ქვეყანათა რაოდენობა შემცირდა ათეულამდე, და დემოკრატია გახდა მმართველობის არატიპური ფორმა.

დემოკრატიზაციის მეორე ტალღა დაიწყო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. 1962 წლისთვის დამოუკიდებელი ქვეყნების რაოდენობა თითქმის გაორმაგდა ყოფილი კოლონიების ხარჯზე. ზოგიერთმა ყოფილმა კოლონიამ (მაგ. ინდოეთმა) შემოიღო თავისუფალი არჩევნები, უმეტესობამ კი ამა თუ იმ სახის არადემოკრატიული რეჟიმი მიიღო. საარჩევნო დემოკრატიების რაოდენობამ ოცდათექვსმეტს მიაღწია. დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა დემოკრატიამ აიღეს გეზი, ხოლო აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში ქვეყნები საბჭოური გავლენის ქვეშ მოექცნენ. და თუმცა აბსოლუტურ ციფრებში დემოკრატიათა რაოდენობა გაიზარდა, ფარდობითად თუ შევხვდებით, დამოუკიდებელ ქვეყანათა მხოლოდ 32% ატარებდა თავისუფალ არჩევნს.

დემოკრატიზაციის მეორე ტალღას მოყვა უკესელა ლათინურ ამერიკაში და აზიაში სამხედრო რეჟიმების მომრავლებასთან ერთად. 1973 წლისთვის მხოლოდ ყოველ მეოთხე ქვეყანას მსოფლიოში ჰქონდა თავისუფალი არჩევნების ჩატარების პრეტენზია.

მესამე ტალღა 1974 წელს სხელთაშუა ზღვის ქვეყნებიდან დაიწყო. პორტუგალიისა და საბერძნეთის ავტორიტარული რეჟიმების დამსობას მოჰყვა გენერალ ფრანკოს სიკვდილი ესპანეთში და ამ ქვეყანაშიც დემოკრატიზაციის დაწყება. ეს ტალღა ქვეყნების სულ უფრო მეტ რაოდენობას აღწევდა, და 1989 წელს ბერლინის კედლის დანგრევამ მასში ხარისხობრივად ახალი, გარდამტეხი ეტაპი აღნიშნა. საბჭოთა კავშირისა და ოუგოსლავიის მსხვერველს მოჰყვა ცხრამეტი ახალი ქვეყნის შექმნა. 1995 წლისთვის ასაღ დემოკრატიათა რაოდენობამ 117-ს მიაღწია. მსოფლიო ისტორიაში პირველად ქვეყანათა უმრავლესობა შეიძლება აღიწეროს როგორც ნახევრად თავისუფალი მაინც, ვინაიდან იქ ტარდება თავისუფალი არჩევნები.

ტალღური მოძრაობის მეტაფორა, როგორც ითქვა, გულისხმობს გარყვეულ უკუტალღებს და "დე-დემოკრატიზაციას," რომელიც უნდა მოჰყვეს დემოკრატიზაციის პიკს. მართლაც, ამ უკუტალღის ნიშნების შემჩნევა შეიძლება. არჩევნები შეიძლება ტარდებოდეს ქვეყანაში, რომელშიაც პოლიტიკური პარტიები შეიძლება ზეწოლის ქვეშ იმყოფებოდნენ, ხმების დათვლა სწორად არ ხორციელდებოდეს, მთავრობა არ იყოს ანგარიშვალდებული პარლამენტის და შესაბამისად სალხის წინაშე, ხოლო კანონი მხოლოდ ქაღალდზე არსებობდეს. თუ რეჟიმის ამგვარ მახასიათებლებსაც გავითვალისწინებთ, მაშინ შესაძლებელია მათი დე-დემოკრატიზება მოგვანიშნებდეს უბრალოდ იმაზე, რომ მათთვის დემოკრატიული ქვეყნის სახელის დარქმევა შესაძლოა ნაჩქარევი იყო.

მსოფლიოში საშუალო ქვეყანა დღესდღეობით არის არც სრული დემოკრატია, არც სრულიად დესპოტია. ამერიკული ფონდი "თავისუფლების სახლი" (Freedom House) ზომავს დემოკრატიას მსოფლიოში თავისუფლების ინდექსის გამოყენებით, რომელშიაც შედის 21 სამოქალაქო და პოლიტიკური თავისუფლების პარამეტრი. ეს პარამეტრები მნიშვნელოვანია არა მარტო არჩევნებთან დაკავშირებით, რაც იძლევა დემოკრატის მხოლოდ საარჩევნო დემოკრატიად გაგების თავიდან აჩილების შესაძლებლობას. ქვეყნები განლაგდება ერთ-

იან 7-ქელთან სკალაზე და მიეკეთებება სამიდან ერთ კატეგორიას: თავისუფალი, ნახევრადთავისუფალი და არათავისუფალი. თავისუფალი რეჟიმები ვარიანებს ანგლო-ამერიკული და დასავლურ ევროპული დამკვიდრებული დემოკრატიებიდან ახალ, არა მთლად სარწმუნოდ დამკვიდრებულ კოსტკომუნისტურ დემოკრატიებამდე, როგორებიცაა, მაგალითად, რუმინეთი და ბულგარეთი.

ნახევრად თავისუფალი ქვეყნები არ არიან სრულიად დემოკრატიულები. ამგვარი რეჟიმები მოიძებნება ყველა კონტინენტზე. თავისუფლებისა და რეპრესიების ხარისხი ვარიანებს შედარებით ღია პოლიტიკური სისტემებიდან, როგორებიცაა რუსეთისა და ბრაზილიის სისტემები უფრო შეზღუდულ თავისუფლებამდე, რომელიც სინგაპურს ან კუვეიტს ახასიათებს. არათავისუფალი ქვეყნები დღესდღეობით უმცირესობას წარმოადგენენ, თუმცა კი ქვეყანათა საერთო რაოდენობის მეოთხედს აჭარბებენ. ყველაზე ნაკლებად თავისუფალ ქვეყანათა რიცხვში შედის ისეთი ქვეყნები, როგორებიცაა ჩინეთი, კუბა, საუდის არაბეთი, ტაჯიკეთი და თურქმენეთი.

დემოკრატიზაცია აღმოსავლეთ ევროპაში

1989 წელს ჰანტინგტონისუფლ მესამე ტალღას შეუერთდა მრავალი ქვეყანა აღმოსავლეთ ევროპიდან და თვით საბჭოთა კავშირიც. ამ რეგიონის პოლიტიკური მოწყობის სტრუქტურიდან გამომდინარე, მოსკოვიდან წამოსული ლიბერალზაციის პირველი ბიძგის საპასუხოდ დემოკრატიზაციის პროცესმა ყველაზე მძლავრად და სწრაფად რეგიონის პერიფერიები მოიკვა (პირველ რიგში აღმოსავლეთ ევროპა), ხოლო შემდგომ რეგიონის ცენტრს მიუბრუნდა.

საბჭოთა კავშირის დახვრევა და კომუნისტური ბლოკის გაქრობამ სრულიად ახალი სიტუაცია შექმნეს მსოფლიოში დემოკრატიისა და დემოკრატიზაციის თვალსაზრისით. დასავლეთის ლიბერალურ დემოკრატიას აღარ დარჩა იდეოლოგიური მეტოქე, რომელიც თვით დემოკრატიას საფრთხეს უქმნიდა. დღეს დასავლეთს, ერთის მხრივ, აღარა ჰყავს მეტოქე, რომელიც, თუნდაც თეორიულად, მის იდეალებსა და არსებობის წესს ეჭვქვეშ დადებდა, ხოლო მეორეს მხრივ, დასავლური ტიპის დემოკრატია დღესდღეობით არის მმართველობის ერთადერთი ლეგიტიმური ფორმა, რომელიც ალტერნატივები, თუმცა კი მრავლად არსებობს მსოფლიოში, ნორმატიულად არ აღიქმებიან სასურველ იდეალებად.

1989 წელი გახდა ისტორიული აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების დემოკრატიზების პროცესში. აღმოსავლეთი ევროპაში იგულისხმება შემდეგი ექვსი ქვეყანა: ბულგარეთი, ჩეხოსლოვაკია, გერ (აღმოსავლეთ გერმანია), უნგრეთი, პოლონეთი და რუმინეთი (ოუკოსლავია და აღმანეთი, თუმცა ისინი კი იყვნენ კომუნისტური ქვეყნები, არ იმყოფებოდნენ საბჭოთა კავშირის უშუალო გავლენის ქვეშ). 1989 წელს ყველა ამ ქვეყანაში დემოკრატიული გარდაქმნების პროცესი დაიწყო: დაწყებული პოლინეთით, სადაც აპრილში "სოლიდარ-

ობამ" მიაღწია შეთანხმებას კომუნისტურ ხელისუფლებასთან დამოუკიდებელი პროფკავშირების ლეგალურად აღდგენის შესახებ და დამთავრებული რუმინეთით, სადაც დეკემბერში დაამხეს ჩაუშესკუს ტირანული რეჟიმი.

"პერესტროიკის" დროს გორბაჩოვმა უარი თქვა ბრეჟნევის დროინდელ "შეზღუდული სუვერენიტეტის" დოქტრინის დაცვაზე (რომლითაც თავის დროზე გამართლდა ჩეხოსლოვაკიის მოვლენების ჩანსობა). უარის თქმა აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნისტების ძალით შენარჩუნებაზე გადაწყვეტი მომენტი იყო რეგიონის დემოკრატიზაციის თვალსაზრისით. თვით ამ ქვეყნებს შიგნით სასულმწიფო ძალაუფლებას არ ჰქონდა უნარი და ლეგიტიმურობა ძალით ჩაენსოთ ახალი დემოკრატიული ძალები.

აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ეკონომიკა ისევე მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა, როგორც საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა. განსაკუთრებულად გაღარიბებული იყო რუმინეთის მოსახლეობა, თუმცა პრობლემები ჰქონდა უფრო მდიდარ ქვეყნებსაც, ისეთებს, როგორებიცაა პოლონეთი და უნგრეთი, რომლებსაც 70-იან წლებში დაუგროვდათ დიდი საგარეო ვალი, ხოლო განხორციელებული ნაწილობრივი ეკონომიკური რეფორმები უშუალოდ აღმოჩნდა. ეკონომიკური სტაგნაციისა და ზოგადად არასახარბიულო ეკონომიკური სიტუაციის ფონზე კომუნისტური რეჟიმის დასუსტების პირველივე ნიშნების კვალობაზე უნგრეთისა და პოლონეთის პარტიების ხელმძღვანელებმა და ბიუროკრატების ზედა ეშელონებმა წამოიწყეს პრივატიზება, რომლებმაც განსაკუთრებულად დიდ მასშტაბს მიაღწია 1988 და 1989 წლებში. ეს მოასწავებდა მბრძანებლური ეკონომიკის დასასრულს, და ანალოგიური ნიშნები შეიმჩნეოდა ზოგიერთ სხვა ქვეყნებშიც.

ამ ორ ქვეყანაში ცხადი გახდა პოლიტიკური ლიბერალიზაციის ნიშნებიც. პოლონეთში იარაღისკენ გაათვისებულა ყველა პოლიტიკური პარტიმარი. პროფკავშირები გახდა რეალურად მოქმედი ძალა პოლიტიკურ ცხოვრებაში. კათოლიკურმა ეკლესიამაც თავისი როლი შეასრულა. უნგრეთში გაჩნდნენ ახალი პოლიტიკოსები და პოლიტიკური ძალები როგორც თვით კომუნისტური პარტიის რიგებში, ასევე მის გარეთ, რასაც არ მოჰყოლია რეპრესიები ხელისუფლების მხრიდან.

სულ უფრო ძლიერდებოდა საზოგადოებრივი ძალები, რომლებიც ახერხებდნენ თვითორგანიზებას და სასულმწიფო ხელისუფლების ოპონირებას. სხვადასხვა ქვეყნებში საზოგადოებრივმა გამოცოცხლებამ განსხვავებული ფორმები მიიღო - უნგრეთში ეს იყო დამოუკიდებელი პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბება, პოლონეთში - პროფკავშირების ლიდერობა, აღმოსავლეთ გერმანიაში - პროტესტანტული ეკლესია, ჩეხოსლოვაკიაში - ხელოვნების მუშაკები და ინტელექტუალები. მიუხედავად განსხვავებებისა, ყოველივე ეს მიანიშნებდა სამოქალაქო საზოგადოების გაძლიერებას. სამოქალაქო საზოგადოების აშკარა სისუსტემ რუმინეთში უშუალო კავშირში იყო ჩაუშესკუს ძალისმიერ ჩამოგდებასთან და იმ რეჟიმის ავტორიტარულ ხასიათთან, რომელიც უშუალოდ ამ დამხობის მერე დამყარდა.

საბჭოთა კავშირის მხრიდან სამხედრო სამინიროების მოხსნის ფონზე მძლავრმა ზეწოლამ, რომელიც აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კომუნისტურმა მმართველობამ ქვეყნის შიგნით მყოფი დემოკრატიული ძალებისგან განიცადა შექმნა ამ რეჟიმების სწრაფი გარდაქმნის შესაძლებლობა. პირველი კომუნისტური რეჟიმი, რომელიც დაეცა, იყო პოლონური. 1989 წელს პარლამენტის არჩევნების ჩატარებამ მოიტანა შეუქცევადი შედეგები და ტადეუმ მზოვეცკი გახდა პირველი პრემიერ-მინისტრი, რომელიც თავის არჩევას არაკომუნისტურ ძალებს, "სოლიდარობას", უმაღლოდა. თუმცა დემოკრატიზაციის მოდელები სხვადასხვა ქვეყნებში განსხვავებული აღმოჩნდა.

ამ ქვეყნებს შორის აღმოსავლეთ გერმანიის ბუდი განსაკუთრებული იყო. გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკასთან გაერთიანებამდეც და მის შემდეგაც მთელ პოლიტიკურ პროცესს მასში წარმართავდა დასავლეთ გერმანიასთან გაერთიანების იდეა და შესაბამისი პოლიტიკური ძალები დასავლეთ გერმანიის მხრიდან. ეს გაერთიანება დაიწყო თავისუფალი არჩევნების ჩატარებით 1989 წლის მარტში, რომლებშიაც სრული გამარჯვება მოიპოვა ქრისტიან-დემოკრატიულმა გაერთიანებამ, და დასრულდა 1990 წლის 2-3 ოქტომბერს.

მოუსყვანად თავისებურებებისა, რომლებითაც სასიათდებოდა მოვლენები ამა თუ იმ ქვეყანაში, ყველა დემოკრატიულ გარდაქმნას გააჩნდა შემდეგი საერთო ნიშნები:

- კომუნისტური პარტიის მონიპოლისტური მმართველობითი როლის უარყოფა;
- კონსტიტუციური ცვლილებები ლიბერალური დემოკრატიის დასამკვიდრებლად;
- თავისუფალი არჩევნები და საპარლამენტო დემოკრატიული საკანონმდებლო ორგანოს ჩამოყალიბება.

ცვლილებების დაწყებიდან გარკვეული დროის შემდეგ აშკარა გახდა, რომ დემოკრატიზაციის პროცესში ზოგიერთი ქვეყნები წინ უსწრებდნენ სხვებს გარდაქმნების ვახზე. პირობითად აღმოსავლეთ ევროპის პოსტკომუნისტური ქვეყნები შეიძლება ვაფაერთიანოთ ორ ჯგუფში:

ჯგუფი 1: ჩეხეთის რესპუბლიკა (შეიქმნა 1993 წელს ჩეხოსლოვაკიის ორ ნაწილად - ჩეხეთის რესპუბლიკად და სლოვაკიად დაყოფის შედეგად), უნგრეთი და პოლონეთი;

ჯგუფი 2: ბულგარეთი, სლოვაკია და რუმინეთი

პირველი ჯგუფის ქვეყნებში შედარებით სწრაფად დამკვიდრდა კონსტიტუციური რეჟიმი და მრავალპარტიული სისტემა, ჩატარდა თავისუფალი არჩევნები, თვისობრივად შეიცვალა მმართველობა და დამკვიდრდა ფუძემდებლური სამოქალაქო თავისუფლებები. მეორე ჯგუფის ქვეყნებმა გამოიარეს კომუნისტური წყობიდან გამოსვლის უფრო მძიმე ვაჰა. სამოქალაქო თავისუფლებები, ხელისუფლების უმტკივნეულო გადაცემა და მძ-

რთველობის არაავტორიტარული პრაქტიკის დაქვედრება მათთვის უფრო ძნელი აღმოჩნდა.

ამ სხვაობების მიჩვენების დასადგენად მრავალი ფაქტორის დასახელება შეიძლება, მათ შორის:

1. კულტურული სხვაობები და ისტორიული განვითარება (ოტომანთა იმპერიის - თურქების გაფლენის კვალი მეორე ჯგუფის ქვეყნებზე);

2. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უფრო მაღალი დონე პირველი ჯგუფის ქვეყნებში;

3. კომუნისტური მმართველობა მეორე ჯგუფში იყო უფრო სტაბილური, მაშინ როცა პირველში არსებობდა იდეოლოგიური რევინიონიზმი, პოლიტიკური არასტაბილურობა, კომუნისტური რეფორმები;

4. პირველი ჯგუფის ქვეყნებში შედარებით ძლიერი იყო სამოქალაქო საზოგადოება;

5. პირველ ჯგუფში კომუნისტური რეჟიმიდან გამოსვლაში დიდი როლი შეასრულეს სამოქალაქო მოძრაობებმა, ხოლო მეორე ჯგუფში (ჯვლილებების ინიციატორი დიდწილად მმართველი ელიტის წრეში წარმოიშვა.

მთლიანად რევიონის შედარება სხვა რევიონებთან, ისეთებთან, როგორებიცაა სამხრეთ ევროპა ან ლათინური ამერიკა მეტად ბევრ კითხვას ბადებს, და არაქალსახად ფასდება სხვადასხვა ავტორებს მიერ გარკვეული ფუნქციონალური სხვაობების გამო. პოლ ლევისის აზრით, (იხ. "დემოკრატიზაცია", დ. პოტერის რედაქტორობით) ეს სხვაობები არის შემდეგი (სხვა მიდგომა იხ. მაგალითად ადამ პრუვეორსკის მდგრად დემოკრატიზაციაში). ჯერ ერთი, პოსტკომუნისტური გარდაქმნები ეს იყო იმავდროულად გარკვეულწილად პოსტკოლექტივური, და არა უბრალოდ პოსტავტორიტარული გარდაქმნები. ამდენად გარკვეული ურთიერთობები სახელმწიფოსა და საზოგადოებრივ ძალებს შორის, რომლებიც პოსტავტორიტარულ გარდაქმნებში დიდ როლს თამაშობენ, აქ თითქმის არ იგრძნობოდა. ვითარებას მართაფდა მეტწილად გარეშე ფაქტორები, და არა შიდა ძალები, როგორც ეს იყო სამხრეთ ევროპასა და ლათინურ ამერიკაში. ამასთან დემოკრატიზაცია არ იყო ცალკე აღებული პროცესი, არამედ მას თან ახლდა რადიკალური ეკონომიკური გარდაქმნა, მბრძანებლური ეკონომიკიდან საბაზროზე გადასვლა. ასევე, სამხრეთ ევროპისგან და ლათინური ამერიკისგან განსხვავებით, დემოკრატიული მმართველობის ადრინდელი გამოცდილება ამ ქვეყნებში ან არ არსებობდა, ან შორეული ისტორიის ნაწილს წარმოადგენდა.

მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი ელემენტები იმ თეორიებისა, რომლებიც ადრეული ტრანზიტების შესწავლის ბაზაზე წარმოიშვა, გამოდგება ამ რევიონისთვისაც. ასე, ელიტების სტრატეგიები კარგად ხსნის იმ სწრაფ დემოკრატიზაციას, რომელიც განიცადა ეს უხვრეთმა და პოლონეთმა. ამ ქვეყნებში ელიტა იყო დაყოფილი და მას მოუწია მოლაპარაკებამ და დემოკრატიული პაქტების დადება. მძლავრმა სამოქალაქო საზოგადოებამ არა მარტო შეხლუდა კომუნისტური ელიტების მოქმედების არეალი, არამედ გა-

აძლიერა კონტრ-ელიტების პოტენციალი და იმ ლიდერების გაველეხა, ვინც ლიბერალურ რეფორმებს მოითხოვდა.

ჩეხოვსლოვაკიის დემოკრატიზაცია სხვა მოდელით წარიმართა, თუმცა კი არანაკლები წარმატებით. რეჟიმი ბოლომდე დარჩა ავტორიტარული, ელიტებში დაყოფა არ იგრძნობოდა და საზოგადოებაშიც არ იყო ძლიერი ოპოზიცია. ამან ხელი არ შეუშალა დემოკრატიულ გარდაქმნებს. გარკვეული ფაქტორები მისთვის ხელშემწყობი არმოჩნდა. მოდერნიზაციის და სოციოეკონომიკური განვითარების მაღალი დონე, რომელიც ამ ქვეყანას გააჩნდა, გეაფიქრებინებს, რომ მოდერნიზაციის თეორიებს აქვს გარკვეული პოტენციალი დემოკრატიზაციის პროცესების საკვლევად ქვეყნების ამ ჯგუფში. დემოკრატიზაციის უფრო ნელი ტემპი ბულგარეთსა და რუმინეთში შეიძლება აიხსნას შესაბამის ელიტათა ფაქტორით, ასევე ამ ქვეყნებში მოდერნიზაციის უფრო დაბალი ხარისხით.

საკონტროლო კითხვები

1. რა პერიოდებად ჰყოფს ჰანტინგტონი დემოკრატიზაციას?
2. რას ნიშნავს “დე-დემოკრატიზაცია”?
3. როგორ ზომავს დემოკრატიას ამერიკელი ფონდი “თავისუფლების სახლი”?
4. როდის და როგორ მოხდა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების დემოკრატიზაცია?
5. რა განსხვავებაა პოსტკომუნისტური ქვეყნების ორ სხვადასხვა ჯგუფს შორის?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

სამართლებრივი სახელმწიფო
კომუნისტური ბლოკი
პოლიტიკური სისტემა
შქხლადული სუვერენიტეტი
პოლიტიკური ელიტა

ბიბლიოგრაფია

1. Л. Бальцерович. Социализм, капитализм, Трансформация. Очерки на рубеже эпох. - Москва, “Наука”, УРАО, 1999.
2. G.A. Almond and S. Verba. *The Civic Culture Revisited: An Analytical Study*. Boston: Little, Brown, 1980.
3. L. Diamond. *Is the Third Wave over?* Journal of Democracy, v.7, N.3, 1996.
4. S. Huntington. *The Third Wave*. University of Oklahoma Press, 1991.
5. ed. D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh, P. Lewis. *Democratization*. Polity Press, 1997.

§ 3. დემოკრატიზაცია და შედარებითი პოლიტიკური კვლევები

დემოკრატიზაციის პროცესების შესწავლას, როგორც წესი, მიაკუთვნებენ პოლიტიკური მეცნიერების ერთ-ერთ ქვედარგს - შედარებით პოლიტოლოგიას.

შედარებითი პოლიტოლოგიის მეთოდებმა და მიდგომებმა მნიშვნელოვანი ევოლუცია განიცადეს ბოლო ათწლეულების განმავლობაში, მაგრამ მისი ძირითადი საკვლევე თემები არ შეცვლილა; შედარებითი პოლიტოლოგია ცდილობს პასუხი გასცეს კითხვებს: რითი განსხვავდება პოლიტიკური რეჟიმები? რა განსაზღვრავს რეჟიმის სტაბილურობასა და იწვევს მის ცვლილებას? მმართველობის რომელი ფორმაა „უკეთესი“? და სხვ.

ამ თემების მიმართ ინტერესის ბოლო აფეთქება სწორედ დემოკრატიზაციის ახალ ტალღას უკავშირდება. „რეჟიმთა ცვლის“ შედარებითი ანალიზი წარმოადგენს პოლიტიკური მეცნიერების ბოლო წლების (ათწლეულების) ერთ-ერთ ყველაზე უფრო განვითარებად ნაწილს. მის შესწავლაზე დღეს არსებულ მოთხოვნილებას აქვს სხვადასხვა მიზეზი. ჯერ კიდევ ღაღადღავი წერდა, რომ „მოთხოვნილება შედარებით ინფორმაციაზე მომდინარეობს პოლიტიკური ელიტებიდან, რომელნიც იმედოვნებენ, რომ მათი მდგომარეობა გაუმჯობესდება, თუ განივრცობა ტერიტორიული საზღვრები მათ მიერ მიღებული ისუორმატიისა. და მსოფლიო მეორე რიგში, ზოგაერთი პოლიტოლოგი შედარებით კვლევებში სხვადასხვა შესაძლებლობას, რომ გაზარდოს არსებული ცოდნის მარაგი და შეუდაროს თავისი პოზიციები კვლევების აზრს“. (ლას-უელი, 1968, გვ.3).

დემოკრატიზაციის პროცესის შედარებითი კვლევების შედეგები კარგად გვაჩვენებს ზოგადი და მარტივი მოდელების შექმნისა და სექმატური ასხვების არაპროდუქტიულობას. მოკუმული, განსაზღვრული რეჟიმის ტიპის შექმნის, ჩამოყალიბებისა და სიცოცხლისუნარიანობისათვის საჭიროა, აუცილებელია სხვადასხვა, ხშირად სინამდვილეში ურთიერთსაპირისპირო, პირობები. მაგალითად, პოსტკოლონიური ქვეყნები იქმნებიან მეზობლი ანტიკოლონიალიზმის პირობებში, მაგრამ შენარჩუნდებიან, თავს ინარჩუნებენ საგარეო და საშინაო პოლიტიკის პრობლემების გადაწყვეტისათვის საყდაქობაგაფი, რედაქნებითი შრომის წყალობით. სამხედრო რეჟიმები ჩვეულებრივ წარმოიშობა, საიდუმლო შეთქმულებებისა და სამხედრო აჯანყებების (ბუნტების) შედეგად, მაგრამ თავს შეინარჩუნებს იმდენად, რამდენადაც მიიღებს ფართო

მხარდაჭერას ხალხისას სამოქალაქო ბიუროკრატიასთან ან პოლიტიკურ პარტიასთან კავშირში. ქარხნმაკუელი ლიდერები, მაქს ვებერის მიხედვით, იმტკიცებენ თავის პოზიციებს, ქმნიან რა სასწაულის მოჩვენებითობას, მაგრამ ინარჩუნებენ ლეგიტიმურობას ყოველდღიური პოლიტიკითა და ძალაუფლების, ხელისუფლების ბიუროკრატიაში. აბსოლუტური მონარქია ყველაზე უკეთ ვერდნობა მოქალაქეთა უპირობო პატივისცემას ტანსაცმემკვიდრეობითი ტრადიციისადმი, მაგრამ აშკარაა, რომ არ შეიძლება ხელახლა იყოს შექმნილი იმავე პრინციპებზე. დემოკრატია წარმოიქმნება კონფლიქტისა და კომპრომისისაგან, მაგრამ შენარჩუნდება, ინარჩუნებს სიცოცხლისუნარიანობას მხარდი საზოგადოებრივი თანხმობის წყალობით.

სერიოზული შედარებით გამოვლენა მოითხოვს ყოველი შემთხვევის საკმარის ღრმა და „სავსე“, „სრულ“ ინტერპრეტაციას. სერიოზული გამოკვლევა წარმოაჩენს ზედპირული მიდგომის, დეტალებისა და კონკრეტული სახეობის ზედმეტად სექსპტური მიდგომის მნიშვნელოვან ნაკლსა და ხარვეჭებს, და ეწინააღმდეგება აუსხელი პროცესების წინასწარ განსაზღვრულ, წინასწარაკვიტებულ ახსნით სექსპტში „ჩატენვას“. თავის მხრივ „სავსე“ („სრული“) და ღრმა ინტერპრეტაციები, რომელნიც საკმარისად და მახვილგონივრულად, დახვეწილად ითვალისწინებს კონტექსტს, მოითხოვს შესაბამის მეთოდოლოგიურ და კონცეპტუალურ სამუშაოებს. „დემოკრატია“ ახსნისათვის საჭიროა, როგორც კომპარტივისტი ისტორიკოსის ახსნითი ოსტატობა, ხელოვნება, ასევე თამაშთა თეორიის სექსპტის ლოგიკურ-დედუქტიური მართვება.

აბსტრაქტული პროცესის, კერძოდ „დემოკრატია“ ნებისმიერი ახსნა, განმტკიცებული ისტორიული ფაქტებით, მოითხოვს იმ მნიშვნელობისა და მართის (საზრისის) გათვალისწინებას, რომელსაც ანიჭებენ ამ ცნებასა და აბსტრაქტულ პროცესს ადამიანები, ჩართულნი ამ პროცესში. ამდენად, მეორე მიმართულება შედარებით ტრანზიტოლოგიისა თავის ყურადღებას აქცევს საზოგადოების და არა პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიაში, მნიშვნელობას ანიჭებს პოლიტიკურ მონაწილეობასა და „სიკეთეთა“ გადაანაწილებას საზოგადოებაში, და არა პოლიტიკურ ინსტიტუტთა რეფორმირებას.

სრული შედარების განხორციელება უადრესად რთულია, თუ შეუძლებელი არა. პოლიტიკური და სოციალური სინამდვილე არ არის ერთგვაროვანი, ცნებებისა და კატეგორიების გამოყენება კონკრეტულ შემთხვევაში მოითხოვს კონტექსტის დეტალურ ცოდნას და ძლიან ადვილია, რომ ისინი არასწორად იქნეს გამოყენებული. როდესაც ამოცანად დასახულია რთული დინამიკური პროცესების შედარება, რომელიც მიმდინარეობს რამდენიმე ქვეყანაში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მკვლევრის უნარს „დაიკვიროს“ სოციალურ მოვლენათა თანაზომადობა.

მთავარი, რთული და მაღალი ხარისხით არაპროგნოზირებადი პროცესების გაგებაში - ესაა მათი შეპირისპირება, შეფარდება იმის რაკიონალურ ახსნასთან, თუ რა შეიძლება მომხდარიყო საწინააღმდეგო შემთხვევაში -

ანუ შესაბამისი კონტრმაგალითების შერჩევა. ამავე დროს როდესაც შესწავლის ობიექტია დემოკრატიის პროცესები, შეუძლებელია შეიქმნას დემოკრატიული ნორმების ახსნის ადეკვატური სქემა, პრინციპებისა და ღირებულებების შესაბამისად გაცნობის (კოდნის) გარეშე - ისინი აუცილებელია წარმოშობადი პოლიტიკური წესრიგის სტრუქტურებისათვის. გასათვალისწინებელ სირთულეთა შორის აუცილებლად უნდა მოვიხსენიოთ ტერმინთა და ცნებათა თარგმნის სირთულე.

ამდენად, შედარებითი პოლიტიკური ანალიზის განსასორციელებლად უადრესად მნიშვნელოვანია ფექტური მეთოდოლოგიური მიდგომების გამოთქმავება და გონიერული გამოყენება. შედარებითი მეთოდი შედარებითი პოლიტოლოგიის საგნის განსყოფელ ნაწილს წარმოადგენს და სპეციალურ განხილვას მოითხოვს.

მეთოდის თავალსაზრისით არსებობს შედარებითი ანალიზის სამი ძირითადი ტიპი: 1. ინდივიდუალური ქვეყნების (შემთხვევის) შესწავლა (case studies) შედარებით ჭრილში; 2. ქვეყნების შებლუდული რაოდენობის სისტემური შედარება კონკრეტულ მოვლენებთან მიმართებაში მათი მსგავსებებისა და განსხვავებების გამოვლენისა და ახსნისათვის; 3. გლობალური შედარებითი კვლევები, დაფუძნებული სტატისტიკურ ანალიზზე.

როგორც ინდივიდუალური ქვეყნების შესწავლას, ასევე ქვეყნების შედარებას ძველი ტრადიცია აქვს. ჯერ კიდევ არისტოტელემ შეადარა სხვადასხვა ბერძნული ქალაქები, ხოლო დეტოვილმა შეისწავლა დემოკრატია ამერიკაში (1831), რაც არ იყო მხოლოდ იმდროინდელი ამერიკის აღწერა, არამედ წარმოადგენდა დემოკრატიზებადი ქვეყნის შედარებითი კვლევის ნიმუშს.

შედარებითი კვლევის უფრო ძველი და ტრადიციული მეთოდი სწორედ ინდივიდუალური ქვეყნების შესწავლაზე ფოკუსირდება. თუმცა, ზოგი თანამედროვე ავტორი მიიხსნის, რომ ამგვარი კვლევები "არ შეიძლება მივაკუთვნოთ შედარებით მეთოდს, თუ (ცა კი მათ შეიძლება ჰქონდეთ გარკვეული ღირებულება შედარების თვალსაზრისით" (სარტორი, 1994, გვ.23). ამგვარი შეფასება შეიძლება მეტისმეტად მკაცრად მივიჩნიოთ, ვინაიდან შედარებითი კვლევების დიდი (თუ არა უდიდესი) ნაწილი დღესაც სწორედ ინდივიდუალური ქვეყნების შესწავლას ეძღვნება და შეიძლება ითქვას, რომ "მიეკუთვნება თუ არა ინდივიდუალური ქვეყნის შესწავლა შედარებით კვლევებს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად მოიცავს ის ისეთ ცნებებს, რომლებიც სხვა ქვეყნებსაც მიესადაგება". (როუჟი, 1991, გვ.449).

როდესაც საკვლევ ქვეყანათა რაოდენობა ერთზე მეტია, გამოიყენება შედარების სხვადასხვა მეთოდები. განვიხილოთ ამგვარი კვლევის ჩატარების ორი ნიმუში:

I ხერხი:

1. დემოკრატიზებადი ქვეყნების იდენტიფიკირება
2. მცდელობა ნაპოვნი იქნას ფაქტორი A, ან ფაქტორები A/B/C,

რომლებიც უსწრებენ ან ასოკირებულნი არიან დემოკრატიათან ამ ქვეყნებში

3. არადემოკრატიული ქვეყნების იდენტიფიკირება და დარწმუნება იმაში, რომ A ან A/B/C არ არიან დაკავშირებული მათთან (ამ ფაქტორებს იქ არა აქვთ ადგილი)

4. თუ ეს ასეა, შესწავლა, თუ რამდენად შეიძლება დავასკვნათ, რომ A ან A/B/C არის პირობები ან მრეხები დემოკრატიზაციისა.

II ხერხი:

1. იდენტიფიკირება ქვეყანათა ვაკუუმისა, ზოგიერთი საერთო მახასიათებლით (მაგ.: ზიის ქვეყნები...)

2. ქვეყანათა ამ ვაკუუმში დემოკრატიული და არადემოკრატიული ქვეყნების ერთმანეთისგან გამოირჩევა

3. ძიება იმისა, რომ ნაპოვნი იქნეს ფაქტორი A ან A/B/C, რომელიც არის საერთო დემოკრატიული ქვეყნებისათვის და არ ახასიათებს არადემოკრატიულ ქვეყნებს.

4. შესწავლილ იქნეს იმ დასკვნის გაკეთების შესაძლებლობა, რომ A ან A/B/C არის პირობა ან მრეხი დემოკრატიზაციისა.

პირველი ხერხი უფრო ახლოსაა გლობალური ხასიათის კვლევებთან. ეს კვლევები განსაკუთრებით პოპულარული გახდა 1960-იან წლებში. ამგვარი კვლევის კლასიკური მაგალითია სეიმურ მარტინ ლიპსეტის გამოკვლევა (1960). მან წამოაყენა იდეა, რომ დემოკრატია უკავშირდება ქვეყნის მოდერნიზების დონეს. "მოდერნიზების დონე" დაიშალა მის ხუთ საზომ ერთეულად (მაგ. მშპ ერთ სულზე გაანგარიშებით, ტელეფონების რაოდენობა და სხვ.) და მოხდა სხვადასხვა (მრავალი) დემოკრატიული და ავტორიტარული ქვეყნის შედარება ამ პარამეტრების მიხედვით. კვლევის საუკვლეოზე ავტორმა გააკეთა დასკვნა, რომ უფრო მოდერნიზებულ ქვეყნებს ლიბერალური დემოკრატიის დამკვიდრებისა და შენარჩუნების მეტი შესაძლებლობა აქვთ.

თუმცა სტატისტიკურ მონაცემებზე დაფუძნებული გლობალური მშტაბის კვლევები წმინდად გამოიყენება, მათ მნიშვნელოვანი ნაკლოვანებები ახასიათებთ. მათზე დაყრდნობით მიიღება მეტად ზოგადი დასკვნები და იკარგება მნიშვნელოვანი შინაარსობრივი ნიუანსები.

თანამედროვე შედარებითი კვლევების დიდი წილი მოდის ქვეყნების შეხედულებული რაოდენობის შედარებაზე (მას უფრო შეესაბამება შედარებითი კვლევის მეორე ხერხი), რაც იძლევა ვარკვეულ კომპრომისს განზოგადობასა და დეტალების კვლევას შორის. საკვლევი არეალის შერჩევა დამოკიდებულია მკვლევრის ოსტატობაზე და ვარკვეულ მეთოდოლოგიურ მოსაზრებებზე. ამგვარი გამოკვლევის ასევე კლასიკური მაგალითია ბარინგტონ მურის თეორია იმის თაობაზე, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობების ისტორიულად ჩამოყალიბებული სტრუქტურული ტიპი განსაზღვრავს ქვე

ყნის დემოკრატიზაციის შესაძლებლობას (1966). მური დეტალებში განიხილავს ინვლისის, საფრანგეთის, აშშ-ს, ჩინეთის, იაპონიისა და ინდოეთის ინდივიდუალურ მაგალითებს, და თავის დასკვნებს აყუთებს ამ ქვეყნების ისტორიული განვითარების დეტალური ანალიზის შედეგად.

ცხადია, რომ დემოკრატიზაციის ასხნა უნდა ეყუდნებოდეს ორივეს, როგორც სინამდვილეს, რომელიც დაკავშირებულია რეალური სამყაროს კომპლექსურ რეალობასთან, ასევე ზოგადს, რომელიც საკმაოდ რელევანტურია ასხნილი ფენომენების ზოგიერთი (ან ყველა) შემთხვევისათვის. სინამდვილეში არსებობს წინააღმდეგობა (ერთგვარი დაძაბულობა) ემპირიულ კომპლექსურობასა და ზოგადს (განზოგადებულს) შორის. განზოგადობული ასხნის მცდელობამ შეიძლება მიგვიყვანოს მეტად კომპლექსური რეალობის უეკლებელყოფამდე; მეორე მხრივ, გადამეტებულმა ხაზგასმამ ასეთი კომპლექსურობისა შეიძლება მიგვიყვანოს ასხნამდე, რომელიც მისადაგებული იქნება მხოლოდ შესწავლილი შემთხვევისადმი.

ამ წინააღმდეგობასთან მიმართებაში შედარებითი მეთოდის სხენებული ორი ტიპი განსხვავდება პრიორიტეტების მიხედვით: პირველი, რომელიც მიესადაგება გენერალისტულ (ზოგად) ასხნას არის ცვლადებზე ორიენტირებული (variable-oriented) მიდგომა; მეორე არის უფრო შემთხვევაზე ორიენტირებული (case-oriented) მიდგომა, რომელიც მეტ ყურადღებას უთმობს კომპლექსურ რეალობას.

თანამედროვე მეცნიერთა დიდი ნაწილი (ჯილობს ამ მეთოდების კომბინირებას. კომბინირებული (კონვერგენციული თეორიები) მიდგომის მაგალითად შეიძლება დასახელდეს რაიშმაიერი (1992).

შედარებითი მეთოდის გამოყენებისას წამოიჭრება რიგი სირთულეები ისა. მაგალითისთვის მოვიყვანო რამდენიმე მათგანს:

ა) მოხუბორივი კავშირების სირთულე. დემოკრატიზება არის მეტად კომპლექსური პროცესი, რომელიც მრავალ სფეროს მოიცავს და მის ამხსნელ ფაქტორებად შეჩლეული რაოდენობის ერთმანეთისგან შედარებით დამოუკიდებელი (კვლადების გამოყოფა მეტად რთულია. ამასთან, ამგვარი ფაქტორები ვაკლენას ასდენენ დემოკრატიზების პროცესზე არა დამოუკიდებლად, არამედ ერთმანეთთან მიმართებაში და კომპლექსურად;

ბ) მონაცემთა არასრულყოფილება. სინამდვილის გამოშვისა და ინტერპრეტაციის პრობლემები განსაზღვრავენ შედარებითი კვლევის წარმატებულად ჩატარების ბედს. ცნებები, რომლებიც ესადაგებიან მონაცემებს, შეიძლება იყოს ბუნდოვანი, ხოლო თავად მონაცემები - არასაიმედო. ასე, დემოკრატიზაციისა და ეკონომიკური განვითარების შესაბამისობის კვლევა მოითხოვს შშპ-ს გამოშვას, მაგრამ ოფიციალური სტატისტიკა ვერ ითვალისწინებს ჩრდილოვან ეკონომიკას, რაც ამგვარ მონაცემებზე დაყრდნობილ ანალიზს საიმედოობას უკარგავს;

გ) შედარებითობა. რამდენად შესაძლებელია იმ ერთეულების შედარება, რომლებსაც ჩვენ ვაკვირდებით? ეს პრობლემა განსაკუთრებით მწეავეა

რაოდენობრივი, გაზომვად ცვლადებზე ორიენტირებული კვლევებისთვის. ასე, რამდენად ნიშნავს ერთსა და იმავეს ყველა საკვლევ ქვეყანაში ისეთი შესადარებელი ერთეულები, როგორებიცაა ლიბერალური დემოკრატია? კონომიკური განვითარება? სახელმწიფო? არჩევნები? რამდენად უნივერსალურია ეს და ამდაგვარი ცნებები მსოფლიოს სხვადასხვა ადგილში?

საკონტროლო კითხვები

1. რას შეისწავლის შედარებითი პოლიტოლოგია? მისი ძირითადი თემები.
2. შედარებითი მეთოდის რა ძირითადი ტიპები არსებობს?
3. რა უპირატესობები და რა ნაკლოვანებები გააჩნია შედარებითი კვლევის სხვადასხვა ხერხს?
4. დაასახელეთ შედარებითი მეთოდის სირთულეები

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

შედარებითი პოლიტოლოგია
ტრანზიტოლოგია
შედარებითი მეთოდი
შემთხვევის შესწავლა (case study)
სტატისტიკური ანალიზი
ამხსნელი ფაქტორები (კვლადები)
მრეწობრივი კავშირი

ბიბლიოგრაფია

1. Политическая наука: новые направления (под ред. Р.Гудина и Х.-Д. Клуфеманна. Научн. ред. русского издания Е.Б Шестопал). - Вече, М.1999.
2. ed. G.A. Almond, G.B.Powell. *Comparative Politics Today. A World View.* Harper Collins College Publisher, 1995.
3. M.Grawitz, J.Leca (eds). *Traite de science politique.* 4 vols. Paris: Press Universitaire de France, 1985.
4. J.-E. Lane and, S. Ersson. *Comparative Politics. An Introduction and New Approach.* Polity Press, 1994.
5. H.D.Lasswell. *The Future of Comparative Method.* Comparative Politics, v.1, 1968.
6. R.Rose. *Comparing Forms of Comparative Analysis.* Political Studies, 39, 1991.
7. ed. D. Potter, D.Goldblatt, M.Kiloh, P.Levis. *Democratization.* Polity Press, 1997.
8. G. Sartori. *Compare Why and How: Comparing, Miscomparing and the Comparative Method*. in: M.Dogan, A.Kazancigil (eds), *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance* (London: Basil Blackwell), 1994.

§ 4. დემოკრატიზაცია: ძირითადი თეორიული მიდგომები (ზოგადი მიმოხილვა)

იმისთვის რომ გავიგოთ და ავსნათ მიმდინარე პროცესი, გავერკვეთ, რატომ იყო დემოკრატიზაცია ძლიერი იმპულსი ზოგ ქვეყანაში, ხოლო სუსტი ან თითქმის არ არსებული სხვაგან, რატომ განვითარდა ან შეჩერდა ეს პროცესი სხვადასხვა ქვეყნებში, საჭიროა წინასწარ კარგად განისაზღვროს არა მარტო დაყვირების საგანი და კვლევის მეთოდი, არამედ ასევე უნდა გამოიყვითოს თეორიული მიდგომა, რომელიც საუბრებად დაედება კვლევას.

თეორიული მიდგომა დემოკრატიზაციის პროცესის კვლევისას - ეს იდეათა და განმარტოებულ ახსნათა მწყობრი კომპლექსია, რომელიც ეყრდნობა მკაფიოდ განსაზღვრულ ცნებათა რიგს. რასაკვირველია, დემოკრატიზაციის პროცესის კვლევისას, გამომდინარე პრობლემათა კომპლექსურობიდან და სირთულიდან, მრავალგვარი თეორიული მიდგომა გამოიყვება, მაგრამ გარკვეული პირობითობის გათვალისწინებით შეიძლება თეორიულ მიდგომათა სამი ძირითადი ჯგუფი გამოვეყოთ.

1. *მოდერნიზაციული მიდგომა* - ხაზს უსვამს გარკვეული რაოდენობის სოციალურ და ეკონომიკურ რეკონსტრუქციებს - ან ასოცირებულს არსებულ ლიბერალურ დემოკრატიებთან, ან აუცილებელს წარმატებული დემოკრატიზაციისათვის.
2. *ტრანზიტული მიდგომა* - ხაზს უსვამს პოლიტიკურ პროცესებსა და ელიტების ინიციატივებს, განსაზღვრულს ავტორიტარული მმართველობიდან ლიბერალურ დემოკრატიანზე გადასასვლელად.
3. *სტრუქტურული მიდგომა* - ხაზს უსვამს ძალაუფლების სტრუქტურების ცვლილებას დემოკრატიზაციისათვის ხელსაყრელი მიმართულებით.

რა თქმა უნდა, ყოველი მიდგომა, საზგასმულოთან ერთად, სხვა მრავალ ფაქტორსაც განიხილავს და ახსნის, არც ერთერთისაგან ტოტალურად განსხვავებულ ტიპს წარმოადგენს, მაგრამ საზგასმის თვალსაზრისით, ყოველი მათგანი აშკარად განსხვავებულია.

მოდერნიზაციული მიდგომა

კლასიკურ საწყის წერტილად ამ მიდგომისა შეიძლება ჩაითვალოს სეიმურ მარტინ ლოსკეტის ესეე „ეკონომიკური განვითარება და დემოკრატია“

მის წიგნში "პოლიტიკური ადამიანი" (1960). დემოკრატია, აზობს ლიპსეტი, დაჯავშირებულია ქვეყნის სოციალ-ეკონომიკურ განვითარებასთან ან მოდერნიზაციის დონესთან: „რაც მეტად არის ქვეყანა აყვავებული, მით მეტი შანსია, რომ დემოკრატია მყარი იქნება“.

აქ ასხნის პროცედურა შედგება იდენტოფორებისაგან მნიშვნელოვანი კორელაციებისა დისკრეტული სოციალ-ეკონომიკური ცვლადების გარკვეულ რაოდენობას შორის, რომელთაგან ყოველი დაჯავშირებულია დემოკრატიის ცვლადთან.

რა თქმა უნდა (და ეს კარგად იცოდა ლიპსეტმა), კორელაციის დადგენა არ არის იდენტური იმისა, რომ დაეასკენათ, რომ დემოკრატია გამოწვეულია სოციალ-ეკონომიკური განვითარებით. მაგრამ ლიპსეტი მაინც ცდილობს მოძებნოს ზოგი მრეხ-შედგობრივი კავშირი, მაგ.: „ეკონომიკური განვითარება... და უმაღლესი განათლების გავრცელება აქტუალურად განსაზღვრავს (ახდენს დეტერმინირებას) „კლასთა ბრძოლის“ ფორმას, აძლევს რა შესაძლებლობებს ასეთ ჯგუფებს (ე.ი. განათლებულ და შედარებით კარგი ეკონომიკური მდგომარეობისა) დაბალი კლასებისა განავითარონ გრძელვადიანი პერსპექტივები და უფრო კომპლექსური და ეტაპობრივი (გრაფ-უალისტური) შესუდ-ულებები პოლიტიკაზე“ (ლიპსეტი, 1960, გვ.45).

სოციალ-ეკონომიკურ განვითარებას ქვეყანაში შეუძლია გააძლიეროს საშუალო კლასი, ხოლო „ფართო (დიდი) საშუალო კლასი“ კარგი ფაქტორია დემოკრატიისათვის, რადგან ის არბილებს, ასუსტებს კონფლიქტს, მსარს უჭერს ზომიერ და დემოკრატიულ პარტიებს და ცუდ მდგომარეობაში აყენებს ექსტრემისტულ ჯგუფებს.

განათლების გარკვეული დონე შესაძლებელს ხდის ტოლერანტობის ნორმების საჭიროების გაგებას, ექსტრემისტული დოქტრინების უარყოფას, რაციონალური ელექტორალური არჩევანის უნარის ზრდას.

ამ მიმართულების უფრო თანამედროვე კვლევები აჩვენებენ არა თავისთავად, სოციალ-ეკონომიკური განვითარების მიხედობრივ ეფექტს დემოკრატიასთან მიმართებაში, არამედ მის გავლენას დამატებით ცვლადებთან კავშირში, როგორცაა პოლიტიკური კულტურა, ეთნიკური შემწყნარებლობა და კონფლიქტები, პოლიტიკური ინსტიტუტები და პარტიული სისტემები, კოლონიური მემკვიდრეობა, საერთაშორისო ურთიერთობები. თუმცა ჯერ ცოტა მკვლელობებია იმისა, რომ ნაჩვენები იქნეს როგორ კომბინირებენ ეს ცვლადები დემოკრატიზაციის ახსნისას.

ტრანზიტული მიდგომა

ამ მიდგომის საწყისად შეიძლება ჩაითვალოს დანკვარტ რასტოუს სტატია "გადასვლები დემოკრატიკაზე: დინამიკური მოდელის მკვლეობა", რომელიც პირველად გამოქვეყნდა 1970 წელს.

მოდერნიზაციული მიდგომისგან განსხვავებით, ტრანზიტული მიდგომა ასდენს ახსნის ფოკუსირებას ისტორიულ პოლიტიკურ პროცესზე, რომელიც

მარკირებულია სოციალური კონფლიქტით. რასტოუ აღნიშნავდა, რომ ისტორიულად ხალხს, რომელიც არ იმყოფება (არ არის) კონფლიქტში გარკვეულ ფუნდამენტურ საკითხებთან დაკავშირებით, ექნება მხოლოდ მცირე საჭიროება (ან: არ ექნება საჭიროება საერთოდ) გამოიგონოს, შექმნას დემოკრატიის წესები კონფლიქტის გადაწყვეტისთვის. მოქმედება, მეტოქეობა, ბრძოლა, და საბოლოოდ შერიგება, მორიგება ისტორიულად ცალკეულ ქვეყნებში - ეს არის სწორედ ის, რასაც დემოკრატია სთან აქვს შეხება.

ამ მიდგომის შემდგომი დაშეშავება ფართოდ გეხვედება დღევანდელ მეცნიერებაში. თანამედროვე მეცნიერები, ისევე როგორც რასტოუ, მკაფიოდ განასხვავებენ საწყის ტრანზიციას ავტორიტარული მმართველობიდან (ანუ წინასწარ, პირველად პოლიტიკურ ლიბერალჩაყვას) და ლიბერალური დემოკრატიის კონსოლიდაციას. მთავარი მოსაზრება ისაა, რომ საწყისი ტრანზიციი ზოგჯერ სრულდება (დემოკრატია განიცდის კონსოლიდირებას), ხოლო ზოგჯერ ჩერდება, ანუ დემოკრატია განიცდის მარცხს.

პოლიტიკური ლიბერალჩაყვა ავტორიტარულ რეჟიმში იწყება რეპრესიების შემცირებით და ზოგიერთი სამოქალაქო თავისუფლებების შექმნით, შემოღებით. ამ მოძრაობას აუცილებლად არ მიეყავართ დემოკრატიზაციისკენ; ასეთი ლიბერალჩაყვა შეიძლება შეწყდეს, შეჩერდეს, და რეპრესიული მმართველობა დაბრუნდეს. როდესაც ლიბერალჩაყვა იწყება სერიოზულად, სხვადასხვა პოლიტიკური აქტორები იწყებენ ჩართვას რეჟიმსა და ოპოზიციურ ძალებს შორის მიმდინარე ისტორიულ ურთიერთქმედებაში. ეს აქტორები მოიცავს „მკაცრი ხაზის მიმდევრებს“ და „რბილი ხაზის მიმდევრებს“ ავტორიტარულ კოალიციაში, და „ოპორტუნისტებს“, „ზომიერებსა“ და „ექსტრემისტებს“ ოპოზიციაში.

ზოგიერთი სკენარი ამ სუთი კატეგორიის კავშირურთიერთობებისა დემოკრატიზაციისათვის უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე სხვები. მაგ.: შედარებითი კვლევები ლათინურ ამერიკაში გვაჩვენებს, რომ ტრანზიციისთვის უფრო ხელსაყრელია, თუ იგი კონტროლირდება „რბილი ხაზის მიმდევრების“ და „ზომიერების“ კოალიციის მიერ, რომელშიც არა აქვთ ადგილი „რადიკალებს“.

სხვადასხვა პროცესებმა ან მოვლენებმა შეიძლება მისცენ ბიძგი პოლიტიკურ ლიბერალჩაყვას. ერთ-ერთი ეს არის მარცხი ავტორიტარული რეჟიმისა, გამოწვეული ან სამხედრო მარცხით ან ეკონომიკური პრობლემებით. მეორე - ეს არის „წარმატების პარადოქსი“, მაგალითად, როდესაც მთავარი, ძირითადი, მნიშვნელოვანი წარმატება არწმუნებს ავტორიტარულ რეჟიმს, რომ იგი არაფერს დაკარგავს პოლიტიკური ლიბერალჩაყვით, პირიქით, საერთაშორისო ლეგიტიმურობის თვალსაზრისით მოიგებს. მოძრაობა დემოკრატიზაციის მიმართულებით შეიძლება დაიწყოს იმის გამოც, რომ ავტორიტარული რეჟიმი დარწმუნდეს, რომ ხელისუფლებაში დარჩენა ძალიან ძვირი დაუჯდება, რადგან მოსალოდნელია მეტყიდრობითი კრიზისი, რაც შეამცირებს მილიტარულ შეკავშირებულობას და საშინაო, შიდა ლეგიტიმურობას.

ტრანზიტის პერიოდში გამოყოფენ შუალედური მთავრობების ტიპებს. გადასვლა უკვე შუალედური მთავრობიდან ან წინასწარი პირველადი ლიბერალზაციიდან ლიბერალური ან ნაწილობრივი დემოკრატიის კონსოლიდაციისკენ მოიცავს სხვადასხვა ისტორიულ ფაზებს, რომელიც კომპლექსურია და არაა ცნობილი წინასწარ, არა აუცილებლად განსაზღვრული. აქაც, ამ ტრანზიტშიც, კვლავ (როგორც წინა ეტაპზე და შუალედურ მთავრობებში), წარმატებისათვის გადამწყვეტია აქტორთა პოზიცია, რომლებიც დაჯავშირებული არიან დემოკრატისთან. ასეთი დემოკრატიული აქტორები ყოველთვის უმცირესობაში არიან, მაგრამ ზოგიერთი ფაქტორი მუშაობს მათ სასარგებლოდ. ერთი არის ის, რომ ამომრჩეველთა უმრავლესობას ქვეყანაში, თუნდაც ეს უმრავლესობა არ იყოს აუცილებლად დაჯავშირებული დემოკრატისთან, არ სურს დაბრუნება იმ ავტორიტარული ან მილიტარული რეჟიმისა, რომელსაც ის ადრე იტანდა.

მეორე არის ის, რომ ავტორიტარული პოლიტიკური დისკურსი იდეოლოგიურად უფრო სუსტია გლობალური მასშტაბით, ვიდრე დემოკრატიული დისკურსი. ამდენად, დემოკრატიულ აქტორთა უმცირესობას შეუძლია წინ წასწიოს პოლიტიკური ერთობა დემოკრატიული კონსოლიდაციისკენ თუ: (ა) მოხდება ნეიტრალიზება აქტორებისა, რომელნიც არიან უპირობოდ ავტორიტარულები; (ბ) ხელი შეეწყობა პრეფერენციებსა და პრაქტიკას, რომელიც თავსებადია დემოკრატიის ფუნქციონირებასთან; (გ) გაიზარდა რაოდენობა დემოკრატიული აქტორებისა; (დ) მოხდება შეთანხმება იმის თაობაზე, რომ მათი სტრატეგია დაექვემდებაროს იმპერატივს, რომ ხელი არ შეეწყოს ავტორიტარიზმის დაბრუნებას (ურთიერთშორის კონსურენციის პირობებშიც).

სტრუქტურული მიდგომა

ამ მიდგომის ახსნითი ფოკუსი მიმართულია ისტორიული ცვლილების გრძელვადიან პროცესზე. ტრანზიტული მიდგომისაგან განსხვავებით დემოკრატიზაციის პროცესი აისხნება არა პოლიტიკური ელიტების ქმედებით, არამედ, პირველყოფლისა, ძალაუფლების სტრუქტურების ცვლილებით.

საბაზო წანამძღვარი სტრუქტურული მიდგომისა ისაა, რომ სპეციფიკური ურთიერთობები, ურთიერთდამოკიდებულებები ძალაუფლების ზოგიერთი სტრუქტურებისა - ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური - და ის, თუ როგორ იცვლება ისინი ისტორიულად, წარმოშობს გავლენებს და შესაძლებლობებს, რომელიც წარმართავს პოლიტიკურ ელიტებსა და სხვა აქტორებს ისტორიული ტრაექტორიით, რომელიც მიემართება ლიბერალური დემოკრატიისაკენ. სხვა ტიპის სტრუქტურული ურთიერთობები მიდის სხვა პოლიტიკური მიმართულებით. რადგან ძალაუფლების სტრუქტურები ჩვეულებრივ იცვლება თანდათანობით, გრადუალისტურად, ისტორიის განმავლობაში, ახსნაც გულისხმობს გრძელვადიან ფაქტორებს, და ზოგჯერ მოიცავს საუკუნეებს.

კლასიკურ საწყისად ამ მიდგომისა მიიჩნევა ბარინგტონ მურის “დიქტა-ტურისა და დემოკრატიის სოციალური საფუძვლები” (1966). მურის მთა-ვარი კითხვა არსებითად იყო შემდეგი: რატომ მოხდა, რომ თანდათანობით ისტორიული ტრანსფორმაციის განმავლობაში XVII ს-იდან XX ს-ის შუამ-დე, როდესაც აგრარული საზოგადოებები (სადაც უმრავლესობა მოსახლეო-ბისა ცხოვრობდა სოფლად) შეიცვალნენ თანამედროვე ინდუსტრიული საზ-ოგადოებებით, ინგლისი, საფრანგეთი და აშშ წაიყვანნენ ლიბერალური დემ-ოკრატიის პოლიტიკური ფორმის მიმართულებით, იაპონია და გერმანია ფაშ-რჩმისაყენ, რუსეთი და ჩინეთი კომუნისტური რევოლუციებისკენ, ხოლო ინდ-ოეთი კიდევ სხვა მიმართულებით? ბარინგტონ მურის თვალსაზრისით ამ გა-ნსხვავებებს განაპირობებდა ძალაუფლების ოთხ სტრუქტურას შორის (სამი მათგანი იყო სოციალური კლასი - გლეხობა, მიწათმფლობელები, ქალაქის ბურჟუაზია, მეოთხე - სახელმწიფო) ‘ურთიერთდამოკიდებულებათა ცვლი-ლების სხვადასხვა ტიპი.

ერთ-ერთი თანამედროვე ნიმუში სტრუქტურული ახსნისა არის როიშმა-იერისა და სტეფენსონის “კაპიტალისტური განვითარება და დემოკრატია” (1992). ისინი ამტკიცებენ, რომ წაუვა თუ არა საზოგადოება ლიბერალური დემოკრატიისაკენ - ეს არსებითად დამოკიდებულია კლასთა ძალაუფლების ბალანსზე; ბრძოლა დომინანტურ და დაქვემდებარებულ კლასებს შორის მართვის უფლებისათვის წამოწევს დემოკრატიის პრობლემას სხვა ფაქტო-რებზე უფრო მეტად, აყენებს მას ისტორიულ დღის წესრიგში და წყვეტს დემ-ოკრატიზაციის პერსპექტივას. გამოყოფენ ხუთ კლასს: (1) *მსხვილი მიწათმ-ფლობელები* - ისტორიულად ყველაზე უფრო ანტიდემოკრატიული ძალა საზ-ოგადოებაში; (2) *გლეხობა* - აგრარულ მიუშაკთა და ფერმერთა ჩათვლით, რომელსაც აქვს ინტერესი დემოკრატიზაციისა, მაგრამ თავად იშვიათად მოქმედებს მის მხარდასაჭერად; (3) *ურბანული მიუშაკთა კლასი* - იგი ისტორიულად წარმოადგენდა მთავარ ძალას, რომელიც ახორციელებდა ზეწ-ოლას საარჩევნო უფლების გაფართოებისათვის, გაერთიანებათა, პროფკაფ-შირული უფლებებისათვის და დემოკრატიული წინსვლის სხვა ასპექტები-სათვის. კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაცია აძლიერებს მიუშაკთა კლასს და ასუსტებს მიწათმფლობელთა კლასს, რაც ხელსაყრელია დემოკრატიისათვის. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ დემოკრატია წარმოიშობა კაპი-ტალიზმის წინააღმდეგობრიობებიდან; (4) *ბურჟუაზია* - მისი როლი ნაკლე-ბად ნათელია - იგი არ არის ისეთი ანტიდემოკრატიული, როგორც მსხვილი მიწათმფლობელები, მაგრამ არასოდეს ყოფილა გამორჩეული, როგორც ზეწოლის განმახორციელებელი ლიბერალური დემოკრატიისათვის. ‘ეკვიკე-ლია, რომ ბევრ შემთხვევაში ბურჟუაზია მხარს უჭერდა დემოკრატიის მარცხს, მისი როლი შეიძლება სხვადასხვა იყოს, რაც დამოკიდებულია მის კავშირ-ზე, ‘ურთიერთობებზე სხვა კლასებთან, სახელმწიფოს პოზიციასა და ძალაუ-ფლებაზე, და საერთაშორისო ძალებზე; (5) *მომსახურეთა (salaried) და პროფესიონალთა საშუალო კლასი* - მათ ჰქონდა ასევე ორწიროვანი პოზიცია

დემოკრატიზაციის მიმართ. ის დამოკიდებული იყო კონტექსტზე. სადაც მუშათა კლასი იყო შედარებით სუსტი, საშუალო კლასი ახორციელებდა ზეწოლას დემოკრატიკისათვის, რათა გაეუმჯობესებინა თავისი საკუთარი პოზიცია. თუ მუშათა კლასი ძლიერი იყო, მაშინ შეიძლება სხვანაირადაც ყოფილიყო (თუმცა არა აუცილებლად).

მთავარი ზოგადი თვალსაზრისი ისაა, რომ არც ერთი ცალკეული კლასის პოზიციის განხილვა არ შეიძლება სხვებისგან ჩხოლირებულად, და რომ კაპიტალისტური განვითარება ცვლის კლასობრივ კავშირებს და აქედან გამომდინარე არის ფუნდამენტურად მნიშვნელოვანი დემოკრატიული პერსპექტივისთვის.

სახელმწიფო ძალაუფლების ფორმისა და სტრუქტურის ცვლილება დემოკრატიკისათვის ფუნდამენტური მნიშვნელობისა იყო. დემოკრატიკისათვის კჰონდა მეტი შანსი მაშინ, როდესაც სახელმწიფო ძალაუფლება იყო საშუალო სიძლიერისა - არც ძალიან ძლიერი და არც ძალიან სუსტი. აგრეთვე კაპიტალისტურმა განვითარებამ ისტორიულად წარმართა სამოქალაქო საზოგადოების წარმოშობა და განვითარება პოლიტიკური პარტიებისა, როგორც სახელმწიფო ძალაუფლების საპირწონისა.

რაც შეეხება პარტიებს, დომინანტური კლასები უფრო მიდრეკილნი არიან დემოკრატიკისაკენ, როდესაც პარტიული სისტემა შეიცავს ძლიერ მემარჯვენე პარტიას; როდესაც ასეთი პარტია არ არსებობს ან სუსტია და მას არ შეუძლია დაიკვას მათი ინტერესები, ასეთი კლასები მზად არიან მიმართონ სამხედროებს დემოკრატიული მმართველობის აღკვეთისათვის.

ეს აგეორები აჩვენებენ აგრეთვე, რომ *ტრანსნაციონალური ძალაუფლების ცვლილება ზემოქმედებს კლასთა ურთიერთკავშირებზე და სახელმწიფოს ბუნების ცვლილებაზე. ასე მაგალითად: ეკონომიკურმა დაქვემდებარებულობამ, დამოკიდებულებამ ერთი ქვეყნისა მეორესზე შეიძლება შეაფერხოს, შეაჩეროს ინდუსტრიალიზაცია და დატოვოს ან გახადოს მუშათა კლასი მცირე, და აქედან გამომდინარე შეასუსტოს პროდემოკრატიული ძალები. გეო-პოლიტიკური დაქვემდებარებულობა შეიძლება იყოს არასელსაყრელი დემოკრატიული კონსოლიდაციისათვის, თუ მას იური სამხედრო და ეკონომიკური დახმარება აძლიერებს სახელმწიფო აპარატს არათანაბარზომიერად (ზედმეტად) კლასობრივ ძალებთან ბალანსის მიმართებაში. საერთაშორისო დაძაბულობის შერბილებამ შეიძლება გააუმჯობესოს დემოკრატიული პერსპექტივა. ომმა (დამარცხებამაც და გამარჯვებამაც) შეიძლება გააძლიეროს კიდევც და შეასუსტოს კიდევც დემოკრატიკისათვის ხელსაყრელი გარემო. საერთაშორისო იდეოლოგიური და კულტურული დინებები, აგრეთვე, აძლიერებენ დემოკრატიკისათვის.*

საკონტროლო კითხვები

1. დაასახელეთ დემოკრატიკის პროცესის შესწავლისადმი სამი მიდგომა

2. რას ვფუძნება მოდერნიზაციული მიდგომა?
3. რაში მდგომარეობს ტრანზიტული მიდგომის არსი?
4. რაში მდგომარეობს სტრუქტურული მიდგომის არსი?
5. რა კლასებად ყოფენ საზოგადოებას როინშმაიერი და სტევენსონი?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

მოდერნიზაცია
 კლასთა ბრძოლა
 პოლიტიკური ლიბერალიზაცია
 ლეგიტიმურობა
 ბურჟუაზია
 სტრუქტურა

ბიბლიოგრაფია

1. Б.Г.Капустин. Современность как предмет политической теории. - Москва, РОССПЭН, 1998.
2. А.Ю.Мельвиль. Демократические транзиты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты. - Московский общественный научный фонд. Москва, 1999.
3. Политическая наука: новые направления (под ред. Р.Гудина и Х.-Д. Кляйнеманна. Научн. ред. русского издания Е.Б.Шестопал). - Вече, М.1999.
4. Д.А.Растоу. Переходы к демократии: попытка динамической модели. - "Полис", 1996, 5.
5. S. M. Lipset. *Political Man*. New York: Doubleday, 1960.
6. B.Moore. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston, Beacon Press, 1966.
7. ed. D.Potter, D.Goldblatt, M.Kiloh, P.Levis. *Democratization*. Polity Press, 1997.
- D.Rueschmeyer, J.Stephens. *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge, Polity Press, 1992.

§ 5. ფაქტორები, რომელიც განმსაზღვრელ როლს ასრულებს დემოკრატიზაციის პროცესის ინტერპრეტაციისას

დემოკრატიზაციის პროცესის ინტერპრეტაციისას მკვლევრები გამოყოფენ რიგ ფაქტორებს, რომელთაც საკვანძო მნიშვნელობა ენიჭება პროცესის ასხნისას და რომელთაც, აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვუწოდოთ ამხსნელი ფაქტორები. შეიძლება ითქვას, რომ ამხსნელი ფაქტორები - ეს არის პირობები, სტრუქტურები და მძაფრები; შედარებითი ანალოგი გულისხმობს, რომ ისინი დაკავშირებული არიან დემოკრატიასთან, ან წარმოადგენენ მძაფრებს დემოკრატიზაციისას. სხვადასხვა თეორიებში სხვადასხვა ფაქტორებს ექცევა უპირატესი ყურადღება. ქვემოთ ჩამოთვლილია ექვსი ასეთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი.

გარე ფაქტორები, რომელიც გავლენას ახდენს დემოკრატიზაციაზე

დემოკრატიზაციის თანამდეროვე პროცესების შესწავლის შედეგად შესაძლებელია იმ გარე ფაქტორების იდენტიფიცირება, რომელიც გავლენას ახდენს და ვლინდება სხვადასხვა ქვეყნის დემოკრატიზების მცდელობებზე. მაგალითად, ანდრეი მელუილი გამოყოფს შემდეგ ფაქტორებს:

- თანამედროვე სამყაროში დემოკრატიისადმი, როგორც დეკლარირებული იდეალისადმი ნორმატიული განწყობის გავრცელება, მისი დასახვა საზოგადოებრივი გარდაქმნების საფარად და სასურველ მძხად;

- მსოფლიო არენაზე დემოკრატიული მოდელის მიზიდველობის ზრდა როგორც დასავლური ცივილიზაციის ტიპის ფართო კულტურული გავლენის შედეგი და ამის შედეგად ავტორიტარობის, როგორც ეროვნული განვითარების მოდელის დელეგიტიმაცია;

- დემოკრატიული უფლებებისა და თავისუფლებების მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში მიმიდნარე რეალური გაფართოება და ექსპერიმენტირება დემოკრატიულ პროცედურებსა და ინსტიტუტებთან, რომელსაც მოსდევს მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი შედეგები;

- ავტორიტარობის ეკონომიკური არაეფექტურობა, მკაფიოდ გამოვლენილი 80-90-იან წლებში, განსაკუთრებით როგორც საზოგადოებრივი მოდერნიზების ინსტრუმენტისა, რაც უარყოფს ადრე გავრცელებულ წარმოდგენებს ეკონომიკის ავტორიტარული მოდერნიზების შედეგაზობის შესახებ;

- ისეთი სპეციფიკური საერთაშორისო კონტექსტის შექმნა (მათ შორის ინსტიტუციონალურისაც - ე.წ. ტრანსნაციონალური სახელმწიფოთა-შორისო და არასამთავრობო ორგანიზაციების მიერ მხარდაჭერილის), რომელიც სპეციფიურად ხელსაყრელია ავტორიტარშიდან უფრო დემოკრატიულ მოდელეებზე გადასვლისათვის.

ეკონომიკური განვითარება

მოდერნიზაციული მიდგომის მომხრეები უაღრესად მნიშვნელოვნად მიიჩნევენ კორულაციას ეკონომიკურ განვითარებასა და დემოკრატიზაციას შორის. სტრუქტურული მიდგომის მომხრეებისათვის ეკონომიკური განვითარება უპირატესად კაპიტალისტური განვითარებაა, შესაბამისი სტრუქტურებით. ტრანზიტული მიდგომის მომხრეები მიიჩნევენ, რომ ეკონომიკური განვითარება უნდა იყოს საწყის ბიძგს კონკურენტული ვლიტებო-სა, რომელნიც დაკავებულნი არიან დემოკრატიული კომპრომისის შექმნით.

სოციალური დაყოფა

სეიმურ მარტინ ლიპსეტის მიხედვით, სოციოეკონომიკური მოდერნი-ზაცია ხელს უწყობს საშუალო კლასის ზრდას, რომლის ღირებულებები შეი-ძლება იყოს არსებითად პრო-დემოკრატიული. სტრუქტურული მიდგომის მომხრეები აღნიშნავენ, რომ კაპიტალისტური განვითარება წარმოშობს სოციალურ კლასებს, რომელთაგან ზოგიერთი (მაგ. ურბანული მუშათა კლასი) დაინტერესებულია დემოკრატიზაციით.

გადაუწყვეტელი პოლიტიკური ბრძოლა კლასებსა და ჯგუფებს შორის ლიბერალური დემოკრატიის ვაზზე, არის აგრეთვე ცენტრალური მნიშვნელო-ბისა ტრანზიტულ თეორიებში. მაგრამ არც ერთი კლასი არ არის ყველგან, ყველა ქვეყანაში და დროში დემოკრატიზაციით ერთნაირად დაინტერე-სებული.

გარდა კლასობრივისა, არსებობს სხვა ჯგუფური დაყოფაც. მაგ.: ეთ-ნიკური, რასობრივი, ერობრივი, რელიგიური ან სხვა კულტურული კრიტერ-იუმებით. დემოკრატია ეფუძნება ხალხის სუვერენიტეტის პრინციპს და, ამ-დენად, „ვინ არის ხალხი“ - ამის გარკვევა ფუძემდებლური მნიშვნელობი-საა. როდესაც „ხალხი“ ისე არის გამოიწვეული ჯგუფური ანტოგონიზმით, რომ არ არსებობს ცნობიერება ერთიანი პოლიტიკური იდენტურობისა, დემოკ-რატია შეუძლებლად მიიჩნევა.

სოციალური დაყოფის კიდევ ერთი ფორმაა გენდერული დაყოფა, მაგ-რამ მიიჩნევენ რომ მას შეიძლება მეტი მნიშვნელობა ჰქონდეს მომავალში

დემოკრატიისათვის - ისტორიულად კი იყო თითქმის უმნიშვნელო სხვა დაყოფებთან შედარებით.

სახელმწიფო და პოლიტიკური ინსტიტუტები

სტრუქტურული მიდგომის მომხრეები აღნიშნავენ, რომ დემოკრატიზაციის გზა მარკირებულია მკაცრი ბალანსით ძალაუფლებისა სახელმწიფოსა და შედარებით დამოუკიდებელ კლასებს შორის, და არა განსაკუთრებულად ძლიერი სახელმწიფოთი და მასზე დაქვემდებარებული კლასებით, ან სახელმწიფოთი, რომელიც თავად დამოკიდებულია უფრო ძლიერ ან უფრო ძლიერი ძალაუფლების მქონე კლასზე (მაგ. მიწათმფლობელთა კლასზე). მოდერნიზაციული მიდგომაც დემოკრატიზაციისთვის არახელსაყრელ ფაქტორად მიიჩნევენ სახელმწიფოს საყოველთაო დომინირებას სამოქალაქო საზოგადოებასთან მიმართებაში: ასეთ ვითარებაში ეკონომიკური ზრდა შეფერხდება, რადგან ეკონომიკური კონკურენცია პრივატული სექტორიდან გაძევებულია; ჩნდება გაყალბება და ძალადობა არჩევნებისას, რადგან უზარმაზარ უპირატესობებს იღებენ ის ინდივიდები, ვინც იგებს არჩევნებს; პოლიტიკური კორუფცია და „ჩალიჩი“ წინსვლის მთავარი ინსტრუმენტი ხდება; განვითარების ყველა აქტივობა გაშუალებულია და კონტროლდება სახელმწიფოს მიერ, და საზოგადოებისა და ინდივიდის წარმატება დამოკიდებული ხდება სახელმწიფოზე (შესაბამისად ძრდება უთანაბრობა და დაძაბულობა ეთნიკურ და რელიგიურ ჯგუფებს შორის).

სახელმწიფო და კლასები არის მეტად განზოგადებული, აბსტრაქტული კატეგორიები, ამიტომ ავტორთა უმეტესობა აჩერებს ყურადღებას შუალედური დონის პოლიტიკურ ინსტიტუტებზე, როგორც ამხსნელ ფაქტორებზე (მაგ. პარლამენტი, საარჩევნო სისტემა, პარტიული სისტემის სტრუქტურა, სპეციფიკური ურთიერთობები სხვადასხვა სამთავრობო დეპარტამენტებს შორის, ურთიერთობები პროფკავშირებსა და პარტიებს შორის და სხვ.).

ინსტიტუციონალური ანალოზი არ უგულებელყოფს ძირითად პოლიტიკურ ძალებს, რომლებიც სხვადასხვა პოლიტიკური თეორიების უმთავრესი ობიექტია, იგი ცდილობს ახსნას, თუ როგორ ახდენენ ინსტიტუტები პოლიტიკური შედეგების ფორმირებას უფრო ფართო (სახელმწიფო - კლასების) ურთიერთობიდან გამომდინარე სხვადასხვა ქვეყნებში.

სამოქალაქო საზოგადოება

მოდერნიზაციის და ტრანზიციული მიდგომის მომხრეები მიიჩნევენ, რომ მოძრავი და პლურალისტური სამოქალაქო საზოგადოება აბალანსებს სახელმწიფო ძალაუფლებას. ძლიერი, მყარი, მკვიდრი სამოქალაქო საზოგადოე-

და წარმოქმნის არსებით ზღვრულ ავტორიტარობის დაბრუნებისათვის და ხელს უწყობს ლიბერალური დემოკრატიის კონსოლიდაციასა და შენარჩუნებას. მიჩნეულია, რომ სამოქალაქო საზოგადოების „აღორძინება“, აღდგენა გადამწყვეტი ფაქტორია სამხრეთ ევროპისა და სამხრეთ ამერიკის ტრანზიტებისათვის. ეს მნიშვნელოვანი იყო სხვა რეგიონებისთვისაც - აზია, აფრიკა, აღმოსავლეთ ევროპა (სტუდენტები, ქალები, პროფკავშირები, რელიგიური ჯგუფები, ეთნიკური/ტომობრივი ჯგუფები, იურიისტები და სხვა პროფესიონალები, და სხვ.). სამოქალაქო საზოგადოების ასეთი მობილჩეობა სშირად იწვევდა მედიის ჩართვას, რომელიც ახორციელებს ზეწოლას ავტორიტარულ სახელმწიფოზე.

სტრუქტურული მიდგომის მომხრეებიც აღნიშნავენ სამოქალაქო საზოგადოების ზრდის მნიშვნელობას სახელმწიფო აპარატის საპირწონედ. ისინი ხაზს უსვამენ აგრეთვე კაპიტალიზმის მნიშვნელობას დაბალი კლასების ორგანიზაციული შესაძლებლობების ზრდაში, რაც ცვლის კლასთა ძალაუფლების ბალანსს, თუმცა აღნიშნავენ, აგრეთვე, რომ კომპაქტური, მჭიდრო სამოქალაქო საზოგადოება აუცილებლობით არ არის პროდემოკრატიული. უფრო მეტიც, თუ მუშათა კლასი სუსტია, სამოქალაქო საზოგადოება გამოიქმნება შესაბამის (შესატყვის) საშუალებებს დომინანტური კლასების ძალაუფლების შენარჩუნებისათვის. ამდენად, მნიშვნელოვანია არა თავისთავად სამოქალაქო საზოგადოების ზრდა, არამედ მიმართება კლასობრივ ურთიერთობათა ტიპთან.

პოლიტიკური კულტურა და იდეები

მოდერნიზაციის თეორეტიკოსებისათვის ეს არის ძირითადი, ცენტრალური ამხსნელი ფაქტორი: გამოკვლევები, რომელიც სოციოლოგიურ გამოკითხვებს ეფუძნება, აჩვენებს მყარ სტატისტიკურ კავშირს მოსახლეობის მაღალი განათლების დონესა (დემოკრატიზაციის შედეგი) და მონაწილეობას, ზომიერებასა და ტოლერანტობას შორის. სტრუქტურული თეორეტიკოსები აღნიშნავენ, რომ დემოკრატიული პოლიტიკური კულტურა უფრო მეტად შედეგია დემოკრატიზაციისა, ვიდრე მიზეზი. ტრანზიტოლოგებისათვის დამახასიათებელია პოლიტიკური კულტურის ოგნორირების ტენდენცია: ისინი მიიჩნევენ, რომ გადასვლა ლიბერალურ დემოკრატიაზე გამოწვეულია უპირატესად პოლიტიკური ფლიტების სარგებლიანობაზე ორიენტირებული, ანგარიშიანი ქცევით კონფლიქტში, და არა ღირებულებრივი, კულტურული ორიენტირებით.

ტრანსნაციონალური და ინტერნაციონალური ფაქტორები

დემოკრატიზაციის ახსნა მოითხოვს ყურადღების გამახვილებას როგორც ინტერნაციონალურ, ასევე ტრანსნაციონალურ ფაქტორებზე. ინტერნაციონალური ურთიერთქმედებები - ეს არის სამხედრო ალიანსები, ომები, დიპლო-

მატიური ურთიერთობები, სამთავრობოთაშორისი ინსტიტუტების ურთიერთქმედება (მაგ. გაერო, მსოფლიო ბანკი და სხვ.). ტრანსნაციონალური ურთიერთობები - ეს არის გლობალური საზოგადოებათშორისი (საზოგადოება-საზოგადოება) ურთიერთობები, მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელი სახელმწიფოს კონტროლისაგან. ეს მოიცავს გლობალურ, რეგიონალურ, ნაციონალურ და ლოკალურ სხვადასხვა სახის ურთიერთობებს პოლიტიკური სივრცეებისა - მაგ.: გლობალური ეკონომიკური და ფინანსური პროცესები, შრომის გლობალური დაყოფა, გლობალური მედია, გლობალური კომუნიკაციური ქსელი და სხვ.

საკონტროლო კითხვები

1. რომელია დემოკრატიზაციის პროცესის ძირითადი ფაქტორები?
2. რით განსხვავდება ეკონომიკური განვითარების ფაქტორი სოციალური დაყოფის ფაქტორისაგან?
3. რატომ წარმოადგენს პოლიტიკური კულტურა დემოკრატიზაციის მნიშვნელოვან ფაქტორს?
4. რა თავისებურებით გამოირჩევა ტრანსნაციონალური და ინტერნაციონალური ფაქტორები?
5. რა როლი აქისრიათ სახელმწიფოსა და პოლიტიკურ ინსტიტუტებს დემოკრატიზაციის პროცესში?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

გლობალიზაცია
ინტერნაციონალიზაცია
პლურალისტური საზოგადოება
პოლიტიკური ინსტიტუტი

ბიბლიოგრაფია

1. А.Ю. Мельвиль. Опыт Теоретико - методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. - "Полис", 2, 1998.
2. R. Fine. *Civil Society Theory. Enlightenment and Critique*. Democratization, v.4, N.1, 1997.
3. D. Held. *Democracy and the Global Order, From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Polity Press, 1997.
4. ed. by B. Holden. *Global Democracy. Key Debates*. Routledge, 2000.
5. S. M. Lipset. *Political Man*. New York: Doubleday, 1960.
6. ed. D. Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh, P. Levis. *Democratization*. Polity Press, 1997.
7. A. Przeworski, L. Fernando. *Modernization, Theories and Facts*. World Politics. Jan/1997.

II დემოკრატიზაციის პროცესი, როგორც ტრანზიტი, ანუ გადასვლა დემოკრატიაზე

ამ თავში ჩვენ განვიხილავთ სამ უაღრესად მნიშვნელოვან მიდგომას, რომელიც, ერთი მხრივ ასახავს გარკვეულ ეტაპებს დემოკრატიზაციის პროცესების კვლევაში, ხოლო მეორე მხრივ წარმოადგენს მკვდლობებს ტრანზიტის, დემოკრატიზაციის, ანუ დემოკრატიაზე გადასვლის პროცესის ახსნისას ზოგადი და კონკრეტული ტენდენციების ურთიერთდაკავშირებისა.

§ 1. დინამიკური მოდელი

1970 წელს ჟურნალში „Comparative Politics“ დანკვარტ რასტოუს გამოკვეყნებული სტატია „დემოკრატიაზე გადასვლები“ იქცა ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომად, რომელიც გახდა საფუძველი ტრანზიტოლოგიური კვლევების გაღრმავებისა და ფართოდ გაშლისა. ყურადღების ფოკუსირება რასტოუმ მოახდინა პროცესზე, დინამიკაზე, ეტაპებზე და პროცედურებზე, რომელიც ხორციელდება ან შეიძლება განხორციელდეს დემოკრატიზაციისას.

რასტოუს თეორიის მიხედვით, დემოკრატიზაციის პროცესის დაწყებისათვის აუცილებელ წინაპირობას წარმოადგენს ეროვნული ერთობის არსებობა. ეს ნიშნავს, რომ პოტენციური დემოკრატიის მოქალაქეთა მნიშვნელოვან, დიდ უმრავლესობას არა აქვს არავითარი ეჭვი და/ან არ ორჭოფობს იმასთან დაკავშირებით, თუ რომელ პოლიტიკურ ერთობას მიეკუთვნება იგი. დემოკრატია - ეს არის სისტემა დროებითი უმრავლესობის მმართველობისა. იმისათვის, რომ შესაძლებელი გახდეს მმართველთა შემადგენლობისა და პოლიტიკური კურსის თავისუფალი ცვლა, სახელმწიფოს საზღვრები მყარი უნდა იყოს, ხოლო მოქალაქეთა შემადგენლობა - მუდმივი: ხალხს არ შეუქვლია გადაწყვეტიის, ვიდრე არ გადაწყვეტილა, ვინ არის ხალხი.

ეროვნული ერთობა დასახელებულია დემოკრატიზაციის წინაპირობად იმ აზრით, რომ იგი წინ უნდა უსწრებდეს პროცესის სხვა სტადიებს, თუმცა არა აქვს მნიშვნელობა ამ ერთობის შექმნის კონკრეტულ დროს.

ეს წინაპირობა დემოკრატიაზე გადასვლისა ყველაზე სრულად რეალიზდება მაშინ, როდესაც ეროვნული ერთობა აღიარებულია არაგაცნობიერებ-

ულად, როდესაც ის მიღებულია „ჩემად“, როგორც ისეთი რამ, რაც თავისთავად ივულისხმება. ნაციონალისტური რიტორიკა სშირად გაისმის მათგან, ვინც ყველაზე ნაკლებად არის დარწმუნებული თავისი ეროვნული იდენტურობის გრძნობაში.

საკუთრივ დემოკრატიზაციის პროცესი მოიცავს სამ ფაზას.

მოსამზადებელი ფაზა - ზემოთნახსენები წინაპირობის არსებობის შემთხვევაში, დემოკრატიზაციის პროცესი იღებს ბიძგს ხანგრძლივი და უშედეგო ბრძოლის შემდეგობით. იმისთვის, რომ პოლიტიკურმა ბრძოლამ მიიღოს ხსენებული თვისებები, მისი მონაწილენი უნდა წარმოადგენდნენ მყარ საზოგადოებრივ ძალებს, ჩვეულებრივ, სოციალურ კლასებს. ხოლო საკითხებს, რომელთა გარშემოც მიმდინარეობს ბრძოლა, მხარეთათვის პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეთ. ასეთი ბრძოლა, უფრო სშირად, იწყება ახალი ელიტების გამოჩენასთან ერთად, რომელნიც წარუძღვებიან აღმდგარი, ადრე ჩაგრული და ხელმძღვანელობაში არამონაწილე სოციალური ჯგუფების შეთანხმებულ კმედებებს.

საკითხთა წრე და ძალთა შემაღვენლობა შეიძლება განსხვავდებოდეს მნიშვნელოვნად სხვადასხვა შემთხვევაში: ეს შეიძლება იყოს როგორც ეკონომიკური ფაქტორები (სშირად სწორედ ასეა), ასევე ნაციონალური, კონფესიური თუ სხვა. ისტორიულად დემოკრატია არ იყო პირველსაწყისი, ძირითადი მიზანი ბრძოლისა, მას მიმართავენ როგორც საშუალებას რაიმე სხვა მიზნის მისაღწევად; ან ის მიიღებოდა როგორც ბრძოლის ირიბი შედეგი, პროდუქტი. ბრძოლის გზები სულ სხვადასხვა იყო. მსოფლიოში არ არსებობს სორი დემოკრატია, რომელთაც გაიარეს ერთი გზა, სადაც იბრძოდნენ ერთი და იგივე ძალები, ერთი და იგივე საკითხების თაობაზე და მიღებულ იქნა ერთი და იგივე ინსტიტუციონალური შედეგები. ძნელი წარმოსადგენია, რომ მომავალშიც, რომელიმე დემოკრატია ზუსტად გაიმეოროს უკვე განვლილი გზა.

განმასხვავებელი ნიშანი მოსამზადებელი ფაზისა ძალთა პოლარიზაციაა და არა პლურალიზმი. თუმცა საზოგადოების განხეთქილებას აქვს ეროვნული ერთობის მოთხოვნით განპირობებული საზღვრები.

მაგრამ ეს პირობები ყველა შემთხვევაში არ იძლევა დემოკრატიზაციის პროცესის გავრძელების გარანტიას. ბრძოლა შეიძლება გავრძელდეს იმ დრომდე, ვიდრე მხარეები არ დაიღლებიან, საკითხები არ დაკარგავს თავის აქტუალობას და პროცესის მიმდინარეობისას არ წარმოიშობა დემოკრატიული გადაწყვეტა; ან, ერთ-ერთმა ჯგუფმა შეიძლება მოახერხოს ოპონენტის განადგურება. ამგვარად, პროცესი შეიძლება შეჩერდეს და ეს ყველაზე ადვილად შესაძლოა მოხდეს მოსამზადებელ ფაზაზე.

გადაწყვეტილების მიღების ფაზა - გადაწყვეტილება გულისხმობს არჩევანს, და თუმცა დემოკრატიის სასარგებლოდ არჩევანი არ შეიძლება გაკეთდეს თუ არ არის შესრულებული წინაპირობა და არ განხორციელებულა მოსამზადებელი ფაზა, ეს ყველა შემთხვევაში რეალური არჩევანია, რომელიც

ავტომატურად არ გამომდინარეობს ხსენებული წინაპირობებიდან. გადაწყვეტილების ალტერნატიული ვარიანტი შეიძლება იყოს რბილი ავტოკრატია, ან უცხოური ბატონობა, ან დიქტატურა ან სხვა. შეიძლება გაგრძელდეს მოსაშხადებელი ფაზაც.

დემოკრატიის სასარგებლოდ გადაწყვეტილება წარმოიქმნება რამდენიმე ძალის ურთიერთქმედების შედეგად. რამდენადაც შეთანხმების პირობები მკაფიოდ უნდა ჩამოყალიბდეს და ვინმემ უნდა აიღოს საკუთარ თავზე რისკი მომავალ მოსალოდნელ შედეგებზე, აქ არაპროპორციულად დიდ როლს თამაშობს პოლიტიკურ ლიდერთა ვიწრო წრე. მოლაპარაკებათა პოტენციური მონაწილენი არიან აგრეთვე ჯგუფები, რომელნიც გამოეყენენ ძირითად მებრძოლ მხარეებს, ან ახლად გამოვიდნენ პოლიტიკურ სცენაზე.

ყველა შემთხვევაში დემოკრატია გაცნობიერებული გადაწყვეტილების შედეგია, რომელიც მიიღება, სულ მცირე, პოლიტიკური ხელმძღვანელობის მხრიდან: დემოკრატიული გადაწყვეტილების მიღება, გარკვეული ზარიტ, უნდა განვიხილოთ, როგორც გაცნობიერებული, ღიად გამოსატყული კონსენსენსუსის აქტი, რომელიც აუცილებლობით მოიცავს კომპრომისს. მაგრამ, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ დემოკრატია შეიძლება იყოს ირიბი შედეგი ბრძოლისა და არა წინასწარი მზანის: გადაწყვეტილების მიღების სტადიაზე მნიშვნელობა აქვს არა იმ ღირებულებებს, რომელთაც აბსტრაქტულად აღიარებენ ლიდერები, არამედ ნაბიჯებს, რომელთა გადადგმისთვისაც ისინი მზად არიან. ამავ დროს, გადაწყვეტილება, რომელიც შემუშავებულია ლიდერთა მიერ, სრულიადაც არ არის საყოველთაო. იგი გადატანილი უნდა იქნეს პროფესიონალ პოლიტიკოსთა და მთელი მოსახლეობის დონეზე, რაც მოდელის ბოლო ფაზის არსს წარმოადგენს.

მჩივეის ფაზა - დემოკრატია განსაზღვრების მიხედვით, კონკურენტული პროცესია, და ამ პროცესში უპირატესობას იღებენ ისინი, ვისაც შეუძლია ახალი სისტემისადმი თავისი ადეპტობის რაციონალჩეება, ან მეტიც - ვისაც აქვს რწმენა სისტემისა. მაგრამ პოლიტიკა არ არის მხოლოდ კონკურენტული ბრძოლა სამთავრობო თანამდებობებისათვის. ესაა პროცესი, მიმართული შიდაჯგუფური კონფლიქტების გადაწყვეტისკენაც, კონფლიქტებისა, რომელიც განპირობებულია ინტერესთა შეჯახებით და უკავშირდება სკეპტიციზმს. ხვალინდელი დღის თაობაზე. ახალი პოლიტიკური რეჟიმი ახალი პოლიტიკური რეკვპტია უცნობ სამყაროში ერთობლივი გარღვევის განხორციელებისა. და რამდენადაც დემოკრატიის ერთ-ერთ მთავარ დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს მრავალმხრივი განხილვა-მოლაპარაკებების პრაქტიკა, სწორედ ამ სისტემისათვის არის ყველაზე მეტად დამახასიათებელი განვითარება ცდათა და შეცდომათა მეთოდით, სწავლა საკუთარ გამოცდილებაზე. პირველი დიდი კომპრომისი, რომლის მემშვეობითაც ყალიბდება დემოკრატია, თუ ის საერთოდ აღმოჩნდება სიცოცხლისუნარიანი, თავისთავად არის საბუთი შერიგება-შეთანხმებისა და ურთიერთდათმობის პრინციპების ფექტურობისა. ეს წარმატება უბიძგებს მოპაექრე ძალებს და

პოლიტიკურ ლიდერებს სხვა მნიშვნელოვანი საკითხების დემოკრატიული გადაწყვეტისაკენ. აშკარა წარუმატებლობა რომელიმე სასიცოცხლო მნიშვნელობის საკითხის გადაწყვეტაში, დარტყმის ქვეშ აყენებს დემოკრატიის მომავალს. ხოლო, როდესაც მსგავსი წარუმატებლობა მიჩვევის სტადიის დასაწყისში ხდება, შედეგები შეიძლება საბუდისწერო იყოს.

ყველაზე დიდი პრობლემები დემოკრატას ხდება ერთობის პრობლემათა გადაწყვეტისას, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს ეროვნული ერთობის, როგორც წინაპირობის მნიშვნელობას.

დემოკრატიისადმი ნდობა გაიზარდება განსაკუთრებით სწრაფად, თუ ახალი რეჟიმის არსებობის პირველივე ათწლეულებში სახელმწიფო საქმეების მართვაში შეიძლება მონაწილეობის მიღებას პოლიტიკურ მიმართულებათა ფართო სპექტრი - ან სხვადასხვაგვარ კოალიციებში გაერთიანების გზით, ან პერიოდულად მთავრობისა და ოპოზიციის როლის შეცვლის მეშვეობით. ამავე დროს, დემოკრატიის მექანიზმთა და ხელმძღვანელობის რეკრუტირების კონსერვენტული პირობების გამოყენება განამტკიცებს პოლიტიკოსებს დემოკრატიულ ჩვევებსა და რწმენაში. უკუქტური პარტიული ორგანიზაციების წარმოქმნა კი დააკავშირებს დედაქალაქის პოლიტიკოსებს მთელი ქვეყნის ელექტორალურ მასებთან, რის შედეგადაც სისტემას უერთდება მთელი მოსახლეობა. მაგრამ, შეიძლება მოხდეს ისე, რომ კონფლიქტის ფაზაში არ წარმოიშვას პარტიები, რომელთაც ექნებათ რეალური მასობრივი ბაზა, და ელექტორატის გაფართოება იქნება შეზღუდული. მაგრამ პოლიტიკური სიტემის ნაწილობრივი დემოკრატიზაციის ასეთ ვითარებაშიც, შეიძლება ამოქმედდნენ კონსერვენტის მამოძრავებელი ძალები, რომელთაც შეიძლება პროცესის დასრულებამდე მიიყვანონ. თავად საპარლამენტო პარტიები, მომავალ პარლამენტში თავისი ჯგუფების გაზრდისა და გაძლიერებისათვის, დაიწყებენ ამოძრავებულთა ორგანიზებისა და მათი მხარდაჭერის მოპოვებისათვის მუშაობას.

საბოლოოდ, შეიძლება ითქვას, რომ რასტოუს მოდელი მოიცავს რამდენიმე კომპონენტს: 1. უნდა არსებობდეს ეროვნული ერთობის განცდა; 2. უნდა არსებობდეს მყარი და სერიოზული კონფლიქტი; 3. აუცილებელია დემოკრატიული პროცედურების გაცნობიერებული არჩევანი; და 4. პოლიტიკოსები და ელექტორატი უნდა მიეჩიონ ახალ წესებს.

მოდელიდან გამომდინარეობს აგრეთვე, რომ სხენებული კომპონენტები უნდა ჩამოყალიბდნენ ცალ-ცალკე, რიგის მიხედვით. ყველა ამოცანას აქვს თავისი ლოგიკა და ჰყავს თავისი ბუნებრივი პროტაგონისტები: ადმინისტრატორთა ქსელი და/ან ნაციონალისტურად განწყობილი ინტელიგენციის ჯგუფი - ეროვნული გაერთიანების ამოცანისათვის; დაბალი კლასების მასობრივი მოძრაობა, რომელსაც შესაძლოა ხელმძღვანელობდნენ ზედა ფენების განსხვავებულად მოაზროვნე წარმომადგენლები - მოსაშხადებელი ბრძოლის ფაზაში; პოლიტიკურ ლიდერთა ვიწრო წრე, დახელოვებული მოლაპარაკებათა წარმართვასა და კომპრომისთა მიღწევაში - დემოკრატიული ხორმების

ჩამოყალიბებისას; სხვადასხვა ტიპის ორგანიზაციები და ორგანიზაციები - მიჩვევის სტადიაზე.

რაც შეეხება კონსენსუსს ფუნდამენტურ პრინციპთა შესახებ - ეს არ შეიძლება იყოს დემოკრატიის წინაპირობა. თუ ადამიანები არ იმყოფებიან კონფლიქტის ვითარებაში პრინციპული საკითხების გამო, მათ საერთოდ არ სჭირდებათ რთული დემოკრატიული მექანიზმების გამოგონება კონფლიქტის გადაწყვეტისათვის. წარმოდგენილ მოდელს გადაჰყავს კონსენსუსის სხვადასხვა ასპექტები სტატიკური წინაპირობების კატეგორიიდან, პროცესის აქტიურ ელემენტთა კატეგორიაში.

დემოკრატიის საფუძველი არის არა მაქსიმალური კონსენსუსი, არამედ ვიწრო, დახვეწილი, სიფრიფანა ზღვარი თავსმოხვეულ ერთსახოვნებასა (რომელიც მიგვიყვანს რაიმეგვარ ტირანიამდე) და შეურიგებულ ბრძოლას (რომელიც დაანგრევს ერთობას სამოქალაქო ომის ან სეცესიის შემდეგით) შორის.

საკონტროლო კითხვები

1. რა არის დემოკრატიაზე გადასვლის დინამიკური მოდელის არსი?
2. დაასახელეთ ოთხი კომპონენტი, რომლებიც რასტოუს თვასაზრისით აუცილებელია დემოკრატიაზე გადასასვლელად.
3. აღწერეთ, თუ რა ხდება დემოკრატიზაციის პროცესის თითოეული ფაზის დროს.

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

დინამიკური მოდელი
ეროვნული ერთობა
სოციალური კლასი
ძალთა პოლარიზაცია
დემოკრატიზაციის ფაზები

ბიბლიოგრაფია

1. А.Ю.Мельвиль. Опыт Теоретико - методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. - "Полис", 2, 1998.
2. Д.А.Растой. Переходы к демократии: попытка динамической модели. - "Полис", 5, 1996.
3. О.Г.Харитоновна. Генезис демократии (попытка реконструкции логики транзитологических моделей). - "Полис", 5, 1996.

§ 2. ავტორიტარული რეჟიმის ლიბერალიზაცია და ძირითად პოლიტიკურ ძალთა ურთიერთქმედება დემოკრატიზაციის პროცესში

წინამდებარე პარაგრაფში ჩვენ გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ დემოკრატიზაციის პროცესის ახსნის იმ მიდგომაზე, რომელიც უპირატესად ჩამოყალიბდა დემოკრატიზაციის თანამედროვე პროცესების, ე.წ. დემოკრატიზაციის მესამე ტალღის კვლევისას (განსაკუთრებით ლათინური ამერიკისა და სამხრეთ ევროპის ქვეყნების), მაგრამ თეორიული და მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით გამოყენებადი და პროდუქტიულია საზოგადოდ დემოკრატიული ტრანზიციის შესწავლისათვის.

ეს მიდგომა, რომელიც გარკვეულწილად ეყრდნობა თამაშთა თეორიის პრინციპებს, ცდილობს ჩამოაყალიბოს ზოგადი ტენდენციები და კანონზომიერებები, ალტერნატივები, რომელიც დამახასიათებელია ავტორიტარული (ან დიქტატორული) რეჟიმიდან დემოკრატიზაციაზე გადასვლის პროცესისათვის საზოგადოდ, დამოუკიდებლად კონსერვული ვითარებისა და კონტექსტისაგან სხვადასხვა რეგიონსა თუ ქვეყანაში.

ლიბერალიზაცია

დიქტატურა, და მნიშვნელოვნად, ავტორიტარიზმიც, ვერ ითმენს დამოუკიდებელ ორგანიზაციებს. საკმე ისაა, რომ როდესაც არ არსებობს „კოლექტიური ალტერნატივა“ (ან ალტერნატივები), (კალკული პირების დამოკიდებულება არსებული რეჟიმისადმი ნაკლებად ზემოქმედებს, ნაკლებად ახდენს გაელენას მის სტაბილიურობაზე. სწორედ ამიტომ რეჟიმის დაკეპის ახსნა დეკონსტიტუციონის ტერმინებით ან ტავტოლოგიურია, ან მცდარი. ზოგიერთი ავტორიტარული რეჟიმი უკანონო იყო დამყარებისთანავე, მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია მისთვის გაეძლო 40 და მეტი წელიწადი. ძნელი სათქმელია, განწყობათა ცვლილება რა ხერხით ხდება ლიბერალიზაციის დაწყებამდე და რა ხერხით - მის (ე.ი. ლიბერალიზაციის) შედეგად.

ჯერ კიდევ მაქს ვებერი აღნიშნავდა, რომ აღამიანები ხდებიან მორჩილნი, ანუ ქედს იხრიან მისაღები ალტერნატივის არ არსებობის პირობებში, და ამ შემთხვევაში კალკული პიროვნება ვრძნობს თავს სუსტად და უსუსურად. ავტორიტარულ რეჟიმებს ემუქრებათ არა მარტო ლეგიტიმუ-

რობის დარღვევა, ანუ კრჩისი, არამედ კონტრაქტუალური ორგანიზაცია: ალტერნატიული მომავლის კოლექტიური პროექტები. მხოლოდ კოლექტიური ალტერნატივის (ან ალტერნატივების) არსებობა აძლევს ცალკეულ პიროვნებას პოლიტიკური არჩევანის შესაძლებლობას. ამიტომაც, ავტორიტარული რეჟიმები ცდილობენ ან დაუპირისიონ და მოუკიდებელი ორგანიზაციები კონტროლს, ან ძალით გაანადგურონ ისინი.

გარკვეულ მომენტში ავტორიტარული ისტებლიშმენტის ერთი ჯგუფი აფლენს მომთმენობას სამოქალაქო საზოგადოების რომელიმე დამოუკიდებელი ორგანიზაციის მიმართ. ეს არის დასტური შხარის განენისა ავტორიტარული ძალაუფლების მონოლითურ ბლოკში; ეს აჩვენებს საზოგადოებას, რომ უკიდურეს შემთხვევაში, ზოგიერთი ფორმები დამოუკიდებელი ორგანიზაციებისა არ იქნება დათრგუნულნი. ეს არის ნიშნები ლიბერალზაციის დაწყებისა.

ასეთი გადაწყვეტილებების ასხნა შეიძლება ორგვარად: „ზემოდან“ და „ქვემოდან“, და ეს მოდლები ლიბერალზაციის პროცესის ასხნისას სშირად მეტოქეობს.

ლიბერალზაცია - შედეგა ურთიერთქმედებისა ავტორიტარული რეჟიმის შენით წარმოშობილ უთანხმოებებსა და სამოქალაქო საზოგადოების წარმოშობად დამოუკიდებელ ორგანიზაციებს შორის. მასობრივი მოძრაობა მიანიშნებს პოტენციურ ლიბერალზატორებს, რომ შესაძლოა აღიანსი, რომელმაც შეიძლება შეკვალოს ძალით განლაგება ხელმძღვანელობაში; და, პირიქით. უთანხმოებები ხელმძღვანელობაში მიუთითებენ სამოქალაქო საზოგადოებას, რომ პოლიტიკური სიფრცე ღიაა მასში დამოუკიდებელ ორგანიზაციათა შესასვლელად. ამდენად, მასობრივი მოძრაობა და უთანხმოებები ხელმძღვანელობაში კვებავენ ურთიერთს.

გარკვეულ მომენტში სამოქალაქო საზოგადოება „იწყებს მობილზებას“, იწყებს ფორმირებას ორგანიზაციები, რომელნიც აცხადებენ დამოუკიდებლობას რეჟიმისაგან, აცხადებენ საკუთარ მჩხესებს, ინტერესებსა და პროექტებს. მაგრამ ცენტრალზებული, კონსურენციის გარეთ მდგომი რეჟიმის ინსტიტუტები ასდენენ მხოლოდ იმ ჯგუფთა ინკორპორირებას, რომელნიც მას (რეჟიმს) აღიარებენ და ასდენენ ნებისმიერი პოლიტიკური პროცესების შედეგების კონტროლირებას ეს პოსტ. ამგვარად, ერთი მხრივ, სამოქალაქო საზოგადოებაში წარმოიქმნება დამოუკიდებელი ორგანიზაციები, მეორე მხრივ - არ არსებობს ინსტიტუტები, სადაც ამ ორგანიზაციებს შეუძლიათ დაიკვან თავისი შესდულლებები და ინტერესები. ამ მჩხის გამო - ერთადერთი ადგილი, სადაც ახლად ორგანიზებულ ჯგუფებს შეუძლიათ იბრძოლონ თავისი ღირებულებებისა და ინტერესებისათვის, სდება ქუჩა. ბრძოლა გარდუვალად იღებს მასობრივ ხასიათს. ასეთ შემთხვევაში ლიბერალზაციის გაგრძელება შეუძლებელი ხდება. რამდენადაც ლიბერალზაცია ყოველთვის გულისხმობს კონტროლს ზემოდან, დამოუკიდებელ ორგანიზაციათა წარმოქმნა ადასტურებს, რომ ლიბერალზაცია აღარ წარმოადგენს სიკოცხლის-უხარიან პროექტს. მასობრივი გამოხვლები არყვენ ლიბერალზატორთა პო-

ზიციებს ავტორიტარულ ბლოკში. ლიბერალმა ან მთავრდება, როგორც თვითმპარი პროცესი და ცალსახად: იგი ან მიდის პირქვეშ პერიოდამდე, რომელსაც ფარისევლურად შეიძლება უწოდებდნენ ნორმალიზაციას, ან გრძელდება და გადადის დემოკრატიზაციაში.

ძალიან პოლიტიკურ ძალთა ურთიერთქმედება დემოკრატიზაციის პროცესში

ავტორიტარიზმიდან გამოსვლის პროცესის აღწერისას ჩვეულებრივ გამოყოფენ ოთხ პოლიტიკურ ძალას: მკაცრი ხაზის მიმდევრები და რეფორმატორები (რომლებიც შეიძლება იყვნენ და შეიძლება არ იყვნენ ლიბერალმატორები) ავტორიტარული ბლოკის შიგნით; და ზომიერები და რადიკალები ოპოზიციაში.

ავტორიტარიზმიდან გამოსვლა შეიძლება განხორციელდეს მხოლოდ რეფორმატორებსა და ზომიერებს შორის ურთიერთგაგების შედეგად. იგი (გამოსვლა) შესაძლებელია, თუ: 1. ზომიერები და რეფორმატორები აღწევენ შეთანხმებას ინსტიტუტების შესახებ, რომელთა პირობებშიც სოციალურ ძალებს, რომლებსაც ისინი წარმოადგენენ, ექნებოდათ შესამჩნევი პოლიტიკური გავლენა დემოკრატიულ სისტემაში; 2. რეფორმატორებს შეუძლიათ მიაღწიონ თანხმობას მკაცრი ხაზის მიმდევრებთან ან მოახდინონ მათი ნეიტრალიზება; 3. ზომიერებს შეუძლიათ რადიკალთა კონტროლირება. ორი უკანასკნელი პირობა ლოგიკურად წინ უსწრებს პირველს, რამდენადაც განსაზღვრავენ რეფორმატორთა და ზომიერთა შესაძლო მოქმედებებს. როგორ შეთანხმებასაც არ უნდა მიაღწიონ მათ, მან (ამ შეთანხმებამ) უნდა უბიძგოს მკაცრი ხაზის მიმდევრებს იმოქმედონ რეფორმატორებთან ერთად და შეაყვონ რადიკალები.

როდის შეიძლება იქნეს მიღწეული შეთანხმება? რეფორმატორები დგანან სტრატეგიული არჩევანის წინაშე. მათ უნდა გადაწყვიტონ: ან შეინარჩუნონ ავტორიტარული ალიანსი მკაცრი ხაზის მიმდევრებთან, ან უნდა მიისწრაფოდნენ ზომიერებთან დემოკრატიული კავშირისაკენ. ზომიერებს თავის მხრივ შეუძლიათ შევიდნენ კავშირში რადიკალებთან და მიისწრაფოდნენ ავტორიტარული რეჟიმის პირობებში ორგანიზებულ პოლიტიკურ ძალთა სრული განადგურებისაკენ (დანგრევისკენ), ან დაიწყონ მოლაპარაკებები რეფორმატორებთან და მიისწრაფოდნენ დამავებისაკენ.

თუ რეფორმატორები გაერთიანდებიან მკაცრი ხაზის მიმდევრებთან, ხოლო ზომიერები - რადიკალებთან, ყალიბდება ორი ოპოზიციური კოალიცია, რომელიც ებმება ერთმანეთთან ორთაბრძოლაში. თუ რეფორმატორები და ზომიერები ამყარებენ კავშირს ერთმანეთთან, შედეგად მიიღება დემოკრატიზაციის გარანტიები. თუ ზომიერები შედის ალიანსში რადიკალებთან, ხოლო რეფორმატორები - ზომიერებთან, მაშინ რეფორმატორები იღებენ დემოკრატიას გარანტიების გარეშე, რომელიც წარმოიშობა კოალიციიდან „რადი-

კალუბი - ზომიერები". თუ რეფორმატორები ერთიანდებიან მკაცრი ხაზის მიმდევრებთან, ხოლო ზომიერები - რეფორმატორებთან, ზომიერები იღებენ ლიბერალურ ხაზს.

დემოკრატია ყალიბდება, თუ კონფლიქტში ჩართული პოლიტიკური ძალები მოილაპარაკებენ და შეთანხმდებიან ინსტიტუციონალური სტრუქტურის შესახებ, რომელიც უშვებს ღია, თუნდაც შეხლულულ, მეტოქეობას, და თუ ეს სტრუქტურა წარმოშობს გრძელვადიან თანხმობას.

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა გადასვლა დემოკრატიან ხორციელდება მოლაპარაკებათა გზით, მეშვეობით: ზოგ შემთხვევაში ძველი რეჟიმის წარმომადგენლებთან, ხოლო სხვა შემთხვევაში - თავად პროტოდემოკრატიულ ძალებს შორის, რომელნიც ქმნიან ახალ სისტემას. მოლაპარაკებები არ არის აუცილებელი რეჟიმიდან გამოსვლისას, მაგრამ აუცილებელია დემოკრატიულ ინსტიტუტთა კონსტიტუირებისას. შეუძლებელია დემოკრატიის წინასწარ განსაზღვრა: იგი წარმოიშობა ქმნადობა-ერთიერთქმედების და მოლაპარაკებების პროცესში.

ჯგუფები, რომლებიც შედიან კონფლიქტში დემოკრატიულ ინსტიტუტთა არჩევანის გარშემო, უკავებიან სამ საერთო პრობლემას: შინაარსი versus პროცედურა, შეთანხმება versus მეტოქეობა, მაიორიტარული სისტემა versus კონსტიტუციონალიზმი.

მოსაწილებისათვის ცნობილია ძალთა თანაფარდობა იმ მომენტში, როდესაც მიიღება ინსტიტუციონალური სტრუქტურა, და ეს შეფარდება შეიძლება იყოს არაწონასწორი ან წონასწორი. ამ პირობათა შესაბამისად მიიღება ინსტიტუტთა განსაზღვრული ტიპები, და შემდეგ ეს პირობები განსაზღვრავს რამდენად სტაბილური აღმოჩნდებიან ეს ინსტიტუტები.

I. ძალთა შეფარდება ცნობილია და არათანასწორი. ასეთ ვითარებაში ინსტიტუტები გამოიჭრებიან კონკრეტული პიროვნების, კონკრეტული პარტიისა, ან კონკრეტული ალიანსის თარიღზე. ასეთ ვითარებაში სწირად შეიძლება შეიკვალოს ინსტიტუტები და მთლიანად კონსტიტუციები. ახალი ინსტიტუტები ჩაიფიქრება, იქმნება, რათა მოსდეს ძალთა ახალი შეფარდების კონსოლიდირება. ფესვები და როლი ასეთი ინსტიტუტებისა კარგად წარმოჩინდება საფრანგეთის სახასიათო მაგალითზე: ფრანგებს არ სჯეროდათ რეჟიმა სიკოცხლისუნარიანობისა - მათი კონსტიტუციები ხომ თითქმის პერიოდულ გამოცემათა სისწირით გამოდიოდა - და კონსტიტუცია როგორც ასეთი არ სარგებლობდა არავითარი ავტორიტეტით. ყოველი დოკუმენტი განიხილებოდა როგორც შეთანხმება, რომელიც განამტკიცებდა ძალაუფლების დროებით განაწილებას (ან გადაანაწილებას). არ იყო რა ფუძემდებლური და ნეიტრალური, დოკუმენტი მიიჩნეოდა მხოლოდ პროცედურულ საშუალებად, რომელიც შეიცავდა ფორმალურ პირობებს, რომელთა შესაბამისადაც მთავრობას საშუალება ეძლეოდა ემართა.

კონსტიტუციები, რომელიც განამტკიცებს ძალთა არსებულ შეფარდებას, მყარი და მტკიცეა იმ დრომდე, ვიდრე შენარჩუნდება ეს თანაფარდობა.

II. ძალთა თანაფარდობა ცნობილია და წინასწორი. ამ შემთხვევაში გარემოებათა ერთობლიობა ბევრად უფრო რთულია. ასეთ ვითარებაში, როდესაც კონფლიქტში ჩართული პოლიტიკური ძალები სხვადასხვაგვარად ხედავენ საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის გზებს, სიტუაცია შეიძლება ვერ დაბალანსდეს სტრატეგიული საშუალებებით და ერთ-ერთი სავარაუდო შედეგი შეიძლება იყოს სამოქალაქო ომი.

კონფლიქტის, სამოქალაქო ომის პერსპექტივა, რომელიც შეიძლება თაობათა ცხოვრების მანძილზე გაგრძელდეს, რასაკვირველია, მიზიდიველი არაა (არავისთვის). ამიტომაც, პოლიტიკური ძალები იძულებულნი არიან მიიღონ რაიმენაირი ინსტიტუციონალური სტრუქტურა - ნებისმიერი სტრუქტურა, როგორც დროებითი გადაწყვეტა. ზოგჯერ ასეთი გადაწყვეტილებები დროებით ამცირებს კონფლიქტის ინტენსიურობას, მაგრამ ყველასათვის ცხადია, რომ ასე მიღებული კონსტიტუციები არ შესრულდება. ბრახილიის ახლანდელი პრეზიდენტი, ცნობილი მეცნიერი ფერნანდო კარდოზო წერდა, რომ „კონსტიტუციის სტატიით (მუხლით) შეუძლებელია აიცილო სახელმწიფო გადატრიალება“. ქაოსი ყველასათვის მიუღებელია, იგი შეიძლება მივიდეს სამოქალაქო ომამდე და ამიტომაც, როდესაც კონფლიქტი რთულდება, მარტივ გადაწყვეტილებამდე მისვლის მცდელობა ძლიერდება: ყველაზე ხშირია ან საკეთარი, ან სხვა ქვეყნის გამოიჯიღების გზიარება.

თამაშთა თეორიის თვალსაზრისით, კონფლიქტის სიტუაციაში კოორდინაციის შესახებ მიღებული გადაწყვეტილებები არასტაბილურია, თუ (კ) ზოგჯერ, როდესაც გადაწყვეტილებები მიიღება, ისინი ქმედითი ხდება. ზოგჯერ ინსტიტუტები შენარჩუნდება იმიტომ, რომ არსებობს საზღვრული დროის განმავლობაში: ცვლილებები ძვირი ჯდება.

III. ძალთა თანაფარდობა უცნობია. დავეშვათ, რომ ქვეყანა გამოდის ავტორიტარული მმართველობის საზღვრული პერიოდიდან და არაეინიცის როგორი იქნება ძალთა თანაფარდობა. თუ კონსტიტუცია იწერება ამ პერიოდში, ე.ი. როდესაც ძალთა თანაფარდობა ჯერ კიდევ არ არის ნათელი და გარკვეული, ივარაუდება რომ იგი (კონსტიტუცია) ხელს შეუშლის დაბრუნებას ძველ რეჟიმთან, შეამცირებს ფსონებს და რისკს მეტოქეთა ბრძოლაში, და გარკვეულად დააზღვევს მათ, ვისაც განიცდის მარცხს; კონსტიტუცია ხელს უწყობს აგრეთვე იმას, რომ დამარცხებულებმა მიიღონ, აღიარონ დამარცხება და მონაწილეობა მიიღონ მიმდინარე საქმეებში.

საბოლოოდ შეიძლება გამოითქვას წინასწარი ვარაუდები:

- ინსტიტუტები, რომელიც მიიღება პერიოდში, როდესაც ძალთა თანაფარდობა უცნობია, უფრო სავარაუდოა, რომ შენარჩუნდებიან.

- ინსტიტუტები, რომელიც მიიღება როგორც დროებითი გადაწყვეტილებები იმ პერიოდში, როდესაც ცნობილია, რომ ძალთა თანაფარდობა წინასწორია და სხვადასხვა ჯგუფები აძლევენ უპირატესობას ალტერნატიულ გადაწყვეტილებებს, ძალა შეიძლება შეიძინოს კონვენციებმა და შეთახს-

მეუბნება, თუ ისინი შენარჩუნდებიან საკმარისად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. მაგრამ, ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ისინი დიდხანს შენარჩუნდეს.

- ინსტიტუტები, რომელიც განამტკიცებს დროებით უპირატესობას, უფრო მეტად სავარაუდოა, რომ იქნება ისევე მყარი და მტკიცე, როგორც პირობები, რომელთაც თავად ინსტიტუტები წარმოქმნეს.

საკონტროლო კითხვები

1. როგორია ლიბერალიზაციის დაწყების ნიშანი?
2. როგორია სამოქალაქო საზოგადოებისა და ისტებლიშმენტის ურთიერთმიმართება ლიბერალიზაციის პროცესში?
3. რითი შეიძლება დამთავრდეს ლიბერალიზაცია?
4. რა პოლიტიკურ ძალებს გამოყოფენ ხოლმე როგორც ავტორიტარიზმიდან გამოსვლის პროცესის ძირითად მონაწილეებს?
5. ამ მონაწილეთა ურთიერთქმედების რა შემთხვევაშია შესაძლებელი ავტორიტარიზმიდან გამოსვლა?
6. ამ მონაწილეთა რა ურთიერთქმედებაა აუცილებელი დემოკრატიული ინსტიტუტების ჩამოსაყალიბებლად?
7. აღწერეთ ძალთა თანაფარდობის სამი შემთხვევა

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

- ლიბერალიზაცია
- დიქტატურა
- ისტებლიშმენტი
- სამოქალაქო საზოგადოების მობილიზება
- მკაცრი ხაზის მიმდევრები
- რეფორმატორები
- ზომიერები
- რადიკალები
- კოალიცია
- პროტოდემოკრატიული ძალები
- ძალთა შეფარდება

ბიბლიოგრაფია

1. Ф.Шмиттер. Угрозы и дилеммы демократии. - "Предслы власти", 1, 1994.
2. A.Przeworski. *The Games of Transition*. in: Mainwaring, S.et al. (eds). *Issues in Democratic Consolidation*. Notre Dame, Indiana, 1992. pp.105-52.
3. G O'Donnell, P.C.Schmitter. *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Unsertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1986.
4. A.Przeworski, et. *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press, 1995.

§3. პოლიტიკური რეჟიმები, დემოკრატიზაცია და დემოკრატიის კონსოლიდაციის შესაძლებლობა

წინამდებარე პარაგრაფი ძირითადად ეყრდნობა ხუან ლინცი და ალფრედ სტეპანის მეთოდოლოგიურად და ფაქტობრივად უაღრესად საინტერესო ნაშრომს, რომელიც მთელი რიგი ნოვატორული იდეებისა და მიდგომების საფუძვლზე განიხილავს დემოკრატიზაციის პროცესში წარმოშობილი გამოწვევებისა და პრობლემების ფართო სპექტრს, როგორც ზოგად თეორიულ ასპექტში, ასევე მრავალმხრივი ფაქტობრივი მასალის, შემთხვევებისა და ქვეყნების შედარებითი კვლევის ჭრილში (განსაკუთრებით სამხრეთ ევროპა, სამხრეთ ამერია, აღმოსავლეთ ევროპა).

იმისათვის, რომ თავიდან იქნეს აცილებული მთელი რიგი შეცდომებისა და ვაუგუბრობებისა, რომელთაც ხშირად შეიძლება შევხვდეთ დემოკრატიზაციის პროცესის შემსწავლელ ნაშრომებში, ლინცი და სტეპანი შეეცადნენ მკაფიოდ გამოეკვეთათ საკვლევი საგანი და შესაბამისი პრობლემატკაც.

დემოკრატიზაცია, დემოკრატიანე გადასვლა, დემოკრატიული გარდაქმნა ანუ ტრანზიტი სრულია, როდესაც კმარი შეთანხმება მიღწეული პოლიტიკური პროცედურების შესახებ - რომელიც უნაზღვრავს თუ როგორ ჩამოყალიბდეს არჩევითი მთავრობა; როდესაც მთავრობის მოსვლა ხელისუფლებაში არის ღია და სახალხო კენჭისყრის პირდაპირი შედეგი, როდესაც ამ მთავრობას აქვს *de facto* ძალაუფლება და შესაძლებლობა აწარმოოს ახალი პოლიტიკა, და როდესაც აღმასრულებელი, საკანონმდებლო და სასამართლო ხელისუფლება, ჩამოყალიბებული ახალი დემოკრატიის მიერ არ არის ვალდებული გაუნაწილოს და არც უნაწილებს ძალაუფლებას სხვა სტრუქტურებს *de jure*. დემოკრატიზაცია მოიცავს ლიბერალიზაციას, მაგრამ იგი უფრო ფართო და უფრო სპექტივოტური ცნებაა. ლიბერალიზაცია შეიძლება შეიცავდეს ისეთ პოლიტიკურ და სოციალურ ცვლილებებს, როგორცაა: ნაკლები ცენზურა მედიაზე, სივრცის გაფართოება მუშათა კლასის ავტონომიური აქტივობის ორგანიზებისათვის, პიროვნებების უფლებათა დაცვის ზოგიერთი იურიდიული მექანიზმების შემოღება, პოლიტპატიმრების უმეტესობის გათავისუფლება, გასახლება ულთა დაბრუნება, შესაძლოა ზომები შემოსავლების განაწილების გაუმჯობესებისათვის, და რაც მთავარია ტოლერანტობა ოპოზიციისადმი. დემოკრატია აუცილებლობით მოითხოვს ღია შეჯიბრებითობას უფლებებისათვის "მოიჯო" კონტროლი მთავრობაზე, ანუ გას-

დე მთავრობა. ეს კი თავის მხრივ მოითხოვს ღია კონსურენცულ არჩევნებს, რომელთა შედეგებიც განსაზღვრავს ვინ მართავს.

თუ დავეყრდნობით ამ განსაზღვრებას, ცხადია, რომ შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს ლიბერალზაციას დემოკრატიზაციის გარეშე. დემოკრატიზაცია ვადასტურებს ამგვარი დეფინიციის ვერცხვს ე.წ. "შეჯდარი ელექტორალზმისგან", რომელიც მიიჩნევა, რომ გამჭვირვალე არჩევნები საკმარისი პირობაა დემოკრატიისა (მაგ. შემთხვევა, როდესაც წინა პერიოდში მმართველი სამხედროები იჭრებენ პირდაპირ კონტროლს მთავრობაზე და დემოკრატიულად არჩეული მთავრობა de jure -ც არ არის სუვერენი, რაც მოხდა, მაგალითად, 80-იან წლებში გვატემალაში). მეორე მნიშვნელოვანი მომენტი, რასაც ასევე შეიცავს ეს დეფინიციის, არის საჭიროება შეთანხმების მიღწევისა ინსტიტუციონალურ მოწესრიგებულობაზე დემოკრატიული მთავრობის ჩამოყალიბების თაობაზე (მაგ. საარჩევნო კანონზე, სახელმწიფო მოწყობაზე და სხვ.). საეხებით შესაძლებელია, რომ ამ საკითხებზე ზრთა სხვადასხვაობა ისეთი ღრმა და გადაუტლახავი აღმოჩნდეს, რომ კონსოლიდაციას ხელი შეუშალოს.

დემოკრატიულობის მკაფიო სტანდარტის შემოღება სასარგებლოა პოლიტიკური პოლემიკისთვისაც. ხშირად არადემოკრატიული ხელისუფლებები აცხადებენ, რომ ზოგიერთი ლიბერალური ცვლილება, რომელიც მათ შემოიღანეს, თავისთავად საკმარისია დემოკრატიისათვის. თუ შემოვიღებთ ნათელ სტანდარტს, დემოკრატიული ოპოზიციისათვის ეს გააადვილებს ყურადღების გამახვილებას იმაზე, თუ რა დამატებითი ან ზოგიერთი აუცილებელი ცვლილებებია კიდევ გასაკეთებელი. განსაკუთრებით გამოსაყენებელია ასეთი სტანდარტი იმ პირობებში, როდესაც ძველი არადემოკრატიული რეჟიმი დაეცა (ან ეკემა) და ხელისუფლებაში გარდამავალი მთავრობაა. ასეთი პერიოდები ჩვეულებრივ აღსავსეა ეფორიით, გამანადგურებელი, ძველის უარმყოფელი რეფორმებითა და დეკრეტებით. და თუ არ იარსებებს სასწრაფო ვალდებულება დემოკრატიული გადასვლისათვის საჭირო ყველა ნაბიჯის განხორციელებისა, "დროებითი" შეკლედური მთავრობა შეიძლება იქცეს მუდმივად.

კონსოლიდირებული დემოკრატიის ქვეშ იცვლისხმება პოლიტიკური სიტუაცია, როდესაც დემოკრატია გადაქცეულია "ერთადერთ თამაშად ქალაქში", ანუ ძალაუფლებისთვის ბრძოლის ერთადერთ გზად:

- ქცევის თვალსაზრისით ეს ნიშნავს, რომ არც ერთი მნიშვნელოვანი ნაციონალური, სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური თუ ინსტიტუციონალური აქტორი არ ხარჯავს მნიშვნელოვან რესურსებს იმის კვამში, რომ მიაღწიოს თავის მიზნებს არადემოკრატიული რეჟიმის შექმნის მემეგობით, ან მოუბრუნდეს ძალადობას, ან ეცხოურ ინტერვენციას სახელმწიფოდან გამოყოფისათვის;

- დამოკიდებულების თვალსაზრისით ეს ნიშნავს, რომ მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას სწამს, რომ დემოკრატიული პროცედურები და ინსტიტ-

უტეები ყველაზე მეტად მისაღებია მათი საზოგადოების მართვისათვის და როდესაც ანტიისისტემური ალტერნატივების მიხარდაჭერა მეტად მკირე ან მეტ-ნაკლებად ჩხოლირებულია დემოკრატიული ძალებისგან;

- კონსტიტუციურად ეს ნიშნავს, რომ სამთავრობო და არასამთავრობო ძალები მზად არიან (და მათთვის ჩვეული გახდა), რომ სახელმწიფოს მთელ ტერიტორიაზე კონფლიქტების გადაწყვეტა განხორციელდეს სპეციფიური კანონების, პროცედურებისა და ინსტიტუტების მეშვეობით, რომელიც სანქციონებულია ახალი დემოკრატიული პროცესის მიერ.

ზემოთმოტანილ განსაზღვრებას სისრულისთვის სჭირდება ორი აუცილებელი შენიშვნა:

1. კონსოლიდირებული დემოკრატიული რეჟიმის არსებობა არ გამოირიცხავს მის დაცემას - მაგრამ თუ ეს მოხდა, ეს გამოწვეული იქნება ახალი რეალობებით და არა სისუსტითა და პრობლემებით, რომელიც სპეციფიურია კონსოლიდირებული დემოკრატიისათვის.

2. რა თქმა უნდა, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ არსებობს მხოლოდ ერთ-ადერთი ტიპი კონსოლიდირებული დემოკრატიისა და რომ კონსოლიდირებულ დემოკრატიას არ შეუძლია გააუტჯობესოს ხარისხი.

დემოკრატიის კონსოლიდირებისთვის აუცილებელი ხუთი სფერო

ლინკი და სტუჟანი გამოყოფენ შემდეგ ხუთ სფეროს, რომელთა გარეშეც ვერ მოხდება დემოკრატიის კონსოლიდირება: სამოქალაქო საზოგადოება, პოლიტიკური საზოგადოება, კანონის მმართველობა, სახელმწიფო აპარატი, ეკონომიკური საზოგადოება.

1. *სამოქალაქო საზოგადოება* - ეს არის თვითორგანიზებული ჯგუფები, მოძრაობები და ინდივიდები, შედარებით ავტონომიური, დამოუკიდებელი სახელმწიფოსგან, რომელნიც ცდილობენ მოახდინონ ღირებულებათა არტიკულირება, შექმნან ასოციაციები და სოლიდარული გაერთიანებანი და წარმოადგინონ თავიანთი ინტერესები. სამოქალაქო საზოგადოება შეიძლება შეიკავდეს სხვადასხვაგვარ სოციალურ მოძრაობებს (ქალთა ჯგუფები, სამქობლო ასოციაციები, რელიგიური ჯგუფები, ინტელექტუალური ორგანიზაციები) და ყველა სოციალური ფენის სამოქალაქო გაერთიანებებს.

სამოქალაქო საზოგადოების იდეამ, რიგორც ნორმატიულმა მისწრაფებამ და როგორც ორგანიზების სტილმა დიდი როლი შეასრულა ოპოზიციის მობილჩებაში სამხედროთა ბიუროკრატიულ-ავტორიტარულ რეჟიმებთან ბრძოლაში სამხრეთ ამერიკაში, ვანსაკუთრებით ბრაზილიაში, და კომუნისტურ ნომენკლატურასთან დაპირისპირებაში აღმოსავლეთ ევროპაში.

რა თქმა უნდა, ამ ჯგუფების გვერდით არ უნდა დაგვაიწიქდეს ჩვეულებრივი მოქალაქეები, რომელთაც შეიძლება გადაამწყვეტი რილი შეასრ-

ულონ რეჟიმისა და ოპოზიციის დაპირისპირებაში, მაგრამ მათ, თავისთავად არ შეუძლიათ რეჟიმის დამარცხება და დემოკრატიის დამყარება.

2. *პოლიტიკური საზოგადოება* - სპეციალურად იმისთვის ორგანიზებული პოლითეია, რომ შეჯიბრებითობის საფუძველზე მოკიდებულ იქნეს უფლება კონტროლის განხორციელებისა საჯარო ხელისუფლებასა და სახელმწიფო აპარატზე. საუკეთესო შემთხვევაში სამოქალაქო საზოგადოებას შეუძლია დაანგრიოს არადემოკრატიული რეჟიმი. მაგრამ სრული დემოკრატიული გარდაქმნისათვის, და განსაკუთრებით დემოკრატიის კონსოლიდაციისათვის, საჭიროა პოლიტიკური საზოგადოების ჩართვა.

მნიშვნელოვანია ხაზი გაესვას არა მხოლოდ სამოქალაქო და პოლიტიკური საზოგადოებების განსხვავებულობას, არამედ მათ კომპლემენტარულობას, რაც ყოველთვის არ არის აღიარებული: სშირად ერთი განზომილება უგულებელყოფილია მეორის სასარგებლოდ. აღმოსავლეთ ევროპასა და სამხრეთ ამერიკაში არადემოკრატიულ რეჟიმებთან ბოლო ხნის ბრძოლებში ჩამოყალიბდა დისკურსი: სამოქალაქო საზოგადოება სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ეს წარმოშობს პრობლემას დემოკრატიული გადასვლის პროცესში. პოლიტიკური საზოგადოების დემოკრატიული ლიდერები, საკმაოდ სშირად, მიიჩნევენ, რომ სამოქალაქო საზოგადოება, რომელმაც შეასრულა თავისი ისტორიული როლი, უხდა იქნეს დემობილიზებული და ადგილი დაუთმოს ჩუკლებრივი, ნორმალური დემოკრატიული პოლიტიკის განვითარებას. ზოგ შემთხვევაში ეს გამოიწვევლია იმით, რომ მოძრაობები, რომელიც მოიხსენიება როგორც “სამოქალაქო საზოგადოება” სინამდვილეში წარმოადგენს არაფორმალურ პარტიებს. მაგრამ ეს ცუდი დემოკრატიული თეორია და ცუდი დემოკრატიული პოლიტიკაა: ძლიერ სამოქალაქო საზოგადოებას, თავისი შესაძლებლობით წარმოშვას პოლიტიკური ალტერნატივები და განახორციელოს მთავრობისა და სახელმწიფოს მონიტორინგი, შეუძლია: ხელი შეუწყოს დემოკრატიულ გადასვლის დაწყებას, შეეწინააღმდეგოს უკან დაბრუნებას, დაეხმაროს გადასვლის დასრულებას, კონსოლიდირებას და დემოკრატიის გაღრმავებას. მაგრამ ამისათვის აუცილებელია გადაიღახოს ცრუ დაპირისპირება სამოქალაქო და პოლიტიკურ საზოგადოებებს შორის. ნორმატიული პრეფერენციები და ორგანიზაციის სტილი ამ საზოგადოებებში სხვადასხვანაირია. ინსტიტუციონალური რუტინისაცაა, მოლაპარაკებები და კომპრომისები პოლიტიკაში, დაყოფა და შიდა კონფლიქტები დემოკრატიულ ძალებში სშირად აღიქმება სამოქალაქო საზოგადოების ლიდერების მიერ როგორც მორალურად მათთვის მიუღებელი - არა და ეს ყველაფერი აუცილებელია დემოკრატიის კონსოლიდაციისთვის.

3. *კანონის მმართველობა (rule of law)* - აუცილებელია სამოქალაქო და პოლიტიკური საზოგადოებების ავტონომიურობისა და დამოუკიდებლობის უზრუნველსაყოფად. ის გულისხმობს, რომ ყველა მნიშვნელოვანი აქტორი - განსაკუთრებით კი მთავრობა და სახელმწიფო - პატივს სცემს და ეყრდნობა კანონის მმართველობას. კანონის მმართველობა განსახიერ-

დება კონსტიტუციონალიზმში, და მოითხოვს მეტს, ვიდრე უბრალოდ მაჟორიტარული მმართველობა: იგი მოიცავს მკაფიო კონსენსუსს და მართვის სპეციალურ "თვით-შემზღუდველ" პროცედურებს, რომელიც შეიძლება შეიცვალოს მხოლოდ ხმების დიდი უმრავლესობით. იგი მოითხოვს კანონთა მკაფიო იერარქიას, მათ ინტერპრეტაციას დამოუკიდებელი სასამართლო სისტემის მიერ და მათ მხარდაჭერას მტკიცე სამართლებრივი კულტურით სამოქალაქო საზოგადოებაში.

4. *ფუნქციური სახელმწიფო აპარატი*, რომელიც უზრუნველყოფს სახელმწიფოს ფუნქციონირებას - ეს უმნიშვნელოვანესი სფერო ბევრ ქვეყანაში ძალიან სუსტია ან ფაქტიურად არ არსებობს. სხვა სირთულეებთან ერთად, პოსტკომუნისტურ სახელმწიფოში განსაკუთრებულ სირთულეს ქმნის ის ფაქტი, რომ პარტია და სახელმწიფო არ იყო გამოჯანულებული და პარტიის გაუქმებამ (ან წასვლამ ხელისუფლებიდან) გამოიწვია დეინსტიტუცია და დელეგიტიმაცია სახელმწიფოსი და სახელმწიფო აპარატისა.

5. *ეკონომიკური საზოგადოება* - თანამედროვე კონსოლიდირებული დემოკრატია მოითხოვს სოციოპოლიტიკურ სფეროში ჩამოყალიბებული და აღიარებული ნორმების, ინსტიტუტების და რეგულაციების ქსელს, რასაც ჩვენ ვუწოდებთ ეკონომიკურ საზოგადოებას, რომელსაც უკავია შეაღწეობის მდგომარეობა სახელმწიფოსა და ბაზარს შორის.

თეორიულად და ემპირიულად უაღრესად მნიშვნელოვანია კარგად გაფიხროთ ორი დებულება: 1. კონსოლიდირებული დემოკრატია შეუძლებელია (არც იყო და ვერც იქნება) მბრძანებლური ეკონომიკის პირობებში; 2. თანამედროვე კონსოლიდირებული დემოკრატია შეუძლებელია (არც იყო და ვერც იქნება) წმინდა საბაზრო ეკონომიკის პირობებში.

ჩამოთვლილი ხუთი სფერო მკიდრო კავშირში იმყოფება ერთიმეორესთან, თითოეული გავლენას ახდენს სხვა სფეროების არსებობაზე და ასევე თავად განიცდის სხვა სფეროთა გავლენას. ამ ურთიერთმიმართებათა ძირითადი მომენტები მოკლედ გადმოცემულია ცხრილი 1.-ის სახით.

სახელმწიფოს არარსებობა, ნაციონალიზმი და დემოკრატიზაცია

დემოკრატია წარმოადგენს სახელმწიფო მმართველობის ფორმას - ამდენად, სახელმწიფოს არსებობის გარეშე შეუძლებელია კონსოლიდირებული დემოკრატიის რეჟიმის არსებობა. სახელმწიფოს არსებობა და ფუნქციონირება დემოკრატიის წინაპირობაა, რომელიც განცალკევებულად დგას კონსოლიდირების ჩამოთვლილი ხუთი სფეროსგან და სპეციალურ განხილვას მოითხოვს.

ხშირად, როდესაც ლაპარაკია დემოკრატიზაციაზე, იგულისხმება, რომ ცვლილებები და გამოწვევები ეხება რეჟიმს, რიმელიც შეიძლება შეიცვალოს

თანამედროვე კომსოლიდირებული დემოკრატიის ხუთი ძირითადი სფერო: ურთიერთდაკავშირებული პრიციპები და საშუალებები

სფერო	პირველადი მართვანიზებული პრინციპები	აუცილებელი მხარდაჭერა სხვა სფეროებთან	უშუალო გავლენა სხვა სფეროებზე
1	2	3	4
სამოქალაქო-საზოგადოებრივი	გაერთიანებისა და კომუნიკაციის თავისუფლება	კანონის უზენაესობა, რომელიც ამკვიდრებს სამართლებრივ გარანტიებს, სახელმწიფო აპარატს, რომელიც უზრუნველყოფს სამოქალაქო საზოგადოების უფლებათა დაცვას, უზრუნველყოფს წინაშინების შესაძლებლობას, თუ ეს უფლებები შელახულა. ეკონომიკური საზოგადოება სიკანონის ბლურალიზმით, რათა გაამაგროოს სამოქალაქო საზოგადოების ავტონომიის აუცილებელი დინე და სიკაცობრივი-სამართლიანობა	სამოქალაქო საზოგადოების მრტრესები და დირექტორები პოლიტიკური საზოგადოების მთავარი მამოძირაკებელია სამოქალაქო საზოგადოება ახდენს ფაქტებს განმარტებს და უზრუნველყოფს სახელმწიფო აპარატსა და ეკონომიკური საზოგადოების შედამშვიდვლობას
პოლიტიკური-საზოგადოებრივი	თავისუფალი და დემოკრატიული საარჩევნო პრინციპები	საჭირის ლეგიტიმურობას სამოქალაქო საზოგადოების თვალში, საჭირის სამართლებრივ გარანტიებს, დამუშავებული კანონის უზენაესობაზე და რეალიზებული მოქმედებები სახელმწიფო აპარატით	ქმნის კონსტიტუციასა და ძირითად კანონებს, წარმართავს სახელმწიფო აპარატს, ქმნის ზოგად მარეგულირებელ ჩარჩოს ეკონომიკური საზოგადოებისათვის
კანონმდობის-სფერო	კონსტიტუციონალიზმი	სამართლებრივი კონტრაქტული მართვანიზებული საზოგადოებაში, რომელიც სარეგულაციო პოლიტიკური საზოგადოებისა და სახელმწიფო აპარატის პოლიტიკური	აქცენტებს ნორმებს თერაქოს, რომელიც სამართლებრივისა და წინასწარმეტქველებადს ხდის ქმედებებს სხვა სფეროებში

1	2	3	4
სახელმწიფო აპარატი	რაციონალურ-ლევალური ბურჟოკრატული ნორმები	რაციონალურ-ლევალური სტრუქტურები და შიდა თანამშრომელი ლევიტიონი ძალადობის მონოპოლიის ნორმატიული მხარდაჭერა სამოქალაქო საზოგადოების მხრიდან ფულადი მხარდაჭერა, ამოღებული გადასახადების სახით პოლიტიკური საზოგადოების მიერ და წარმოებული სახელმწიფოსადმი გადახდილი ეკონომიკური საზოგადოების გადასახადს მიერ, რომელსაც წარმოებული აქვს საკმარისი გადასახადს დაქვემდებარებული ნამატა	პოლიტიკური საზოგადოების მიერ დადგენილი დემოკრატიული და სანქციონირებული კანონებისა და პროცედურების იმპერატორული გატარება სამოქალაქო, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ საზოგადოებებთან მიმართებაში
მკონომიკური საზოგადოება	ინტელექტუალური ნაღობები ბაზანი	პოლიტიკური საზოგადოების მიერ უქმნილი სამართლებრივი და მარეგულირებელი ჩანისი, რომელსაც აღიარებულა სამოქალაქო საზოგადოების მიერ და რომელსაც იცავს სახელმწიფო აპარატი	აწარმოებს საკონომიკურ ნამატს, რათა სახელმწიფოს საშუალება მიეცეს განახორციელოს კოლექტიური სიკეთის წარმოების ფუნქცია და ქმნას მატერიალური ბაზისი სამოქალაქო და პოლიტიკური საზოგადოებების აღსაზრდისთვის და აკტონომიკურების.

წყარო: J. J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press, 1996, გვ. 14.

სხვა, უფრო დემოკრატიული რეჟიმით. მაგრამ რეალობაში ბევრ ქვეყანაში არადემოკრატიული რეჟიმის კრძხისი უკავშირდება აგრეთვე იმ საკითხის გარკვევას, თუ ვინ იქნება ახალი დემოკრატიის დემოსი, რა ხალხისგან შედგება პოლიტიკური ერთობა, სახელმწიფო. თუ არსებობს დიდი სხვაობები წარმოდგენებში იმის თაობაზე, თუ სად გადის ქვეყნის ტერიტორიული საზღვრები და იმის თაობაზეც, თუ ვინ არის ქვეყნის მოქალაქე, შეიძლება ვილაპარაკოთ სახელმწიფოს არარსებობაზე და ამასთან დაკავშირებულ პრობლემებზე.

სამხრეთ ევროპისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებისთვის დემოკრატიზაციის პროცესში ეს პრობლემები წაბყვანი არ იყო. მათი სახელმწიფო მთლიანობა და საზღვრები ეჭვს არ იწვევდა. ეს საკითხი განსაკუთრებით მწვავედ პოსტ-საბჭოთა ტრანზიტებს ესება.

ცხადია, რომ სახელმწიფოს არსებობის გარეშე დემოკრატია ვერ იარსებებს. მის გარეშე ნებისმიერი, თუნდაც დემოკრატიულად არჩეული ხელისუფლება ვერ უზრუნველყოფს წესრიგს, ვერ აყრიფავს ვადასახადებს, და ვერ განახორციელებს მოქალაქეთა სამართლებრივ დაცვას. თუ ქვეყანაში არ არსებობს ორგანიზაცია, რომელსაც გააჩნია თანამედროვე სახელმწიფოს ატრიბუტები, პოლიტიკური ძალაუფლება ვერ გაწვდება მთელ ტერიტორიას და მხოლოდ სეგმენტურად იარსებებს. აგრეთვე, თუ სახელმწიფო არსებობს, მაგრამ არადემოკრატიულია, მის შემადგენლობაში შეუძლებელია დემოკრატიული (ფედერალური) ერთეულის არსებობა, რისი მაგალითია კონკონგი, რომელსაც საკუთარი სახელმწიფოებრიობა არ გააჩნია.

ამდენად, სახელმწიფო დამოუკიდებლობა და თანამედროვე სახელმწიფოს ჩამოყალიბება არის პირველი და აუცილებელი პირობა დემოკრატიის ჩამოსაყალიბებლად. სახელმწიფო აღმშენებლობის ეს პროცესი გარკვეულწილად ემთხვევა ეროვნული აღმშენებლობის პროცესს, მაგრამ ამავე დროს განსხვავდება მისგან. ერი-სახელმწიფოები მხოლოდ თანამედროვეობის ხანაში შეიქმნა, რომელიც გარკვეულწილად დემოკრატიზაციის პერიოდსაც ემთხვევა. რა კავშირია დემოკრატიზაციასა და ერი-სახელმწიფოს შექმნას შორის? რა პირობებში არიან ისინი (ეს სტრატეგიები და პროცესები) ურთიერთშეესებადი? და როდის არის ეს ორი სტრატეგია შინაგანად ურთიერთსაწინააღმდეგო?

დღევანდელ მსოფლიოში ბევრი ქვეყანა არის იმედროულად სახელმწიფო, ერი-სახელმწიფო და დემოკრატია. ასეთებია საფრანგეთი, გერმანია, პორტუგალია, საბერძნეთი, იაპონია, შვედეთი და სხვ. მაგრამ ბევრ ქვეყანაში, რომელიც ჯერ არ არის კონსოლიდირებული დემოკრატია, ერი-სახელმწიფოს შექმნის პოლიტიკა ეწინააღმდეგება დემოკრატიზაციის პოლიტიკას. პირველი ხშირად მიმართულია კულტურული მომოგენურობის გაზრდაზე. შესაბამისი კონსტიტუციები ცნობენ ხოლმე მხოლოდ ტიტულარული ერის ეჩას, ეროვნული რელიგია ხდება პრივილეგირებული და დომინანტური ერის კულტურული სიმბოლოები საფუძვლად ედება რიგორც სახელმწიფოს მი-

ელ სიმბოლოკას, ასევე ხდება სახელმწიფოს მიერ კონტროლირებადი სოციალურბაცის აგენტების (რადიო, ტელევიზია, სკოლის სახელმძღვანელოები) საფუძველი. საპირისპიროდ, დემოკრატიული პოლიტიკა სახელმწიფოს აღმშენებლობის პროცესში მიმართულია ფართო და მონაწილეობრივი მოქალაქეობრიობის კულტივირებაზე, როდესაც ყველა მოქალაქეს ენიჭება თანაბარი პირადი უფლებები.

ამ ორ პოლიტიკას შორის კონფლიქტი მცირდება, თუ პრაქტიკულად მთელი მოსახლეობა ერთ ერთან ასოცირდება და როდესაც ერი და სახელმწიფო ერთმანეთს ემთხვევა. ანუ თუ ქვეყნის გარეთ არ არის ერის მნიშვნელოვანი ჯგუფები, რომლებსაც უნდათ შემოერთება, სახელმწიფოში მხოლოდ ერთი ერი ცხოვრობს, ხოლო კულტურული დანაწევრება არ არის მნიშვნელოვანი. ამ შემთხვევაში დემოკრატიის აღმშენებლობა სავსებით შესაძლებელია.

სწორად პოლიტიკურ ლიდერთა ნაციონალისტური მიდრეკილებები არ ემთხვევა სახელმწიფოში რეალურ ვითარებას, მის მრავალეროვნულობას, რაც უქმნის პრობლემებს დემოკრატიის კონსოლიდირებას. კერძოდ, დღეს ბევრია ისეთი სახელმწიფო, რომლის ლეგიტიმურობა დგას კითხვის ქვეშ. ამის ძირითადი მიზეზი შეიძლება იყოს ეროვნული უმცირესობის არსებობა, რომელიც ისწრაფვის თვითგამორკვევას, ხოლო დომინანტური ერის უარყოფს კომპრომისს ყველა დანარჩენ ჯგუფთან და არ უშვებს მათთვის სრულყოფილ მოქალაქეობას. სახელმწიფოს საექვო ლეგიტიმურობის სხვა მიზეზი შეიძლება იყოს ის, რომ ერთი სახელმწიფოს მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას უნდოდეს სხვა სახელმწიფოსთან მიერთება, განიხილავდეს თავის თავს მის ნაწილად.

ასევე მწვავე პრობლემა უჩნდება დემოკრატიას, თუ უმცირესობის დიდი ჯგუფი განიხილება სხვა ქვეყნის მიერ როგორც დიასპორა, და ამ დიასპორამ მით უფრო შეიძლება მიმართოს მქობულ ქვეყანას დახმარებისთვის (რაც უქმნის საფრთხეს არა მარტო დემოკრატიას, არამედ მშვიდობასაც), რაც უფრო აგრესიულ ერი-სახელმწიფოს მშენებლობის პოლიტიკას მიმართავენ ტიტულარული ერის ლიდერები.

სახელმწიფოს ლეგიტიმურობის საკითხი დემოკრატიისათვის ფუნდამენტური თეორიული და პოლიტიკური მნიშვნელობისაა. ფაქტიურად, თუ ლაპარაკია დემოკრატიაზე, შეთანხმება სახელმწიფოს არსებობის და მისი ლეგიტიმურობის შესახებ წინ უნდა უსწრებდეს დემოკრატიული ინსტიტუტების შექმნას. ამ მხრივ დემოკრატიული და არადემოკრატიული რეჟიმები დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. არადემოკრატიულ რეჟიმს ამგვარი შეთანხმება არ სჭირდება. მას შეუძლია იარსებოს სტაბილურად იმის გარეშე, რომ ანგარიში გაუწიოს სეპარატისტულ და სხვა მისთანა განწყობებს, უბრალოდ დათრგუნოს ისინი.

დემოკრატია, ამისგან განსხვავებით, თვით თავის განსაზღვრებაში მოიცავს მოქალაქეთა შეთანხმებას იმ პროცედურების შესახებ, რომლებითაც

იქმნება მთავრობა. ამდენად, თუ არსებობს ჯგუფი, რომელსაც არ უნდა ამ პოლიტიკურ ერთობაში მონაწილეობა, რაც არ უნდა დემოკრატიული იყოს იგი, ეს უქმნის სერიოზულ პრობლემებს როგორც დემოკრატიზაციას, ასევე დემოკრატიის კონსოლიდირებას.

სახელმწიფოს გარეშე არ არსებობს მოქალაქეობრიობა. მოქალაქეობრიობის გარეშე არ არსებობს დემოკრატია. სამხრეთ ევროპასა და ლათინურ ამერიკაში არ გაჩენილა კითხვები სახელმწიფოს მოქალაქეობის შესახებ, ვინაიდან ისინი უკვე დიდი ხანია არსებობდა და არ შეცვლილა დემოკრატიზაციის დროს. საწყისი სიტუაცია ზოგ აღმოსავლეთ ევროპისა და პოსტ-საბჭოურ ქვეყნებში იყო სხვა. მსოფლიოს ამ ნაწილის ბოლო საუკუნის ისტორიამ დააყენა სახელმწიფოებრიობის და ეროვნულობის პრობლემები განსაკუთრებით მწვავედ. ბევრი აქმცხოვრები ადამიანი ყოფილა მოქალაქე ან ქვეშევრდომი რამდენიმე სახელმწიფოსი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში. აქ არის უთანხმოება იმის თაობაზე, თუ ვინ არის დემოსი, რა არის პოლითეია, და ვინ შედის პოლიტიკურ ერთობაში, რომელიც იღებს გადაწყვეტილებებს. სხვაობა პოლითეიასა და დემოსს შორის ხდება აქ პოლიტიკის საკვანძო საკითხი. მასთან დაკავშირებით შეიძლება შევავალოთ ყოველივე ზემოთქმული სამი ვარაუდის სახით: 1. რაც უფრო მრავალფეროვნია მოსახლეობა, მით უფრო რთულია პოლიტიკა, და მით უფრო ძნელია დემოკრატიის საწყისების თაობაზე შეთანხმების მიღწევა. 2. ეს მრავალფეროვნება არ გამოორიცხავს დემოკრატიის კონსოლიდირების შესაძლებლობას, მაგრამ შოითხოვს დიდ ძალისხმევას დემოკრატიული ნორმების, პრაქტიკისა და ინსტიტუტების დამკვიდრებისათვის. 3. სახელმწიფოს უქონლობის პრობლემის გადაჭრის ზოგიერთი გზა შეუთავსებელია დემოკრატიასთან.

ამ სახელმწიფოთა დიდ ნაწილს აქვთ წარმოდგენა, რომ "ყველა სახელმწიფო უნდა იბრძოდეს რათა გარდაიქმნას ერი-სახელმწიფოდ, და ყველა ერი უნდა გახდეს სახელმწიფო". ამგვარი წარმოდგენა მეტად საშიშია დემოკრატიისათვის. ჯერ ერთი, მსოფლიოს ქვეყანათა დიდი ნაწილი მრავალფეროვნულია, მრავალ ენოვანი და მრავალკულტურული. მათი გადაქცევა ერი-სახელმწიფოდ არც დემოკრატიული, და, საგვარაუდოდ, არც არადემოკრატიული გზით დღესდღეობით არაა შესაძლებელი. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ ამ სახელმწიფოებში არც დემოკრატია იქნება შესაძლებელი? როგორ შეიძლება მისი მიღწევა მრავალფეროვნულ სახელმწიფოში?

დემოკრატიის კონსოლიდირების შანსები ამგვარ ვითარებაში ძირდება, რაც უფრო უწობს ხელს სახელმწიფო პოლიტიკა მონაწილეობრივ და თანაბარუფლებიან მოქალაქეობრიობას, რაც უფრო ანიჭებს იგი ყველას საერთო ინდივიდუალურ უფლებებს, რომლებიც უზრუნველყოფილია და დაცულია სახელმწიფოს მიერ.

ამგვარმა სახელმწიფოებმა სხვებზე მეტად უნდა მიმართონ ინსტიტუტების მოწყობის ნაირნაირ არამაჟორიტარულ, არაპლებისციტარულ ფორმებს. ასე მაგალითად, ფედერალურში სშირად შეიძლება იძლეოდეს სასურ-

ველ შედეგს. მთელი რიგი ინსტიტუტებისა, რომლებსაც ლეიპპარდი აღწერს როგორც “კონსოციონალურ (consociational) დემოკრატიას” შესაძლოა ბევრად ამარტივებდეს ვითარებას. საჭიროა ფაქტის კომბინირება კოლექტიური და ინდივიდუალური უფლებებისა, რაც ხელს უწყობს კონფიქტების ჩაცხრობას ამგვარ, არა ერთ-სახელმწიფოს ვითარებაში.

ასევე შესაძლებელია სახელმწიფო-ერის კონკრეტული აქცენტირება. ეს არის მრავალკულტურული, და ზოგჯერ მრავალეროვნული სახელმწიფოები, რომლებიც ახერხებენ თავისი მოქალაქეების ლოიალურობის მოპოვებას, და მასთან მოქალაქეთა იდენტიფიკირების მიღწევას ზუსტად ისევე, როგორც ამას ნაცია-სახელმწიფოები ახერხებენ. ასეთებია აშშ და შვეიცარია. ინდოეთმა მოახერხა დემოკრატიულ სახელმწიფო-ერად გადაქცევა.

საქმე ისაა, რომ პოლიტიკური იდენტურობები არ არიან “თანდაყოლილი” (primordial) და უცვლელი. ისინი არ არიან ურთიერთგამომრიცხავი, როგორც ეს თანდაყოლილ იდენტურობებს ასახაიათებს. პირიქით, ისინი უკდრესად (გვალბადია და სოციალურად კონსტრუირებადი. თუ ნაკიონალისტი პოლიტიკოსები არ გააღვივებენ უკიდურეს პოლარიზებას, ბევრი ადამიანი მოინდომებს ჰქონდეს ბევრნაირი და ურთიერთშემავსებელი იდენტურობები. არსებითად, მოქალაქეობის თანაბარ უფლებებთან ერთად, ადამიანთა უსარი ჰქონდეთ ბევრნაირი და ურთიერთშემავსებელი იდენტურობები არის ის საყვანძო ფაქტორი, რომელიც ხდის შესაძლებელს დემოკრატიას მრავალეროვნულ სახელმწიფოებში. პოლიტიკური ხელმძღვანელობის როლი ამ შემთხვევაში განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი ხდება. მათი შეცდომები მეტად ძვირად უჯდება მოსახლეობას. ერთ-სახელმწიფოს მშენებლობისა და დემოკრატიზაციის პროცესების მიმართებების პრობლემები მიკლედ შეჯამებულია ცხრილში.

თანამედროვე არადემოკრატიული რეჟიმები

სპეციალური არგუმენტაციის ვარემე, საღი ზხრის დონეზე შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ დემოკრატიზაციის შედეგად წარმოქნილი რეჟიმების ფორმა და მათ წინაშე მდგარი პრობლემების დიდი ნაწილი დამოკიდებულია რეჟიმის იმ ტიპზე, რომელიც არსებობდა დემოკრატიული გარდაქმნების დაწყებამდე.

რეჟიმების მრავალნაირი ტიპოლოგიაა არსებობს, და თითოეული მათგანი გამოსადგება იმდენად, რამდენადაც ითვალისწინებს ყველა იმ სხვაობას, რომელიც არსებითა დასმულ ამოცანასთან მიმართებაში. ასე, რამდენიმე ათეული წლით ადრე პოლიტიკურ რეჟიმებს უმთავრესად ყოფდნენ დემოკრატიულ, ავტორიტარულ და ტოტალიტარულ რეჟიმებად. მაგრამ ვინაიდან მეტისმეტად ბევრი და მრავალფეროვანი ქვეყანა ამ დაყოფის მიხედვით ხვდება ერთი, კატეგორიაში - ავტორიტარული რეჟიმების რიცხვში, სხვადასხვა

შიდა ურთიერთკავშირი სახელმწიფოს, კრს (ერებს) და დემოკრატიზაციას შორის (ამ დამუშავთ, რომ არ არსებობს სხვა სახელმწიფო, რომლისთვისაც ეროვნული უმცირესობა კრს ნაწილს წარმოადგენს, და რომელიც მის უმცირესობას ცდილობს)

ცხრილი 2.

სახელმწიფოს ტერიტორიაზე სხვა ერებს არსებობა ტიტ ულარული ერის გარდა		ტიტ ულარული ერის სახელმწიფო ლიდერების პოლიტიკა და ქმედება		არამკაფი
სახელმწიფოს ტერიტორიაზე სხვა ერებს არსებობა	ტიტ ულარული ერის სახელმწიფო ლიდერების პოლიტიკა და ქმედება	კმნის (Ciras) ფედერალურ ან კვა საფედერალურ ინსტიტუტებს და/ან კვაზიკონსოციონალურ პრაქტიკას	პრინციპში აღიარებს მშვიდობიანი და დემოკრატიული მოლაპარაკებული გამოყოფის შესაძლებლობას	ან უაღრესად სუსტი სახელმწიფო ლიდერები
სხვა ერი არ არსებობს, ამასთან კულტურული და/ან ეთნიკური სხვაობები სუსტია	თავისუფლად შეიძლება დემოკრატიული და კლიერი ერი-სახელმწიფოს კონსოლიდაცია		თავისუფლად შეიძლება იარსებოს მინიმალური დემოკრატიული სახელმწიფო	
სხვა ერი არ არსებობს, მაგრამ არის ფართო კულტურული მრავალფეროვნება	თავისუფლად შესაძლებელია დემოკრატიული სახელმწიფო-ერის არსებობა		თავისუფლად შეიძლება იარსებოს მინიმალური დემოკრატიული სახელმწიფო	
სხვა ერი (ერები) არსებობს, მაგრამ არაა გავლენიანი	შეიძლება არსებობდეს დემოკრატიული ერი - სახელმწიფო		თავისუფლად შეიძლება იარსებოს მინიმალური დემოკრატიული სახელმწიფო	

სსკა ერთი (ერთობა) არსებობს და გაღვთიერებულია	წარმოშობს კონფლიქტს, რომელიც აძენს, მაგრამ უსუსტებს არ ხდის დემოკრატიის მიღწევას	დემოკრატიულმა სახელმწიფო-ებმა შეიძლება იარსებოს, მაგრამ გაუქმდება გადასვლა	მულტიანაციონალური სახელმწიფო არის ერთიადერთი დემოკრატიული შესაძლებლობა. გამოზომილი ინსტიტუტური მუშაობით დემოკრატია შეიძლება კონსოლიდირდეს	თუ არსებობს შეფიქრებული ტერიტორიული შესაძლებლობა, მუდმივად დემოკრატიული ორივე ახალ სახელმწიფოში	
სსკა ერთი (ერთობა) არსებობს და იბრძვის	წარმოშობს მძინ კონფლიქტს ან რეპრესიებს, რომ დემოკრატიული კონსოლიდაცია არასავარაუდოა	დემოკრატიულმა სახელმწიფო-ებმა შეიძლება იარსებოს, მაგრამ კონსოლიდაციით უნდა გადავიდეს	მულტიანაციონალური სახელმწიფო არის ერთადერთი დემოკრატიული შესაძლებლობა, მაგრამ კონსოლიდაციის აკრძალვა ანუ შეუძლებელია მისი მუშაობა	თუ ტერიტორიული ბაზა არ არსებობს, „ხავერდოვანი გაყრა“ უსუსტებს და თუ შიდატერიტორიული შენარჩუნდება, დემოკრატია ვერ კონსოლიდირდება	
არცერთ ჯგუფს არ გააჩნია საკმარისი უკავშირებულობა ან იდენტურობა, რომ გახდეს ერთი მუდმივად					არ არის სახელმწიფოს შესაძლებლობა და ამდენად დემოკრატია უსუსტებს

წყარო: J. J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press, 1996, გვ. 36.

მკვლევრები შეეცადნენ გამოკვეთათ არსებითი განმასხვავებელი ნიშან-თვისებები და წარმოედგინათ უფრო დეტალურებული გრაფიკა. ლინკმა და სტეპანმა, კერძოდ, შემოიტანეს რეჟიმების სუთი საჩინოება: "დემოკრატიული", "ავტორიტარული", "ტოტალიტარული", "პოსტტოტალიტარული" და "სულთანისტური". ამ სუთიდან ჩვენ აქ დავასახიანებთ მხოლოდ უკანასკნელ სამს.

ტოტალიტარულს და პოსტტოტალიტარულს რეჟიმები

ტოტალიტარული რეჟიმი იდეალური ტიპია, იდეალური ფორმა, რომელიც მეტ-ნაკლებად რეალურდება და რეალურდება ამა თუ იმ ისტორიულ პირობებში. თუ რეჟიმი თითქმის სრულად მოახერხა წინამორბედი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური პლურალისმის მოსპობა, გააჩინა ერთიანი, არტიკულირებული, წახვედანი, უტოლიური იდეოლოგია, ინტენსიური და ექსტენსიური მობილიზება, მისი მმართველები მართავენ ქარცმასზე დაყრდნობით, შუქნულდავი ძალაუფლებით, და მათ მმართველობას მოაქვს არაპროგნოზირებადი და მკვიფრული შედეგები როგორც ულიტისათვის ასევე სხვებისთვის, შეიძლება ითქვას, რომ რეჟიმს გააჩნია ძლიერი მიდრეკილება ტოტალიტარისმისკენ.

ტოტალიტარული ან ტოტალიტარისმისკენ მიდრეკილი რეჟიმების რიცხვმა საგრძობლად იკლო უკვე 80-იან წლებში, და, როგორც ამას კვლევები აჩვენებს, საბჭოთა ტიპის რეჟიმებიც, რომელმაც დაიწყო ცვლილება სტალინის სიკვდილის შემდეგ, ამ დროისთვის უკვე აღარ შეესაბამებოდა ტოტალიტარული რეჟიმის ტიპოლოგიას. ამ საბჭოური ტიპის რეჟიმების აღსაწერად ავტორები იყვებენ პოსტტოტალიტარული რეჟიმის ცხებას, და ეს კატეგორია ასევე იდეალური ტიპია, რომელიც ხასიათდება რეჟიმის ტიპის განმსაზღვრელი ოთხი განზომილების - პლურალისმის, იდეოლოგიის, მმართველობის და მობილიზების - თავისებური ფორმით.

ქვემოთ ჩვენ განვიხილავთ, თუ როგორია პოსტტოტალიტარული რეჟიმის თავისებურება ამ ოთხი მახასიათებლის თვალსაზრისით ტოტალიტარულ და ავტორიტარულ რეჟიმებთან შედარებით. ეს სხვაობები მოკლედ შევამბუღავთ ცხრილი 3.-ში.

არსებობს პოსტტოტალიტარული რეჟიმის ნაირსახეობები, რომელიც ვარირებს "ადრინდელი პოსტტოტალიტარისმის", "უძრავი პოსტტოტალიტარისმის" და "მომწიფებული პოსტტოტალიტარისმის" ფარგლებში. ადრეული პოსტტოტალიტარისმი მეტად ახლოა ტოტალიტარისმთან, მაგრამ განსხვავდება მისგან როგორც მინიმუმ ერთი განზომილებით - ხელისუფალის ძალა უფლების შეხლუდების არსებობით. უძრავი პოსტტოტალიტარისმის პირობებში შეიძლება იყოს დაშვებული რეჟიმის გარკვეული კრიტიკა სამოქალაქო საზოგადოების მხრიდან, მაგრამ პარტია-სახელმწიფოს კონტროლის სხვა მექანიზმები არ იცვლებოდეს და არ უმჯობესდებოდეს (მაგ.: ჩეხოსლო-

1	2	3	4	5	6
<p>1</p> <p>შეკლავილობის ობისა და აპელოციონის პროცედურული წესების ექსპლანორი ანტიკორუპციული მხარდაჭერა. იდეოლოგია ანტიკორუპციული ურთი.</p> <p>უმცირესობათა უფლებების, კანონის უზენაესობისა და ანდოიდულობის პოლიტიკა.</p>	<p>2</p> <p>ბოლიტიკური სისტემის არ გაანთა დაბეჭედილი და წარმართველი იდეოლოგია, მეგრამ აქის განმასხავებელი მეტალიტიკა.</p>	<p>4</p> <p>დაბეჭედილი და წარმართველი იდეოლოგია, რომელიც საბაჟს მიაწევად უტობიას. ლიდერების, ანდოიდების და ავტორიტეტის საკანონის აზრი ლეგიტიმაცია და ხშირად სიკეთური ბოლიტიკური კურსები მომდინარეობენ კაცობრიობისა და საზოგადოების რაიმე პოლიტიკური ხედვის მხარდაჭერად.</p>	<p>5</p> <p>წარმართველი იდეოლოგია ჯერ კიდევ არსებობს და წარმოადგენს სოციალური სინამდვილის ნაწილს, მეგრამ დასუსტებული უტობის მხარდაჭერა ან რწმენა იდეოლოგიადან აქცენტზე გადატანული პროგრამულ კონსერვისზე. რომელიც საბარბოდ კერძოება გადაწვეტილების მიღების რაციონალურ წესს და შეზღუდულ დებოტებს იდეოლოგიისადმი ზედმეტი აქცენტების გარეშე.</p>	<p>6</p> <p>სიმბოლოები უაღრესად თვითნებური მანბნულია. მმართველის უაღრესი კება- დიდება. არანაირი დაბეჭედილი ან წარმართველი იდეოლოგია ან თვით განმასხავებელი მეტალიტიკა დასუსტური კონსერვისების მიღება. არანაირი შედეგობა იდეოლოგიურად უმთავრესი ანტიკორუპციის განართებისა ფსევდიოლოგია, რომლისაც არ საჯრათ მოხელეებს კერძოვრდობის და გარე სამყაროს.</p>	

1	2	3	4	5	6
<p>მონაწილეობა აქტივობებში წარმოქმნილი სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციებისა და პოლიტიკური საზოგადოების მობილიზაციის გარეშე გარდა მათი განყოფილების რამდენიმე მომენტისა.</p>	<p>პოლიტიკური სისტემა ექსტენსიური ან ინტენსიური პოლიტიკური მობილიზაციის გარეშე გარდა მათი განყოფილების რამდენიმე მომენტისა.</p>	<p>ექსტენსიური მობილიზაცია რეჟიმის მიერ შექმნილი საკლდეული ორგანიზაციების ფართო რეგეშა აქციები კადრებისა და "შეგრძობილია" აქტივობაზე ერთუზააშემს საფუკელზე მობილიზაციის მექანიზმები. პირადი ცხოვრება დაგეგმილია.</p>	<p>მობილიზაციის ორგანიზებაში წართული ღონისძიებისა და არაღონისძიების მიერ ანტირეჟიმის მზარდი დაკონტროლებული რეგულაციის მობილიზაცია საზოგადოების მიერ სპონსორირებული ორგანიზაციების რაობა მდიდრულ აქციის თანხმობის მანიალური დონე. ბევრი "კადრი" და "მობილიზაციის" არიან უბრალო კარიერისტები და ოპორტუნისტები. მაკეცილობა, განდევნა და მოსახლეობის უსუსულობების გარდაუვალი პრიატილობისა და მობილიზაციის რეგულაციის ფაქტორები.</p>	<p>ცვლილებების ორგანიზებაში სპონსორირებული ორგანიზაციის მობილიზაცია, რეგულაციის მიერ მობილიზაციის ორგანიზების გარეშე. პირადი ცხოვრება დაგეგმილია.</p>	<p>ცვლილებების ორგანიზებაში სპონსორირებული ორგანიზაციის მობილიზაცია, რეგულაციის მიერ მობილიზაციის რეგულაციის ფაქტორები.</p>

მონაწილეობა

ვაცია 1977-1989 წწ.). შეიძლება წარმოვიდგინოთ მომწიფებული პოსტტოტალიტაროზმი, რომელშიაც დიდი ძვრები შეინიშნება რეჟიმის ყველა განზომილებაასთან მიმართებაში, მაგრამ ოფიციალური პარტიის წამყვანი პოლიტიკური როლი ხელუხლებელი რჩება.

პლურალიზმი პოსტტოტალიტარულ რეჟიმებში განსხვავდება როგორც ტოტალიტაროზმის შემთხვევისგან, სადაც არ არსებობს არანაირი პოლიტიკური, კულტურული და ეკონომიკური პლურალიზმი, ასევე ავტორიტაროზმისგან, რომელშიაც შეიძლება იყოს შეზღუდული პოლიტიკური პლურალიზმი და საკმაოდ ფართო სოციალური და ეკონომიკური. პოსტტოტალიტარული სოციალური პლურალიზმი ბევრად უფრო ძლიერია ვიდრე ტოტალიტარული, და შეიძლება “პარალელურ” კულტურასაც კი ქმნიდეს. სახელმწიფო გეგმური ეკონომიკა მასში თანაარსებობს საბაზრო ექსპერიმენტებთან სახელმწიფო სექტორში და შუარდ როგორც ფორმალურ, ასევე არაფორმალურ კერძო სექტორთან, უმთავრესად სოფლის მეურნეობაში, კომერციაში და მომსახურებაში. ინსტიტუციური პლურალიზმი, რომელიც ქმნის სახელმწიფო ინსტიტუტების რთულ და მნიშვნელოვან ურთიერთმიმართებებს, ასევე ბევრად უფრო გასვითარებულია პოსტტოტალიტარულ ვიდრე ტოტალიტარულ რეჟიმებში.

ცხადია, ავტორიტარული რეჟიმების სოციალური და ეკონომიკური პლურალიზმი ბევრად უფრო ძლიერია, ვიდრე პოსტტოტალიტარულის, მაგრამ სხვაობა მარტო ამაში არ მდგომარეობს. ვინაიდან წინამორბედმა ტოტალიტარულმა რეჟიმმა დიდწილად მოსპო ტრადიციული კულტურა, პოსტტოტალიტარული სოციალური პლურალიზმი, განსხვავებით ავტორიტარულისგან, არ მოიცავს ტრადიციულ ფორმებს, ტრადიციულ საზოგადოებას და ორიენტირებულა ახალ მოძრაობებზე. ასევე, მასში არ არსებობს არანაირი პოლიტიკური პლურალიზმი.

რაც შეეხება მმართველობის სტილს, პოსტტოტალიტარული რეჟიმი ამ მხრივ უფრო ახლოა ავტორიტარულთან. განსხვავებით ტოტალიტარულისგან, პოსტტოტალიტარული მმართველობა მოქცეულია გარკვეულ, თუმცა კი ჩამოუყალიბებულ, მაგრამ წინასწარმეტყველებად ჩარჩოებში. ის (მმართველობა) ნაკლებად ქარიზმატულია და უფრო სახელმწიფო ბიუროკრატიული სტილისკენ იხრება. განსხვავებით ავტორიტარულისგან, ოგი იქმნება პარტიის წევრებისგან და იმ სტრუქტურებისგან, რომელიც თვით რეჟიმმა წარმოშვა. ამისგან განსხვავებით, ავტორიტაროზმი ცდილობს მოახდინოს ძალაუფლებაში იმ ფაქტების ლიდერების კოოპტირება, რომლებსაც გააჩნიათ გარკვეული ძალაუფლება რეჟიმის მიერ შექმნილ სტრუქტურებს გარეთ. პოსტტოტალიტარული რეჟიმის შეზღუდული პარტიულ-ბიუროკრატიულ-ტექნიკრატული პლურალიზმი არ აძლევს მას შესაძლებლობას გამოიჩინოს ის მოქნილობა, რომელსაც იჩენს ავტორიტაროზმი, რომელიც ბევრად იოლად ძიდავს სხვა ელიტებს.

მეტად მკვეთრია სხვაობა ტოტალიტარულ და პოსტტოტალიტარულ რეჟიმებს შორის *იდეოლოგიასთან* მიმართებაში. ამ მხრივ პირველი რეჟიმიდან

მეორე რეჟიმზე გადასვლას ხელს უწყობს მხარედი შეუსაბამობა ოფიციალურ იდეოლოგიასა და რეალობას შორის. პოსტტოტალიტარულ ფაზაში ტოტალიტარობის დახვეწილი და წარმმართველი იდეოლოგია კვლავ აგრძელებს არსებობას როგორც ოფიციალური სახელმწიფო დოგმა, მაგრამ ლიდერებს შორისაც კი მისდამი ერთგულება და უტოპიის რწმენა ნაკლებია, ხოლო მოსახლეობაში იგი განიხილება მხოლოდ აუცილებელ რიტუალად. ამისგან განსხვავებით ავტორიტარობა არ ხასიათდება ხოლმე მკაფიოდ არტიკულირებული იდეოლოგიით, რომლის მემკვიდრეობაც პოსტტოტალიტარულ რეჟიმებში არსებობს, როგორც სოციალური ფაქტი. იდეოლოგიის შესუსტება პოსტტოტალიტარულ რეჟიმებში ამსგავსებს მათ ავტორიტარულ რეჟიმებს იმ მხრივ, რომ ისინი სულ უფრო ცდილობენ ააგონ თავისი ლეგიტიმურობა ეფექტურობის კრიტერიუმზე დაყრდნობით. ეს კი საფრთხეს უქმნის რეჟიმის არსებობას, მით უფრო, რომ, ჩვეულებრივ, რეალური პოლიტიკური კურსი შორს სცილდება იდეოლოგიურ დოგმას.

ავტორიტარული რეჟიმების უმრავლესობა არ ქმნის ასოციაციათა ქსელს, რომელიც აუცილებელია მოსახლეობის *მობილიზებისთვის*. მათ შეიძლება ჰქონდეთ ინტენსიური მობილიზაციის მოკლე პერიოდები, მაგრამ ეს მობილიზება ნაკლებ ინტენსიურია, ვიდრე ტოტალიტარულ რეჟიმში, და ნაკლებ ექსტენსიურია, ვიდრე პოსტტოტალიტარულში. ტოტალიტარულ რეჟიმში მობილიზება ექსტენსიურიცაა და ინტენსიურიც, რისთვისაც იქმნება მრავალნაირი ორგანიზაციები და ტარდება სხვადასხვა ღონისძიებები. დაგმობილია "კერძო" ადამიანთა განდგომა ამგვარი ცხოვრებისგან და ოჯახის ფარგლებში ჩაკეცვა. პოსტტოტალიტარული რეჟიმი ბევრად უფრო შემწყნარებელია პასიურობის მიმართ. ამ პერიოდის დასასასიათებლად შეიძლება გამოდგეს კადარის გამონათქვამი "ვინც ჩვენს წინააღმდეგ არ არის, ის ჩვენთანაა", რომელიც აფიქსირებს არსებითად განსხვავებულ პოზიციას ტოტალიტარობის დროს გაბატონებულ განწყობასთან - "ვინც ჩვენთან არ არის, ის ჩვენი მოწინააღმდეგეა" - შედარებით.

და ბოლოს, ტოტალიტარული, დემოკრატიული და ბევრი ავტორიტარული რეჟიმიც კი წარმოიქმნა გარკვეულ ისტორიულ პირობებში იმიტომ, რომ მათ მოაპოვეს ამ პირობებში "გენეტური" ლეგიტიმურობა თავის მომხრეთა ძირითად ნაწილში. მათგან განსხვავებით, პოსტტოტალიტარული რეჟიმი წარმოიქმნება არა მომხრეთა მიერ მისი ლეგიტიმურობის აღიარების შედეგად, არამედ აპათიის, შიშის და დაცემის შედეგად. ასეთი რეჟიმი შეიძლება მდგრადად გამოიყურებოდეს, მაგრამ შინაგანი ღერძის დაქარგვა უქმნის საფრთხეს მის არსებობას.

სულთანისში

ამ კატეგორიას მიეკუთვნება პოლიტიკურ სისტემათა მთელი ჯგუფი, მათ შორის დოევალისე ჰაიტი, ტრუხილიოს დომინიკელთა რესპუბლიკა, მარკოსის

ფილიპინები, შაჰის ირანი, ჩაუშესკუს რუმინეთი, კიმი სენის კორეა და სხვა. ვებერის მიხედვით, "პატრიმონიალში . . . საყარაუდოა წარმოიშვას მამინ, როდესაც ტრადიციული მმართველობა წარმოშობს ადმინისტრაციას და სამხედრო ძალებს, რომელიც ბატონის პირადი ინსტრუმენტა" (ვებერი, 1978, 1: 231, 232). პატრიმონიალში უკიდურესი ფორმა, სულთანში, ფორმირდება მამინ, როდესაც მმართველი მოქმედებს არა ტრადიციის, არამედ პირველ რიგში თვითნებობის საფუძველზე. ამდენად ის მოიცავს არატრადიციულ ელემენტს, რომელიც არ არის, ტოტალიტარული იდეოლოგიის მსგავსად, რაციონალიზებული არაპერსონალიზიკრებული ტერმინებში, არამედ მდგომარეობს მმართველის თვითნებობის უკიდურეს განვითარებაში. სწორედ ეს განასხვავებს მას ნებისმიერი რაციონალური ხელისუფლებისგან.

სულთანშიმის დროს მეტად გადახლართულია კერძო და საზოგადოებრივი სფერო, არის ძლიერი ტენდენცია ოჯახური მმართველობისკენ და მისი დინასტიური წესით გადაცემისკენ, არ არის სხვაობა სახელმწიფო კარიერასა და მმართველის პირად მსახურებას შორის; არის რაციონალური არაპერსონალური იდეოლოგიის ნაკლებობა; ეკონომიკური წარმატება დამოკიდებულია მმართველისადმი ერთგულებაზე; და რაც ყველაზე არსებითია, მმართველი მართავს საკუთარი სურვილებისა და მიხედვით, არაპერსონალური მჩხეობის გარეშე.

რა სხვაობაა სულთანშიმს, ავტორიტარიზმსა და ტოტალიტარიზმს შორის?

სულთანშიმი ხასიათდება კანონის სუსტი მმართველობით და სუსტი ინსტიტუციონალიზაციით. მასში შეიძლება იყოს ფართო სოციალური და ეკონომიკური პლურალიზმი, მაგრამ თითქმის არ არსებობს პოლიტიკური პლურალიზმი. ყველა ქვეშევრდომი შეიძლება გახდეს სულთანის დესპოტიზმის მსხვერპლი. ცხოვრება ბევრად ნაკლებად წინასწარმეტყველებადია, ვიდრე ავტორიტარულ რეჟიმში, სადაც გარკვეული პლურალისტური სფეროები დაცულია მმართველის თვითნებობისაგან.

ტოტალიტარიზმისგან განსხვავებით, რომელიც ლეგიტიმიზირებულია თავისი იდეოლოგიით, სულთანშიმს ამგვარი იდეოლოგია არ გააჩნია. მმართველს შეიძლება ჰქონდეს პრეტენზია გამოაცხადოს თავისი მტკიცებები და შესვდულებები იდეოლოგიად, მაგრამ ეს ხდება ჩვეულებრივ უკვე იმის შემდეგ, როდესაც მან მოიპოვა ძალაუფლება. არსებითია ის გარემოება, რომ მმართველი შეიძლება მანიპულირებდეს ამ იდეოლოგიით, და, რაც მთავარია, ტოტალიტარიზმისგან განსხვავებით, სულთანშიმის პირობებში იდეოლოგია არ თამაშობს მმართველის ძალაუფლების შემზღვეველ როლს.

სულთანისტური რეჟიმებში იშვიათია ექსტენსიური და ინტენსიური მობილიზაცია, ვინაიდან მასში სუსტია ინსტიტუციონალიზაცია და სუსტია იდეოლოგიის ერთგულება. სულთანშიმს აქვს ტენდენცია გამოიყენოს პარასახელმწიფოებრივი ჯგუფები სულთანის მტრების დაშინებისა და მოსპობის მიზნით, რაც არ ხდება ავტორიტარიზმის პირობებში.

მმართველობა სულთანჩხმისა და ტოტალიტარიზმის დროს ერთ ას-
პექტში წააგავს ერთმანეთს. ორივე შეუსაბამოა და აქვს არაწინასწარმეტყ-
ველებადი შედეგები როგორც ელიტისთვის, ასევე სხვებისთვისაც. ამ მხრივ
სტალინი და სომოსა ჰგვანან ერთმანეთს. სხვაობა ისაა, რომ ლიდერის
იდოლოგიური სახე ტოტალიტარიზმის დროს სერიოზულად აღიქმება ყვე-
ლას მიერ, რაც გარკვეულ ჩარხოებს უქმნის ტოტალიტარულ მმართველს,
მაგალითად, დინასტიური მმართველობა მისთვის მიუღებელია.

წინამორბედი რეჟიმის ტიპის გავლენა ტრანზიტის შესაძლო ვსებზე და კონსოლიდაციების ამოცანებზე

წინამორბედი რეჟიმის სასაოთი გავლენას ასდენს არა მარტო იმაზე, თუ
რა ფეხით შეიძლება მოხდეს დემოკრატიზაცია, დემოკრატიაზე გადასვლა,
არამედ იმაზეც, თუ რა ტიპის ამოცანები ექნება გადასასტრელი ამა თუ იმ ქვე-
ყანას მანამ, სანამ დემოკრატია კონსოლიდირებული გახდება. ასე, კონკ-
რეტულ ავტორიტარულ რეჟიმს შეიძლება გააჩნდეს განვითარებული სამო-
ქალაქო საზოგადოება, კონსტიტუციონალიზმისა და სამართლებრივი სახელ-
მწიფოსთვის დამახასიათებელი სამართლებრივი კულტურა, პროფესიული
სახელმწიფო ბიუროკრატია და ინსტიტუციონალიზებული ეკონომიკური საზ-
ოგადობა. ამგვარი საზოგადოებისთვის მთავარი საკითხი იქნება პოლი-
ტიკური საზოგადოების შექმნა და დემოკრატიული ინსტიტუტების განმტკი-
ცება. მისგან განსხვავებით, ტოტალიტარული რეჟიმიდან გამოსვლა გული-
სნობს არა მარტო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ გარდაქმნებს, არამედ იმავე
დროულად დემოკრატიის ყველა სფეროს აღმოცენებას სათითაოდ.

როგორც გვჩინვენებს ტაბულა (ცხრილი 4.), პოსტტოტალიტარული რეჟ-
იმიდან გამოსვლა შეიძლება დაიწყოს სუსტი სამუალო ან სამუალო მანევრ-
ებლებიდან თითოეულ მასასიათებელთან მიმართებაში. ეს არცთუ იოლი ვით-
არება კიდევ უფრო რთულდება ტოტალიტარული რეჟიმიდან გამოსვლი-
სთვის, სადაც ყველა საწყისი მანევრებელი სუსტია. ასევე დიდია სხვაობა
სულთანისტურს და ავტორიტარულ რეჟიმებს შორის: პირველი რეჟიმიდან
გამოსვლა ბევრად უფრო რთული ამოცანების გადაწყვეტასთანაა დაკავში-
რებული.

უფრო ვრცელი ტაბულა (ცხრილი 5.) ასახავს დემოკრატიზაციის სხვა-
დასხვა ფეხის შესაძლებლობებს ამა თუ იმ რეჟიმისათვის. შემდეგ ტაბუ-
ლაში (ცხრილი 6.) ასახულია ის ამოცანები, რომლებიც იქნება გადასაწყ-
ვეტი, რათა რეჟიმი კონსოლიდირებული გახდეს. მეორე პარაგრაფში (იხ.
ზემოთ) იყო საუბარი ავტორიტარული რეჟიმიდან გამოსვლაზე პაქტის, შეთ-
ანხმების ფით, რომელშიაც მონაწილეობენ სხვადასხვა ძალები. ბევრი
ავტორი ტრანზიტს იხილავს როგორც პაქტს, რომელსაც დებს რეჟიმის
ზომიერი ფრთაოპოზიციის ზომიერ ფრთასთან, უფრო რადიკალური ფრთ-

წინამორბედი არადემოკრატიული რეჟიმის ტიპის გავლენა დემოკრატიული გარდაქმნის გზაზე

გზა	ავტორიტარიზმი	ტოტალიტარიზმი	ბოსტოტალიტარიზმი	სულთანზმი
1	<p>2</p> <p>იმ შემთხვევაში, თუ საშუალოა საზოგადოება საქათიდ ჩარგადაა განვითარებული და არსებობს ნაციონალური მისწრაფების ზომიერი პოლიტიკური თბოზიცია, შესაძლებელია რეჟონმა-ბაქტადა, რუბტური-ბაქტადა, რეჟიმის ზომიერ მამდღერებასა და ზომიერ დემოკრატიულ თბოზიციას შორის. ან რეჟიმის ზომიერმა ლიდერებმა ან თბოზიციამ შესაძლებელია მოიგონ სამართლიანი არჩევნები და დაასრულონ გარდაქმნა.</p>	<p>3</p> <p>არაჩინი სიყრცე ორგანიზებული დემოკრატიული თბოზიციისათვის ან რეჟიმის ზომიერი ფროთისთვის. ამ შემთხვევაში რეჟონმა-ბაქტადა შესაძლებელია.</p>	<p>4</p> <p>მოსწავლებულ ბოსტოტალიტარიზმში შესაძლებელია იყოს კოლეკტიური მმართველობა და ზომიერი ფროთა. ასევე დემოკრატიულ თბოზიციას შესაძლებელია შეინდეს კარგად განვითარებული რეჟონი "კულტურა" და ასევე დასაყრდის პოლიტიკური ვცვუვები. თუ მოსწოებული ბოსტოტალიტარიტიკული რეჟიმის ლიდერები დაიჯერებენ, რომ არჩევნები აუცილებელია და მათ აქვთ გამარჯვების შანსი</p>	<p>5</p> <p>კინაიდან ერთი მხრივ არ არსებობს კანონის უზენაესობა და სიმოქალაქო თაგისუფლებები. და მეორე მხრივ სახეზეა სულთანის პერსონალიტიკური შექმნა მოლიან პოლითიკაში, ირნი მრეჟონიკიზიტი თბმზნრიე შეთანხმებული ბაქტური რეჟონმისითთვის არ არსებობს - ესეია ორგანიზებული არამოსალოდე დემოკრატიული თბოზიცია და რეჟონის ზომიერი ფროთა საკმარისი პალაუფლებით ბაქტუე მოლიანაკებისათვის, რაც ხდის რეჟონმა-ბაქტადის ფაქტურად შეუძლებელს.</p>
2				

1	2	3	4	5
<p>დამარცხების რეგულაციები ომში დაკავშირებულ კოლაფსს შეესაბამება გამოწვევის დემოკრატიული ტრანზიტი წინამორბედი არაინფორმაციული რეჟიმის მხრიდან მთავარაკების სესტი წესებს გამოყენების საფუძველზე, თუ არსებობს დემოკრატიული პირობების წარმომადგენლები სამოქალაქო და პოლიტიკურ საზოგადოებაში, რომელიც მთავრობის საარსებო გზას.</p>	<p>გორაკულად ერთდერითი გზა, სადაც ომში დამარცხებულ ტოტალიტარიზმში შეიქცევა სწრაფად მიუღწევ დემოკრატიულ რეჟიმამდე. ესაა მისი ოკუპაცია დემოკრატიული რეჟიმის მიერ და გარედან მონიტორინგული დემოკრატიული ინტელადაცია.</p>	<p>ადრეულ პოსტ- ტოტალიტარიზმში დემოკრატიული პერსპექტივები შეიქცევა დაემსგავსოს ტოტალიტარიზმის ფორმებს. მომწიფებულ პოსტ-ტოტალიტარიზმში დემოკრატიული ობიექტის მიერ ხელისუფლებას მთავრობა და არსებების ადრე სატარება შესაძლებელია</p>	<p>კანონის უზენაესობის არსებული დემოკრატია და ფართო პარა- სახელმწიფოებრივი ძალადობის გამო დემოკრატიული გზა ფაქტურად შეუძლებელია გარეგანი მონიტორინგისა და გარანტიების გარეშე.</p>	

1	2	3	4	5
2	3	4	5	6
3	4	5	6	7
4	5	6	7	8
5	6	7	8	9
6	7	8	9	10
7	8	9	10	11
8	9	10	11	12
9	10	11	12	13
10	11	12	13	14

1	7. რევიზიონის სპეციფიკური ტრანზიტის სხვა გზები		2	ტოტალიტარული რეჟიმი შეიქმნება გადახმარის პოსიტოტივალის ტრანზიტის ენ. (მ. ტრანზიტის გზები პოსიტოტივალის ტრანზიტისა- თუცხ).		4		5	სულთანის დამარცხების ექვლაზე საქართველო სამართ მიზეზი არის მისი ექვლულობა ან რევილუციური ამბოხი შეიარაღებული ჯგუფებისა ან სამოქალაქო საზოგადოებისა. ამბოხი შეიქმნება მხარდაჭერილ თქნეს ბიზნეს-ჯგუფების მხრიდანაც ყო. სულთანის მიერ აბსოლუტური ძალის ექვლუციური გამოქმედების შემართ მათი ანტიპათიის გამო.
---	---	--	---	--	--	---	--	---	---

შყარო : J J Linz, A. Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The
Johns Hopkins University Press, 1996, გვ. 57-60.

ბირობები, რომლებიც უნდა შეიქმნას განსაზღვრული ტიპის არაადგილობრივი კრებების, რათა გადაწყვეტილება იქნას ტრანზიტის დარღვევების მინიმალური ამოცანები და განხორციელდეს დემონსტრაციის კონსოლიდაცია.

ბუკალიკური პერიოდები	აბტორიტარობა	ტორიტარობა	პოსტიტორიტარობა	სუბსტანცია
<p>1 კანონის შემართვლობა და სამოქალაქო საზოგადოების თავისუფლება</p> <p>ზოგ აბტორიტარულ რეჟიმში არსებობს კანონის შემართვლობის და სამოქალაქო საზოგადოების ტრადიცია, მაგრამ სამოქალაქო თავისუფლებები კიდევ უფრო უნდა გაფართოვდეს; ზოგ შემთხვევაში უნდა იქნას შეზღუდული და ცხოვრებაში გატარებული კანონები რამდენიმე უზრუნველყოფის პროცესშია, შედის, და ა.შ. აბტორიტარობა.</p>	<p>2</p> <p>არ არსებობს კანონის შერთივლობა, არსებულ კანონია დიდი ნაწილი შეტანა ტრადიციული და ქსახურება პარტია-სახელმწიფოს, და არა მის მოქალაქეებს, და ამდენად შეუთავსებელია დემოკრატიკა-თან. სამოქალაქო უფლებანი მინიმალურია და საჭიროებს ლეგალიზაციას, განვითარებას და დოკუმ. სამოქალაქო საზოგადოების "დეკან" ხასიათი მოთხოვნის ფუნქციონირებას ცვლილებებს, რაც რთულად განხორციელდება შერთივლობაში</p>	<p>3</p> <p>საჭიროა ფარდობითი სიმართლადი სისტემის უბუნებური უკონტროლო და აკანონი მმართველობის უზრუნველსაქმიანად.</p>	<p>4</p> <p>არსებობს რა საზოგადოებრივი და კანონის აღწერის ტრადიცია და ძალაუფლებები უკონტროლო პერსონალიზაცია, კანონის მმართველობის და მოქალაქეთა უპირატესობის უზრუნველსაქმიანად.</p>	<p>5</p> <p>არსებობს რა საზოგადოებრივი და კანონის აღწერის ტრადიცია და ძალაუფლებები უკონტროლო პერსონალიზაცია, კანონის მმართველობის და მოქალაქეთა უპირატესობის უზრუნველსაქმიანად.</p>

1	2	3	4	5
<p>3. კონსტიტუციური წესები მაღალეფლემების დემოკრატიულიად განაწილება-სათევძ</p>	<p>ზოგიერთ შემთხვევაში შეიძლება მოხდეს წინა დემოკრატიული კონსტიტუციის დაუკვირებლად აღდგენა. სხვა შემთხვევაში შეიძლება ეფექტური აღმოჩნდეს არადემოკრატიული კონსტიტუციის (კვლილება-შესწორება. ჩიქვალი დახარჩუნ-შემთხვევაში საჭიროა წამოყალიბდეს ამომრჩეველთა სრულად რეგრესივტიული ასამბლეა და განხორციელდეს კონსტიტუციის შექმნის პროცესი</p>	<p>შეიძლება არსებობდეს კონსტიტუცია ქალაქში, მაგრამ მან, თუდაც ფი შეიკრებულ იყოს დემოკრატიული შინაარსით, შეიძლება მიეყვინოს საპრობლემო შედეგებამდე რადგან ფი თავდაპირველად არ ექსპრესირება დემოკრატიული საზოგადოებისთვის. ახალი დემოკრატიული კონსტიტუციის შექმნა იწვება აუცილებელი მაგრამ რთულია ეს სირთულე გამოვიყვიათ პოლიტიკური საზოგადოების ჩახსახვიების მდგომარეობით. კონსტიტუციური კულტურის ნაკლებობით და შექცეულიყოფით, რომელიც შექცეულია ადრინდელი კონსტიტუციის სიტყვიერი კვანძებულგზობით.</p>	<p>ყინაიდან კონსტიტუციის აქტის უპირატესი ხასიათი. ბალანსების განაწილება კონსტიტუციური წესების გამოყენება სერიოზულ დანახარჯებთანა დაკავშირებული და დემოკრატიული კონსტიტუციის შექმნა უნდა იყოს უმთავრესი პრიორიტეტი.</p>	<p>საქართველოს განვითარების უპირატესობები და კონსტიტუციის მიზანმიმართული პოლიტიკის განხორციელება. კონსტიტუციის შექმნის მიზანმიმართული პოლიტიკის განხორციელება. კონსტიტუციის შექმნის მიზანმიმართული პოლიტიკის განხორციელება. კონსტიტუციის შექმნის მიზანმიმართული პოლიტიკის განხორციელება.</p>

ეუბის არსებობის ფონზე. თუმცა ყველა გადასვლა დემოკრატიანე არ ხორციელდება პაქტით, და ზოგიერთი რეჟიმისთვის ამგვარი პაქტები არც არის შესაძლებელი. ცხრილი 4.-ის პირველი ვრაუა, "რეფორმა-პაქტადა" - "რეპტურა-პაქტადა" პრინციპში ასახავს პაქტური ტრანზიციის კლასიკურ ვარიანტს, რომლის საუკეთესო ნიმუშია ესპანეთი. ამ ქვეყანაში რეჟიმისა და ოპოზიციის ზომიერმა წარმომადგენლებმა თავიდან დადეს პაქტი რეფორმების გატარების თაობაზე, რომელიც შემდგომში გადაიხარდა პაქტში რეჟიმის გარდაქმნის (სიტყვა ruptura ნიშნავს გაწყვეტას კაწშირისა, ან გარღვევას) შესახებ. ამგვარი გადასვლა, როგორც ჩანს ტაბულიდან, შესაძლებელია მხოლოდ ავტორიტარული და მომწიფებული პოსტ-ტოტალიტარული რეჟიმების პირობებში. სულთანისტური და ტოტალიტარული, ადრინდელი პოსტტოტალიტარული რეჟიმებიც კი არ ქმნიან ამგვარი ტრანზიციის წინაპირობებს.

საკონტროლო კითხვები

1. როდის არის გადასვლა დემოკრატიანე სრული ღინცისა და სტეპანის მიხედვით?
2. რა განსხვავებაა დემოკრატიანეცისა და ლიბერალზმაცისა შორის?
3. დაასახელებთ კონსოლიდირებული დემოკრატიის ნიშნები
4. დაასახელებთ ხუთი სფერო, რომელთა არსებობის გარეშე ვერ მოხდება დემოკრატიის კონსოლიდირება
5. დაასახელებთ თანამედროვე რეჟიმების ნაირსახეობები ღინცისა და სტეპანის მიხედვით;
6. დაასახიათეთ ტოტალიტარული რეჟიმი
7. დაასახიათეთ პოსტტოტალიტარული რეჟიმი
8. დაასახიათეთ სულთანისტური რეჟიმი
9. დაასახიათეთ იდეოლოგიის როლი სხვადასხვა ტიპის რეჟიმებში
10. რა გავლენას ახდენს წინამორბედი რეჟიმის ტიპი ტრანზიციის შესაძლო ფეხებზე?
11. რა გავლენას ახდენს წინამორბედი რეჟიმის ტიპი კონსოლიდაციის ამოცანებზე?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

დემოკრატიანეცია
დემოკრატიანე გადასვლა
ტრანზიტი
მკდარი ელექტორალზმი
კონსოლიდირებული დემოკრატიანე
სამოქალაქო საზოგადოება

ქანონის მმართველობა
პოლიტიკური საზოგადოება
ეკონომიკური საზოგადოება
ფუნქციური სახელმწიფო აპარატი
რეჟიმების ტიპოლოგია
იდეალური ტიპი
ტოტალიტარიზმი
პოსტტოტალიტარიზმი
სულთანზმი
ავტორიტარიზმი
პაქტი

ბიბლიოგრაფია

1. Е.Мачкув. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая трансформация: Проблемы, концепции, периодизация. - "Полис", 2000, 4.
2. А.Ю.Мельвиль. Демократические транзиты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты. - Московский общественный научный фонд. Москва, 1999.
3. J.J.Linz, A. Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press, 1996.

III

დემოკრატიზაცია და ეკონომიკა

§1. საბაზრო ეკონომიკური რეფორმები და პოლიტიკური რეჟიმები

მეოცე საუკუნის მიწურულს, როდესაც დაინგრა საბჭოთა კავშირი, რომლის მრეწველობა და მთლიანად ეკონომიკა განვითარდა ტოტალიტარული რეჟიმის პირობებში, მაგრამ საბოლოო ჯამში არაუფექტური აღმოჩნდა, დადგა საკითხი საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის თაობაზე. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებული სიმწვავეით დაიწყო მსჯელობა, რომელი რეჟიმი უფრო ხელსაყრელი საბაზრო ეკონომიკის განვითარებისთვის, ავტორიტარული თუ დემოკრატიული. დემოკრატიის მომხრეთა არგუმენტაცია, ერთი შეხედვით, არც საჭიროებდა განსაკუთრებულ სიღრმეს, მით უმეტეს, რომ თითქმის ყველა განვითარებული ინდუსტრიული ქვეყანა სწორედ დემოკრატიული რეჟიმის პირობებში არსებობს. ამასთან, კაპიტალისტურმა ეკონომიკამ გლობალზაციის ტენდენცია შეიძინა, რაც თითქმის შეუძლებელია არათავისუფალ საზოგადოებაში, როგორცაა, როგორც წესი, ავტორიტარული რეჟიმის მქონე სახელმწიფოები.

თუმცა, ბევრი მკვლევარი ახასიათებს რა თანამედროვე განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებს, მიიჩნევს, რომ დემოკრატიის განვითარება აქ დიდწილად განპირობებულია სწორედ ეკონომიკის განვითარებით და საბაზრო ეკონომიკის მაღალი დონით ანუ დემოკრატიამ კი არ შეუწყო სელი ეფექტურ საბაზრო ეკონომიკას, არამედ პირიქით, საბაზრო ეკონომიკა დემოკრატიის აუცილებელი პირობა. ამგვარად, საბაზრო ეკონომიკის განვითარება უზღობესია მოხდეს ავტორიტარულ რეჟიმში, რომელიც შემდგომ განიცდის დემოკრატიზაციას, ე.ი. ჯერ უნდა განხორციელდეს ეკონომიკური რეფორმა და შემდეგ პოლიტიკური.

ამ დამოკიდებულებების მომხრეებს ზოგჯერ მოჰყავთ აღმოსავლეთ აზიის „ოთხი დრაკონის“ - კორეის, ტაივანის, ჰონგ-კონგის და სინგაპურის მაგალითები. ყველა მათგანი კაპიტალისტური განვითარების მაგალითებია და თანაც, ხშირ შემთხვევაში, მათი ეკონომიკური სისტემა გაცილებით უფრო ეფექტიანია, ვიდრე დასავლეთის ტიპის ეკონომიკები. თითოეული მათგანი არადემოკრატიული რეჟიმის დროს ჩამოყალიბდა განვითარებულ სახელმწიფოდ. რაც შეეხება იაპონიას, მართალია, II მსოფლიო ომის შემდეგ

ის დემოკრატიული იყო, მაგრამ მშპინ, როდესაც პირველად წამოყალიბდა წარმატებული კაპიტალისმი, იაპონია(ც არადემოკრატიული ქვეყანა იყო (1868-1912 წწ). იგივე შეიძლება ითქვას, ეკონომიკური რეფორმების წარმატების შესახებ ესპანესა და ჩილეში, რაც ასევე ავტორიტარული რეჟიმის დროს განხორციელდა. არანაკლებ საგულისხმოა თანამედროვე წინეთის მებაღითი, რომელიც ავტორიტარული კომუნისტური რეჟიმის პირობებში ავითარებს საკმაოდ უფექტიან საბაზრო ეკონომიკას, და უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად იმისა, რომ დემოკრატიასე ღაპარაკი აქ არ შეიძლება, მისი რეჟიმი ეკონომიკური წარმატების კვალდაცვალ საგრძობლად შერბილდა.

ეკონომიკური რეფორმების წარმატებისათვის ავტორიტარიზმის უფექტურობის მომხრეები ხაზს უსვამენ ლეგიტიმურობის პრობლემას, რომელიც ხშირად დასახისათუბელია რეფორმების საწყისი პერიოდისათვის ახალ დემოკრატიებში. ძლიერი და ქმედითი ეკონომიკური რეფორმების გარეობისთვის აუცილებელია ლეგიტიმური ხელისუფლება, რომელიც არ იქნება დიდად დამოკიდებული მიმდინარე მოვლენებზე, როდესაც ხშირია სოციალური სტრესები და სასოგადოდ სოციალური მდგომარეობა მეტად არამყარია. იმ პირობებში კი, როდესაც დაბალია ხელისუფლების ლეგიტიმურობა და მოდერნიზაცია ხორციელდება ღარიბ სასოგადოებაში, სადაც ფაქტიურად არ არსებობს საშუალო კლასი, ნაკლებად საყარაუდოა ეკონომიკური რეფორმის წარმატების შესაძლებლობა, რომელიც აუცილებლობით მოითხოვს დასაყრდენს მოსახლეობაში. ამ სასოგადოებებში მეტად პრობლემატურია შეგნებული კოლექტური მოქმედებების ორგანიზება, რაც აუცილებელია ეკონომიკური რეფორმის წარმატებისთვის. ძნელი, თუ არა შეუძლებელი ხდება გრძელვადიანი ინტერესების ფორმირება და მათ შესაბამისად მოქმედება. სახელმწიფო ხარჯები ძირითადად მიკლევადიანი ინტერესებს ხმარდება, ვინაიდან ასე მოითხოვს მძიმე სოციალური მდგომარეობა. მით უფრო, რომ ავტორიტარიზმიდან ახლახან გამოსულ ადამიანებს ჯერ კიდევ მყარად აქვთ შენარჩუნებული შეგნება, რომ მათი სოციალური მდგომარეობა მთლიანად ხელისუფლებასეა დამოკიდებული.

ასეთი დამოკიდებულებების ეკონომიკური შედეგი არის შემოსავლების არაუფექტიანი განაწილება, ხარჯების კიდევ უფრო ზრდა და შესაბამისად, დასოგვისა და ინვესტირების შემცირება, რაც იწვევს ბიუჯეტის დეფიციტის ზრდას.

ყოველივე სემიოქმული ადასტურებს იმას, რომ სახელმწიფო უნდა იყოს დამოუკიდებელი სხვადასხვა კერძო (ჯგუფური) სეწოლისაგან, რათა გაატაროს ქმედითი ეკონომიკური პოლიტიკა, ის უნდა იყოს უნივერსალური აგენტი, რომელიც თავის თავსე აიღებს რეფორმების განხორციელებას და ბოლომდე მიიყვანს მათ მიუხედავად ამომრჩეველების ექმაცოფილებისა. ის, რომ რეფორმა ხშირად ექმაცოფილებას იწვევს, ნათელია. ექკვარშეა ისიც, რომ დამოკიდებულება ამომრჩეველსე ამ რეფორმების განხორციელებას ექკვრება. მაგრამ სწორედ ავტორიტარული რეჟიმის დროს ხელისუფლება უნი-

ვერსაღური აგენცია იმ ზნით, რომ ის სრულებით არ არის დამოკიდებული თავის ამომჩიველზე და ამდენად თავისუფალია თავის ქმედებაში, მას სულ არ სჭირდება ხალხის მხარდაჭერა და მის პოლიტიკას, არაპოპულარულსაც კი მომავალი "განადგებელი" აქვს.

ასე ასაბუთებენ თავის შეხედულებას ის მეგლეერები, ვინც მიიჩნევს, რომ მხოლოდ ავტორიტარული რეჟიმის პირობებშია შესაძლებელი საბაზრო ეკონომიკის განვითარება, რომელიც თავის მხრივ დემოკრატიული პოლიტიკური რეჟიმის საწინდარს წარმოადგენს. მათი დასაბუთება, როგორც დავისახეთ, არ არის მოკლებული ლოგიკურობასა და სისტემატურობას. მაგრამ არანაკლებ შთაბეჭდავად გამოიყურება საწინააღმდეგო მხარის არგუმენტაცია, რომელიც დემოკრატიის უპირატესობებს უსვამს ხაზს. დემოკრატიულ რეჟიმებთან შედარებით, ავტორიტარულ რეჟიმებში, როგორც ცნობილია ინფორმაცია შეხლუდულია, იმიტომ რომ არათავისუფალ საზოგადოებაში ინფორმირებულობის საწინააღმდეგო მოტივები მოქმედებენ. ამიტომ ასეთ საზოგადოებებში ინფორმაცია ნაკლებად მისაწვდომია. ეს პრობლემა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება მაშინ, როდესაც განვითარების სტრატეგიის ფოკუსი ინვესტირების სტრატეგიიდან ინვესტირების პროდუქტიულობაზე გადაინაცვლებს. რაც შეეხება იმას, რომ ავტორიტარულ რეჟიმებში უფრო ადვილად გასატარებელია ეკონომიკური რეფორმები ხელისუფლების დამოუკიდებლობის გამო ამომჩიველებისგან, ესეც საკამათო ხდება, იმიტომ რომ ასეთი რეჟიმები მეტად მოუქნელი და მგრძობიარეა ნებისმიერი ცვლილებისადმი. ნებისმიერი კრიზისი აქიწვევს შეუქცევად პროცესებს, რომელიც დამსობით ემუქრება სისტემას. ამიტომ, თუ ეკონომიკური რეფორმის წარმატების შემთხვევაში ხელისუფლების ლეგიტიმურობა ძლიერდება, სამაგიეროდ მარცხის შემთხვევაში ეს ლეგიტიმურობა, რომელიც თითქმის მთლიანად ეკონომიკური პოლიტიკის წარმატებას ეფუძნება, ხელისუფლებას შეიძლება გამოეცალოს. რაც შეეხება ეკონომიკური პოლიტიკის წარმატებას, ის დიდწილად სწორედ ინფორმირებულობაზეა დამოკიდებული და გარეგან კავშირებზე, ამიტომ აქ ეს წარმატება არც თუ ეჭვგარეშეა.

დემოკრატიული რეჟიმების შემთხვევაში დელეგატიმაციის შედეგად აქ კრახი და ხელისუფლების დამხობა ნაკლებად ხავარაუდოა, ვინაიდან დემოკრატია ხასიათდება შინაგანი ლეგიტიმურობით. გარდა ამისა, არჩევნების სისტემა იძლევა საშუალებას აირჩიეს ასალი, უფრო ლეგიტიმური და სასურველი მთავრობა, ანუ ხელისუფლება მშვიდობიანად და კონსტიტუციის გზით შეიცვალოს. ასე მაგალითად, ლათინური ამერიკის ქვეყნებში ეკონომიკური კრიზისებზე პოლიტიკური რეაქცია იყო ის, რომ საზოგადოებამ ხმა მისცა იმ პარტიებს, რომელიც მმართველობაში არ მონაწილეობდნენ და არა ის, რომ დემოკრატიის ლეგიტიმურობა უარყო და მხარი დაუჭირა დიქტატურას.

საზოგადოდ, პოლიტიკური კლურადობი, რომლითაც ხასიათდება დემოკრატია, ეკონომიკური თუ სხვა გადაწყვეტილებების მიღებისას მეტ საშუალებას იძლევა, დიდწილად მისი ინფორმაციულობის წყალობითაც. უფრო

მეტიც, დემოკრატიული ინსტიტუტები ამკირებს ეკონომიკური რეფორმების ტრანსპარენტულ ხარჯებს და ზღუდავს საზოგადოებრივი რესურსების ძარცვას. თავისუფალი პრესა და პოლიტიკური ოპოზიცია ასრულებს „წინასწარი გაფრთხილების სისტემის“ მნიშვნელოვან როლს, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელი ხდება პოლიტიკური შეცდომების კორექტირება. დემოკრატიული პოლიტიკური ბაზრით შექმნილი კონკურენცია იძლევა დაჯილდოებისა და დასჯის ხელშისაწვდომ მექანიზმს, რომლის ფარგლებშიც პოლიტიკოსებს მეტი პასუხისმგებლობა აქვთ თავიანთ შეცდომებზე და დაინტერესებულნი არიან ამ შეცდომებისაგან თავის დაკავშირება. ელექტორატის მხარდაჭერისა და მასში რეპუტაციის დამკვიდრებაზე დამოკიდებულება ზღუდავს მხოლოდ პირადი ინტერესებიდან მოქმედებას. როდესაც ლიდერები დამოკიდებულნი არიან ეკონომიკური რეფორმების წარმატებაზე, ეს მოქალაქეებთან კოოპერირების უფრო მეტ შესაძლებლობებს იძლევა და მათ მოქმედებებს საზოგადოების წინაშე მეტ პასუხისმგებლობებს ანიჭებს.

ერთი მხრივ, უმრავლესობის მმართველობა, და მეორე მხრივ, ოპოზიცია, პროფესიული კემპინგები და პოლიტიკური პარტიები პოლიტიკოსების მიყრდნობის გავლენას ზღუდავს. ერთნიც და მეორენიც იძულებულნი არიან მიიღონ ალტერნატიული გადაწყვეტილებები, წავიდნენ ურთიერთდათმობაზე, გააშუალონ თავიანთი მოთხოვნები, კერძო თუ სახელმწიფოებრივი. ხელისუფლების ლეგიტიმურობა არ არის ისე ძლიერ დამოკიდებული მის ეკონომიკურ ქვეყნზე და ამიტომ ხდება ძალაუფლებისა და პასუხისმგებლობათა განაწილება-გაუანტევა, რის გამოც დემოკრატიული რეჟიმები უფრო მდგრადია ეკონომიკური კრიზისების დროს. ამიტომაც, ამ რეჟიმების პოლიტიკური სტიმულები, ინფორმაცია და ლეგიტიმურობა იძლევა შესაძლებლობებს, მიღწეული იქნეს უფრო მეტი ეკონომიკური წარმატება, ვიდრე ავტორიტარული მმართველობის დროს.

მაგრამ, ცხადია, თავად დემოკრატიულ რეჟიმებს შორისაც არსებობს განსხვავებები და ეს განსხვავებები, რეჟიმის ინსტიტუციონალური მოწყობა და პოლიტიკური ინსტიტუტების ბუნება მნიშვნელოვან როლს თამაშობს რეფორმების ხასიათის განსაზღვრასა და მათ წარმატებაში. ცენტრალიზმი და ფედერალიზმი, კონსტიტუციონალიზმი თუ უმრავლესობის მმართველობა და საარჩევნო სისტემის სხვადასხვა ტიპები და ინტერესების წარდგენის მექანიზმები - ცალ-ცალკე ყველა ფლობს განსაკუთრებულ გავლენას ეკონომიკური პოლიტიკის კეთებაზე. ინსტიტუტებს, რომელიც ახდენს ძალაუფლების ნაკლებ კონცენტრაციას, შეუძლია მოახდინოს მთავრობების პარალიზება და შეზღუდოს რეფორმების განხორციელება. მეორე მხრივ, საპარტიო-დენტო სისტემა და სხვა ინსტიტუციონალური თავისებურებები, რომელიც აძლიერებს მთავრობის ძალაუფლებას, ნაწილობრივ ახდენს გადაწყვეტილებების მიმღებთა რიოლაციას, აძნელებს ინფორმაციის გაცვლას, იწვევს პოლიტიკური სტიმულების ეროზიას და პოლიტიკური აქტორების პოლარიზაციას. მართალია, ასეთი ინსტიტუტები ხელს უწყობს ეკონომიკური გადაწყვეტილებების მიღებას, მაგრამ შესაძლოა ეს გადაწყვეტილებები

არასწორი აღმოჩნდეს. უფრო მეტიც, თუკი სოციალური კონსენსუსი მიღწეული არაა, შეუძლებელია ეკონომიკური რეფორმების წარმატებით განხორციელება. თუკი პოლიტიკოსები თანახმანი არიან, რომ არ არსებობს წარმოდგენილი პოლიტიკის ალტერნატივა, თუკი ინტერესთა ჯგუფებს და შეწარმენთა გაერთიანებებს შეუძლიათ ხელი შეუწყონ კორპორატიული შეთანხმებების მიღებას და მოქალაქეებს კი სჯერათ, რომ რეფორმები საჭიროა და ამ რეფორმებს მთავრობა კომპეტენტურად და სამართლიანად განახორციელებს, მაშინ რეფორმებისათვის გზა ხსნილია.

ეკონომიკური რეფორმების წარმატებისთვის არ არის საკმარისი პოლიტიკური სისტემის სათანადო მოწყობა, აუცილებელია აგრეთვე სახელმწიფო აპარატის ეფექტური ფუნქციონირება. მნიშვნელოვანია ის პირობებიც, რომელშიც ხდება ეკონომიკური რეფორმების განხორციელება. ეს პირობები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს და დიდწილად განაპირობებს რეფორმების წარმატებას. სახელმწიფოს სიძლიერე, თავისთავად, რეფორმირებისათვის უნდა იყოს უმთავრესი პრიორიტეტი. საბაზრო რეფორმების პარადოქსი ისაა, რომ ისინი საჭიროებენ ძლიერ სახელმწიფოს.

დემოკრატიისგან განსხვავებით, ავტორიტარჩმისა და ტოტალიტარჩმის დროს ძირითადი მმართველობა სახელმწიფო ბიუროკრატის ხელშია, რომელიც სრულებითაც არ არის პროფესიონალჩმით შერჩეული ან დანიშნული, მეტიც, როგორც წესი მას ამოძრავებს თავისი (ან თავისი პოლიტიკური ლიდერების) პარტიკულარისტული ინტერესები ან (ტოტალიტარჩმის პირობებში) იდეოლოგიის სამსახური, და მისი მოქმედებაც ამ მძხვნების მიხედვით ხორციელდება, რაც შორსაა სახელმწიფოს ინტერესებზე ზრუნვისაგან. ხელისუფლება აქ მხოლოდ თავის ძლიერებაზე და საკუთარი იდეოლოგიის დაცვაზეა მიმართული.

რეჟიმის ცვლილებისას ახალი დემოკრატიული მთავრობა ყოველთვის არ საჭიროებს ბიუროკრატის ძირეულ გარდაქმნას, მას შეუძლია, უბრალოდ, მისი დეცენტრალიზაცია და გაფართოება სოციალური კეთილდღეობის, საზოგადოებრივი მომსახურების წარმოების, სამართლის ადმინისტრირებისა და გადასახადების აკრფის სფეროში. ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენს თუნდაც ის დემოკრატიული რეჟიმი, რომელიც დაბყარდა საფრანგეთში მეფის ძალაუფლების დამხობის შემდეგ. ბიუროკრატიული აპარატი აქ თითქმის არც შეცვლილა. კარგ მაგალითს წარმოადგენს აგრეთვე ესპანეთის შემთხვევა. მისი სახელმწიფო ბიუროკრატია უკანასკნელ წლებში, ფრანკოსრეჟიმის დროს გახდა მოდერნიზებული და უფრო პროფესიული. არსებობს საწინააღმდეგო მაგალითებიც, მაგალითად, საბერძნეთში სახელმწიფო ბიუროკრატია მეტად პოლიტიზირებული იყო, რის შედეგადაც კონსერვატიული და სოციალისტური მთავრობების დროს გაჩაზდა პოლიტიკური სირთულეები ეკონომიკური რეფორმების განხორციელებისას. ამის მსგავსად, კონსტრუქტივისტურ უნგრეთსა და პოლონეთში სახელმწიფო ადმინისტრაცია უფრო ნაკლებად იყო პოლიტიზირებული და ამდენად უფრო პროფესიული, რის შედეგადაც იქ მკ

ონომიკის მართვა უფრო ეფექტური აღმოჩნდა, ვიდრე ბულგარეთსა და რუმინეთში, სადაც ვითარება სხვაგვარი იყო. საზოგადოდ, როდესაც ეკონომიკა ლიბერალიზებულია, სახელმწიფო ბიუროკრატია უფრო პროფესიონალური ხდება. ორივე ეს პირობა კი დემოკრატიული მთავრობისთვის ზრდის შესაძლებლობას გაატაროს ეკონომიკური რეფორმები.

ეკონომიკური რეფორმების წარმატების ალბათობა დიდწილად დამოკიდებულია იმ იდეებსა და ღირებულებებზე, რომელიც არსებობს დემოკრატიულ საზოგადოებებში. ეს პირველ რიგში ეხება ისეთ იდეას, როგორცაა თანასწორობის იდეა - როდესაც მოქალაქეებს სჯერათ, რომ რეფორმების დანახარჯები თანაბრად ნაწილდება. ამ შემთხვევაში ეკონომიკურ რეფორმებს უფრო მეტი წარმატება ელით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძლება მოიპოვონ ისეთმა ფაქტორებმა, როგორცაა ურთიერთნდობა მოქალაქეებსა და ხელისუფლებას შორის და კონსენსუსი საზოგადოებაში. რეფორმებისათვის აუცილებელი კონსენსუსის მისაღწევად დემოკრატიული მთავრობები ცდილობენ მოიპოვონ მოქალაქეების ნდობა, რადგან მათი წარმატება დამოკიდებულია რეჟიმის ფართომასშტაბიან ლეგიტიმურობაზე. მაგრამ, როდესაც პოლიტიკოსები არიან ცნობილი კორუფციის მაღალი დონით, მათ არ შეუძლიათ მოიპოვონ მხარდაჭერა ხალხისაგან. თუკი პოლიტიკოსები თავიანთ მანდატებს ეფექტიანად გამოიყენებენ და იძულებულნი არიან საზოგადოებაში კონსენსუსის მიღწევაზე, მათი წარუმატებლობის რისკი მინიმუმამდე შემცირდება. ამგვარად, ეკონომიკური რეფორმების წარმატება თუ წარუმატებლობა დიდწილად დამოკიდებულია პოლიტიკურ რეფორმებზეც. პოლიტიკური და ეკონომიკური რეფორმები საჭიროებენ ერთგვარ შეთანხმებას, რაც სახელმწიფოს მხრიდან დიდ სიფრთხილეს და ახალი სოციალური პოლიტიკის შემუშავებას მოითხოვს. იჯულისხმება, რომ ამავე დროს პოლიტიკოსების მორალური ქცევა სრულიად ლეგიტიმურია.

ასე რომ, წარმატებული ეკონომიკური რეფორმები წინააღმდეგობაში არ მოდის დემოკრატიულ მმართველობასთან. თუმცა, იმ პოლიტიკური თუ ისტორიული წინაპირობების შექმნა, რომელიც საჭიროა ეკონომიკური რეფორმების მოზილწახიისათვის, სანდახან არ არის ადვილი და დროს მოითხოვს, და რაც მთავარია, პოლიტიკური და ეკონომიკური ცოდნის დაგროვებას.

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური რეფორმა მდგრადი იქნება, დროთა განმავლობაში ეფექტს გამოიღებს და ფუნდამენტურად შეცვლის ძველი ეკონომიკის სტრუქტურას, თუკი მთავრობა, რომელიც ამ რეფორმებს ახორციელებს, საზოგადოების მხრიდან აღიქმება ლეგიტიმურად, კონსულტაციებს მართავს ძირითად სოციალურ და ინტერესთა ჯგუფებთან, ჩართავს მათ პოლიტიკის შექმნის პროცესში და ცდილობს აუხსნას საზოგადოებას ამ რეფორმების აუცილებლობა და საჭიროება. დემოკრატიებს ყველა ამ ასპექტში უპირატესობები გააჩნიათ.

რობერტ დალი საბაზრო კაპიტალიზმისა და დემოკრატიის ურთიერთმიმართების შესახებ

რატომაა სასარგებლო საბაზრო კაპიტალიზმი დემოკრატიისათვის?

დემოკრატია და საბაზრო კაპიტალიზმი ორი ადამიანივითაა, რომლებიც დაქორწინდნენ, აქეთ სპირი კონფლიქტი და მხოლოდ იმიტომ იტანენ ერთმანეთის, რომ არც ერთ პარტნიორს არ უნდა განკალკევებულად ყოფნა.

პოლიარქიული დემოკრატია შესაძლებელია მხოლოდ იმ ქვეყნებში, სადაც არის თუნდაც საუკულები ჩაყრილი საბაზრო ეკონომიკისათვის, ხოლო იქ, სადაც საბაზრო ეკონომიკა არ დომინირებს, დემოკრატიის ადგილი არ არის. ამგვარი კავშირი არსებობს იმის გამო, რომ საბაზრო კაპიტალიზმის ძირითადი თვისებები მისაღებია და სასარგებლო დემოკრატიული ინსტიტუტებისათვის. ამის საწინააღმდეგოდ, არასაბაზრო ორიენტაციის ეკონომიკა ენებს დემოკრაციას.

ამ დასკვნის გასახსნელად შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ გრძელვადიან პერიოდში საბაზრო ეკონომიკას მივყავართ ეკონომიკურ ზრდასთან, რაც ხელს უწყობს დემოკრაციას, რადგან ის არა მარტო ამცირებს სიღარიბეს და ზრდის ცხოვრების დონეს, არამედ, შედარებით ამცირებს სოციალური და პოლიტიკური კონფლიქტების ალბათობას.

საბაზრო კაპიტალიზმი დემოკრატიისათვის სასარგებლოა იმის გამოც, რომ იგი ქმნის განსაკუთრებულ სოციალურ და პოლიტიკურ პირობებს. ის ქმნის საკუთრების მკლობელებს, რომლებიც ეძიებენ ავტონომიას, თავისუფლებას, განათლებას, კანონის დაცვას და მმართველობაში მონაწილეობას. ანუ ეს არის საშუალო ფენა, კლასი, რომელიც ქვეყანაში განსასდერავს დემოკრატიისათვის დონესაც, რადგან სწორედ მისგან მოდის ძირითადად დემოკრატიული იდეების განხორციელებისა და ინსტიტუტების შექმნის სურვილი და ინიციატივა.

მართალია, არასაბაზრო ეკონომიკაშიც შეიძლება იყოს ეკონომიკური ზრდა და არანაკლები, ვიდრე საბაზროში, მაგრამ ამ სისტემის სტრუქტურა და ინსტიტუციონალური მოწყობა სხვაგვარია, არ არის დაფუძნებული კერძო საკუთრებაზე და ყველაფერს აკონტროლებს მთავრობა, რის შედეგადაც ძლიერდება კორუფცია. ძალაუფლება საერთოდ იწვევს კორუფციას, ხოლო აბსოლუტური ძალაუფლება იწვევს აბსოლუტურ კორუფციას. ეს ბუნებრივიცაა, შენ გაქვს შესაძლებლობა, გამოიყენო მთელი ეკონომიკური რესურსები და ამით შეინარჩუნო შენივე ძალაუფლება.

აქედან გამომდინარეობს, რომ დემოკრატია არსებობს მხოლოდ საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში, მაგრამ საბაზრო ეკონომიკა შესაძლოა არსებობდეს არადემოკრატიულ ქვეყნებშიაც. ამ ქვეყნებში ავტორიტარული ლიდერები თავიანთი პოლიტიკით ხელს უწყობენ წარმატებულ საბაზრო ეკონომიკას, ახორციელებენ ექსპორტის სუბსიდირებას, ეკონომიკურ ზრდას და სტიმულს აძლევენ განათლებული საშუალო ფენის განვითარებას, მაგ-

რამ ამასთან უნებლიეთ იმკიან 'მედეგად თავინათ განადგურებას. ან'უ, თუკი-
ცა საბაზრო კაპიტალიზმი და ეკონომიკური 'სრდა დემოკრატიისათვის სა-
სარგებლოა გრძელვადიან პერიოდში, მაგრამ საქმაოდ 'უსარგებლოა არა-
დემოკრატიული რეჟიმებისათვის.

მაგრამ არსებობს დიდი წინააღმდეგობები დემოკრატიასა და საბაზრო
კაპიტალიზმს შორის, რომელიც თითოეულ მათგანს 'სლუდავს და გარკვეუ-
ლად მოდიფიცირებას 'გუყოფს.

რატომ ცნებს კაპიტალიზმი დემოკრატიას?

დემოკრატია და საბაზრო კაპიტალიზმი მუდმივ კონფლიქტშია და ამ
კონფლიქტში ერთმანეთს გარკვეულად 'სლუდავს და მოდიფიცირებას 'გუყოფს.

ისტორიამ აჩვენა, რომ სამქმაოდ ძალის, მიწის, კაპიტალის და ფულის
თვითრეგულირებადი ბაზრები, მართალია, ვუქეტიანად მუქმაობს და საწო-
გადობის წეერებისთვის სასარგებლოა, მაგრამ მისი გარკვეული ნაწილი-
სათვის საზიანთა. სწორედ თავისუფალი ბაზრისგან დაზარალებულთა
მხრიდან წარმოიქმნა შეხედულება, რომ საჭიროა მისი რეგულირება. თუკი-
ცა, ამ შეხედულებას თავიდანვე ჰყავდა ოპონენტები, რომლებიც მიდიოდნენ
რა კომპრომისსე, აცხადებდნენ, რომ თუკი მოხდება ბაზრის რეგულირება,
ეს აუკლებლად უნდა იყოს დროებითი მოვლენა და არა მუქმივი. ასე ხდებ-
ოდა არა მარტო ინგლისში, არამედ დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებშიც.
იქ, სადაც მთავრობასე 'ემოქმედება შეუქლას სასოგადობას, შეუქლებულა
თავისუფალი ბაზრის არსებობა, ანუ საბაზრო კაპიტალიზმი მთავრობის ინ-
ტერვენციების და რეგულირების გარეშე დემოკრატიულ ქვეყანაში შეუქ-
ლებულია. ამისათვის ორი მიზეზი არსებობს:

პირველი არის ის, რომ საბაზრო კაპიტალიზმის ძირითადი ინსტიტუტები
თავისთავად მოითხოვს მთავრობის მხრიდან ინტერვენციებსა და რეგულირე-
ბას. კონკურენტული ბაზარი, ეკონომიკური ერთეულების საქუთრება, კონტ-
რაქტების ძალაში შესეულა და განხორკველება, მონოპოლიების შესლუღვა და
აგრძალება, საქუთრების უქლებების დაცვა - საბაზრო კაპიტალიზმის ეს და სხვა
მრავალი ასექტი მოლიანად დაფუქსებულია კანონებზე, პოლიტიკასე, წესრი-
გზე და სხვა მოქმედებებზე, რომელსაც მთავრობა ახორციელებს. ასე რომ, სა-
ბაზრო ეკონომიკა არ შეიძლება იყოს, და ვერც იქნება თვითრეგულირებადი.

მეორე, მთავრობის ინტერვენციის გარეშე საბაზრო ეკონომიკა თანდათ-
ანობით აზარალებს 'სოგიერთ ადამიანს. და ისინი, ვინც 'ზარალებდა, ან
გრძნობს, რომ სამომავლოდ დაზარალებდა, მოითხოვენ მთავრობისაგან ეკ-
ონომიკაში ჩარევას. პირადი ინტერესით მოტყუირებული ეკონომიკური აქტო-
რები ვერ ითვალისწინებენ სხვათა ინტერესებს საქუთარ ქვეყანაში, რადგან თუკი
საწინააღმდეგოდ მოიქვევიან, შეიძლება მათაც იგივე ბედი განსიარონ და
უკრო მეტიც, შეიძლება დაზარალებულებს უბრალოდ ადგილი გაუქვადონ.

ამ პირობებში უამრავი კითხვა წამოიჭრება: შესაძლებელია კი ამ 'ზა-
რალის შესცირება, ან სრულიად აღმოფხვრა? თუკი შესაძლებელია, რო-

გორი იქნება ამ შემთხვევაში დანახარჯები-სარგებლიანობის თანაფარდობა? როდესაც ზოგი ზარალდება, ხოლო სოფი სარგებელს იღებს, როგორც საერთოდ ხდება ხოლმე, მაშინ საიდან უნდა განვიხილავოთ რა არის მისაღები? რომელია საუკეთესო გადაწყვეტილება? და თუ საუკეთესო არაა, ყველაზე მისაღები გადაწყვეტილება? როგორ უნდა იქნეს მიღებული ეს გადაწყვეტილებები და ვის მიერ? როგორ და რა საშუალებებით უნდა შევიდეს ძალაში ეს გადაწყვეტილებები?

ცხადია, რომ ეს არ არის მხოლოდ ეკონომიკური კითხვები. ისინი მორალური და პოლიტიკური კითხვებაცაა. დემოკრატიულ ქვეყანაში, ეძებენ რა ამ კითხვებზე პასუხებს, მოქალაქეები მიმართავენ მთავრობას და პოლიტიკოსებს. საუკეთესო კანდიდატი საბაზრო ეკონომიკის საზოგადოებისათვის მტკიცურად უნდა იქნას შერჩეული. ხოლო ის, მიაღწევს თუ არა საზოგადოების წევრები მთავრობის მხრიდან ინტერესებს, დამოკიდებულია ბევრ ფაქტორზე.

ქვეყანაში, რომელიც ცნობილია, როგორც საბაზრო კაპიტალისმი ქვეყანა, ყველა დონის მთავრობა მრავალგვარად ერევა ეკონომიკაში.

აქედან გამომდინარეობს დასკვნა - დემოკრატიულ ქვეყანაში არ შეიძლება არსებობდეს თვითრეგულირებადი საბაზრო კაპიტალისმი, სადაც სახელმწიფო არ ახორციელებს საბაზრო ჩაჯარდების კორექტირებას.

და თუკი ქვეყანაში დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტების არსებობა გავლენას ახდენს საბაზრო კაპიტალისმის ფუნქციონირებაზე, საბაზრო კაპიტალისმის არსებობა ქვეყანაში დიდ გავლენას ახდენს დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტების ფუნქციონირებაზე. ასე რომ მისწობრივი ისარი მიმართულია პოლიტიკიდან ეკონომიკისაკენ, ხოლო ეკონომიკიდან პოლიტიკისაკენ.

1. რადგანაც საბაზრო კაპიტალისმი უკუიღბლად იწვევს უთანასწორობას, ის ამცირებს დემოკრატიის პოტენციალს პოლიარქიული დემოკრატიის შექმნისა, რადგანაც ხელს უწყობს პოლიტიკური რესურსების განაწილების უთანაბრობას.

2. უთანასწორობის გამო, სოციური მოქალაქე უფრო მეტ გავლენას მოიპოვებს მთავრობაზე, გადაწყვეტილებებზე და მოქმედებებზე, ვიდრე სხვა. ასე რომ, საზოგადოების წევრები არ არიან პოლიტიკურად თანასწორნი, რითაც დემოკრატიის მორალური საფუძველი - საზოგადოების წევრთა პოლიტიკური თანასწორობა - ირღვევა.

3. საბაზრო კაპიტალისმი ხელს უწყობს დემოკრატიის განვითარებას, თუკი მიღწეულია პოლიარქიული დემოკრატიის დონე. მაგრამ მისი საწინააღმდეგო პირობის გამო, რაშიც პოლიტიკური უთანასწორობა იგულისხმება, საბაზრო კაპიტალისმი არ არის დემოკრატიის განვითარებისათვის სასურველი, ვიდრე არ მიიღწევა პოლიარქიული დემოკრატიის დონე. 4. საბაზრო კაპიტალისმი ავტორიტარული რეჟიმის ძლიერი დამხრეველი ძალაა. როდესაც იგი ახდენს საზოგადოების ტრანსფორმაციას მიწისმფლობელთა და გლეხთაგან დაქირა-

ვეზღლებსა და დამქირავებლებად; გაუქმდებულ სოფელში მოსახლეობი-
 დან განათლებულ ურბანულ, გადარჩენისუქარიან საზოგადოებად; მცირე
 კლდის მიერ მოხიზობილებული რესურსების საზოგადოებრივ რესურსების
 უგროფართოდ განმარტებულ საზოგადოებად; სისტემიდან, სადაც ბევრს შეუ-
 ძლია ცოტა ვაკუუმის იმისათვის, რომ გადარჩეს და საკუთარი ინტერესები დაი-
 ცვას, სისტემაში, სადაც ბევრს შეუძლია ევკლიანად შეთანაწყოს მის საკუთ-
 რებაში არსებული რესურსები და მოახდინოს მთავრობაზე ზეგავლენა - თუკი
 საბაზრო კაპიტალიზმს შეუძლია ასეთი ცვლილებების მოხდენა და ასეთი პროცე-
 სები ვრცელდება მთელს განვითარებად სამყაროში, ის ასრულებს საზოგად-
 იებისა და პოლიტიკის ტრანსფორმაციის ბორბლის ფუნქციას.

როდესაც ნაკლებად მოდერნიზებული ქვეყანაში ავტორიტარული მმარ-
 თველები ავითარებენ საბაზრო ეკონომიკას, ისინი (გრძელვადიანი
 პერიოდის განმავლობაში) მუშაობენ საკუთარი მმართველობის ნგრევაზე,
 თუმცა ამას ვერ ვრძისობენ.

მაგრამ თუკი საზოგადოება და პოლიტიკა არის საბაზრო კაპიტალიზმის
 მიერ ტრანსფორმირებული, შეხვედრები ფუნდამენტურად იცვლება. ახ-
 ლა უკვე რესურსების უთანასწორობას, რომელსაც საბაზრო კაპიტალიზმი
 იწვევს, მოაქვს სერიოზული პოლიტიკური უთანასწორობა საზოგადოების
 წევრებს შორის. ასე რომ, როგორ შეიძლება პოლიარქიული დემოკრატი-
 ისა და საბაზრო კაპიტალიზმის დაწვევლება ისე, რომ პოლიარქიულმა დემ-
 იოკრატიამ სამომავლოდ ზარალი არ განიცადოს, ძნელი სათქმელია. დამო-
 კიდებულებამ ქვეყნის პოლიტიკურ სისტემასა და მის არაეფექტურულ
 ეკონომიკურ სისტემას შორის მეოცე საუკუნეში, მოცილობა დემოკრატიის
 მრჩევის და პრაქტიკის სამინდელი გამოწვევისაა, რომელიც ოცდაამეერთე
 საუკუნეშიც გაგრძელდება.

საკონტროლო კითხვები

1. რა უპირატესობა და რა ნაკლი აქვს ავტორიტარულ რეჟიმს ეკონომიკური რეფორმების განხორციელებისას?
2. რა როლი აქვს სახელმწიფო აპარატს და ბიუროკრატიის კომპლექ-
 სურებას რეფორმების წარმართვაში?
3. რამდენად შესაძლებელია ევკლიანად იქნეს გამოყენებული ძველი
 რეჟიმის აპარატი და ბიუროკრატია (როგორი მახასიათებლები უნდა ჰქონ-
 დეთ მათ) ეკონომიკური რეფორმების წარმართვაში?
4. რა მიმართებაშია ლეგალიზაციის ხარისხი რეფორმების ევკლიანო-
 ბასთან?
5. საბაზრო კაპიტალიზმის რომელი მახასიათებლები უწყობს ხელს დემ-
 იოკრატიას?
6. საბაზრო კაპიტალიზმის რომელი მახასიათებლები არ უწყობს ხელს
 დემოკრატიას?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

კაპიტალიზმი
საბაზრო ეკონომიკა
ეკონომიკური რეფორმა
საკუთრების უფლება
(ეკონომიკური) ინტერესთა ჯგუფი
მბრძანებლური ეკონომიკა
მსკლევადიანი ინტერესები
გრძელვადიანი ინტერესები
თანასწორობა
ზრდა (ეკონომიკური)
რეგულირება (ბაზრის)

ბიბლიოგრაფია

1. Л.Бальцерович. Социализм, капитализм, Трансформация. Очерки на рубеже эпох. - Москва, "Наука", УРАО, 1999.
2. П.Бергер. Капиталистическая революция. 50 тезисов о процветании, равенстве и свободе. Прогресс, М. 1986.
3. J. Bhagwati. *Democracy and Development*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.
4. R. A. Dahl. *Why Free Markets Are Not Enough*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.
5. R.A. Dahl. *On Democracy*. Yale University Press, 1998.
6. ed. by L. Diamond, J. J. Linz, S. M. Lipset. *Politics in Developing Countries - Comparing Experiences with Democracy*. Lynne Rienner Publishers, 1995.
7. F. Fukuyama. *Capitalism and Democracy: The Missing Link*. Journal of Democracy, Vol. 3, No. 3, July, 1992.
8. ed. by J. F. Hollifield, C. Jillson. *Pathways to Democracy: the Political Economy of Democratic Transitions*. Routledge, 2000.
9. A.Przeworski. *The Neoliberal Fallacy*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.
10. D.Rueschemeyer, J.Stephens. *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge, Polity Press, 1992.
11. J.D.Stephens. *Capitalist Development and Democracy. Empirical Research on the Social Origins of Democracy*. in: The Idea of Democracy. Ed. by G. Copp. J. Hampton and J.E. Rocmer. Cambridge University Press, 1993.

§2. პოსტკომუნისტური რეფორმების ძირითადი თავისებურებები

თანამედროვე განვითარებულ დემოკრატიულ ქვეყნებში კაპიტალიზმის და დემოკრატიის განვითარება თითქმის პარალელურად მიმდინარეობდა. ამით აიხსნება მათი, როგორც ცნებების და სისტემების სწორი იდენტიფიცირება და, სწორედ ამის გამო, დებულებამ „დემოკრატია მოითხოვს კაპიტალისტურ საბაზრო ეკონომიკას“ თითქოსდა აქსიომატური შინაარსი შეიძინა.

პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემების ასეთი განვითარება, როდესაც დემოკრატიას თან ახლავს თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკა დასავლეთის ქვეყნებში იმანენტურად და ბუნებრივად განხორციელდა საზოგადოებისა და მისი ღირებულებების ჩამოყალიბების კვალობაზე. სწორედ ამ ცნობილმა ისტორიულმა გამოცდილებამ უზიძგა პოსტკომუნისტურ საზოგადოებებს დაეკავშირებიათ თავიანთი მომავალი დემოკრატიასთან და საბაზრო ეკონომიკასთან.

პოსტკომუნისტური ქვეყნების დემოკრატიული და საბაზრო გარდაქმნების „ბოლო“ ჯერ-ჯერობით ბუნდოვანია. თუ თავიდან მიიჩნევდნენ, რომ 5-7 წელიწადში მოხდება დემოკრატიაზე და საბაზრო ეკონომიკაზე სრული გადასვლა, რაც პარალელურად აუცილებლობით საზოგადოების კეთილდღეობასაც მოიტანს, მოვლენების განვითარებამ აჩვენა, რომ ე.წ. გარდამავალი ეტაპი გაცილებით ხანგრძლივი პროცესია. გარდაქმნიდან უკვე ერთი ათეული წელი გავიდა და ბევრ პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში არათუ კონსოლიდირებული ლიბერალური დემოკრატია, არამედ საარჩევნო დემოკრატიაკი, შესაძლოა, არ არსებობს, რომ აღარაფერი ვთქვათ, იმგვარი საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბებამ, როგორსაც „მოითხოვს დემოკრატია“.

დაიწყოს სოციალისტური სისტემის ტრანსფორმაცია, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ეს პროცესი უპირველეს ყოვლისა დემოკრატიის პოლიტიკური ინსტიტუტების მშენებლობაში გამოიხატა. ამავე დროს, აღსანიშნავია, რომ ეს იყო “რევოლუცია ზემოდან”. ამის შემდეგ დაიწყო საზოგადოებისა და ეკონომიკის შეთანაწყობის პროცესი ამ დემოკრატიულ ინსტიტუტებთან.

ეკონომიკური ცვლილებები, პირველსაწყის პოლიტიკურ ცვლილებებთან შედარებით, ბევრად უფრო რთულად და მკვიცნეულად წარიმართა. ეკონომიკური სისტემა არ არის საზოგადოებრივი მოწყობის ის სფერო, რომელიც შეიძლება მყისიერად შეიცვალოს მთავრობის თვითნებური ჩარევით. პირიქით, ეს მეტისმეტად რთული სტრუქტურაა, რომელიც მოიცავს მრავალ სამართლებრივ და ფინანსურ ინსტიტუტს, ფორმალურ და არაფორ-

მაღურ წესს, საერთო ღირებულებებს და ტრადიციებზე დაფუძნებულ ქცევის ტიპებს. ეს ყველაფერი, თავის მხრივ, ემყარება ქვეყნის პოლიტიკურ და სოციალურ ინსტიტუტებს. 1989 წლიდან დაწყებული „რევოლუციებმა“, რომელიც ეყრდნობოდა მეტწილად ძველი გეგმიანი მუშაობის ინსტიტუციონალური და ორგანიზაციული საფუძვლების ნგრევას, ზემოთსხენებული პოლიტიკური და სოციალური ინსტიტუტები უფუნქციო გახდა და შემცველების ძიებისას სერიოზული მარცხი განიცადა. მარცხში იგულისხმება ამ შემცველების სწრაფად მოძებნის ილუზიის გაქრობა, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში ყველა „რევოლუციონერს“ რეალურად ესახებოდა. მივიწყებულ იქნა ავსტროული სკოლის ეკონომისტების (პიეკი, მრხესი) უმთავრესი თქმისი, რომელიც გულისხმობს, რომ ინსტიტუციონალური ინფრასტრუქტურა, რომელიც შეესაბამება საბაზრო ეკონომიკას, ხანგრძლივი ევოლუციური პროცესის შედეგად ყალიბდება. სამართლებრივი ინსტიტუტების გადმოღება შეიძლება ადვილი მოგვეყენოს, მაგრამ მათი ეფექტიანად ამუშავება მოითხოვს სხვა ქვეყნების გამოცდილების ცნობიერად გაზიარებას. ადაპტაცია იმიტაციაზე ბევრად უფრო რთული და ხანგრძლივი პროცესია, რომლის შედეგადაც უნდა მოხდეს ამ ინსტიტუტებთან მუშაობის ქცევებშიც გათავისება. ინსტიტუციონალური მშენებლობა, რომელიც გრძელვადიანი ამოცანაა და სტაბილურობა ან სხვა უფრო მოკლევადიანი საკითხები არ შეიძლება განცალკევებულად განვიხილოთ. მაგალითად, ეკონომიკური სისტემის რეაქცია ფულად-საყრდითო და ფისკალურ ღონისძიებებზე დამოკიდებულია ამ ქვეყნის ფინანსურ და საბანკო სტრუქტურებზე; მენეჯერების და მუშაკთა მიდგომები დეცენტრალიზებულ საბაზრო ეკონომიკასთან კოორდინირების პრობლემებისაღმდეგ ასევე დამოკიდებული იმ ინსტიტუციონალურ გარემოზე, რომელშიც ისინი მოქმედებენ.

ეკონომიკური, პოლიტიკური და სოციალური სტრუქტურები არ შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც განსაზღვრული მძნების მიღწევის ინსტრუმენტები. მაშინაც კი, როდესაც დამტკიცებულია არსებული სტრუქტურების არაეფექტიანობა, არ შეიძლება მათი სწრაფად „გადაყრა“ და სხვებით შეცვლა. მოკვმულ სოციალურ-ეკონომიკურ სისტემაში ინსტიტუტები აუცილებლად ჯდება დაშვებული და არდაშვებული ქმედების გარკვეულ საზღვრებში. ასეთი საზღვრების აღიარებას მიეყავართ საზოგადოებრივი ქცევის განსაზღვრული სტანდარტების აღიარებამდე, რომელიც თავისთავად გამომდინარეობს უფრო ზოგადი მორალური ღირებულებებიდან და სოციალური ტრადიციებიდან. სხვა სიტყვებით, სტრუქტურებს აქვთ არა მხოლოდ ინსტრუმენტული მნიშვნელობა, არამედ საკუთარი შინაარსი, რომელიც ასახავს მოკვმულ სისტემაში მცხოვრები, მომუშავე ადამიანების მორალს და ქმნის საფუძველს ინდივიდების იმ მძნების მხარდაჭერისათვის, რომელიც სცდება პირადი ინტერესის ჩარჩოებს.

კავშირები შინაგან ღირებულებებს, განწყობებსა და ინსტიტუციონალურ სტრუქტურებს შორის ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგანაც ისინი აყალიბებენ

საზღვრებს, რომლებშიც ინსტიტუციონალური სტრუქტურა კონკრეტული ინდოვიდის კერძო ან წევრული ინტერესებიდან გამომდინარე, დაექვემდებარება მანიპულირებას. ეს ნიშნავს, აგრეთვე, რომ სისტემის სასურველი ცვლილებები შესაძლოა შევასებული იქნეს არსებული ღირებულებებით და განწყობებით, ვინაიდან ამ ღირებულებების ცვლილება ძალიან ნელა მიმდინარეობს. ინსტიტუციონალურ სტრუქტურაში მისი ისტრუმენტული ასპექტების და შინაგანი ღირებულებების დაშორიშორება ნაწილობრივ გვეხმარება ავხსნათ დეზორგანიზაციისა და აბათიის გრძნობები, რომელიც ესოდენ გაყრცელებულია პოსტკომუნისტური ქვეყნების მოსახლეობაში.

ამგვარად, სისტემის შესაძლებლობა, განიცადოს ცვლილებები თანმიმდევრული, ევოლუციური გზით, დიდწილად დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შეუძლია საზოგადოებრივ ღირებულებათა და მორალურ ღირებულებათა საბაზისო სტრუქტურას ახალ პრობლემებთან და გამოწვევებთან ადაპტირება. ზოგიერთი სისტემა სრულიად მოკლებულია უნარს შეეთავსოს იმ კონსტრუქციულ სისტემებს, რომელიც, შესაძლოა, მისთვის გრძელვადიან პერსპექტივაში სასიცოცხლოდ აუცილებელიც კი იყოს. მაგრამ ძველი სისტემის თუნდაც კრახი არ ნიშნავს, რომ შეიძლება ახლის ადვილად შექმნა. იმისთვის, რომ ახალმა სისტემამ დააკმაყოფილოს ლეგიტიმურობის, წესრიგისა და კეთილდღეობის ძირითადი მოთხოვნები, საჭიროა დრო და უვექტიანი პოლიტიკური ხელმძღვანელობა:

- ლეგიტიმურობა ასაბუთებს მთავრობის ძალაუფლებას მის მოქალაქეებთან მიმართებაში და აძყარებს კავშირს საზოგადოების ძირითად ინტერესებსა და მოსახლეობის „მორალურ წარმოდგენებს“ შორის;
- წესრიგი ნიშნავს კანონებს, სოციალურ წესრიგს, ნორმებს და პროცედურებს, რომელიც უზრუნველყოფს მოქმედების და ქცევის სოციალურად მისაღები ფორმებისათვის სტიმულებს, ხოლო მიუღებლობისათვის - დასჯას;
- კეთილდღეობა გულისხმობს, რომ საზოგადოებრივ ინსტიტუტებთან მიმართებაში ღლიალობა შეუძლებელი ხდება, თუკი სოციალური სარგებლობის და დანახარჯების განაწილება მოსახლეობის ძალიან დიდ ნაწილს უსამართლოდ მიაჩნია.

პოსტკომუნისტური ქვეყნების რეფორმების ძირითადი და უმთავრესი თავისებურება ისაა, რომ ერთი ტიპის პოლიტიკური ეკონომიის შეცვლა მეორეთი დაიწყო ეკონომიკური სისტემისა და პოლიტიკური ინსტიტუტების ერთდროული პარალელური ცვლილებით და რომ ტრანსფორმაციას დაექვემდებარა ცენტრალნიზებული გეგმიანი ეკონომიკა ავტორიტარული ხელისუფლებით. თანაც, ბუნებრივია, რომ ამ ქვეყნებს არ ჰქონდათ გამოცდილება ამ ტრანსფორმაციის პროცესების წარმართვისათვის. ღია, დემოკრატიული მთავრობებისგან, როგორც წესი, მოითხოვება ელექტორატის ინტერესების უზრუნველყოფა და რეფორმების ისეთი ტემპით წარმართვა, რომ რჩებოდეს დრო მისაღები გადაწყვეტილებების განსახილველად და გასაზიარებლად. ეს არის

საერთო პრინციპი, მაგრამ რეფორმირების პროცესში მყოფი ქვეყნებისათვის მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, რადგან დისკუსიები უნდა იმართებოდეს არა რაიმე უმნიშვნელო, არამედ საზოგადოების სამომავლო სტრუქტურის და პოლიტიკური და ეთიკური ღირებულებების ცვლილების პრინციპულ საკითხებზე. დემოკრატიული სახელმწიფოსადმი აუცილებელი მოთხოვნაა განხორციელებული პოლიტიკის ახსნა და ხალხისაგან ამ პოლიტიკის ვატარებაში მხარდაჭერის მონახვა. აქ, პირველყოვლისა, იგულისხმება ის, რომ სიტუაცია მთავრობისაგან მოითხოვს პოლიტიკის ამოცანების ნათლად გამოხატვას და იმის ჩვენებას, რომ ხალხი მხარს უჭერს ამ პოლიტიკას. თუმცა, რასაკვირველია, ძალიან იშვიათია გრძელვადიანი კომპლექსური პროგრამა, რომელიც შეძლებდა გარდაქმნის მთლიანი პროცესის წარმოდგენას და ახსნას და მოახდენდა ხალხის მობილიზაციას მხარდაჭერის უზრუნველსაყოფად. ამიტომაც იყო, რომ ე.წ. „შოკური თერაპიას“ იმედების გააჩრუება მოჰყვა თვით აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებშიც კი, რომ აღარაფერი ვთქვათ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებზე.

მეტად დამახასიათებელი იყო ილუზია, რომ „მხოლოდ კონკურენცია ავითარებს ინიციატივას, რაც უზრუნველყოფს მეწარმეობრივ უნარს და ტექნიკურ პროგრესს“. ეს ილუზია რეალობასთან მიახლოებისას გაქრა; მართალია, საბაზრო ურთიერთობები და საბაზრო ეკონომიკა ნებისმიერი ეკონომიკური სისტემისათვისაა დამახასიათებელი რაღაც სახით ან როგორც ხშირად ამბობენ, მათ იმანენტურ თვისებას წარმოადგენს, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ შეხლულელი საბაზრო ურთიერთობები მაშინვე გაშლის ფრთებს, როგორც კი ეს შეხლუდები მოიხსნება. მართალია, ამ შეხლუდების მოხსნით და „თამაშის წესების“ ცვლილებით აუცილებლად მივიღებთ სხვა შედეგს, იმისგან განსხვავებულს, რაც, ვთქვათ, საბჭოთა ეკონომიკურ სისტემაში გვექონდა, მაგრამ აქ არაფითარ შემთხვევაში არ უნდა იგულისხმებოდეს, რომ ე.წ. „შოკური თერაპია“, „დიდი ნახტომი“ და ა.შ. ერთადერთ და სასურველ შედეგს მოიტანს, რომ ეს შედეგი განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის და დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემის ერთობლიობა იქნება.

თავის დროზე „შოკური თერაპიის“ მომხრეებმა ამ პრობლემების იგნორირება მოახდინეს; სცენარი აღმოსავლეთი ევროპის თითქმის ყველა და ზოგიერთ პოსტსაბჭოთა ქვეყანაში ერთნაირად წარიმართა - იმის შიშით, რომ „ძველი გვარდია“ არ დაბრუნებულიყო, რეფორმატორებმა უარყვეს კონსენსუსი და, როგორც აღინიშნა, ეს ცვლილებები კვლავ ძველებურად, ავტორიტარული სისტემისთვის დამახასიათებელი ფორმით მოსდა. ამდენად, ამგვარი ერთმნიშვნელოვნებითა და რაიმე ალტერნატივების უარყოფით, მოცემული მიდგომა საოცრად და პარადოქსულად ავტორიტარული აღმოჩნდა, ხოლო თავის პოლიტიკურ წინამძღვრებში ის მეტისმეტი აჩქარებითა და ერთგვარი გულუბრყვილობით ხასიათდებოდა.

შეიძლება ითქვას, რომ შოკურმა თერაპიამ „ძველი გვარდიის“ ნეიტრალიზება კი არ მოახდინა, არამედ მას დამატებითი კოზირებიც კი მისცა

ხელში. სახელმწიფო ქონების დანიქარებული პრივატიზაცია კარგად იქნა გამოყენებული ძველი რეჟიმის წარმომადგენელთა მიერ (ურთიერთშეზრდილი პარტიული, ბიუროკრატიული და სამეურნეო ელიტა) იმისათვის, რომ იაფად შეესყიდათ აქტივები და მესაკუთრეები გამხდარიყვნენ. შედეგად, თუკი მათი ბატონობის წყარო იყო პარტიული იერარქია, ახლა ასეთ დონორად გადაიქცა ეკონომიკური ძალაუფლება, რომელიც სპეციალურად მათთვის წარმოიშვა საბაზრო ურთიერთობებზე შეზღუდვების მოხსნის კვალობაზე. ნომენკლატურამ გამოამჟღავნა ნებისმიერ სახელისუფლებო და მმართველობის ფორმასთან ადაპტირების არაჩვეულებრივი უნარი. უფრო მეტიც, ძველი გვარდიის წარმომადგენელთა უმრავლესობას აღარც კი აწყობდა „ისრების უკან გადაწევა“, რადგან თითქმის ყველა რეფორმიდან, რომელიც კი გატარდა, მან არცთუ ისე მცირე სარგებლობა მიიღო; და რაც უფრო მძაფრი და მძიმე იყო “შოკი”, მით უფრო ადვილი იყო ბაზრის არასრულყოფილებათა გამოყენება, ეკონომიკური და ოურიდოული ინფრასტრუქტურის პრობლემების საკუთარი ინტერესებისათვის რეალჩება. მით უმეტეს, რომ ძველმა სისტემამ ამ თვალსაზრისით თავი თითქმის ამოწურა და ახალი სისტემით ახალი შესაძლებლობები და ვარიანტები გაჩნდა „შავი ხერხების“ გამოყენებისთვის.

პოსტკომუნისტური ქვეყნების რეფორმატორების კიდევ ერთ სამწუხარო ილუზიას წარმოადგენდა ის, რომ მათ ეგონათ, რომ დასავლური საბაზრო ეკონომიკა მხოლოდ საბაზრო ძალებით მართული სისტემაა ანუ ერთხელ შემოდებული თუ აღიარებული, ის თავისთავად ვითარდება და თვითონ ახდენს თავისი თავის კორექტირებას. რაც შეეხება მთავრობის ჩარევას ეკონომიკაში, ის აღიქმებოდა, როგორც იმთავითვე მანვე ღონისძიება, რომელიც, პირველყოფლისა, ეკონომიკურ უწყვეტიანობაზე აისახებოდა. სინამდვილეში კი საბაზრო ეკონომიკისა და დემოკრატიული სისტემის მთავარი უპირატესობა ისაა, რომ მთავრობებსა და ხალხებს ეძლევათ შესაძლებლობა მრავალი ალტერნატიული გზიდან ამოირჩიონ საქმეთა წარმართვის მათთვის სასურველი და მისაღები გზა. როგორც ცნობილია, საბაზრო ეკონომიკის ყველა დემოკრატიულ ქვეყანას გააჩნია ინსტიტუტებისა და ღირებულებების საერთო ნაყრები, რომელთა გარეშეც ისინი ვერ უზრუნველყოფდნენ ვერც ეკონომიკის და ვერც სახელმწიფოს ფუნქციონირებას.

პოსტკომუნისტურ სივრცეში რეფორმების წარუმატებლობის კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი მძიწი ისეთ მოკლე დროში, როგორშიც მის შედეგებს მოელოდნენ, არის არა მხოლოდ ამ მოლოდინის არარეალურობა და ილუზორულობა, არამედ ის, რომ ისინი ორიენტირებულნი იყვნენ (და ეს არ ეხება მხოლოდ ეკონომიკურ რეფორმებს, ასეთივე წარმატებით შეიძლება ვისაუბროთ პოლიტიკური სისტემის ცვლილებაზეც) მხოლოდ მაკროდონეზე, და პრაქტიკულად უგულებელყოფდნენ ამ რეფორმების მიკროდონის სუბიექტებზე (მწარმოებლებზე, მომწოდებლებზე და საერთოდ ინდივიდებზე) დაყვანის აუცილებლობას. ანუ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არ იყო

ქართუნველყოფილი რეფორმების შედეგად დასამკვიდრებელი პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ინსტიტუტების მიზნების, ხასიათის და თავისებურებათა შესაბამისობა საზოგადოების ღირებულებებთან, მოთხოვნებთან და შესაძლებლობებთან. სწორედ ამ შეუსაბამობამ გამოიწვია საზოგადოებაში ტოტალური სტრუქტურული უზუზუერობა (იმავედროულად ე.წ. დეპროფესიონალიზაცია), შესაბამისად, შემოსავლების კლება და საზოგადოების პოლარიზაცია (შემოსავლების და ძალაუფლების უთანაბრო გადანაწილება), პრაქტიკულად ე.წ. საშუალო ფენის დასაყრდენის გაქრობა.

ყოველივე ზემოთქმულის შედეგად, საზოგადოების ერთ ნაწილში (არცთუ მცირერიცხოვანში) ჩნდება უნდობლობა თავისთავად დემოკრატიის მიმართ, სულ უფრო და უფრო მკვიდრდება აზრი, რომ დემოკრატიული გარდაქმნები ვერ ქართუნველყოფს საზოგადოებისათვის ელემენტარულ მატერიალურ პირობებს და ამდენად, ეს გარდაქმნები მიუღებელია, ანუ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დემოკრატიული ინსტიტუტების ჩამოყალიბება სულაც არ ნიშნავს ფუქტციან ეკონომიკური სისტემის შექმნას, და ეს შეუძლებელია ავტორიტარული სისტემის გარეშე.

როგორც წინა პარაგრაფში ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, ეკონომიკური რეფორმების წარმატებისათვის მნიშვნელოვანია, როგორც ჩანს, ის, თუ როგორი სახით გამოიყენებს ქვეყანა ამ ორი რეჟიმისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს და მეთოდებს და როგორ მიაღწევს საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებას. მიუხედავად იმისა, რომ არის მაგალითები, რომლებიც ადასტურებენ ავტორიტარული რეჟიმების ფუქტციანობას, ფაქტია, რომ გამოკვლევები აჩვენებს თვით პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში მიღწეულ ეკონომიკურ წარმატებებსაც (პოლონეთი, ჩეხეთი, უნგრეთი), რისი მიღწევაც პრაქტიკულად გამორიცხული იყო 1981 წლამდე. საშინელი ფისკალური კრიზისები, უზარმაზარი საგარეო ვალდები და ინფლაცია დაერთო განვითარების ავტორიტარულ ღონისძიებებს არგენტინაში, პერუში, ბრაზილიაში, ნიკარაგუაში, ჰაიტიზე, ფილიპინებზე, ცენტრალური აფრიკის რესპუბლიკაში, ბირმაში, ზამბიაში, უგანდაში, ზაირში. რაც შეეხება ავტორიტარული რეჟიმების წარმატებას აღმოსავლეთ აზიაში, ეს შესაძლოა უფრო მეტად განპირობა მთელმა რიგმა კულტურულმა და ინსტიტუციონალურმა ფაქტორებმა, ამ ქვეყნების ეკონომიკის ექსპორტზე ორიენტირებულმა სტრატეგიამ და მათი რეჟიმების უფრო მეტად კომპეტენტიურმა ბუნებამ, და არა თავისთავად ავტორიტარიზმმა.

საკონტროლო კითხვები

1. პოსტკომუნისტური რეფორმების ძირითადი თავისებურება.
2. რა ძირითადი ხარვეზები ახასიათებდა ე. წ. "შოკური თერაპიის" პოლიტიკას?
3. რა მსგავსებაა პოსტკომუნისტურ სივრცეში შექმნილ ეკონომიკურ სისტემებს და დასავლეთში არსებულ ეკონომიკურ სისტემებს შორის?

4. რა განსხვავებაა პოსტკომუნისტურ სივრცეში შექმნილ ეკონომიკურ სისტემებსა და დასავლეთში არსებულ ეკონომიკურ სისტემებს შორის?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

ლიბერალური ღირებულებები
კონსტრუქციული ეკონომიკა
გეგმიანი ეკონომიკა
კონკურენცია
გრადუალისმი
სტაბილიზაცია (ყინანსური)
საშუალო ფენა (კლასი)

ბიბლიოგრაფია

1. Л.Бальцеревич. Социализм, капитализм, Трансформация. Очерки на рубеже эпох. - Москва, "Наука", УРАО, 1999.
2. Т.Вороженина. Демократия и экономическая реформа (опыт сравнительного анализа России и Латинской Америки). - "Pro et Contra", т.1, N.1.
3. П.Раймент. Трудный путь к рыночной экономике: реальности и иллюзии. - "МЭиМО", 1996, 5.
4. В. Crawford & A. Lijphart. *Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe: Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms, and International Pressures*. Comparative Political Studies, vol. 28, no. 2, July 1995.
5. L.Csaba. *The Capitalist Revolution in Eastern Europe, A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*. Edward Elgar, 1995.
6. G.W.Kolodko. *From Recession to Growth in Post-Communist Economies: Expectations versus Reality*. Communist and Postcommunist Studies, vol. 26, No 2, June 1993.
7. J. Szymanderski. *Moral Order and Corruption in Transition to the Market: Popular Belief and Their Underpinnings*. Communist Economics & Economic Transformation, vol. 7, No. 2. 1995.

§3. არაფორმალური ეკონომიკა

ეკონომიკის დახასიათება მრავალი ნიშნითა და მიდგომით შეიძლება. ჩვენთან ყველაზე გავრცელებულია მისი კლასიფიკაცია საბაზრო და მბრძანებლურ ეკონომიკად როგორც ერთადერთ შესაძლო ალტერნატივად. მაგრამ ეკონომიკა შეიძლება დახასიათდეს სხვა მიდგომების საფუძველზეც. ერთი ასეთი მიდგომა, რომელიც პროდუქტულად გამოიყენება ბევრი მეცნიერის მიერ პოსტკომუნისტური სინამდვილის შესწავლისას, გულისხმობს იმის დადგენას, თუ როგორია ამა თუ იმ ეკონომიკური სისტემის კანონიერად მუშაობის ხარისხი. როგორც რიჩარდ როუზი წერს, პოსტკომუნისტური საზოგადოებებისათვის არსებობს არჩევანი საბაზრო ეკონომიკის ორ სხვადასხვა სახეობას შორის: სამოქალაქო და არასამოქალაქო საბაზრო ეკონომიკას შორის. საბაზრო მექანიზმების განვითარება არის აუცილებელი, მაგრამ არასაკმარისი პირობა სამოქალაქო ეკონომიკისათვის, რომელიც მოითხოვს აგრეთვე ინდივიდებისა და ფირმებისაგან კანონის, კონტრაქტის, გადასახადების პატივისცემას და დამორჩილებას მათდამი. თუკი ასე არ ხდება, შედეგად ვიღებთ არასამოქალაქო საბაზრო ეკონომიკას, სადაც ბაზარი ფუნქციონირებს ყოველგვარი კანონის დაცვის გარეშე, მთავრობა ვერ ასერხებს გადასახადების შეგროვებას და მოქალაქეებსაც ძირითადად არ უნდათ მათი გადახდა.

დასავლეთში სამოქალაქო ეკონომიკა არის ნორმა. პოსტკომუნისტურ სამყაროში მისი ისეთი ფუნქციონირებადური ლეგალური კონცეპტები, როგორცაა კერძო საკუთრება, კონტრაქტები, მოგებისა და წაგების ანგარიში, სააქციო კომპანიები - სიხალეა, რომელიც, ამაყდროს, მთლიანად უცხოა. მაგალითად, პრივატიზაცია გულისხმობს, როგორც კერძო, ასევე საზოგადოებრივი სექტორის ლეგალურობას და ვიდრე სახელმწიფოს კუთვნილი საწარმოები გაიყიდება, სახელმწიფომ როგორც გაყიდვის წინაპირობა, უნდა აღიაროს ცენტრალურად კონტროლისაგან დამოუკიდებელი სამოქალაქო ეკონომიკის არსებობა. დღეს თანამედროვე პოსტკომუნისტურ საზოგადოებებში არსებობს ერთგვარი, თავისებური ტიპის ეკონომიკა, რომელიც აერთიანებს როგორც სამოქალაქო (ფორმალურ), ასევე არასამოქალაქო, არაფორმალურ (არაოფიციალურ) ელემენტებს და ქმნის ეკონომიკის ისეთ სახეობას, რომელიც არ არსებობს დასავლეთ ევროპაში.

არაფორმალური ეკონომიკური საქმიანობის გავრცელებული ტიპებია:

1. ლეგალური არაფორმალური ეკონომიკა - ეკონომიკური საქმიანობა, რომელიც არ ფიქსირდება ანგარიშგებასა და კონტრაქტებში, მაგრამ რომელიც

არ არღვევს არსებულ საკანონმდებლო ნორმებს, და არც სხვა სამეურნეო აგენტიების უფლებებს (მაგალითად, ნატურალური მუერნობა სოფლად);

2. არასამართლებრივი ეკონომიკა - ეკონომიკური საქმიანობა, რომელიც არღვევს სხვა სამეურნეო აგენტების უფლებებს, მაგრამ არ არის რეგულამენტირებული მოქმედი კანონმდებლობით და ამდენად, მდებარეობს არასამართლებრივ ზონაში (მაგალითად, ფინანსური პირამიდები, „გამონაკლისის წესით“ დაშვებული შვდავათები და სუბსიდები და სხვ);

3. ნახევრად სამართლებრივი ეკონომიკა - ეკონომიკური საქმიანობა, რომელიც თავისი მხნებით შეესაბამება კანონმდებლობას, მაგრამ პერიოდულად სცდება კანონის საზღვრებს გამოყენებულ საშუალებათა ხასიათის მიხედვით (მაგალითად - გადასახადების თავიდან აცილების სხვადასხვა გეები, ბარტერული გაცვლები, შუშაობა პატენტისა და ლიცენზიის გარეშე, თანამშრომლის დაქირავება გაფორმების გარეშე);

4. არალეგალური კრიმინალური ეკონომიკა - კანონით აკრძალული ეკონომიკური საქმიანობა (მაგალითად - ნარკობრუნის, იარაღის უკანონო წარმოება და ვაჭრობა, პროსტიტუცია, კონტრაბანდა, რეკეტი).

ეკონომიკური საქმიანობის პირველი ორი ფორმა სრულად არ ეწინააღმდეგება კანონს, მაგრამ არ იცავს ლიბერალური საბაზრო ეკონომიკის პრინციპებს (პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში ასეთი ეკონომიკის წილი განუზომლად უფრო დიდია, ვიდრე ლიბერალური საბაზრო ეკონომიკის ქვეყნებში). მესამე და მეოთხე ფორმები არაკანონიერია, განეკუთვნება ე.წ. ჩრდილოვან ეკონომიკას. მაგრამ აქაც აღსანიშნავია, რომ პოსტკომუნისტურ სინამდვილეში ხსენებული ეკონომიკების ანუ ჩრდილოვანი ეკონომიკის მესამე ტიპი პრაქტიკულად მოიცავს მთელი ეკონომიკის უდიდეს ნაწილს (I და II ტიპის გამოკლებით) - მაშინ, როდესაც ლიბერალურ საბაზრო ეკონომიკებში ასეთი ტიპის ეკონომიკა (ე.წ. „ნახევრად სამართლებრივი“) ჩვეულებრივ 5-იდან 15%-მდეა.

პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში გავრცელებული ჩრდილოვანი ეკონომიკის ძირითადი მახასიათებელი ნიშნებია:

- საწარმოს დაფარვა (რეგულარული ორგანიზებული სამეურნეო საქმიანობა რეგისტრაციის გარეშე) ან უკანონო მეწარმეობა;
- სამეურნეო ოპერაციების დაფარვა (წინასწარგანზრახული დაფარვა ხელშეკრულებებში და ანგარიშგებაში);
- დაქირავებული საშუალო ძალის დაფარვა;
- შემოსავლების დაფარვა (გადასახადების არ გადახდა).

ჩრდილოვანი ეკონომიკის ზრდის „ზოგიერთი“ კლასიკური მიზეზი:

1. ეკონომიკური და სტრუქტურული კრიზისის პირობებში შრომით ბაზარზე ვითარების გართულება, რაც იწვევს მცირე მეწარმეობისა და დამო-

უკიდებელი დასაქმების უსწრაფეს ზრდას (ბუმს), რაც თავისთავად ხდება ნოყიერი ნიადაგი ჩრდილოვანი ურთიერთობების ზრდისათვის;

2. მასიური მიგრაცია (გარე და შიდა) დეპრესიული რეგიონებიდან და ცხელი წერტილებიდან, მიგრანტთა მასები, როგორც წესი, ყალიბდებიან ჩრდილოვანი ეკონომიკის ანკლავებად;

3. სახელმწიფოს ეკონომიკაში ჩარევის სასიათი: უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩრდილში წასული ეკონომიკის წილი არის პირდაპირ დამოკიდებული სამ პარამეტრზე: 1. რეგულატორული ჩარევის ხარისხი; 2. გადასახადების დონე; 3. კორუფციის მასშტაბები.

4. საგარეო ბაზრების გახსნა - რაც ზრდის კონკურენტულ ბრძოლას და უბიძგებს დანახარჯთა შემცირებისაკენ ნებისმიერი - ლეგალური თუ არალეგალური საშუალებებით;

5. ვადახრა შრომით ურთიერთობებში მეტი არაფორმალურობისა და მოქნილობისაკენ, როგორც რეაქცია მათ ზედმეტად ინსტიტუციონალიზაციაზე და რეგლამენტაციაზე წინა პერიოდებში.

პოსტკომუნისტურ პერიოდში ეკონომიკის ჩრდილოვანი სფეროები გაფართოვდა, რადგანაც შემცირდა ვერტიკალური კონტროლი სამეურნეო საქმიანობაზე და ამასთან შენარჩუნდა მაღალი ადმინისტრაციული ბარიერები და ტრანსაქციული დანახარჯები ბაზარზე შესვლისათვის, ისევე როგორც მძიმე საკადასახადო ტვირთი სამეურნეო აგენტების არასაკმარისი დატულობის პირობებში.

ადმინისტრაციული ბარიერები და ტრანსაქციული დანახარჯები რეგისტრაციაზე, ლიცენზირებაზე და სხვ. მეტად მაღალია, რის გამოც სამეურნეო სუბიექტები ცდილობენ გაზარდონ შემოსავალი გადასახადებისგან თავის არიდების ფიით. ფორმალური წესები სისტემატურად ირღვევა სამეურნეო აგენტების მხრიდან, რითაც ხდება მათთვის განსაკუთრებული შეღავათიანი პირობების უხრუსველყოფა ბაზარზე გარკვეული პრივილეგიების მიღების იმეგობით (პრივილეგიებს იღებენ ჩინოვნიკთა მოქრთამებით). სამეურნეო აგენტების მოქმედება ხდება ჩრდილოვანი, ისინი ეძებენ არა საბაზრო ნიშებს, არამედ საკონკურენტო უპირატესობებს უკვე დაკავებულ ნიშებში.

შემოსავლების გადანაწილებას პოსტკომუნისტურ სინამდვილეში რთული ხასიათი აქვს და უფრო ხშირად ის ხორციელდება ირიბად - სახელმწიფო ბიუჯეტში დიფერენცირებული არგადახდების მეშვეობით.

ვადასახადების არგადახდა (თავიდან აცილება) იქცა სამეურნეო აგენტების ქცევის ღერძად და, რაც მთავარია, ამ პოლიტიკაში აშკარა არალეგალურობის გვერდით ჩვეულებრივი ჩართულია რესპექტაბელური საწარმოებისა და რიგითი მოქალაქეების მასა. გადასახადებისგან თავის არიდება მორალურად გამართლებულად მიაჩნიათ მეწარმეებსაც და მთლიანად საზოგადოებასაც.

არასამოქალაქო ეკონომიკის თავიდან ასაცილებლად სახელმწიფომ ხარჯებისა და გადასახადების განაკვეთების გადამეტებისაგან თავი უნდა შეიკავოს და მისკეს ინდივიდებს სტიმულები იმისათვის, რომ მთავრობის მიერ დაწესებული ვალდებულებები გადასახადებთან და სხვა კანონებთან დაკავშირებით მათთვის მისაღები გახდეს.

ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც ხდება საქმიანობის „ჩრდილში“ გადატანა არის ფორმალური საშუალებების შეხილულყოფა, რომელთა მეშვეობითაც შეიძლება უზრუნველყოფილი იქნეს კონტრაქტების შესრულება თავად სამეურნეო აგენტების მიერ. აღსანიშნავია ისიც, რომ, როგორც წესი, შეუძლებელია მიმართო სასამართლოს ან რაიმე ოფიციალურ ინსტანციას, საქმიანი შეთანხმებების დარღვევისას, რაც უბიძგებს ძალის გამოყენების „დაკანონებისაკენ“ კანონის ძალის არარსებობის პირობებში.

ნიშანდობლივია თავისი პარადოქსალურობით ხელისუფალთა პოზიციაც: ისინი აშკარად აღიარებენ (ხშირად გაზეიადებულადაც) ჩრდილოვანი (მათ შორის, კრიმინალური) ეკონომიკის მასშტაბებსა და როლს და ჩქმალავენ სახელმწიფოს როლს ეკონომიკურ საქმიანობაში. ჩრდილოვანი ეკონომიკა იქცევა „კოხირად“ პოლიტიკურ თამაშებში.

საკონტროლო კითხვები

1. დაასახელეთ საბაზრო ეკონომიკის ორი ნაირსახეობა.
2. არაფორმალური ეკონომიკური საქმიანობის რა და რა ტიპები შეიძლება გამოიყოს?
 2. რა ურთიერთმიმართებებია არაფორმალური ეკონომიკის სხვადასხვა ტიპებს შორის?
 3. რა მიზეზები განაპირობებს ჩრდილოვანი ეკონომიკის ზრდას?
 4. დაასახელეთ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში გავრცელებული ჩრდილოვანი ეკონომიკის ძირითადი მახასიათებელი ნიშნები.

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

სამოქალაქო ეკონომიკა
არაფორმალური ეკონომიკა
ლეგალური ეკონომიკა
ჩრდილოვანი ეკონომიკა
არასამოქალაქო ეკონომიკა
ნახევრად სამართლებრივი ეკონომიკა
არალეგალური ეკონომიკა
კრიმინალური ეკონომიკა

1. П.Раймент. Трудный путь к рыночной экономике: реальности и иллюзии. - "МЭиМО", 1996. 5.
2. Przeworski. *The Neoliberal Fallacy*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3. July 1992.
3. R.Rose. *Toward a Civil Economy*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 2, April 1992.
4. R.Rose, W.Mishler and C.Hapefer. *Democracy and its Alternatives. Understanding Post-Communist Societies*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
5. L. Sirc. *Morality in Economic Life*. Communist Economics & Economic Transformation, vol. 7, No. 2. 1995.
6. J. Szymanderski. *Moral Order and Corruption in Transition to the Market: Popular Belief and Their Underpinnings*. Communist Economics & Economic Transformation, vol. 7, No. 2. 1995.

§4. პოსტსაბჭოთა სახელმწიფო და ეკონომიკა

დღეს დანამდვილებით არ შეიძლება იმის მტკიცება, რომ ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა გარდაქმნებმა აუცილებლობით გამოიწვია ასეთი ეკონომიკური დაცემა პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში. მოვლენათა შემდგომი განვითარების პროგნოზირება ყველა მეცნიერს გაუჭირდებოდა, რადგან, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ამგვარი ტრანსფორმაციის პრეცედენტი (კომუნისტური, გეგმიანი სისტემიდან დემოკრატიკულ და საბაზრო ეკონომიკაზე პარალელურად გადასვლის) მსოფლიოში არ არსებობდა. ამასთან ზოგიერთი მეცნიერი აღიარებს, რომ ასეთი კრიზისები ბუნებრივი და გარდუვალიც კი იყო. ახლა შეუასება და ანაღიხი შედარებით მარტივია და შეცდომებიც უკეთ ჩანს, მაგრამ გარდაქმნების დაწყებისას გადაწყვეტილებების მიღების მთელი სირთულე ის გახლდათ, რომ მოვლენები მეტისმეტი დინამიზმით ვითარდებოდა, გადაწყვეტილებათა გააზრების და ანაღიხის დრო ძალიან მკირე იყო, გამოცდილება არ არსებობდა. თუ მხედველობაში მივიღებთ ძველ ტრადიციებს და ახალ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პირობებში საკუთარი ადგილისა და ფუნქციების მოძიების აუცილებლობას, შედეგები, რომელსაც დღეს მთელი საზოგადოება იმეის თითქოსდა ბუნებრივი და ფატალურიც კი ჩანს.

რამდენადაც რეფორმამდელ და რეფორმისშემდგომ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში, გარდაქმნები (პოლიტიკური თუ ეკონომიკური) ზემოდან დაიწყო, ეკონომიკური ძალაუფლება ამავე მიმართულებით გადანაწილდა. ამდენად ამ თვალსაზრისითაც, ყველაფერი შებრუნებული აღმოჩნდა: დასავლური ლიბერალური დემოკრატიებისაგან განსხვავებით, პოლიტიკური ძალაუფლება ეკონომიკურმა ძლიერებამ კი არ მოიტანა, არამედ პირიქით, უცვლად „ციდან ჩამოვარდნილმა“ პოლიტიკურმა ძალაუფლებამ თავისთავად, განსაკუთრებული შრომის და ჯაფის გარეშე, მოიყოლა ეკონომიკური ძალაუფლება. მასობრივი პრივატიზაციის შედეგად, შეიქმნა „ბიუროკრატიული, კლანური კაპიტალისტური“ სისტემა, სადაც წამყვან როლს ასრულებენ არა კერძო მეწარმეები, რომლებიც თავისუფლად კონკურირებენ ერთმანეთთან, არამედ სახელმწიფო ძალაუფლებასთან შეზღუდილი საქმიანი ადამიანები, რომელთაც პრაქტიკულად მონოპოლია აქვთ ყველაზე მომგებიან ბაზარზე. სახეზეა „ველური“ საბაზრო ურთიერთობები, სადაც შეზღუდულია კონკურენცია, და სადაც არ არსებობს საკმარისი იურიდიული და ეკონომიკური ბერკეტები, რომლებიც უზრუნველყოფენ კერძო საკუთრების დაცვას, პირად პასუხისმგებლობას, არჩევანის თავისუფლებას და მეწარმეობრივი უნარის

რეალურებას. ამგვარად ჩამოყალიბდა სოციალურად არამდგრადი სისტემა, რომელიც იწვევს შემოსავლების მძაფრ პოლარიზაციას, რის გამოც აქტიური მოსახლეობის დიდი ნაწილი შევიწროებულია და არა აქვს ლეგალური ეკონომიკური საქმიანობის შესაძლებლობა. სულ უფრო ძირდება ჩრდილოვანი ეკონომიკის წილი, რაც ხელს აძლევს კორუფციას და ზრდის ბიუჯეტის დეფიციტს.

რეფორმების შედეგად მოსახლეობის ცხოვრების დონე მკვეთრად შემცირდა, სოციალური დაძაბულობა გამწვავდა და ეკონომიკური პოტენციალის უდიდესი ნაწილი დაიკარგა. ამ პირობებში აგრეთვე პოლიტიკური გარდაქმნების პირველი ენთუზიაზმი იცვლება მოსახლეობის სრული გაუცხოებით მთავრობის მიმართ. ეს გაუცხოება გამოწვეულია იმ სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შეუსაბამობით საზოგადოების მოლოდინებთან, რომელიც რეფორმების პირველ ეტაპზე განხორციელებულ ღონისძიებებს ელოთ საფუძვლად.

ამ გაუცხოებას რამოდენიმე კონკრეტული მიზეზი აქვს. ერთი მიზეზია მმართველი კლასის აჯგუფური ელიტრში და მისი მორალის დაბალი დონე, რაც კატასტროფულად სცემს მის პრესტიჟს და ლეგიტიმურობას მოსახლეობის თვალში. მეორე - თავად მმართველ კლასში არსებული განხეთქილებები და ოლიგარქიული კლანური დაჯგუფებების წარმოშობა, რომლებიც ერთმანეთს ებრძვიან და საკუთარი ინტერესების დაცვით კიდევ უფრო ზიარალებენ მოსახლეობას. ეს კიდევ უფრო აბნევს მოსახლეობას, რადგან ინფორმაციის სხვადასხვა წყაროები სხვადასხვა მაკომპრომეტირებულ ინფორმაციას აწვდიან მას ყველა ამ აჯგუფის შესახებ. შესაშე - რეფორმების განხორციელება იმის გაუთვალისწინებლად, თუ რა გავლენას მოახდენენ ისინი მოსახლეობაზე, ანუ მათი ინტერესების სრული იგნორირება და რეალურად დაუცველი ფენების მოთხოვნების უგულებელყოფა. და მეოთხე - მოსახლეობის პასიურობა, რაც გამოწვეულია მისი გამოუცდლობით, თუმცა ამასთან იმის მოთხოვნილების დეფიციტით, რომ რაიმე ორგანიზებული პოლიტიკურ მოქმედებებს მიმართოს, რათა თავიდან აიცილოს ხელისუფლების მხრიდან საზოგადოებით მანიპულირება.

სახელმწიფოს შეუძლია ჩაერიოს ასეთი ტიპის ეკონომიკაში, მაგრამ იგი მას არ მართავს.

მოუხედავად იმისა, რომ ასეთ ეკონომიკაში ხორციელდება ყიდვისა და გაყიდვის ერთობლიობა, ხოლო ფასები, გარკვეული ზომით, განისაზღვრება მოთხოვნითა და მიწოდებით, კონკურენციის საფუძველზე, ეს არ არის თავისუფალი ბაზარი, რადგან აქ არ არის მკაფიო და ფორმალური მექანიზმი, რომელიც დააკავშირებდა ერთმანეთთან მწარმოებელს, მომხმარებელსა და გამყიდველს, და მეორეც, აქ მოქმედებს ნათესაობისა და სხვა ამგვარი ერთობების ურთიერთდამოკიდებულებები და აგრეთვე ურთიერთობები „კლიენტ-პატრონი“.

უნდა ითქვას, რომ დასავლეთშიც არსებობენ ფენები, რომლებიც მისდევნენ ცხოვრების ამ არაფორმალურს წესს, მაგრამ ეს მარგინალური ფენებია

- ემიგრანტები, უმუშევრები, და სხვ. ის შეესატყვისება ყველაზე უფრო დაბალ სოციალურ დონეს - არსებობის შენარჩუნებასა და ადაპტაციას. ამ ფენების ჩართვა სოციალურ სისტემაში შესაძლებელია, თუ იგი მართლაც მხოლოდ მდარინალურია და საზოგადოებაში უმთავრესი ადგილი უკავია სხვა დონეებსა და ფუნქციებს.

შეიძლება ითქვას, რომ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი როლი შექმნილი ვითარების ჩამოყალიბებაში შეასრულა სპეციფიკურმა მიმართებამ სახელმწიფოსა და ეკონომიკის სფეროებს შორის, რომელიც დამახასიათებელი გახდა მეტ-ჩაკლებად ყველა პოსტკომუნისტური, მაგრამ განსაკუთრებით პოსტსაბჭოთა ქვეყნებისთვის.

სახელმწიფოს როლი ეკონომიკაში ორი მოდელის სახით წარმოიდგინება: 1. სახელმწიფო არეგულირებს ეკონომიკას; 2. სახელმწიფო უარყოფს ამ როლს. მაგრამ ეს არის იდეალური ტიპები, თეორიული აბსტრაქცია. რეალურად კი არსებობს შერეული ეკონომიკები და რაც მთავარია, დემოკრატიის ჩამოყალიბება და დამკვიდრება, მისი ვიწრო სოციალური ბაზის პირობებში აუცილებლობით მოითხოვს, როგორც მინიმუმ, რაკიონალურ სახელმწიფოს.

დასავლეთში საყოველთაოდაა აღიარებული, რომ ფუნქციონირებადი ბაზარი გულისხმობს სამოქალაქო წესრიგს. სწორედ სახელმწიფო და არა ბაზარი აკანონებს და იცავს საკუთრების უფლებებს; სახელმწიფო და არა ბაზარი უზრუნველყოფს კონტრაქტების შესრულებას; სახელმწიფო და არა ბაზარი უზრუნველყოფს საზოგადოებრივ წესრიგს და ქმნის უსაფრთხო გარემოს, რაც ასდენს ინვესტირების სტიმულირებას. სახელმწიფოს და არა ბაზრის ფუნქციაა ამუშაოს ცენტრალური ბანკი და ბეჭდოს ფული. ეს არ არის რადიკალური იდეები: „სამართლებრივი სახელმწიფო“ (Recht Staat) წინ უსწრებდა „მისწრაფებას მოგებისადმი“ ბაზარზე (საბაზრო ეკონომიკაში).

აქედან გამომდინარე, რამდენად პარადოქსულიც არ უნდა მოგვეჩვენოს, სახელმწიფოს ქმედება არის უცილობელი პირობა განსახელმწიფოებრიობისათვის, რომელსაც მიეყავრთ სამოქალაქო ეკონომიკისაც. თუ სამოქალაქო საზოგადოების განვითარებას ხელს უწყობს სოციალურ აქტივობაზე სახელმწიფოს კონტროლის მოსაზრება, პირიქით, სამოქალაქო ეკონომიკის ჩამოყალიბება დამოკიდებულია სახელმწიფოს გადაწყვეტილებასზე შემოიღოს კანონები, რომლებიც სჭირდება ბაზარს ფუნქციონირებისათვის.

XX საუკუნის მიწურულს აღმოჩნდა, რომ სუსტი სახელმწიფო უფრო მეტად საშიშია საბაზრო განვითარებული ეკონომიკისთვის, ვიდრე ზედმეტად ძლიერი სახელმწიფო. უფრო ადრე, „ცივი ომის“ ეპოქაში მიიჩნეოდნენ, რომ ყველა ბოროტება პოლიტიკაში მომდინარეობს „ძალიან ძლიერი სახელმწიფოსაგან“ და საფრთხე, რომელიც მომდინარეობდა „ძალიან სუსტი სახელმწიფოსაგან“, არ იმსახურებდა მნიშვნელოვან ყურადღებას.

ამგვარად, პოსტსაბჭოთა ქვეყნების მაგალითზე ხდება სრულიად აშკარა: არშემდგარი სახელმწიფო (ან ძალიან სუსტი სახელმწიფო) ლიბერალურ ეკონომიკურ ღირებულებებს ემუქრება ისევე სერიოზულად, როგორც დესპოტიკური

სახელმწიფო. ლიბერალურ საზოგადოებაში სწორედ ლიბერალური სახელმწიფოა ყველაზე საიმედო გარანტი „ადამიანის უფლებათა დაცვისთვის“. და იქ, სადაც სახელმწიფოს არ ძალუძს უფექტიანად განახორციელოს თავისი ძალაუფლება, ადამიანის უფლებათა განხორციელება და დაცვა შეუძლებელია.

სამართლებრივი წესრიგისა და სახელმწიფო ძალაუფლების ნათელი მაგალითია კრედიტორის უფლება ვალის დაბრუნებაზე. ევროპელი ან ამერიკელი, რომელიც მოითხოვს თავისი უფლებების განხორციელებას კანონისა და ხელშეკრულებათა შესაბამისად, აუცილებლად სახელმწიფოს მიმართავს დახმარებისათვის.

ადამიანის უფლებათა დაცვა შეუძლებელია სახელმწიფო სახსრების ეფექტური გამოყენების გარეშე. ამ სახსრების მოპოვება კი გადასახადების აკრეფის გარეშე შეუძლებელია. ეს ერთ-ერთი მძიმე იმისა, რომ ადამიანის უფლებათა დაცვა პოსტსტაბილურობა ქვეყნებში არ არის უზრუნველყოფილი, რამდენადაც სახელმწიფო არ არის გადახდისუნარიანი. გადასახადის გადახდები არ ენდობიან სახელმწიფოს, ვინაიდან სახელმწიფო სამსახურის მორალურ-სამართლებრივი სტრანდარტები უაღრესად დაბალია. კორუფციაში ჩართული მოხელეების მკაცრი მოთხოვნა გადასახადის გადახდისა, რასაკვირველია, სრულიად არასაკმარისია იმისათვის, რომ სუბიექტებმა მოახდინონ შემოსავლების დეკლარირება.

სახელმწიფოს მხოლოდ მაშინ შეუძლია გადასახადების აკრეფის დონის რეალურად ამაღლება, თუ ადამიანები დარწმუნდებიან, რომ სახელმწიფო მათ სამართლიანად (ყველას ერთნაირად) ექცევა და ამავე დროს ის მკაფიოდ აყალიბებს საკუთარ მძინებს და ითვალისწინებს რა მათ ინტერესებს, პარტნიორულად თანამშრომლობს ძირითად საზოგადოებრივ ჯგუფებთან და ძალებთან საერთო პრობლემების გადაწყვეტის მხნით.

თუ საკუთრების უფლებები და მათი რეალჩაყვის სამართლებრივი მექანიზმი მკაფიოდ არ არის განსაზღვრული, ქონების ფლობა არ წარმოშობს პატრონის გრძობას, ისევე, როგორც პრივატიზაცია არ წარმოშობს მეწარმეობას. ბზარს ქმნის, ასულდგმულებს და პერმანენტულად არეგულირებს კანონები და სასამართლო გადაწყვეტილებები. ისევე, როგორც არ შეიძლება იყოს ბზარი იქ, სადაც ყველაფერი იგეგმება, ასევე არ შეიძლება ის იყოს იქ, სადაც ყველაფერი იყიდება (მაგალითად, მოხელეები, რომლებიც გასცემენ სარეგისტრაციო მოწმობებსა და ლიცენზიებს). ბზარი გულისხმობს კომპეტენტური და პატიოსანი ბიუროკრატიის არსებობას; კარგად ორგანიზებულ, ფინანსირებულ, ავტორიტეტულ და მაქსიმალურად შესაძლებელ პატიოსან სასამართლო სისტემას.

სრულიად ზრის მოკლებულია საკუთრების უფლების არსებობა სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლად. თუ სახელმწიფოს არ შეუძლია შეინახოს პოლიცია და თუნდაც არმია, საკუთრების მფლობელის უფლებებს ძნელად თუ ვინმე დაიცავს მძარცველებისა და ბანდიტებისაგან (ქვეყნის შიგნითაც და გარედანაც).

ლიბერალური ეკონომიკის საფუძველს წარმოადგენს ადამიანთა შხად-ყოფნა ენდონ ერთმანეთის სიტყვას, ეს არის ფსიქოლოგიური განწყობა, რომელიც სამართლის სფეროს გარეთ ძვეს. სახელმწიფოს ერთ-ერთი ფუნქციაა, გააფართოვოს დროითი ჩარჩოები, რომელშიც ფუნქციონირებს ეკონომიკის კერძო სუბიექტები, ეკონომიკური ქცევის საყოველთაო და მდგრადი წესების დადგენის მეშვეობით.

პოსტსაბჭოთა გამოცდილება ადასტურებს, რომ ლიბერალური საბაზრო ეკონომიკა მხოლოდ ლიბერალურ პოლიტიკურ სისტემასთან ერთად თანა-არსებობს და მხოლოდ ამ ორ სისტემას (პოლიტიკურს და ეკონომიკურს) ერთობლივად შეუძლია ხელი შეუწყოს შესაბამისი ზნეობრივ-ფსიქოლოგი-ური საფუძვლების შექმნასაც და ჩამოყალიბებასაც.

თავისუფალი ეკონომიკის სისტემის შენარჩუნებაში დაინტერესებულნი უნდა იყვნენ არა მხოლოდ მდიდრები, არამედ სხვებიც (საშუალო და დაბალი ფენებიც). თავისუფალი ეკონომიკა, რომელშიც კერძო სიმდიდრე დაკუთლი უნდა იყოს როგორც გარე, ასევე შიდა მტაცებლებისაგან, ვულისხმობს, რომ ლიბერალურ სახელმწიფოს არ შეუძლია პქონდეს პრეტენზია მთელი საზო-გადოების უფლებამოსილ წარმომადგენლობაზე, თუ ის არ განიხილავს და-ტყათა რხოლაციას, მათ გაუცხოებას და ნარჩენი საზოგადოებისაგან, როგორც პირველხარისხოვან მორალურ პრობლემას და არ რეაგირებს ამ პრობლემაზე ენერგიულად, როგორც უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ გამოწვევაზე.

იმისთვის, რომ დაიცვას საკუთარი თავისუფლება, ავტონომიურმა პიროვნებამ უნდა დაიცვას ლეგიტიმური პოლიტიკური ხელისუფლება - სა-ხელმწიფო, - რომელიც, თავის მხრივ, იცავს და უზრუნველყოფს პიროვნ-ების თავისუფლებას.

საკონტროლო კითხვები

- 1. რამდენად შესაძლებელია იმის თქმა, რომ ეკონომიკურმა და პოლი-ტიკურმა გარდაქმნებმა პოსტსაბჭოთა სიერცქვი გამოიწვია დაკრმა?
- 2. რა გამოიწვია მასობრივმა პრივტიზაციამ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში?
- 3. რა იწვევს მოსახლეობის გაუცხოებას პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში?
- 4. რატომ სჭირდება საბაზრო ეკონომიკას სახელმწიფო?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

- რეფორმა
- პრივტიზაცია
- ჩრდილოვანი ეკონომიკა
- საკონტრაქტო ურთიერთობები
- არალეგალური ეკონომიკა

1. რედ. გ. ჟორჯოლიანი. მეწარმეობა და კორუფცია საქართველოში. - ბიზნეს ლოგა, თბილისი, 1998.

2. М.Н.Афанасьев. Клиентелизм и российская государственность. - М.1997.

3. И.Клямкин, Л.Тимофеев. Теневая Россия. Экономико-социологическое исследование. - Российский гуманитарный университет, Центр по изучению нелегальной экономической деятельности. Москва, 2000.

4. Я.Ш.Паппэ. Олигархи. Экономическая хроника 1992-2000. - Государственный университет, Высшая школа экономики. Москва, 2000.

5. С.Холмс. Чему Россия учит нас теперь? - "Pro et Contra", т.2, 1997, pubs.carnegie.ru/p&c/.

6. Л.Шевцова. Россия: логика политических перемен. - в: "Россия политическая" (под ред. Л.Шевцовой), М. 1998.

7. R.Rose. *Postcommunism and the Problem of Trust*. Journal of Democracy, v.5, N.3, 1994.

IV დემოკრატია და საზოგადოება

§1. სამოქალაქო საზოგადოება

ტოკეილი, XIX საუკუნის ამერიკის აღწერისას, გაცხადებული იყო ამერიკელთა მზადყოფნით შეექმნათ ათასგვარი ასოციაციები:

„ნებისმიერი ასაკის, ნებისმიერი საზოგადოებრივი მდგომარეობის, ყველანაირი შესედულებების მქონე ამერიკელები მუდამ ქმნიან ასოციაციებს. ეს არის არა მხოლოდ კომერციული და ინდუსტრიული ასოციაციები, რომლებშიაც ყველა მონაწილეობს, არამედ სხვა ათასნაირი ტიპის ასოციაციები - რელიგიური, მორალური, სერიოზული, სედატირული (უხარგებლო), მეტად ზოგადი და მეტად შესრულებული, უსომოდ გაბერილი და მეტად მოკლევადიანი მოწინების განხორციელებაზე მიმართული. . . ამგვარად, მსოფლიოში ყველაზე დემოკრატიული ქვეყანა არის ის, რომელშიაც ადამიანებმა დღესდღეობით უმაღლეს დონეზე აიყვანეს ერთობლივი მოქმედების საგუძველზე საერთო სურვილების მიღწევის ხელოვნება და იყენებენ ამ ახალ ტექნოლოგიას უდიდესი რაოდენობის მოსახლეობის მისაღწევად.“ (ტოკეილი, 2000, გვ. 378).

მასვე ეკუთვნის დემოკრატიის დახასიათება არა იმდენად როგორც პოლიტიკური რეჟიმის ფორმის, არამედ როგორც საზოგადოების ტიპისა. „დემოკრატიულ, ევანგელურულ საზოგადოებას“ იგი უპირისპირებს მის „არისტოკრატიულ, იერარქიულ“ წინამორბედს. ამ გარდაქმნას იგი უკავშირებს ტრადიციული, იერარქიული სოციალური კავშირების რღვევასა და ინდივიდუალურობის წარმოქმნას. ამ ახალ საზოგადოებაში დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტების ქმედითუნარიანობა დამოკიდებულია მოქალაქეებში მაღალი მოქალაქეობრივი სულსკვეთების არსებობაზე. როდესაც მოქალაქეები იღებენ გადაწყვეტილებებს საზოგადოებრივ საკითხებზე (სხვა სიტყვებით, მონაწილეობენ პოლიტიკის კეთების პროცესში), მათ უნდა იხელმძღვანელონ არა მარტო საკუთარი წუთიერი ინტერესებით, არამედ მხედველობაში იქონიონ საერთო სიკეთის მიღწევა. ტოკეილის მხრით, სწორედ ამ უნარის გამოუმუშავებას უწყობს ხელს დემოკრატიულ საზოგადოებაში მოქალაქეთა უნარი და ჩვევა შექმნან ასოციაციები.

ფართოდ განიარსებული თვალსაზრისით, სამოქალაქო საზოგადოება წარმოადგენს „ორგანიზებული საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროს,

რომელიც ნებაყოფლობითია, თვითწარმოქმნადი, (ფართოდ) თვითგანვითარებადი, სახელმწიფოსგან ავტონომიური და შეკრულია საკანონმდებლო წესრიგით ან ვაზიარებულ წესთა ერთობლიობით" (დაიმონდი, 1994, გვ.5). ზოგადად „საზოგადოებისგან“ ის განსხვავდება იმით, რომ მასში ინდივიდები მოქმედებენ კოლექტიურად საზოგადოებრივ სფეროში საკუთარი ინტერესების, მისწრაფებების და იდეების გამოხატვის მეშვეობით, ინფორმაციის გასაცვლელად, საერთო მჩხების მისაღწევად, სახელმწიფოს წინაშე მოთხოვნების წამოსაყენებლად და სახელმწიფო მოხელეთა ანგარიშვალდებულების უსრულებლად. სამოქალაქო საზოგადოება შეაღებულ ვარმონაქმნია, რომელსაც უკავია ადგილი კერძო ცხოვრების სფეროსა და სახელმწიფოს შორის. სამოქალაქო საზოგადოება არ მოიცავს პირად და ოჯახურ ცხოვრებას, სარგებლის მიღებისკენ მიმართულ ჯგუფურ აქტივობას (მაგ., ზრუნვას დასვენებაზე, გართობაზე, სულიერ დაქმნაზე), ცალკეული ფირმების კომერციულ წამოწყებებს და სახელმწიფოზე კონტროლის მისაღწევად წარმოებულ პოლიტიკურ ქმედებებს. სამოქალაქო საზოგადოებაში მოქმედ პირებს მათი ავტონომიურობისა და მოქმედების თავისუფლების დასაცავად ესაჭიროებათ ინსტიტუციონალიზებული სამართლებრივი წესრიგი. ამგვარად, სამოქალაქო საზოგადოება არა მარტო ზღუდავს სახელმწიფო ხელისუფლებას, არამედ ლეგიტიმურ ხასიათსაც ანიჭებს მას იმ შემთხვევაში, თუ ეს ხელისუფლება დაფუძნებულია კანონის უხედავობაზე. იქ სადაც საკუთრივ სახელმწიფო არღვევს კანონიერების წარჩობებს და უგულვებლყოფს ინდივიდუალურ და ჯგუფურ ავტონომიურობას, სამოქალაქო საზოგადოება შეიძლება მაინც არსებობდეს, (თუმცა კი „ჩანასახოვანი“ ან „დამახინჯებული“ ფორმით) თუ მისი შემადგენელი ელემენტები მოქმედებს გარკვეული ვაზიარებული წესების შესაბამისად (რომლებიც, მაგალითად, უარყოფენ ძალადობას და აღიარებენ პლურალჩმს). ვაზიარებული წესების არსებობა არის აუცილებელი პირობა იმისათვის, რომ ეს ურთიერთობები „სამოქალაქოდ“ ჩაითვალოს.

სამოქალაქო საზოგადოება შეიძლება მოიცავდეს ორგანიზაციათა მრავალ ფორმას, როგორც ფორმალურს, ისე არაფორმალურს. ეს ჯგუფები შეიძლება იყოს: 1. ეკონომიკური (სამეწარმეო და კომერციული ასოციაციები და ქსელები); 2. კულტურული (რელიგიური, ეთნიკური, კომუნალური და სხვა ასოციაციები და ინსტიტუტები, რომელიც იცავს კოლექტიურ უფლებებს, ღირებულებებს, შეხედულებებს, რწმენასა და სიმბოლოებს); 3. ინფორმაციული და საგანმანათლებლო (რომლებიც აწარმოებენ საზოგადოებრივი ცოდნის, იდეების, ახალი ამბებისა და ინფორმაციის წარმოებას და გავრცელებას); 4. ინტერესებზე დაფუძნებული - (შექმნილი თავისი წევრების საერთო მატერიალური ან ფუნქციონალური ინტერესების დასაცავად; ეს წევრები შეიძლება იყონ მუშები, ვეტერანები, პენსიონერები, პროფესიონალები და ა.შ.); 5. ორიენტირებული განვითარებაზე (ორგანიზაციები, რომლებიც თავს უყრიან ინდივიდუალურ რესურსებს ადგილობრივ დონეზე ინფრასტ-

რუკეტურის, ინსტიტუტების და ცხოვრების დონის გასაუმჯობესებლად) ნ. გარკვეულ პრობლემატიკაზე ორიენტირებული (გარემოს დაცვის მოძრაობა, ქალთა უფლებების დაცვა, მიწის რეფორმა, მომხმარებელთა უფლებების დაცვა) 7. მოქალაქეობრივი (რომლებიც ცდილობენ არაპოლიტიკური ფიით გააუმჯობესონ პოლიტიკური სისტემა და გახადონ ის უფრო დემოკრატიული ადამიანთა უფლებებზე მონიტორინგით, ამომრჩეველთა მობილიზებითა და განათლებით, არჩევნების პროცესებზე თვალყურის მიდევნებით, ანტიკორუფციული საქმიანობით და ა.შ.).

გარდა ზემოთჩამოთვლილი ორგანიზაციების სამოქალაქო საზოგადოებაში შედის მთელი რიგი ინსტიტუტები, რომლებიც უზრუნველყოფს საზოგადოებაში "იდეოლოგიური ბაზრის" არსებობას და ინფორმაციისა და იდეების დაუბრკოლებელ გაცვლას. ამ ინსტიტუტების რიცხვში შედის არა მხოლოდ დამოუკიდებელი მასშედა, არამედ აგრეთვე ის ინსტიტუტებიც, რომელიც განეკუთვნება ავტონომიური კულტურული და ინტელექტუალური საქმიანობის უფრო ფართო სფეროს - უნივერსიტეტები, სამეცნიერო ინსტიტუტები, გამომცემლობები, თეატრები, კინოფირმები, და ა.შ.

სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები განსხვავდება სხვა საზოგადოებრივი ჯგუფებისგან რამდენიმე ასპექტით (გარდა იმისა, რომ უნდა იყვნენ ნებაყოფლობითი, თვითწარმოქმნადი, ავტონომიური და გარკვეული წესების ფარგლებში მოქმედი): 1. სამოქალაქო საზოგადოება ისასავეს მიზნებს, რომელიც საზოგადოებრივია, და არა პირადი. პროდუქტი, რომელიც იქმნება სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტების მიერ წარმოადგენს საზოგადოებრივ სიკეთეს; 2. სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტები საქმიანობის პროცესში ამა თუ იმ ფიით ამყარებს კავშირებს სახელმწიფოსთან, მაგრამ არ ცდილობს მის ჩარჩოებში ფორმალური პოსტის ან ძალაუფლების მოპოვებას. ამის სანაცვლოდ სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები ცდილობენ სახელმწიფოსაგან მიიღონ მატერიალური სარგებელი, პოლიტიკური კურსის ცვლილება, თანადგომა, კომპენსაცია ან ანგარიშგება. ამდენად, სამოქალაქო საზოგადოება არ არის უბრალოდ რაღაც ნაშთი, რომელიც მიიღება „საზოგადოებისგან“ იმ ყველაფრის გამოკლებით, რაც მიეკუთვნება სახელმწიფოს ან ფორმალურ პოლიტიკურ სისტემას. მოქალაქეობრივი ორგანიზაციები და საზოგადოებრივი მოძრაობები, რომელიც ცდილობს სახელმწიფოს ბუნების შეცვლას შეიძლება მაინც მიეკუთვნოს სამოქალაქო საზოგადოებას, იმ შემთხვევაში, თუ მათ ძალისხმევას წარმართავს საზოგადოებრივი სარგებლის მოტანის სურვილი და არა თვით ჯგუფისთვის სახელმწიფო ძალაუფლების მოპოვება. მაგალითად, დემოკრატიული გარდაქმნების მხარდამჭერი მშვიდობიანი მოძრაობები, როგორც წესი, სამოქალაქო საზოგადოებიდან წარმოიქმნება.

კიდევ ერთი ნიშანი, რომელიც განასხვავებს მას საერთოდ საზოგადოებისგან და ადამიანთა დაინტერესებული ჯგუფებისგან არის მისი კლურალუმი. ის ხასიათდება მრავალფეროვნებით. თუკი რომელიმე ორგანი-

ზაცია, იქნება ის რელიგიური ფუნდამენტალისტური, რევოლუციური ან სხვა, ცდილობს მოაქციოს თავისი მონოპოლიის ჩარჩოებში პოლიტიკური ან ფუნქციონალური სფერო, დაუქვემდებაროს საზოგადოება ერთადერთ აღმსარებლობას, ან პოლიტიკა - ერთადერთ იდეოლოგიას და ამტკიცებს, რომ ერთადერთი ლეგიტიმური ჭა სწორედ მის მიერაა დასახული, ის უპირისპირდება სამოქალაქო საზოგადოების პლურალისტურ და ბაზარზეორიენტირებულ ხასიათს. ამას უკავშირდება სამოქალაქო საზოგადოების მეოთხე ნიშანი, დანაწევრებულობა, რომელიც მიგვანიშნებს, რომ მასში არც ერთი ჯგუფი არ ცდილობს ინდივიდის ან თემის ინტერესთა მთელი სპექტრის ასახვას. პირიქით, სხვადასხვა ჯგუფები გამოხატავენ სხვადასხვა ინტერესებს, ხოლო ინდივიდს შეუძლია გაწვევიანება ერთდროულად მრავალ სხვადასხვა ჯგუფში, რომელიც განსხვავებულ მიზნებს ისახავს.

სამოქალაქო საზოგადოება განსხვავებულია და ავტონომიურია არა მხოლოდ სახელმწიფოსგან და მთელი საზოგადოებისგან, არამედ აგრეთვე საზოგადოებრივი ქმედებების მეოთხე არენისგან - პოლიტიკური საზოგადოებისგან (რომელიც უპირველესად პარტიების სისტემას ნიშნავს). სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციებმა და კავშირებმა შეიძლება შექმნან ალიანსები პარტიებთან, მაგრამ თუ პარტიები მოაქცევენ მათ თავისი გავლენის ქვეშ, ან სულაც წარმართავენ მათ საქმიანობას, ამ შემთხვევაში სამოქალაქო კავშირების მოღვაწეობას უკვე პოლიტიკური ხასიათი ეძლევა, ისინი გადადიან პოლიტიკურ სფეროში და ძირითადად კარგავენ უნარს განახორციელონ გარკვეული, მხოლოდ მათთვის დამახასიათებელი ფუნქციები პიროვნებასა და სახელმწიფოს შორის შუამავლობისა და დემოკრატიული აღმშენებლობის სფეროში.

საკონტროლო კითხვები

1. რას გულისხმობენ სამოქალაქო საზოგადოების ქვეშ?
2. რით განსხვავდება საზოგადოება სამოქალაქო საზოგადოებისაგან?
3. ორგანიზაციათა რა ფორმებს შეიძლება მოიცავდეს სამოქალაქო საზოგადოება?
4. რით განსხვავდება სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები სხვა საზოგადოებრივი ჯგუფებისაგან?
5. როგორია სამოქალაქო საზოგადოების მიმართება სახელმწიფოსთან; პოლიტიკურ საზოგადოებასთან?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

ასოციაცია

საერთო (კოლექტიური, საზოგადოებრივი) სიკეთე

საზოგადოებრივი სფერო

“იდეოლოგიური ბზარი”
კლურალიზმი
სამოქალაქო საზოგადოება

ბიბლიოგრაფია

1. ე ა ც ლ ა ე კ ა ე ე ლ ი . ძ ა ლ ა უ ძ ა ლ ლ ო თ ა . - შ შ ე ი დ ო ბ ი ს , დ ე მ ო კ რ ა ტ ი ა ს ა დ ა გ ა -
ნ ე ი თ ა რ ე ბ ი ს კ ა კ ე ა ს ი უ რ ი ი ნ ს ტ ი ტ უ ტ ი , თ ბ ი ლ ი ს ი , 1995.
2. С.П.Перегудов, Н.Ю.Лапина, И.С.Семенов. Группы интересов
и российское государство. - Эдиториал УРСС, Москва, 1999.
3. А. де Токвиль. Демократия в Америке. - Весь Мир, Москва, 2000.
4. Ф.Шмиттер. Размышления о гражданском обществе и консолидации
демократии. - “Полис”, 5, 1996.
5. L.Diamond. *Toward Democratic Consolidation*. Journal of Democracy, v.5,
N.3, 1994.
6. R.Fine. *Civil Society Theory. Enlightenment and Critique*. Democratization,
v.4, N.1, 1997.
7. M. W.Foley, B.Edwards. *The Paradox of Civil Society*. Journal of De-
mocracy, V.7, N.3, 1996.

§2. დემოკრატია და სამოქალაქო საზოგადოება

ძლიერი სამოქალაქო საზოგადოების არსებობა დემოკრატიზაციის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრერეკვიზიტია. ლარი დაიმონდი გამოყოფს სამოქალაქო საზოგადოების ათ დემოკრატიულ ფუნქციას:

- "სახელმწიფო ძალაუფლების შებლუდვის ბაზისის 'ქზარუნველყოფა' წარმოადგენს პირველ და ყველაზე მნიშვნელოვან ფუნქციას. ამ ფუნქციას გააჩნია ორი განზომილება: დემოკრატიულ სახელმწიფოში - სახელმწიფოს მიერ ძალაუფლების განსორციელების მონიტორინგი და შეხლუდვა, ხოლო ავტორიტარულ სახელმწიფოებში - მათი დემოკრატიზება.

- მეორე მნიშვნელოვანი ფუნქციაა ის, რომ საზოგადოებრივი ასოციაციების მჯალაი აქტივობა ავსებს პოლიტიკური პარტიების საქმიანობას ისეთ საკითხებში, როგორცაა პოლიტიკური მონაწილეობის სტიმულირება, მოქალაქეთა პოლიტიკური ფეკტურობის და კვალოფიკაციის ამაღლება, და დემოკრატიული მოქალაქეობრიობის მოვალეობათა და უფლებათა აღიარება. როგორც ტოკეილი აღნიშნავდა, ნებაყოფლობითი „ასოციაციები შეიძლება განვიხილოთ დიდ საყოფელთაო სკოლად, რომელსაც ესწრება ყველა მცხოვრები გაერთიანების ზოგადი თეორიის შესასწავლად“. (ტოკეილი, 2000, გვ.384).

- სამოქალაქო საზოგადოება შეიძლება ვასდეს ისეთი დემოკრატიული ღირებულებების და პრაქტიკის დამკვიდრების ადგილი, როგორიცაა ტოლერანტობა, თანხმობა, კომპრომისის მონახვის სურვილი, განსხვავებული აზრის პატივისცემა. სწორედ ეს შეადგენს სამოქალაქო საზოგადოების მესამე ფუნქციას. ეს ღირებულებები და ნორმები ყველაზე სტაბილური ხდება მაშინ, როდესაც ისინი წარმოიქმნება გამოცდილებიდან, და სამოქალაქო საზოგადოებაში ორგანიზაციული მონაწილეობა ამ მხრივ დიდ გამოცდილებას იძლევა.

- სამოქალაქო საზოგადოება თავისი მეოთხე ფუნქციით ემსახურება დემოკრატიას იმით, რომ ინტერესების გამოხატვის, დაბალანსებისა და წარმოჩენის მიზნით ქმნის პოლიტიკური პარტიებისგან განსხვავებულ არსებს. ეს ფუნქცია განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს მაშინ, როდესაც ეხება პოლიტიკისგან ტრადიციულად გათიშულ ისეთ ჯგუფებს, როგორცაა ქალები ან რასობრივი და ეთნიკური უმცირესობები. სამოქალაქო საზოგადოება განსაკუთრებით მაშინ უწყობს ხელს დემოკრატიას, როდესაც იგი ქმნის მმართველობაში მონაწილეობის შესაძლებლობებს ადგილობრივი თვითმმართველობის დონეზე. ადგილობრივი მმართველობის დემოკრატიზაცია მჭიდროდ უკავშირდება სამოქალაქო საზოგადოების განვითარებას.

- მეტად მნიშვნელოვანია სამოქალაქო საზოგადოების ისეთი ფუნქცია, როგორცაა კლასობრივი კონფლიქტისა და პოლიტიკური დაპირისპირების საფრთხის შემცირება, რასაც ახდენს კლუბების სტრუქტურული სამოქალაქო საზოგადოება, განსაკუთრებით განვითარებულ ქვეყნებში, ვინაიდან იგი მოწოდებულია ხელი შეუწყოს მრავალფეროვანი ინტერესების წარმოქმნას. რამდენადაც ინდივიდები ერთმანედ იან სხვადასხვა ორგანიზაციებში საკუთარი მრავალფეროვანი ინტერესების დასაცავად და დასაკმაყოფილებლად, უფრო სავარაუდო ხდება მათი ურთიერთობა სხვადასხვა პოლიტიკური შეხედულებებისა და ინტერესების მქონე ადამიანებთან. ამ ურთიერთგადაწყვეთმა ზემოქმედებამ უნდა შეამციროს მათი საკუთარი პოლიტიკური შეხედულებების კატეგორიულობა და ხელი შეუწყოს უფრო ვრცელი და მრავალმხრივი მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებას, რაც უზრუნველყოფს ტოლერანტობასა და მეტ მზადყოფნას კომპრომისებისათვის.

- სამოქალაქო საზოგადოების მექანიზმები უნდა შეიძლება ჩაითვალოს ასპარეზის შექმნა პოლიტიკური ლიდერების ჩამოყალიბებისათვის. არასამთავრობო ორგანიზაციების წარმატებული ფუნქციონირების შემთხვევაში მათი ლიდერები და აქტივისტები იძენენ უნარ-ჩვევებსა და პრაქტიკას, რომელიც აუცილებელია მთავრობაში და პარტიულ პოლიტიკაში მოღვაწეობისათვის. ისინი სწავლობენ, თუ როგორ მოახდინონ ადამიანების მობილიზება და თავისი ქმედებების მოტივირება, საკითხების განხილვა, ფონდების მოპოვება და მართვა, ბიუჯეტის შედგენა, პროგრამების გამოქვეყნება, პერსონალის მართვა, შეთანხმებების მიღწევა და კოალიციების შექმნა.

- სამოქალაქო საზოგადოების შემადგენელმა არასამთავრობო ორგანიზაციებმა შეიძლება დიდ როლს ითამაშონ დემოკრატიის გამტკიცების საქმეში. გარდაამავალ პერიოდში მათ შეიძლება თვალყურის ადევნონ არჩევნებს, იმუშაონ საარჩევნო სისტემის რეფორმის გატარებაზე, შეიმუშაონ ხელისუფლების დეცენტრალიზების და პოლიტიკური პარტიების დემოკრატიზების გეგმები და ა.შ. დემოკრატიული გარდაქმნების წარმატების შემდეგ ადამიანთა უფლებების დამცავი ორგანიზაციები აგრძელებს მნიშვნელოვანი როლის შესრულებას სამართლებრივი რეფორმების განხორციელებაში, კიბეებში ადამიანთა უფლებების დაცვასა, და უმცირესობების ინტერესების წარმოჩენაში. ამასი გამოიხატება მისი მემვიდუე ფუნქცია.

- შემდეგი ფუნქცია ისაა, რომ სამოქალაქო საზოგადოება ავრცელებს ინფორმაციას და ამით ემსახურება მოქალაქეებს მათი ინტერესების კოლექტიურ დაცვასა და მიღწევაში. თავისუფალი პრესა არის ინფორმაციითა და ალტერნატიული შეხედულებებით საზოგადოების უზრუნველყოფის ერთ-ერთი ინსტრუმენტი. დამოუკიდებელ ორგანიზაციებს ასევე შეუძლიათ მიაწოდონ საზოგადოებას ძნელად მოსაპოვებელი ინფორმაცია მთავრობის საქმიანობის შესახებ, რომელიც არ იქნება დამოკიდებული იმაზე, თუ რას აცხადებს მთავრობა საკუთარი საქმიანობის თაობაზე.

- მორიგი მეცხრე ფუნქცია დაკავშირებულია იმასთან, რომ ასალი ინფორმაციისა და იდეების გავრცელება არსებითია დემოკრატიის პირობებში ეკონომიკური რეფორმების ჩასატარებლად. როგორც წესი, ეკონომიკის სტაბილიზების პროგრამები უნდა განხორციელდეს სწრაფად და ძალისმიერად არჩეული ხელისუფლების მიერ კრიზისულ სიტუაციაში. მათგან განსხვავებით, უფრო სტრუქტურული ეკონომიკური რეფორმები - პრივატიზება, ეკონომიკური და სავაჭრო ლიბერალიზება - იმ შემთხვევაში იღებს უფრო მდგრად და სრულყოფილ ფორმას, თუ ისინი მიიღწევა დემოკრატიული პროცესის ჩარჩოებში. როგორც ზემოთ არაერთხელ აღინიშნა, ეკონომიკური რეფორმების წარმატებისათვის აუცილებელია ფართო მხარდაჭერა, რაც საჭიროებს სპეციალური მუშაობის ჩატარებას. მართლაც, იმ ინტერესებს, რომლებსთვისაც რეფორმებმა შესაძლოა არასასურველი შედეგი მოიტანოს, როგორც წესი, ბევრად უფრო ორგანიზებული სახე აქვს, ვიდრე იმ ადამიანთა ინტერესებს, რომელთათვისაც რეფორმები პოტენციურად მოგების მომტანია. ამ ვაკუუმში შესული ადამიანები - ფერმერები, წვრილი მეწარმეები, მომხმარებლები - როგორც წესი, გათიშულები და ცუდად ინფორმირებული არიან.

- უკანასკნელი ფუნქცია დამოკიდებულია პირველი ცხრა ფუნქციის წარმატებულ განხორციელებაზე. სამოქალაქო საზოგადოება ამკვიდრებს მოქალაქეებში სახელმწიფოს პატივისცემას პოლიტიკური სისტემის პასუხისმგებლური ხასიათის, მისი ფუნქციონირების, მასში ადამიანების ჩართულობის გაზრდით, და ამდენად, სისტემის ლეგიტიმურობის ხელშეწყობით. ის აუჩუქობს სახელმწიფოს მმართველობით პოტენციალს და ზრდის მის შესაძლებლობას დაეყრდნოს მოქალაქეთა ნებაყოფლობით მორჩილებას.

დემოკრატიისა და სამოქალაქო საზოგადოების ურთიერთმიმართების ანალოგი გვიჩვენებს, რომ ლიბერალურ დემოკრატიებს, როგორც წესი, ახასიათებთ აქტიური სამოქალაქო საზოგადოების არსებობა. თუმცა ეს პირველ რიგში ეხება დასავლურ დემოკრატიებს; მათგან განსხვავებით, მაგალითად იაპონიაში, მოუხედავად იმისა, რომ ამ ქვეყანაში ნდობის მაღალი დონეა, არასახელმწიფო ასოციაციები ხასიათდება წევრების მცირე რაოდენობით.

დემოკრატიისა და სამოქალაქო საზოგადოების ურთიერთმიმართების უფრო სიღრმისეული ანალოგი მოითხოვს ასევე ამ ორივე ცნების (დემოკრატიისა და სამოქალაქო საზოგადოების) გაშლას და დაკონკრეტებას იმის მსგავსად, როგორც ეს გაკეთდა ლიბერალურ და მინიმალურ დემოკრატიათან მიმართებაში. უნდა განვიხილოთ სამოქალაქო საზოგადოება არა უბრალოდ როგორც არასამთავრობო ასოციაციათა ერთობლიობა, რომელიც სხვადასხვა ქვეყნებში შეიძლება არსებობდეს, არამედ როგორც საზოგადოების გარკვეული ტიპი, როგორც სოციალური კატეგორია, რომელიც განსაზღვრავს დემოკრატიის საზოგადოებრივ საფუძვლებს და ანიჭებს დემოკრატიას მის ჭეშმარიტ (ლიბერალურ) ხასიათს.

... სინამდვილეში ყველაზე არსებითია ის ინსტიტუტები და ის კონკრეტული სოციალური კონტექსტი, რომლებიც მას (დემოკრატიას) წარმოშობენ. ამ ინსტიტუციონალური პირობების მიღმა „დემოკრატიის“ არსი ბუნდოვანი რჩება, ხოლო თავად ის - მიუღწეველი... „სამოქალაქო საზოგადოება“ უფრო სერიოზულ ღონისუნგად მეჩვენება, ვიდრე „დემოკრატია“, ვინაიდან იგი მიუთითებს კონკრეტულ ინსტიტუციონალურ პირობებზე და აუცილებელ ისტორიულ კონტექსტზე“ (გელნერი, 1995).

სამოქალაქო საზოგადოების ცნებისადმი ეს მიდგომა უფრო ზოგად ხასიათს ატარებს, ვიდრე ის, რომელზედაც ზემოთ იყო ლაპარაკი. იგი სწავლობს საზოგადოებრივი ინსტიტუტების გარკვეული ტიპის (არასამთავრობო ორგანიზაციების) ჩამოყალიბების პერსპექტივებს ყველა სხვა ფაქტორთან მიმართებაში - ეკონომიკასთან, კულტურასთან, პოლიტიკასთან და ისტორიულ გამოცდილებასთან, და სულაც არ გამოყოფს ამ ერთობლიობიდან მხოლოდ ერთს - ასოციაციურ ცხოვრებას.

იყენებენ რა ერთსა და იმავე ტერმინს, ლარი დაიმონდი და გელნერი სხვადასხვა შინაარსს დებენ მასში. ერთი ლაპარაკობს არასამთავრობო ორგანიზაციებზე, რომელიც ამა თუ იმ დონით შეიძლება არადემოკრატიულ ქვეყნებშიც არსებობდეს (და დემოკრატიზაციასაც უწყობდეს ხელს), ხოლო მეორე - გარკვეულ სოციალურ წესრიგზე, რომელიც წარმოშობს როგორც არასამთავრობო ორგანიზაციებს, ასევე თვით დემოკრატიასაც.

სამოქალაქო საზოგადოების ცნების გამარტივებული, ზედაპირული ინტერპრეტაცია ბევრ (როგორც თეორიულ, ასევე პრაქტიკულ) შეცდომას უკავშირდება, იმგვარადვე, როგორც ეს მოხდის დემოკრატიის ცნების მინიმალისტურ ინტერპრეტაციას. მაგალითად, ზოგჯერ მიიჩნევენ, რომ მრავალი არასამთავრობო ორგანიზაციის არსებობა თავისთავად მეტყველებს ძლიერი სამოქალაქო საზოგადოების არსებობაზე.

ასევე, ცნობილია, რომ სამოქალაქო საზოგადოება არ აძლევს ძლიერ სახელმწიფოს შესაძლებლობას დაამყაროს დიქტატი საზოგადოებაზე. მაგრამ თუ სახელმწიფო სუსტია, მისი გაძლიერება გაცილებით უფრო მნიშვნელოვან ამოცანას წარმოადგენს, ვიდრე ლაპარაკი მისი შეხლეუდის თაობაზე. ძლიერი სახელმწიფოს გარეშე შეუძლებელია იმ ძირითად უფლებათა და თავისუფლებათა უზრუნველყოფა, რომელთა დამცველად სამოქალაქო საზოგადოება ვგეგვლინება. სამოქალაქო საზოგადოების გაძლიერება უკავშირდება სახელმწიფოს გაძლიერებას, და არა პირიქით, მის დასუსტებას.

არსებობს განსხვავებული მიდგომა, როდესაც მიიჩნევენ, რომ პოლიტიკური საკითხების განხილვა და მათზე მსჯელობა არაა სამოქალაქო საზოგადოების საქმე, იგი უნდა იყოს დეპოლიტიზირებული და არ ერეოდეს პოლიტიკურ ბრძოლებში, რადგანაც ეს მხოლოდ პოლიტიკური საზოგადოების, პოლიტიკოსების და სახელმწიფო მოხელეების სამოქმედო ასპარეზია. პოლიტიკის და სახელმწიფოს იგნორირებას სამოქალაქო საზოგადოების სასარგებლოდ ხშირად მიეყავართ ვითარებამდე, როდესაც ასეთი დეპოლი-

ტრეზული საზოგადოებრივი ცხოვრების ფონზე მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები პოლიტიკური საკითხების გაშუქებისას ხდება მეტისმეტად დამოკიდებული პოლიტიკოსების შეხედულებებზე, რაც განსაკუთრებით დამახასიათებელია პოსტსაბჭოური სივრცისთვის - განსხვავებით დემოკრატიული ქვეყნებისგან, სადაც მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები ბევრად უფრო კარგად ახერხებენ სწორედ პოლიტიკაზე და სახელმწიფო საკითხებზე დამოკიდებული, საზოგადოებრივი აზრის გამოთქმასა და ჩამოყალიბებას. იმ შემთხვევაში, თუ მათ ზურგს არ უმაგრებს სამოქალაქო საზოგადოება, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებები უკეთეს შემთხვევაში ასრულებენ კომუნიკაციურ ფუნქციას ხელისუფლება - ხალხი, მაგრამ ვერ ასრულებენ სხვა ფუნქციებს: ხალხი - ხელისუფლება და ხალხი - ხალხი. პოლიტიკური დღის წესრიგი დემოკრატიულ ქვეყნებში ნაწილობრივ მაინც მასმედის გავლენით ყალიბდება, რაც დემოკრატიის მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენს. პოლიტიკური იდეები და ღირებულებები სწორედ სამოქალაქო საზოგადოებაში უნდა იღებდეს სათავეს, თუკი ლაპარაკია დემოკრატიის ხელშეწყობაზე სამოქალაქო საზოგადოების მიერ. დეკოლიტიზირებული სამოქალაქო საზოგადოების ფონზე მასმედია ვერ იტვირთავს მეოთხე ხელისუფლების ფუნქციას.

პოსტსაბჭოურ სივრცეში საზოგადოებრივი კონფლიქტი წარმოდგენილია როგორც პოლიტიკური სფეროს მასხასიათებელი, რომელიც შორს დგას სამოქალაქო საზოგადოებისაგან, ამასთან სამოქალაქო საზოგადოება ხშირად ესახებათ როგორც თბილი, უკონფლიქტო ურთიერთობების სფერო. სწორედ ამით არის გამოწვეული სამოქალაქო საზოგადოების დეპოლიტიზების სურვილი. სინამდვილეში, სამოქალაქო საზოგადოების წარმოქმნის თავიდათავი სწორედ კონფლიქტის არსებობაა (პირველ რიგში ეკონომიკურის). თუ საზოგადოებაში არ ჩამოყალიბდა კონფლიქტების (კონკურენციის) პირობებში ერთობლივი მოქმედების, კონსენსუსის კულტურა, ნებისმიერი კონფლიქტის გადაჭრა ავტომატურად გადაინაცვლებს სახელმწიფოს კომპეტენციის სფეროში, რაც ასუსტებს, და არა აძლიერებს დემოკრატიას, ზრდის სახელმწიფოს მიერ ძალისმიერი მეთოდების გამოყენების საშიშროებას.

ტრადიციული და თანამედროვე საზოგადოებრივი წესრიგი

გერმანელმა მეცნიერმა ტიონისმა (Tönnies) საზოგადოებრივ მეცნიერებებში დამკვიდრა ორი გერმანული ტერმინის გამოყენება, Gemeinschaft (თემი) და Gesellschaft (საზოგადოება) ორი ტიპის საზოგადოებრივი წესრიგის გასამიჯნავად. პირველი, Gemeinschaft შეესაბამება არამოდერნიზებულ, ტრადიციულ ერთობას, ხოლო მეორე, Gesellschaft – მოდერნიზებულ, ინდუსტრიალიზებულ, კონკურენციის საფუძველზე აგებულ საზოგადოებას. პირველს ტიონისი ერთგვარი ნოსტალგიით აღწერს როგორც

პარმონიულს და ჰუმანურს, ხოლო მეორეს, რომელშიაც ადამიანები მუდმივად ქიშპობენ და პაექრობენ საკუთარი ადგილის დასამკვიდრებლად, განიხილავს დეჰუმანიზირებული, ეგოისტური ინტერესების ბრძოლის ველად.

თანამედროვე ტიპის საზოგადოების წარმოქმნამდე ტრადიციულ საზოგადოებებში Gemeinschaft - ში, ადამიანთა ურთიერთობები ნაკლებად მრავალფეროვანი იყო, მათ ხასიათს განაპირობებდა ადამიანის ადგილი საკმაოდ ვიწრო და მდგრად ერთობაში; საზოგადოებრივი წესრიგი უფრო ჰარმონიული იყო და უფუნებოდა ჩვეულებებს, ეროვნულ თავისებურებებს, ემოციებს და რელიგიას. საზოგადოებრივი ურთიერთობები იყო რეგლამენტირებული, ურთიერთობა ადამიანებს შორის ხდებოდა პირისპირ. ადამიანთა შორის სოლიდარობა ამ საზოგადოებაში მექანიკურად მომდინარეობდა მათი ნათესაური, თემური ან მქობლური დამოკიდებულებისგან.

თანამედროვე საზოგადოებრივი წესრიგი, Gesellschaft უფუნება რაც იონალურ გათვლას და რაციონალური მიზნების ერთობას, იგი აგებულია კონტრაქტის, შეთანხმების საფუძველზე, მას იცავს პოლიტიკური კანონმდებლობა და იდეოლოგიურად ამართლებს საზოგადოებრივი ზნის. ცივილიზებული ადამიანი ზაროვნებს რაციონალურად, მოქმედებს პირადი ინტერესებიდან გამომდინარე, თავად ირჩევს ურთიერთობათა სახეობას, ის მობილურია, მოდულური (გელნერის გაგებით), ეკონომიკური და პოლიტიკური ხასიათის ურთიერთობებისთვის მისი ფუნქციონალური მახასიათებლები (მაგ. პროფესიონალიზმი) უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მისი პიროვნული თავისებურება. ამ საზოგადოებაში სოლიდარობა ადამიანთა შორის ჩნდება მათი ინტერესებისა და მიზნების ორგანული თანხვედრის შედეგად.

ოჯახი და ოჯახური ურთიერთობები დომინირებს პირველი ტიპის საზოგადოებრივ წესრიგში, რომელთანაც უფრო ახლო დგას სოფლის მოწყობა. დიდი ინდუსტრიული ქალაქი უფრო ახლოსაა მეორე ტიპის საზოგადოებასთან. შემთხვევითი არ არის, რომ „სამოქალაქო“ საზოგადოება - ეს არის მოქალაქეთა, ქალაქელთა საზოგადოება.

ცხადია, მოუსუდავად იმისა, რომ თანამედროვე ადამიანი მონაწილეობს ორივე ტიპის ურთიერთობებში, საწყისები, რომლებზედაც ხდება თანამედროვე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებში შესვლა, განსხვავებულია ურთიერთობების ტრადიციული ფორმისგან. ტრადიციული საწყისები ადამიანთა ურთიერთობისა არ არის საკმარისი თანამედროვე ეკონომიკური და პოლიტიკური წესრიგის ფუნქციონირებისათვის, და ეს პრობლემა - ერთი ტიპის ურთიერთობებიდან მეორეზე გადასვა - თუმცა კი ყოველთვის მტკივნეულია, ყველა საზოგადოებაში ერთნაირად იოლად არ წყდება. თუ ტრადიციული ურთიერთობები უბრალოდ მოიშალა თანამედროვე წესრიგის ხელოვნურად დამკვიდრების შედეგად და მათ ადგილზე არ წარმოიქმნა სამოქალაქო საზოგადოება, ხელოვნურმა მოდერნიზაციამ შეი-

ძლება უბრალოდ დაანაწევროს ადამიანები იმის ნაცვლად, რომ ვაპო-
ინვიოს შემდგომი ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარება.

ამ კუთხით განხილული სამოქალაქო საზოგადოების პრობლემა უკაც-
შირდება საზოგადოების უნარს დაამყაროს ქმედითი თანამშრომლობა დემ-
ოკრატიისა და საბაზრო ეკონომიკის პირობებში.

როგორც ტიონისის ანალოზი აჩვენებს, მარტო ტრადიციებზე დაყრ-
დნობით თანამედროვე ერთიერთობების აგება შეუძლებელია. რაც არ უნ-
და ღირებული და აუცილებელი იყოს რელიგიური, კუთხური, ეროვნული,
კულტურული თუ სხვა იდენტურობებისა და ერთობები, ისინი ყველა მიეკ-
უთვნება მექანიკური, Gemeinschaft-ის სოლიდარობის ტიპს. Gesellschaft-
ის ორგანული და ინდივიდუალისტური სოლიდარობის დამკვიდრება სხვა
ტიპის ერთიერთობების აღმოცენებასთანაა დაკავშირებული. ერთიერთო-
ბების „სოფლური“ სტილი, რომელიც ნაცნობობის და პიროვნული ერთი-
ერთობების დომინირებით ხასიათდება, ეკონომიკას და პოლიტიკას ანიჭ-
ებს კლანურობის არაკონკურენტულ ხასიათს.

Gesellschaft-ში ადამიანს მუდმივად უწევს ერთიერთობების დამყა-
რება სხვა ადამიანებთან ისე, რომ ეს ერთიერთობა არ არის რეკლამენტი-
რებული არც ნაცნობობით, არც ნათესაობით, არც განზარებული მორალი-
თა და არც რელიგიური ნორმებით. მას აქვს უფლებები და ვალდებულებე-
ბი სახელმწიფოს წინაშე, მაგრამ როგორია მისი უფლებები და ვალდებუ-
ლებები სხვა ადამიანების, საზოგადოების წინაშე?

აქ წინა პლანზე გამოდის პატიოსანი, თავისი სიტყვის ერთგული, შე-
თანხმების შემსრულებელი ადამიანის პრობლემა. ადამიანისა, რომელსაც
პირობის შესრულებას პირველ რიგში აიძულებს არა სასჯელის შიში, არა-
მედ საკუთარი სინდისი. შემთხვევითი არაა, რომ ეს საკითხი ფართოდ გა-
ნიხილებოდა მეთვრამეტე და მეცხრამეტე საუკუნის ფილოსოფოსებისა და
მორალისტების მიერ.

მკვიდრდება თუ არა Gesellschaft-ისთვის დამახასიათებელი ერთიერთო-
ბები ინდუსტრიალიზაციის, დემოკრატიზაციისა თუ საბაზრო ეკონომიკის
ფუნქციონირების შედეგად, თუნდაც შორეულ მომავალში, თუ მათი
კულტივირება სპეციალური ზრუნვის საგანი უნდა იყოს? რამდენად შესაძ-
ლებელია (ან საჭირო) მათი კულტივირება? იქნებ ეს არის პოლიტიკური
კულტურის ის პარამეტრი, რომელიც ვერ შეიცვლება მოცემული კულტურის
ჩარჩოებში? ყველა ეს კითხვა, ცხადია, სჯდება სამოქალაქო საზოგადოების
პრობლემატიკას და მოიცავს ზოგადად როგორც დემოკრატიის დამკვიდ-
რების, ასევე ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს.

საკონტროლო კითხვები

1. რომელია სამოქალაქო საზოგადოების ათი დემოკრატიული ფუნქ-
ცია დაიმონდის მისხდვით?

2. რით განსხვავდება სამოქალაქო საზოგადოების გელნერისეული განმარტება დაიმონდის განსაზღვრებისგან?

3. როგორია სამოქალაქო საზოგადოების დემოკრატიული ფუნქციის კრიტიკა?

4. საჭიროა თუ არა, რომ სამოქალაქო საზოგადოება განიხილავდეს პოლიტიკურ იდეებს და რატომ?

5. რით განსხვავდება ტრადიციული საზოგადოება თანამედროვე საზოგადოებისაგან?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

კლასობრივი კონფლიქტი
არასამთავრობო ორგანიზაცია
კრზისული სიტუაცია
სოციალური წესრიგი
დეპოლიტიზაცია
ინსტიტუტი
Gesellschaft
Gemeinschaft

ბიბლიოგრაფია

1. Э.Гельнер. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. - Ad Marginem, М. 1995.
2. Ф.Шмиттер. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. - "Полис", 1996, 5.
3. L.Diamond. *Toward Democratic Consolidation*. Journal of Democracy, v.5, N.3, 1994.
4. M.Olson. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard Economic Studies, v. CXXIV, Harvard University Press, 1971.
5. F. Tonnies. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. The Michigan State University Press, 1957.

§3. საზოგადოებრივი კაპიტალი

ზემოთ ჩვენ ვეცადეთ იმის დასაბუთება, რომ დემოკრატიული ინსტიტუტების გამართული მუშაობა დიდადაა დამოკიდებული სამოქალაქო საზოგადოების ინსტიტუტებზე. ამ თეორიას ემპირიული კვლევებიც ადასტურებს. რობერტ პატნემმა, გამოიყვლია რა სამხრეთ და ჩრდილოეთ იტალიაში სამოქალაქო ცხოვრების თავისებურებები და მათი მიმართება ამ რეგიონების პოლიტიკურ და ეკონომიკურ განვითარებასთან, მდიდარ ფაქტობრივ და რაოდენობრივ მასალაზე დაყრდნობით აჩვენა, რომ საზოგადოებრივი კაპიტალი ის სიმდიდრეა, რომელიც საზოგადოების წარმატებული ეკონომიკური და პოლიტიკური წინსვლისა და განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი განმსაზღვრელ ფაქტორს წარმოადგენს, და რომელიც ერთბაშად არ იქმნება.

პატნემი სვამს კითხვას - რა კავშირშია ამა თუ იმ დემოკრატიული პოლიტიკური ინსტიტუტის წარმატებული ფუნქციონირება იმ სოციალურ კონტექსტთან, რომელიც საზოგადოებას ახასიათებს?

1860 წელს იტალიის ერთიანი სახელმწიფოს გამოცხადების შემდეგ, ქვეყნის უაღრესად ცენტრალიზებული მმართველობის მოდელი განისილებოდა, როგორც აუცილებელი საშუალება სუსტად ინტეგრირებული, მრავალფეროვანი და უკიდურესად განსხვავებული გეოგრაფიული რეგიონების გასაერთიანებლად და ერთიანი ერის ჩამოსაყალიბებლად. მხოლოდ მგორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ქვეყნის დემოკრატიული მოწყობის პირობებში გახდა შესაძლებელი 1948 წლის ახალ კონსტიტუციაში რეგიონებში პირდაპირი არჩევნებით არჩეული ხელისუფლების არსებობის დაფიქსირება. თუმცა კი კონსტიტუციის ეს მუხლი სრული სახით 1970 წლამდე არ ამოქმედებულა და შემდგომშიც ახლადშექმნილ რეგიონულ ხელისუფლებას გარკვეული დრო დასჭირდა, რათა რეგიონების თვითმმართველობა ფორმალურიდან რეალურად გადაქცეულიყო. 1970 წელს იტალიის მთავრობამ დაიწყო ქვეყნის მმართველობის დეცენტრალიზება და მოახდინა ძალაუფლებისა და რესურსების მნიშვნელოვანი დელეგირება ახლადშექმნილ რეგიონულ წარმომადგენლობით ხელისუფლებაზე.

რა მოუტანა რეფორმამ იტალიის რეგიონებს? გაუმჯობესდა თუ არა მისი უფლებად მმართველობისა და პოლიტიკის ხარისხი? რამდენად წარმატებით ამუშავდა ახლადშექმნილი წარმომადგენლობითი პოლიტიკური ინსტიტუტები? ხელისუფლების საქმიანობის დეტალური შესწავლის საფუძველზე მეცნიერებმა „ნიშნები დაუწერეს“ რეგიონების ახლადშექმნილ ინსტიტუტებს იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად კარგად ახორციელებდნენ ისინი მათ

წინაშე დასმულ ამოცანებს - სრულყოფილად კაინომდებლობას, დროულად ამტკიცებდნენ ბიუჯეტებს, აუმჯობესებდნენ ბიუროკრატიის მუშაობას, ჯანმრთელობის დაცვას და სხვ.

გამოყვლევებმა აჩვენა, რომ სოციერთი რეგიონის ხელისუფლება სტაბილურად კარგად მუშაობდა, ხოლო სხვების კი სტაბილურად დაბად დონეზე ფუნქციონირებდა. ეს ობიექტური მაჩვენებლები ზედმისწვნით სრულად ასახავდა მოსახლეობის წარმოდგენებს იმის შესახებ, თუ რამდენად დამაკმაყოფილებელია ამა თუ იმ რეგიონული ხელისუფლების საქმიანობა. ამგვარად, სოციერთი რეგიონის ხელისუფლების მოღვაწეობა უფრო წარმატებული აღმოჩნდა, ვიდრე სხვებისა. მათ უფრო ეფექტურად წარმართეს შიდა პროცესები, პოლიტიკური ინიციატივების გამოვლენისას მეტი შემოქმედებითობა გამოიჩინეს, უფრო ეფექტურად განახორციელეს ეს ინიციატივები. ეს განსხვავებები კარგად იყო გათვითცნობიერებული რეგიონების მოსახლეობის მიერ.

რამ განაპირობა ეს განსხვავება? განა ეყვლა რეგიონს არ გააჩნდა იდეენტური მმართველობის სტრუქტურები, და ანალოგიური საკანონმდებლო და გეონომიკური რესურსები?

აღმოჩნდა, რომ ჩრდილოეთის რეგიონების მმართველობა საერთო ჯამში უფრო წარმატებული აღმოჩნდა, ვიდრე სამხრეთის რეგიონებისა. რამდენადაც წმინდა პოლიტიკური ხასიათის პარამეტრები იდენტურია, ამ განსხვავების ახსნა შეუძლებელია სხვა ტიპის, არაპოლიტიკური ფაქტორების მოშველიების გარეშე. ამგვარი ფაქტორები ორი სახის შიდილება იყო: ა) სოციოეკონომიკური - სოციოეკონომიკური განვითარების დონე, რომელიც უკავშირდება ინდუსტრიალიზაციის დონეს; და ბ) სოციოკულტურული: „სამოქალაქო ურთიერთობების“ თავისებურებები - სამოქალაქო ურთიერთობების ხასიათი და სოციალური სოლიდარობის დონე.

დასავლეთის ისტორიაში სამრეწველო (ინდუსტრიული) რევოლუცია წარმოადგენს უკანასკნელი საუკუნეების ყველაზე მნიშვნელოვან მოვლენას, რომელმაც რადიკალურად შეეწვლა დასავლური საზოგადოებების ცხოვრება. ინდუსტრიალიზაციასთან დაკავშირებული სოციალური და გეონომიკური ტრანსფორმაცია მეცნიერების მიერ ხშირად განიხილება ქვეყნის სტაბილური დემოკრატიული განვითარების განმსახდრულ ფაქტორად. ინდუსტრიალიზაცია, რომელიც იტალიაში გასული საუკუნის მიწურულს დაიწყო, ბევრად უფრო წარმატებული აღმოჩნდა ქვეყნის ჩრდილოეთ რეგიონებში, ვიდრე სამხრეთ ნაწილში. მაგრამ დასკვნა, რომელიც მეცნიერებმა გამოყვლევებზე დაყრდნობით გააკეთეს, შედეგია: სავარაუდოდ ორივე - თანამედროვე ეკონომიკის დამკვიდრება და დემოკრატიული ინსტიტუტების წარმატება ჩრდილოეთ იტალიაში უკავშირდება მესამე ფაქტორის სეგავლენას - ამ რეგიონში საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწყობის ხასიათს.

რამი მდგომარეობს განსხვავების არსი საზოგადოებრივი ცხოვრების ამ ორ მოდელს შორის?

განსხვავება ჩრდილოეთისა და სამხრეთის მცხოვრებთა შორის დაახლოებით შეესაბამება სხვაობას *მოქალაქესა* და *ქვეშევრდომს* შორის. მოქალაქე აქტიურად მონაწილეობს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ის უანგარო ალტრუისტია, რომელიც არ ზრუნავს საკუთარ ინტერესებზე, არამედ იმას, რომ თავის ინტერესებს ის იაზრებს უფრო ფართო საზოგადოებრივი ინტერესების კონტექსტში. მოქალაქეთა ერთობა ხასიათდება ყველასათვის ერთნაირი უფლებებითა და მოვალეობებით. ამგვარი ერთობა შეკრულია კოოპერირების და „მისვლა-მოსვლის“ ჰორიზონტალური ურთიერთობებით, და არა ზემდგომისა და მასზე დამოკიდებულის ურთიერთობებით, როგორც ეს ბატონსა და ქვეშევრდომს შორის ხდება. მოქალაქეები ურთიერთობენ როგორც თანასწორნი, და არა როგორც პატრონი და კლიენტი.

იმ საზოგადოების ღირებულებები და ნორმები, რომელიც მოქალაქეებისგან შედგება, ვლინდება ამ საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში. მასში ადამიანები უფრო ადვილად ქმნიან კავშირებს, ხოლო ეს კავშირები, თავის მხრივ, ხელს უწყობს წარმატებულ საზოგადოებრივ ურთიერთქმედებას. იქ, სადაც მოქალაქეობრივი განწყობები სუსტია, ადამიანებს უჭირთ ერთად მოქმედება საერთო მიზნების მისაღწევად, რომელიც სჯილდება მათი ოჯახის მატერიალურ კეთილდღეობაზე უშუალოდ ზრუნვას. საზოგადოებრივი ცხოვრებით მეტი დაინტერესება ვლინდება, მაგალითად, იმაში, რომ მოქალაქეთაგან შემდგარ საზოგადოებაში ადამიანები მეტად კითხულობენ განხილვებს. მოქალაქეები, ქვეშევრდომებისგან განსხვავებით, ინტერესდებიან იმით, თუ რა იწერება განხილვებში და უფრო სწირად ყიდულობენ მათ.

ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ნაკლები მოქალაქეობრივი ცნობიერების მქონე მოსახლეობა ასოციალური ან აპოლიტიკურია. უბრალოდ მასში გამჯდარი ვერტიკალური, არასიმეტრიული, პატრონ-კლიენტის ურთიერთობები საზოგადოებრივ ცხოვრებას სხვა ვლფერს ანიჭებს. როდესაც იტალიის სამხრეთი რეგიონების მცხოვრებს ექმნება პრობლემა (მაგალითად, სჭირდება ლიკენზია, სამსახური და სხვა), იგი გაცხილებით უფრო სწირად ცდილობს მოძებნოს პოლიტიკოსი, რომელიც მას პიროვნულად დაეხმარება, ვიდრე ეს ხდება ჩრდილოეთ რეგიონებში. შეიძლება სწორედ ამიტომ პოლიტიკური ცხოვრება იქ უფრო პერსონიფიცირებულია, უფროა ორიენტირებული პოლიტიკოსებზე, როგორც პიროვნებებზე, ვიდრე მათ პრიორამებზე. ჩრდილოეთ რეგიონებში პოლიტიკოსები უფრო იშვიათად სვდებიან მთხოვნელებს, თანაც მათ უფრო სწირად მიმართავენ პოლიტიკის განსაზღვრასთან და კანონების მიღებასთან დაკავშირებული საკითხების გამო, მაშინ როცა სამხრეთ რეგიონებში მათ უფრო სწირად სთხოვენ სამსახურსა და მფარველობას.

ჩრდილოეთ იტალიაში სოციალური და პოლიტიკური ცხოვრება ნაკლებად იერარქიულია, ვიდრე სამხრეთში. თანასწორობა მნიშვნელოვანი მახასიათებელია იმ საზოგადოებისა, რომელიც უფრო მიდრეკილია ჰორიზონტალური, სიმეტრიული ურთიერთობებისადმი. სამხრეთში ადამიანები

ვრძობენ, რომ ისინი არიან ექსპლუატირებულნი, არა აქვთ გავლენა და გათიშულები არიან. სამხრეთ რეგიონებში, მაუისი სამშობლოში, ბევრად უფრო გავრცელებულია კორუფცია. კანონები უფრო „კახონობს“ ჩრდილოეთში, ვიდრე სამხრეთში. პორჩონტალური კავშირების სისუსტის ფონზე იერარქია, ძალა და პოლიცია რჩება იმ შემაკავშირებელ ვერტიკალურ ინსტიტუტად, რომელიც იცავს საზოგადოებას ანარქიისგან.

უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში განსხვავებული იყო აგრეთვე ეკონომიკური ზრდის ტემპები იტალიის სხვადასხვა რეგიონებში. იმ დროს, როდესაც ჩრდილოეთში წარმატებულად ვითარდება ბიზნესი და წარმოება, სამხრეთში უმეტესწილად ვერ ხერხდება სიღარიბისა და ჩამორჩენილობის დაძლევა. ამგვარად, სხვაობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დაკავშირებულია ეკონომიკურ საქმიანობასთანაც. ამ კავშირის სრული ანალოგი მეტად რთულია, მაგრამ ზოგიერთი ნიშნის გამოკვეთა მაინც შესაძლებელია. ასე მაგალითად, მკვლევრები მიუთითებენ იტალიის ეკონომიკურ განვითარებაში ე.წ. „ინდუსტრიული რაიონების“ მნიშვნელობაზე. ამ რაიონებში ვითარდება წვრილი, მაგრამ ტექნოლოგიურად მაღალგანვითარებული და მეტად პროდუქტიული წარმოება. მათ ახასიათებთ კონკურენციისა და კოოპერირების თავისებური სწავი. ფირმები კონკურირებენ ინოვაციების შემოტანისა და წარმოების გახვითარების თვალსაზრისით, მაგრამ კოოპერირებენ ადმინისტრაციულ მომსახურებაში, ნედლეულის შემოტანაში, ინფორმაციის მიღებასა და კვლევებში. ფირმების ამ ქსელს ახასიათებს პორჩონტალური კავშირების სიძლიერე, რომელიც უწყობდა ქვეკონტრაქტების დადებას და შეკვეთების ნაწილის გადაცემას დროებით ნაკლებად დატვირთულ კონკურენტებს. იქმნება ტექნოლოგიურად მოწინავე და მოქნილი სისტემა, რომელსაც შეუძლია წარმატებით კონკურირება თანამედროვე სამყაროში. „კერძო ეკონომიკური ახოციაციებისა და პოლიტიკური ორგანიზაციების სშირმა ქსელმა . . . თანამშრომლობის ქცევის განვითარების ხელშეწყობით დამცირე ფირმებისთვის იმ ინფრასტრუქტურის შექმნით, რომელსაც ისინი ვერ უმარუნებდნენ საკუთარი ძალებით, შექმნა გარემო, რომელშიაც წარმატებით ვითარდება ბიზნესი.“ (მ.ლზერონი, 1988, გვ.331).

რამ განპირობა ესოდენ დიდი განსხვავება ჩრდილოეთ და სამხრეთ იტალიის საზოგადოებრივი ცხოვრების მოწყობაში? ამ სხვაობის ფესვები შეიძლება განპირობებული იყოს ისტორიული ტრადიციით. ჩრდილოეთ იტალიას წარსულში (მეთერთმეტე საუკუნიდან) ახასიათებდა ქალაქ-რესპუბლიკების არსებობა. თვითმმართველობის ამ მრავალსაუკუნოვანმა ტრადიციამ, შესაძლოა, გამოუმუშავა მოსახლეობას თანასწორობის, პასუხისმგებლობის და სოლიდარობის ჩვევა. სამხრეთ იტალია კი გააიცივდა სიცილიის სამეფოს ფეოდალურ და ავტორიტარულ ბატონობას, რამაც იქ ჩამოაყალიბა არა მოქალაქე, არამედ ქვეშევრდომი. სამხრეთში, იტალიის გაერთიანების შემდეგაც:

„კვილა კლასში კომუნალური სულის არარსებობა გამომდინარეობდა მორჩილების ჩვევისგან, რაც ადამიანებს დესპოტიზმის საკუნებში ჩა-

უნერგა არისტოკრატიაჲ კი შეეჩვია ობსტრუქციას და გაიზიარა ის შეხედულება, რომ მორალური თვალსაზრისით საესებით დასაშვებია მმართველების მოტყუება, თუკი ეს მოტყუება სარგებლის მომტანია. . . გადასახადების გადახდის საჭიროების გათვითცნობიერების სანაცვლოდ, ჩამოყალიბდა დამოყიდებულება, რომ თუ ადამიანთა ერთმა ჯგუფმა გამოძებნა მათი გვერდის ავლის გზა, მაშინ დანარჩენმა ჯგუფებმაც უმჯობესია მისედონ თავის საკუთარ ინტერესებს. ამგვარად, თითოეული პროვინცია, თითოეული კლასი, თითოეული წარმოება ეძებდა მოგების მიღების გზებს საზოგადოების მოგების ხარჯზე" (დ.სმისი: "იტალია, თანამედროვე ისტორია". ციტ. პატნემი, 1993, გვ.143).

ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების მიღწევა უფრო იოლია იქ, სადაც ადამიანები თანამშრომლობენ და კოოპერირებენ. ამდენად, თანამშრომლობა და კოოპერირება ზოგადად უნდა იყოს რაციონალური გათვლის შედეგი, და არა უბრალოდ „ღირსეული მოქალაქისთვის“ დამახასიათებელი ჩვევა. მაგრამ, როგორც იტალიის მაგალითი გვიჩვენებს, რაციონალური გააზრება იმისა, რომ კოოპერირება ზოგადად სასარგებლოა, არ იწვევს ამ კოოპერირების სწავ განვითარებას. ის, რომ სხვადასხვა საზოგადოებები ავლენენ თანამშრომლობისა და კოოპერირების განსხვავებულ უნარს, მიუთითებს იმაზე, რომ გარდა ეკონომიკური, ინტელექტუალური, მატერიალური და სხვა სახის კაპიტალისა, საზოგადოების წარმატებული განვითარებისთვის საჭიროა კაპიტალის კიდევ ერთი სახეობა - საზოგადოებრივი კაპიტალი.

"საზოგადოებრივი კაპიტალში იგულისხმება საზოგადოებრივი მოწყობის ისეთი მახასიათებლები, რომელთა რიცხვშიც შედის ადამიანთა შორის ნდობა, ურთიერთობის ნორმები და ამ ურთიერთობათა ქსელები, რომელიც ხელს უწყობს საზოგადოების ფუნქციონირების ეფექტურობის გაზრდას შეთანხმებული მოქმედების გადავილების გზით". (პატნემი, 1993, გვ. 167).

ის, რომ საზოგადოებრივი კაპიტალი აადვილებს სპონტანურ თანამშრომლობას, შეიძლება დავინახოთ მარტივი მაგალითის საშუალებით. მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში არსებობს ის, რასაც საბჭოთა დროში „ურთიერთდახმარების საღაროებს“ უწოდებდნენ. მათი ფუნქციონირების პრინციპი მარტივია. თუ საღაროში გაერთიანებულა, მაგალითად, თორმეტი ადამიანი, რომლებსაც შემოაკეთ ყოველთვიურად თითო-თითო ლარი, მაშინ ამ საღაროს ყველა წევრს შეეძლება რიგრიგობით, წლის განმავლობაში ერთხელ მიიღოს ამ საღაროდან თორმეტი ლარი. მთავარი, რასაც ფუქნება ამ საღაროს ფუნქციონირება არის ის, რომ მან, ვინც უკვე აიღო თორმეტი ლარი, უნდა გააგრძელოს თავისი შენატანის შეტანა მანამ, ვიდრე არ შეიკვრება წრე და მანამ საღაროს მეთორმეტე, უკანასკნელი წევრი არ აიღებს მის კუთვნილ თორმეტ ლარს. რა ხდის ამგვარი ასოციაციების არსებობას შესაძლებელს? რატომ აგრძელებენ საღაროს წევრები შენატანების გადახდას მას შემდეგ, რაც თავისი წილი გამოიტანეს? და რატომ რისკვენ საერთოდ

ამგვარ საღაროებში გაერთიანებას, მათ ხომ არა აქვთ იმის გარანტია, რომ საღაროს სხვა წევრების მიერ მოტყუებულნი არ დარჩებიან? საიდან ჩნდება ერთმანეთის ნდობა, რომელიც აუცილებელია საღაროს ფუნქციონირებისათვის?

პატარა სოფელში, სადაც ყველა ერთმანეთს იცნობს და არაეინ აპირებს სხვაგან გადასახლებას, ამგვარი ნდობა შეიძლება ბუნებრივად გამომდინარეობდეს იქიდან, რომ სოფლის ყველა მცხოვრები იძულებულია დაემორჩილოს ქვეყის ერთიან ნორმებს, რომელთა დარღვევა დაგმობას გამოიწვევს თანასოფლელების მხრიდან. დიდ ქალაქში, სადაც ურთიერთობები ნაკლებად მჭიდრო და პიროვნულია, ნდობის უზრუნველსაყოფად საჭიროა უფრო რთული და ნაკლებად მჭიდროდ შეკრული საზოგადოებრივი ქსელების გამოყენება. ქალაქში საღაროს ყველა წევრი შეიძლება არ იცნობდეს ერთმანეთს და მათი ნდობა ერთგვარად ვაჭყურად გადაიკემოდეს ერთი ადამიანიდან მეორეზე: "მე ვენდობი იმას, იმიტომ რომ მას ენდობი შენ, ხოლო მე შენ გენდობი". ცხადია, რომრაც უფრო მცირეა საზოგადოებრივი კაპიტალი, მით უფრო ძნელია ამგვარ ასოციაციაში ადამიანთა გაწევრიანება.

ეს მაგალითი აჩვენებს, თუ როგორ შეიძლება გადაიქცეს საზოგადოებრივი კაპიტალი მატერიალურ მოგებად ყველასათვის. ისტორიულად, გარკვეული თვალსაზრისით, ანალოგიური მექანიზმების წყალობით წარმოიქმნა ბანკები ჩრდილოეთ იტალიის სავაჭრო ქალაქებში, რომელიც გასცემდა კრედიტებს (credere- იტალიურად დაჯერება).

მისწრაფება გაიზარდოს საზოგადოებრივი კაპიტალი ისეთივეა, როგორც ჩვეულებრივი კაპიტალის ზრდის სურვილი. თანაც, საზოგადოებრივი კაპიტალი, სხვა რესურსებისგან განსხვავებით, ძრდება, და არა მცირდება მისი ხშირი მოხმარებით. და პირიქით, იგი მცირდება იმ შემთხვევაში, თუ ამ კაპიტალით არ სარგებლობენ.

საზოგადოებრივი კაპიტალი ამცირებს პარტნიორების ხარჯებს იმ ურთიერთობებზე, რომელიც უზრუნველყოფს საკონტრაქტო ვალდებულებების შესრულებას. კერძოდ, ის შეთანხმება, რომელიც ერთ შემთხვევაში შეიძლება ძალაში შევიდეს ხელის ერთი ჩამორთმევით, სხვა შემთხვევაში პარტნიორების მიერ აღებული ვალდებულებების შესასრულებლად მოითხოვს ურიცხვი ადვოკატების ჩარევას და უამრავი ქაღალდის ხელმოწერას.

ნდობა არის საზოგადოებრივი კაპიტალის განუყოფელი შემადგენელი ნაწილი. "თითქმის ყველა კომერციული ურთიერთობა გულისხმობს თავის თავში ნდობის ელემენტს, მათ შორის ყველა ურთიერთობა, რომელიც დროთა განმავლობაში გრძელდება. შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ მსოფლიოში ეკონომიკური ჩამორჩენილობის დიდი ნაწილი შეიძლება აიხსნას ერთმანეთისადმი ნდობის არარსებობით". (კ. ეროუ, 1972, გვ.357).

ხშირად მიიჩნევენ, რომ წარმატებული თანამშრომლობისათვის საჭიროა მესამე მხარის არსებობა - მაგალითად, სახელმწიფო კანონის ქვენა-

ესობის დაჯგუფება შეიძლება უზრუნველყოფდეს მხარეთა შორის გარკვეულ ნდობას. მაგრამ მიუკერძოებელი სახელმწიფოს შექმნა თავად არის პრობლემა, რომელიც თავისი ფუნქციონირების წინაპირობად მოითხოვს მისდამი ნდობას. სახელმწიფოს მმართველებმა შეიძლება გამოიყენონ სახელმწიფო ძალაუფლება საკუთარ ინტერესებში. თანამედროვე საზოგადოებაში, მისი პლურალისტური მოწყობიდან გამომდინარე ნდობა ვერ წარმოიქმნება ვერც გაზიარებული რელიგიური ნორმებიდან და ვერც სხვა გარეგანი ფაქტორებიდან. თავისი წმინდა სახით ნდობა უპირობოა.

რატომ ხდება, რომ ერთი საზოგადოება ხასიათდება ნდობის უფრო მაღალი ხარისხით, ვიდრე მეორე? ისტორიული ფესვების მოძიება არ არის საკმარისი ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, ვინაიდან იგი წარმოშობს სხვა კითხვას - რატომ მოხდა, რომ ჩრდილოეთი და სამხრეთი იტალია განვითარების სხვადასხვა ჭიბთ წავიდა თუნდაც მეთორმეტმეტე საუკუნეში? იტალიის მაგალითის შესწავლა, სავარაუდოდ, ერთი დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს - სოციალური კონტექსტი და ისტორია მნიშვნელოვნად განაპირობებს ფორმალური ინსტიტუტების ფუნქციონირებას. საზოგადოებრივი კაპიტალის შექმნა იოლი არ არის, მაგრამ იგი წარმოადგენს კარგ პირობას დემოკრატიული ინსტიტუტების უფექტური ამუშავებისათვის.

ნდობა, ეკონომიკა და დემოკრატია

სიტყვა „ნდობა“ მეტად პოპულარული გახდა 90-იანი წლების სამეცნიერო გამოკვლევებში.

აღამიანთა შორის ნდობას, როგორც საზოგადოებრივი კაპიტალის ფორმას, ფრენსის ფუკუიამა განიხილავს ქვეყანაში არსებული ეკონომიკური სტრუქტურის განმსაზღვრელ კომპონენტად. მისი მტკიცებით, აშშ-სა და იაპონიას გაცილებით მეტი აქვთ საერთო, ვიდრე ადრე ფიქრობდნენ. ორივე ქვეყნის მოქალაქეებს ახასიათებთ მაღალი უნარი ენდონ არა ნათესაებს და, ამდენად, შექმნან დიდი ინდუსტრიული კორპორაციები. ნდობის დაბალი დონის მქონე ქვეყნებში, მაგალითად, ლათინურ ამერიკაში, ბიზნესი თითქმის მთლიანად ოჯახური საწარმოს სახით შენარჩუნდა. მხოლოდ მაღალი ნდობის მქონე საზოგადოებებში არის შესაძლებელი შესაყურთებმა იქირავონ პროფესიონალი მენეჯერი მათი საკუთრების სამართავად, რომელიც დაინიშნება ამ თანამდებობაზე მისი პროფესიონალჩმის წყალობით და არა ოჯახის წევრობის გამო.

ამერიკის და იაპონიის ამგვარი გაიგივება მეტად მოულოდნელად გამოიყურება და მოუთითებს იმაზე, რომ ამა თუ იმ საზოგადოებაში ნდობის არსებობის საფუძვლები ფუკუიამას არა აქვს სათანადოდ დიფერენცირებული. ფუკუიამასთვის ადამიანი არის სანდო იმდენად, რამდენადაც იქცევა საზოგადოებაში დამკვიდრებული წესებისა და მორალის შესაბამისად. საზოგადოება მისგან მოელის გარკვეულ ქცევას, რომელსაც განაპირობებს

ან მისი წარმომავლობა (მაგ. ფეოდალურ სასოფალოებში), ან სასოფალოებში გავრცელებული რელიგიური რწმენა, ან სასოფალოებრივი ქვეყნის მიღებული პრაქტიკა (მაგ. საქართველოში პანაშვიდზე მისვლა), და ის ამ მთლიანად ამართლებს. იაპონური სასოფალოებისთვის, რომელიც მეტად კოლექტივისტურია და ფეუქსება წარმომავლობას, რელიგიურ და კულტურულ „ერთნაირობას“, ნდობის ფენომენის არსის ამგვარი გაგება, შესაძლოა, გამართლებულიც იყოს, მაგრამ ამერიკისთვის მისი გამოყენება ცოტა სათქობა. ამერიკელს იაპონელზე ბევრად უკრო ხშირად უხდება ტოლერანტობის გამოვლენა ქვეყნის განსხვავებული ნორმების მქონე ადამიანების მიმართ, ვიდრე ერთიან ნორმებზე დაფუძნებულ ერთიერობებში მონაწილეობა. თანამედროვე ამერიკელი სასოფალოება ინდივიდუალისტურია, მასში პატივს სცემენ ინდივიდის ავტონომიას და პატიოსნებას. ადამიანის მორალი მისი კერძო საქმეა. ამდენად, თანამედროვე სასოფალოებში ორ ადამიანს 'შორის ნდობის წარმოქმნა შეიძლება 'სოფალო მთხოვდეს უპირობო რწმენას ერთმეორის მიმართ, ისეთივე უპირობო, როგორცაა მეგობრობა ან ღმერთის რწმენა, რომელიც ან არსებობს, ან არა, მაგრამ რომლის მთხოვნა არ შეიძლება გარეგანი პირობების დასმით.

ადამიანთა შორის არსებული ნდობა არ არის სასოფალოების ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული მახასიათებელი. ერთი მხრივ ის, როგორც ამას პატენემი ამტკიცებს, ახდენს გავლენას დემოკრატიული და საბაზრო ინსტიტუტების კარგ ფუნქციონირებაზე. მაგრამ მეორე მხრივ, საყარაულოა, რომ ამ ინსტიტუტების გამართული ფუნქციონირება თავად იწვევს ნდობის დონის ამაღლებას. ახე, შესაძლოა დაფუძნავთ, რომ ადამიანთა შორის ნდობის დაბალმა დონემ იტალიასა და გერმანიაში გავლენა მოახდინა ამ ქვეყნებში დემოკრატიის დამარცხებაზე მეორე მსოფლიო ომის წინა პერიოდში, მაგრამ ამ ნდობის 'ზრდა ორივე ქვეყანაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოყოლილებს დემოკრატიული ინსტიტუტების მასტაბილიზებულ 'ხე-გავლენაზე სასოფალოებში. თქმეა არ არის გამორიცხვული, რომ ეს 'ზრდა უკავშირდება ამავე პერიოდში ამ ქვეყნებში ეკონომიკის სწრაფ აღორძინებას. ამჟამად სახეხუა აშშ-ში ნდობის დონის გარკვეული კლება, მეტიც გამოითქვა მოსასრება ამ ქვეყანაში სასოფალოებრივი კაპიტალის კლების სამი-შროების შესახებ, რასაც პატენემი გარყვეულწინადად სასოფალოებრივ ცხოვრებაზე ტელევიზიის გავლენით ხსნის.

საკონტროლო კითხვები

1. რა საკითხი შეისწავლა პატენემმა იტალიის მავალიანზე?
2. რა ფაქტორების ზეგავლენას ხედავს პატენემი იმანში, რომ იტალიის ნრდილოეთ რეგიონების დემოკრატიის ხარისხი უკრო მდალადა, ვიდრე სამხრეთის?
3. რა განსხვავებაა მოქალაქესა და ქვემეგრდობს შორის?

4. რა იგულისხმება საზოგადოებრივი კაპიტალში?
5. რა შესაბამისობაშია ნდობა და საზოგადოებრივი კაპიტალი?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

ნდობა

საზოგადოებრივი კაპიტალი

სოციალური კონტექსტი

ინდუსტრიული რევოლუცია

ვერტიკალური და ჰორიზონტალური კავშირები

ტრადიციული საზოგადოება

ბიბლიოგრაფია

1. С.П.Перегудов, Н.Ю.Ланина, И.С.Семенов. Группы интересов и российское государство. - Эдиториал УРСС, Москва, 1999
2. R.D.Putnam. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy.* Princeton University Press, 1993
3. A.B.Seligman. *The Problem of Trust.* Princeton University Press, 1997

§ 4. პოლიტიკური კულტურა

II მსოფლიო ომის შემდგომ გაშლილი დემოკრატიზაციის პროცესის შესწავლისას ერთ-ერთი წამყვანი თემა ხდება პოლიტიკური კულტურა. გაბრიელ ალმონდის და სიდნეი ვერბას ცნობილ გამოკვლევაში „სამოქალაქო კულტურა“ (1963) საბუთდებოდა, რომ პოლიტიკური ინსტიტუტები და მოქმედებათა ტიპები მოცემულ პოლიტიკურ სისტემაში შეესაბამებიან ერის პოლიტიკურ კულტურას. კულტურის შესწავლა გახდა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დემოკრატიზაციის პროცესთა ანალიზისას, რამდენადაც საკმე ეხებოდა დემოკრატიისათვის აუცილებელ, საჭირო კულტურულ წანამძღვართა ძიებას. ალმონდმა და ვერბამ ხუთი დემოკრატიული საზოგადოების შესწავლის საფუძველზე დაადგინეს, რომ ერის პოლიტიკური კულტურა ახდენს დამოუკიდებელ ზეგავლენას სოციალურ და პოლიტიკურ ქცევაზე. კულტურა ადგენს და განსაზღვრავს ქცევის ნორმებს, რომელსაც აღიქვამენ და მისდევენ საზოგადოების წევრები იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ვინმე პიროვნულად არ ჩიარებს მოცემულ ღირებულებებს.

რონალდ ინგლეჰარტმა (1990) მოიტანა ახალი მტკიცებულებები შესაბამისობისა მოქალაქეთა პოლიტიკურ შეხედულებებსა და დემოკრატიის სტაბილურობას შორის 22 ქვეყნის მაგალითზე. პატენმმა (ვრცლად იხ. წინა პარაგრაფი) ჩაატარა შედარებები მთელი რიგი პარამეტრების მიხედვით იტალიის რეგიონებში და გამოარკვია, რომ თუ ვიციტ კულტურული ტრადიციები, რომელიც ვარირებს თანაშრომლობისკენ განწყობიდან (რაც დამახასიათებელია ჩრდილოეთ იტალიისათვის), იერარქიული დაქვემდებარების განწყობამდე (რაც დამახასიათებელია სამხრეთისათვის), შეიძლება დარწმუნებით ვიმსჯელოთ სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოთა მოქმედების სტილის შესახებ. პატენმმა აჩვენა, რომ ეს კულტურული ტრადიციები სათავეს იღებენ მოქალაქეთა გაერთიანების ადრინდელ ფორმებში.

უკანასკნელი დროის გლობალური ტალღა დემოკრატიზაციისა კვლავ ხდის მნიშვნელოვანსა და აქტუალურს პოლიტიკურ კულტურასა და პოლიტიკურ სისტემას შორის შესაბამისობის პრობლემას: ჩვეულებრივ (არა ცვალებად, არა გარდამავალ) პირობებში პოლიტიკური ინსტიტუტები და პოლიტიკური რეჟიმის ფუნქციონირების ძირითადი პრინციპები მდგრადია, მუდმივია, და აქედან გამომდინარე რთულია ინსტიტუციონალურ და კულტურულ ცვლილებებს შორის ურთიერთკავშირის შესწავლა. დემოკრატიასთან თავსებადი კულტურული ნორმების გაერცვლეულობა და სიმყარე შეიძლება იქცეს მნიშვნელოვან ფაქტორად მსოფლიოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესების გქის ახსნაში.

უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე სოციალურმა მეცნიერებებმა მიაღწია დიდ წარმატებებს ემპირიული მასალების მოგროვებაში ევროპისა და ზიის ახალი დემოკრატიების (ანუ დემოკრატიზაციის პროცესში მყოფი ქვეყნების) პოლიტიკური კულტურისა და მოქალაქეთა პოლიტიკური შეხედულებების და ღირებულებრივი განწყობების შესახებ. მაგრამ ემპირიულ კვლევათა წარმატებებს არ ახლავს თან შესაბამისი თეორიული ინოვაციები, რომლითაც ხასიათდებოდა დემოკრატიზაციის ადრინდელი „ტალღები“. ასეთი საჭიროება ცხადია: გამოცდილება გეკარნახობს, რომ არსებობს არა ერთი, არამედ მრავალი „დემოკრატიული კულტურა“, ისევე როგორც ხერხები და მეთოდები, პრინციპები ცნება „კულტურის“ განსაზღვრისა, რომელიც საჭიროებს აღწერასა და შემდგომ შესწავლას.

ინგლჰარტმა წამოწია იდეა ღირებულებრივი ორიენტირების მოძრაობისა პოსტმატერიალისტურიობის მიმართულებით ინდუსტრიულად განვითარებულ დემოკრატიულ ქვეყნებში: იგი აღნიშნავს, რომ პრიორიტეტები საზოგადოებაში ფორმირდება, ყალიბდება შესაბამისად ორიენტაციისა რაიმეს „ნაყლობაზე“ (რაც აქვია საზოგადოებას, ის არის პრიორიტეტული); ადამიანები მეტ ღირებულებას ანიჭებენ იმას, რაც საზოგადოებაში შედარებით ნაკლებია. უფროსი თაობის ადამიანები ჩვეულებრივ ხაზს უსვამენ საზოგადოების ტრადიციული „მატერიალისტური“ მჩნეების მნიშვნელობას, ისეთებისას, როგორცაა ეკონომიკური კეთილდღეობა, საზოგადოებრივი უსაფრთხოება, კანონიერება და წესრიგი, რელიგიური ღირებულებები და ძლიერი ეროვნული თავდაცვა. ახალი თაობა, რომელიც აღიზარდა პირობებში, როდესაც საზოგადოებამ, როგორც ჩანს, შესძლო მიეღწია ტრადიციული მჩნეებისათვის, დასაფლეთის ქვეყნებში ყურადღებას აქცევს „პოსტმატერიალისტურ“ მჩნეებს - თვითგამოხატვას, პიროვნულ თავისუფლებას, სოციალურ თანასწორობას, თვითრეალზების და ცხოვრების ხარისხის უზრუნველყოფას. ამ ტიპის ინტერესებმა განაპირობა მოქალაქეთა ახალი მოძრაობების წარმოშობა, მაგ.: ეკოლოგიური, ფემინისტური და სხვ. პოსტმატერიალიზმმა ეჭვის, კითხვის ქვეშ დააყენა დემოკრატიის პრინციპები, გაშალა დისკუსია წარმომადგენლობითი და პარტიკიპატორული (მონაწილეობრივი) დემოკრატიის შესახებ, რამაც შექმნა საფუძველი „დემოკრატიის კრიზისზე“ ლაპარაკისათვის.

ინგლჰარტი განსაზღვრავს პოსტმატერიალიზმს, როგორც ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების შედეგს; ამ თვალსაზრისით, აღმოსავლეთ ევროპისა და აღმოსავლეთ ზიის ქვეყნები განსხვავდება დასავლეთისაგან, - ისინი გარკვეულწილად იმყოფებიან დასავლეთის მიერ გაცვლილი ზიის დასაწყისში. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ ქვეყნების ელიტები და მოსახლეობა იხელმძღვანელებენ მატერიალისტური მჩნეებით, რომელიც ადრე პრევალირებდა დასავლური დემოკრატიების პოლიტიკაშიც. ამასთან ერთად, დემოკრატიზაციის პროცესში მყოფ ქვეყნებში, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ინსტიტუციონალურ ფორმათა განვითარებას.

მეგრამ, გლობალიზაციის პერიოდში დასავლეთის იდეოლოგიური და ინფორმაციული პრევალირების პირობებში, თვით ამ ქვეყნებშიც (ახალ დემოკრატიებში) პოსტმატერიალისტური ორიენტაციები იკრებს ძალას და არა-ადექვატური პირობების გამო ამ საზოგადოებებში წარმოშობს პრობლემებს, რომელიც უცნობია დასავლური განვითარების ალგორითმისათვის. ამ კოლჩიამ დღევანდელი დასავლური პოსტმატერიალისტური ორიენტაციების ქსელსა და ახალ დემოკრატიათათვის საჭირო და აუცილებელ ტრადიციულ დასავლურ მატერიალისტურ ღირებულებებს შორის ამ ქვეყნებში დამატებითი სირთულეები და სულ სხვა, შესაძლოა, სრულიად „არადემოკრატიული“ პოლიტიკური სისტემების ფორმირება შეიძლება გამოიწვიოს.

პოლიტიკური კულტურის ღირებულებრივ ორიენტირთა ცვლილებები უშუალოდ ან გაშუალდებულად აისახება ელექტორატის ქცევამი. საარჩევნო პროცესის ერთ-ერთი მთავარი თემა ხდება იმ ფაქტორთა მნიშვნელობის ფარდობითი ცვლილებები, რომელიც ზემოქმედებს ამომრჩევლის გადაწყვეტილებზე. პოლიტიკური არჩევანი დასავლურ დემოკრატიათა უმრავლესობაში ტრადიციულად განისაზღვრებოდა კლასობრივი, რელიგიური და სხვა სოციალური განსხვავებებით. რამდენადაც ადამიანები ნაკლებად იყვნენ მოშაადებულნი რთული პოლიტიკური გადაწყვეტილებებისათვის, ისინი უფროდნობოდნენ შეხედულებებსა და განწყობებს გარკვეული, მათ მიმართ გარეგანი რეფერენტული ჯგუფებისა. ისეთი საზოგადოებრივი ინსტიტუტები, როგორიცაა პროფკავშირები და საეკლესიო თემები, იყვნენ მთავარი მოქმედი პირები პოლიტიკაში, ისინი ზეგავლენას ახდენდნენ როგორც ელიტაზე, ასევე უბრალო მოქალაქეებზე.

მხარდი ყურადღება ელექტორალური ქცევის ცვლილებისადმი დაკავშირებულია მასზე კლასობრივი და რელიგიური განსხვავებების გავლენის აშკარა შემცირებასთან. ეს დადასტურა გამოკვლევებმა ბევრ ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში: დღევანდელ ვითარებაში სოციალური მდგომარეობა აღარ განსაზღვრავს ადამიანის პოლიტიკურ პოზიციას.

გრძელვადიანი ფაქტორების მნიშვნელობის შემცირებამ, რომელნიც ეფუძნებიან სოციალურ მდგომარეობას ან პარტიულ კუთვნილებას, უნდა გააძლიეროს მოკლევადიანი ფაქტორების გავლენა, ისეთების, როგორიცაა კანდიდატის საერთო სახე ან მისი პოზიცია ცალკეული, განსაზღვრული საკითხისადმი; ჩრდება ე.წ. „პრობლემის მიხედვით ხმის მიცემის“ პოტენციალი. დღეს მოქალაქეთა ყურადღებას იპყრობენ ამწუთიერი ან პიროვნული ხასიათის კონკრეტული საკითხები.

ამ ახალ ტენდენციებს საარჩევნო პროცესში დადებითთან (პოლიტიკოსთა ყურადღება საზოგადოებისადმი...) ერთად, შესაძლოა კჭონდეთ უარყოფითი, ჩრდილოვანი მხარეებიც. „პრობლემის მიხედვით ხმის მიცემის“ გავრცელება ზღუდავს საზოგადოების შესაძლებლობას გავლენა იქონიოს პოლიტიკურ პრობლემებზე, რომელიც ცდება კერძო ინტერესთა ჩარჩოებს. ისეთებზე, მაგალითად, როგორიცაა ბიუჯეტის დეფიციტის პრობლემა. ძალიან დიდმა

ყურადღებამ ცალკეული საკითხისადმი შეიძლება მიგვიყვანოს რაციონ-
ალურობის ცნების შევიწროებასთან, რაც ისევე მანება დემოკრატიისათვის,
როგორც „მკაცრი“, მყიფე სოციალური წყალგამყოფები. გარდა ამისა,
პირდაპირი, გაუმჟალებელი კონტაქტი პოლიტიკოსებისა და მოქალაქეებისა
ქმნის პირობებს დემაგოგიისა და პოლიტიკური ექსტრემიზმისათვის.

ახლად ფორმირებად დემოკრატიებშიც შეიძლება დავაყვირდეთ მსგავს
სიტუაციას. წარმოშობის პროცესში მყოფი პარტიული სისტემები ძნელად
თუ იქნება დაფუძნებული მყარ, მდგრად, მუდმივ განსხვავებებზე სოციალურ
ჯგუფებს შორის, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც დემოკრატიამ
გადასვლა ხორციელდება ძალიან სწრაფად. ელექტორალური ქცევის
მოდელი ახალი დემოკრატიის ბევრ ქვეყანაშიც ვეუბნება იგივე მოკლევად-
იან ფაქტორებს, რომლებიც ბოლო ათწლეულებში დამასასიათებელი გახდა
განვითარებული დემოკრატიებისათვის. თუმცა, მიზნები სხვადასხვაა - იქ
ტრადიციული გრძელვადიანი ინტერესები უჩრუვნეველყოფილია, ახალ დემ-
ოკრატიამ კი მათი გამოვლენა, აგრეგირება და შესაბამისად უჩრუვნეველყო-
ფაც არ ხდება და არც საამისო განწყობილებები ყალიბდება განსხვავებული
ეკონომიკური და სოციალური ვითარების გამო.

მაგრამ ეს მსგავსება ატარებს ზედაპირულ ხასიათს. ინდუსტრიულად
განვითარებული ქვეყნები განიცდიან ელექტორალური არჩევანის მოდუ-
ლების ევოლუციას, როგორც ხანგრძლივად არსებული პოლიტიკური დაჯ-
გუფებებისა და პარტიული კუთვნილება-განწყობების რღვევის, უფრო „გან-
ათლებული“ ელექტორატის განვითარების და წარმომადგენლობითი დემო-
კრატიის შიხლუდულობის დაძლევის მცდელობის შედეგს. ახალი
პოლიტიკური ძალები საარჩევნო პროცესში დასავლურ დემოკრატიებში ვით-
არდებიან იმ პირობებში, როდესაც ტრადიციული რეგულატორები, დაკავშ-
ირებული ინტერესთა ჯგუფებთან ან პარტიებთან, აგრძელებენ მნიშვნელო-
ვან, თუმცა კი შემცირებად გავლენის მოხდენას.

აღმოსავლეთ ევროპისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის დემოკ-
რატიული პარტიული სისტემების წინაშე დგას ელექტორალური არჩევანის
საბაზო სტრუქტურების განვითარების ამოცანა (ის რაც დასავლეთში უკვე
განხორციელდა ადრე). მაგრამ პარტიების შექმნა გლობალრეაქციისა და ინფ-
ორმატრეაქციის ეპოქაში, კაბელური ტელევიზიისა და თანამგზავრული
კავშირის სამყაროში, საარჩევნო პროცესის შესახებ ნებისმიერი
სოციალური წარმომავლობის ადამიანთა გათვითცნობიერებულობის მა-
ღალი ხარისხის პირობებში, ნაკლებად სავარაუდოა რომ წავიდეს 20-იანი
წლების დასავლეთ ევროპული ნიშუშების მიხედვით.

საკონტროლო კითხვები

1. რა განსაზღვრავს პოლიტიკურ ქცევას გ. ალმონდის და ს. ვერბას
მიხედვით?

2. რა დადასაბუთა თავისი კვლევებით ინგლექარტმა?
3. როგორ განსაზღვრავს ინგლექარტი პოსტმატერიალიზმს?
4. რა შესაბამისობაშია ერთმანეთთან ელექტორალური ქცევა და პოლიტიკური კულტურა?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

პოლიტიკური კულტურა
 ღირებულებრივი ორიენტაციები
 საზოგადოებრივი უსაფრთხოება
 ელექტორალური ქცევა
 პოსტმატერიალისტური ღირებულებები

ბიბლიოგრაფია

1. Б.Г.Капустин, И.М.Клямкин. Либеральные ценности в сознании россиян. "Полис", 1994, 2.
2. Политическая наука: новые направления (под ред. Р.Гудина и Х.-Д. Клягеманна. Научн. ред. русского издания Е.Б.Шестопаля). - Вече, М.1999.
3. G.A Almond and S.Verba. *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press. 1963.
4. R.Inglehart. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press. 1990.
5. R.Inglehart. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, 1997.
6. R.Rose, W.Mishler and C.Hapefer. *Democracy and its Alierantives. Understanding Post-Communist Societies*. The John Hopkins University Press, Baltimore, 1998.

V

დემოკრატიზაციის თანამედროვე გამოწვევები

§1. ნეოლიბერალიზმი და ინტერნაციონალიზაცია, როგორც თანამედროვე დემოკრატიზაციის განმსაზღვრელი ფაქტორები

მესამე და მეოთხე თავებში ჩვენ ვისაუბრეთ დემოკრატიისა და საბაზრო ეკონომიკის ურთიერთმიმართების ზოგადთეორიულ პრობლემებზე, აღვწერეთ ეკონომიკური რეფორმების განხორციელებასთან დაკავშირებული სირთულეები პოსტსაბჭოურ სივრცეში, დავახასიათეთ სამოქალაქო საზოგადოება და მისი როლი დემოკრატიის მდგრადი არსებობისთვის. ყველა ამ პრობლემის თავისებურება უფრო ნათელი და მკაფიო ხდება კონკრეტული კონტექსტის გათვალისწინებით და იმ ქვეყნების შედარებითი ანალიზით, რომლებმაც ახლახანს განიცადეს დემოკრატიზება.

როგორც ადრე იყო ნახსენები, დემოკრატიზაციის მესამე ტალღამ, რომელიც 1974 წელს დაიწყო, მოიცვა სამხრეთ ევროპის, სამხრეთ აშერიკისა და პოსტკომუნისტური სივრცის ქვეყნები. მიუხედავად დიდი სხვაობებისა, რომელიც ამ სამ რეგიონს ახასიათებს, მათში წარმართული დემოკრატიზაციის პროცესების შედარებითი ანალიზი მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთების შესაძლებლობას იძლევა დემოკრატიის მდგრადობის, სახელმწიფოსა და ეკონომიკური რეფორმების ურთიერთმიმართების საკითხებთან დაკავშირებით. სწორედ ამ შედარებით ანალიზს ეყრდნობა წიგნი "მდგრადი დემოკრატია", რომელიც დაიწერა 1995 წელს 21 ავტორისგან შემდგარი ჯგუფის მიერ ადამ პრეუეროსკის ხელმძღვანელობით; ეს ავტორები წარმოადგენდნენ 10 ქვეყანას და მათი მიზანი იყო ახლად დემოკრატიზებული ქვეყნების წინაშე მდგარი გამოწვევების შესწავლა. ქვემოთ წარმოდგენილი მსჯელობა ეყრდნობა სწორედ ამ გამოკვლევას.

ადრე ჩვენ ვისაუბრობდით დემოკრატიზაციისა და საბაზრო ეკონომიკური რეფორმების ერთდროულობაზე პოსტკომუნისტურ სივრცეში. მაგრამ ეს ვითარება არ იყო სულ მთლად უნიკალური იმ მხრივ, რომ ეკონომიკური ტრანსფორმაციისა და დემოკრატიზაციის პროცესების ერთდროულობა მესამე ტალღის ზოგიერთი სხვა ქვეყნისთვისაც იყო დამახასიათებელი. ეკონომი-

კური კრძისები, რომელიც განიცადა არგენტინამ, ბრძილიამ და მექსიკამ 80-იან წლებში უპრეცედენტო აღმოჩნდა ამ ქვეყნების ისტორიაში.

რიგმა ქვეყნებმა (განსაკუთრებით პოსტკომუნისტური სიეროციდან, მაგრამ არა მარტო მათ) გასწიეს რისკი და იღებენ მონაწილეობას ექსპერიმენტში, რომელიც უდიდესია სტალინისტური ფორსირებული ინდუსტრიალიზაციიდან (1929წ.) მოყოლებული. ეკონომიკურ ტრანსფორმაციას ამ ქვეყნებში დღეს (1990-იანი წლების დასაწყისიდან მოყოლებული) ბევრი აქვს საერთო ტრანსფორმაციის წინა, სოციალისტურ პროექტთან. ისინი ახორციელებენ ინტელექტუალურ პროექტს, რომელიც გამოშუშავდა ჩრდილოეთ ამერიკის აკადემიურ წრეებში და გაზიარებულ იქნა საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების მიერ. ისინი არიან რადიკალურნი: ისინი განწყობილნი არიან უგულებელყონ, გადაატრიალონ ყველა არსებული სოციალური ურთიერთობები. და ისინი გვთავაზობენ ერთადერთ პანაკეას, ჯადოსნურ ჯოხს, რომლის ერთი აქნევაც უმკურნალებს ყველა ავადმყოფობას. პირველად ისტორიაში კაპიტალიზმი ხდება აღიარებული, როგორც დოქტრინის აპლიკაცია და არა როგორც განვითარება გამოცდისა და შეცდომის ისტორიული პროცესისა.

გარდაქმნების ეს პროცესი ვერდნობა იდეოლოგიას - ეს არის ნეოლიბერალური იდეოლოგია. ეს იდეოლოგია დაფუძნებულია ბაზრისა და კერძო საკუთრების ღირსების, სიქველის, უკეთესობის რწმენაზე, რაც არ არის დამტკიცებადი, გამართლებადი, არგუმენტირებადი თანამედროვე ეკონომიკის შუქზე, მათ შორის ნეოკლასიკური თეორიისა. ის აყენებს ფუქტურობას განაწილებაზე უფრო მაღლა, იმდენად, რომ გამართლებულად მიიჩნეეს მოსალოდნელ სოციალურ საფრთხეებს. ის განათავსებს ეკონომიკურ მოსაზრებებს პოლიტიკურზე ზემოთ, და მზადაა მიიტანოს სხვა ეკონომიკური და პოლიტიკური ღირებულებები ფუქტურობის სამსხვერპლოზე. ის დაფუძნებულია ღრმა რწმენაზე, რომ არსებობს მხოლოდ ერთი გზა, რომელსაც აუცილებლად უნდა მივსდით: არა მხოლოდ ოპონირება, არამედ მსჯელობა, დისკუსიაც კი განიხილება როგორც რეაქციონერობა, რომელიც გამომდინარეობს საკუთარი, „კოპულისტური“ კერძო ინტერესებიდან. ამ იდეოლოგიის მიმდევარნი აცხადებენ, ისე, თითქოს ისინი ფლობდნენ საბოლოო ჭქმმარტებას: მათ მიერ წარმოდგენილი მოდელი - ეს არის ზოგადი მოდელი პოლიტიკური და ეკონომიკური დინამიკისა, რომელიც იძლევა შესაძლებლობას შეფასებულ იქნეს საბოლოო შედეგები ყველა ცალკეული ნაბიჯისა.

1991 წლის 30 აპრილს „გარდიანი“ წერდა: „დიდი ინდუსტრიული ეკონომიკების წარმმართველმა ჯგუფებმა გუშინ მოუწოდეს აღმოსავლეთ ევროპის ახალ დემოკრატიებს უარყონ „გრადუალიზმი“ და მიიღონ პოლონეთის მოდელი სწრაფი ეკონომიკური რეფორმებისა“. ითვლებოდა, რომ თუმცა გრადუალისტურმა მიდგომამ შეიძლება შეამციროს სოციალური დაძაბულობები, ზომიერი რეფორმების ხანგრძლივი პერიოდი შეიცავს საფ-

რთხეს, რომ რეფორმატორებიცა და მოსახლეობაც „დაიღალონ რეფორმებისგან“, რამდენადაც ისინი ვერ მოიტანენ ხელშესახებ, შესამჩნევ ცვლილებებს. აგრეთვე, რეფორმათა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში სხვადასხვანაირმა ანტირეფორმისტულმა ძალებმა და სხვა ლობისტებმა შეიძლება მოახდინონ ძალთა მობილჩება და თანდათანობით, ეტაპობრივად შეაჩერონ რეფორმის პროცესი. „შოკური მიდგომის“ მომხრეები დარწმუნებული იყვნენ, რომ მოსახლეობის მზადყოფნა მსხვერპლის გაღებისათვის ხანმოკლეა, ხოლო პოლიტიკოსთა სიმამაცე - შეზღუდული. ტრანსფორმაციის პროცესში მყოფი ქვეყნების ფინანსური მხარდაჭერა ასეთ მიდგომასთან აღმოჩნდა დაკავშირებული.

სინამდვილეში ეს მოდელი არის ნარევი ფაქტებისა, იდეების დაცვისა, ეგორჩმისა და კეთილი სურვილებისა. უფრო მეტიც, ეს არ არის ის მოდელიც კი, რომელსაც განვითარებული კაპიტალისტური ქვეყნები მისდევენ თავად, საკუთარ პრაქტიკაში: დასავლელი მრჩეველები ორჯეროვან სიტუაციაში ვარდებიან, ამბობენ რა „გააკეთეთ როგორც ჩვენ გუებნებით, და არა როგორც ჩვენ ვაკეთებთ“.

განვლილმა პერიოდმა ნათლად დაგვანახა, რომ ვითარება არც ისე მარტივი და ცალსახაა, როგორც 80-იანი წლების ბოლოს წარმოედგინათ ნეოლიბერალური მიდგომის მომხრეებს. საზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ დემოკრატიისა და აყვავების ძიება, მისწრაფება, აუცილებლად შეიცავს ალტერნატივებს, არჩევანებს და გადაწყვეტილებებს.

II მსოფლიო ომის შემდგომ მსოფლიოში განხორციელდა მოდერნიზაციის რამდენიმე მოდელი, კერძოდ კომუნისტურ აღმოსავლეთში და კაპიტალისტურ სამხრეთში.

ლათინურ ამერიკული მოდელი დაეფუძნა კერძო საკუთრებას, სახელმწიფოს აქტიურ როლს და პროტექციონისტული პოლიტიკის წარმართვას, რომელიც ორიენტირებული იყო იმპორტის შემცველ ინდუსტრიალურ ბაზაზე. აღმოსავლეთ ევროპის მოდელი დაეფუძნა სახელმწიფო საკუთრებას და ცენტრალურ მხრძანებლურ ეკონომიკას. ორივე რეგიონი დიდი ინტერნაციონალური სისტემის დამოკიდებული ნაწილი იყო: მთავარი გადაწყვეტილებები ინვესტიციების, წარმოების, ფასების შესახებ მიიღებოდა ცალკეული ქვეყნების საზღვრებს მიღმა. აღმოსავლეთ ევროპის სისტემა დომინირებული იყო ერთი ცენტრის მიერ და გადაწყვეტილებები იყო უპირატესად პოლიტიკური, ხოლო სამხრეთში შესაძლებელი იყო სხვადასხვა ცენტრების მეტოქეობა და გადაწყვეტილებები მიიღებოდა ნაკლებად ხილული კერძო ინსტიტუტების მიერ.

ორივე სტრატეგია წარმატებული იყო ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში და რიგმა ქვეყნებისა შექმნა მნიშვნელოვანი ინდუსტრიული ბაზა - ეკონომიკური ზრდის ტემპები იყო უმეტესწილად უფრო მაღალი ვიდრე განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში (1950 -80 წწ-ში). მაგრამ ეს ზრდა

1980 წლიდან ფერხდება, ხდება ტემპების დაცემა და თითქმის ეკონომიკის კოლაფსი.

ამ კოლაფსის ხუთი ახსნა ერთმანეთთან მეტოქეობს: 1. მაღალი ტემპები ზრდისა იყო შესაძლებელი მანამ, სანამ განვითარება იყო ექსტენსიური, არ ჩხლუდებოდა მასალებისა და შრომითი რესურსების ნაკლებობით; 2. ეკონომიკურ მოდელებს, რომელიც ანიჭებს სახელმწიფოს უპირატეს როლს, როგორც განვითარების სტრატეგიის არქიტექტორს, შეეძლო ვეექსტურად ემუშავა მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეკონომიკა შედარებით მარტივი იყო; 3. 1975 წლის შემდგომმა საერთაშორისო კონიუნქტურამ - უცვარმა ფასების აწევამ ნავთობზე და სხვა პირველად რესურსებზე, კომბინირებულმა საგარეო ვალთან და განვითარებულ ქვეყნებში არსებულ ფისკალურ სიმკაცრესთან - საფუძველი შეურყია განვითარების ისეთ სტრატეგიას, რომელიც იმპორტის შემცველ ინდუსტრიალურ რეაქციას იყო დაფუძნებული; 4. განვითარების სტრატეგიები - მძიმე ინდუსტრიაზე ორიენტირებული ავტარკია აღმოსავლეთში და ხანგრძლივი ექსპლორაციის სამომხმარებლო პროდუქციის წარმოების პროტექციონიზმი სამხრეთში - არ მიემართებოდნენ თავისთავადი და მყარი განვითარებისაკენ, რადგან ისინი წარმოშობდნენ საგარეო გაცვლის პერმანენტულ კრიზისს; 5. კორუფცია და კაპიტალის გადინება სამხრეთში, ისევე როგორც მაღალი დონე არაპროდუქტიული, განსაკუთრებით სამხედრო ხარჯებისა აღმოსავლეთში ნთქავდა ეკონომიკური ნამატის მზარდ პროპორციას.

ამ მიზეზთაგან ძნელია ილაპარაკო რომელიმეს ერთადერთობაზე ან უპირატესობაზე. ფაქტია, რომ ეს მივლენები ერთდროულად განვითარდა აღმოსავლეთ ევროპისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებში, თუმცა კი გარეგნულად განსხვავებული რეაგირება გამოიწვია - აღმოსავლეთ ევროპამ უარყო ეკონომიკის თავისი მოდელი (მბრძანებლური ეკონომიკა), ლათინურმა ამერიკამ კი - არა.

მიუხედავად ამ სხვაობისა, ეკონომიკური კრიზისის გამოწვევაზე რეაგირების არსი არსებითად ერთი და იგივე აღმოჩნდა. ის შეიძლება აღიწეროს, როგორც მოდერნიზაცია ინტერნაციონალური გზით. სხვადასხვა პოლიტიკური ძალები კაპიტალისტურ სამხრეთში და პოსტკომუნისტურ აღმოსავლეთში ვერ ხედავენ ალტერნატივას „ჩრდილოეთ-დასავლეთის გზისა“: გზისა, რომელიც მიიყვანს მათ საზოგადოებებს პირველ სამყაროში. ეს არის გზა პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ორგანიზაციის გადმოღებისა, რომელიც უკვე არსებობს: დემოკრატია, ბაზარი და ინდივიდუალისტური, მოხმარებაზე ორიენტირებული კულტურა, რომელიც გაბატონებულია განვითარებულ კაპიტალისტურ სამყაროში. ამ სტრატეგიაში მოდერნიზაცია ხდება სინონიმი ინტერნაციონალური: ინტეგრაცია მსოფლიო ეკონომიკაში, კომბინირებული იმიტაციასთან ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული მოდელებისა, რომელიც პრევალირებს განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებში.

ეს სტრატეგია განსხვავდება ომის შემდგომი მოდერნიზაციის სტრატეგიებისაგან, რომელიც განიხილავდა განვითარებას, როგორც პროექტს ნაციონალური ეკონომიკური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობისა. იმდროინდელი მიდგომები იცავდა ეროვნული კულტურის მნიშვნელობას, მინისწაფოდა პოლიტიკური ინსტიტუტებისაკენ, რომელიც შეიცავდა ეროვნულ ტრადიციებს, ეროვნული ინდუსტრია მიიჩნეოდა ეკონომიკური ზრდის წარმმართველად და ორიენტირებული იყო ლოკალურ ბაზრებზე. ამის საპირისპიროდ სტრატეგია მოდერნიზაციისა ინტერნაციონალიზაციის მეშვეობით ნებაყოფლობით აღიარებს, სულ მცირე, ეროვნული სუვერენიტეტის ნაწილობრივ დათმობას პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ სფეროში. ეს სტრატეგია აღებს ლოკალურ ბაზრებს უცხოური შეღწევისათვის, ის არღვევს კულტურულ ბარიერებს, და ახდენს პოლიტიკური ინსტიტუტების მოდელირებას საყოველთაოდ გავრცელებული ნიმუშების მიხედვით. "კოაკოლა" აღარ არის იმპერიალისტური ბატონობის ნარკოტიკი, არამედ უნივერსალური აყვავების ნექტარია.

აღტერნაციები აღარ არსებობს: დღეს მოდერნიზაცია ნიშნავს ლიბერალურ დემოკრატიას, მოხმარებაზე ორიენტირებულ კულტურას და კაპიტალიზმს.

მართალია, ადგილობრივი პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარება და მისწრაფებები მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, მაგრამ ერთდროეულობა ამ ცვლილებებისა მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილებში წარმოშობს ვარაუდს, რომ ინტერნაციონალური ფაქტორები გადამწყვეტია. ამას განაპირობებს, ერთის მხრივ, შექმნილი საერთო გარემო, რომელშიც ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს უწევთ ოპერირება, ხოლო, მეორეს მხრივ, იმ ინტერნაციონალურ აქტორთა სპეკტივიური ქმედებები, რომელნიც (აქტორები) ახორციელებენ ზეწოლას ცვლილებებზე.

80-იან წლებში წარმოებისა და ფინანსების გლობალიზაციამ შექმნა კონტექსტი, სადაც ეროვნული დამოუკიდებლობის ძველი სტილის დაცვა უადრესად ძნელი ხდება. პროტექციონიზმით ქვეყნის დაცვა ხდება ძალიან მძიმე (და ძვირი); ფასი ძირდება ასალი ტექნოლოგიების სწრაფი დიფუზიის გამო, რაც ახდენს საერთაშორისო კონსერვაციის ტრანსფორმირებას. ფინანსური ინტეგრაცია, თავის მხრივ, ართულებს დამოუკიდებელი გაცვლის სავაჭრო და სატარიფო პოლიტიკის განხორციელებას და აადვილებს კაპიტალის გადინებას.

ტექნიკის, რეიგანისა და კოლის წარმოჩენამ, როგორც სამი უმნიშვნელოვანესი ინდუსტრიული ქვეყნის ლიდერებისა, ხელი შეუწყო ნეოლიბერალიზმის განმტკიცებას, როგორც ცენტრალური იდეოლოგიური ძალისა დასავლურ სამყაროში. ამ ძალის გაძლიერებას ხელი შეუწყო აგრეთვე აღმოსავლეთ აზიის მოდელის სიმძლავრის წარმოჩენამ, მოდელისა, რომელიც განიხილებოდა როგორც ნიმუში laissez faire ფაირე ეკონომიკისა. და საბოლოოდ, ცივი ომის დასრულებამ და სსრკ-ის დიქსინტეგრაციამ, თითქოსდა წერტილი დაესვა აღტერნაციის შესაძლებლობას.

1985 წლიდან, „ბეიკერის გეგმა“ ხაზს უსვამდა სტრუქტურულ რეფორმებს და, განსაკუთრებით, ვაჭრობის ღიბერალიზაციას. 70-იანი წლებისაგან განსხვავებით, 80-იან წლებში ჩამოყალიბდა კრედიტორთა ერთიანი ფრონტი. ფინანსურ ინსტიტუტებს, კერძო ბანკებს და ტექნიკურ-რეიგან-კოლის მთავრობებს სურდათ თავისი პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალაუფლება გამოეყენებინათ თავისი იდეოლოგიური განწყობა-მისწრაფებების განმტკიცებისათვის.

თუმცა ეს მიდგომები საყოველთაო არ იყო. იაპონია და კორეა მისდევდა განსხვავებულ ეკონომიკურ სტრატეგიას: ისინი იცავდნენ შიდა ბაზრებს და ზღუდავდნენ უცხოური კაპიტალის შემოსვლას. ასევე, აქ სახელმწიფო მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა (ისევე, როგორც ესპანეთში) ფინანსური სუბსიდიების, ექსპორტის სტიმულირებისა და ინდუსტრიული პოლიტიკების (policy) მეშვეობით.

საზოგადოდ, შეიძლება ითქვას, რომ ყველა შემთხვევაში მოდერნიზაცია ინტერნაციონალიზაციის გზით, იქაც კი, სადაც ავტონომიური ეროვნული განვითარების სტრატეგია იყო უპირატესი (იაპონია, სამხრეთ კორეა, ესპანეთი...), ის წარმოშობდა და წარმოშობს დიდ დაძაბულობებს - შემოსავლების განაწილებაში, პოლიტიკაში, კულტურაში.

თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი შტა მოდერნიზაციის ინტერნაციონალიზაციის გზით ამცირებს ამ დაძაბულობებს, მაგ: არა გაუახრებელი იმიტაცია, არამედ ახალი ინტერნაციონალური კონტექსტისადმი გონიერულად წარმართული წარმატებული ადაპტაცია. არსევანების სტრუქტურა განსხვავებულია, და როგორც იაპონიის მაგალითი ადასტურებს, განვითარებული ქვეყნების პოლიტიკებისა და ინსტიტუტების იმიტირებას შეიძლება ჰქონდეს შემოქმედებითი, გამოგონებლური ადაპტაციის ფორმა, და არა პასიური მიმბაძველობისა.

უეჭველად წარმატებულია ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკური პოლიტიკა. ინტერნაციონალიზაციამ შეიძლება მიიღოს აგრეთვე ფორმა ინტეგრაციისა რეგიონალ ბაზრებში და პოლიტიკურ ინსტიტუტებში - ასეთი არჩევანი აქვთ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებს ევროგაერთიანების სახით. ასეთი ინტეგრაცია შეიძლება ვულისხმობდეს ტრანსფერებს და სუბსიდიებს ნაკლებად განვითარებული ქვეყნებისათვის, და, რა თქმა უნდა, ბაზარზე დამკვიდრებას. ამ ფაქტორმა ითამაშა როლი არა მხოლოდ ეკონომიკაში, არამედ პოლიტიკაშიც - დემოკრატიის დამკვიდრებაში, სამხრეთ ევროპის ქვეყნებისათვის. რეგიონალიზმმა დადებითი როლი შეასრულა სამხრეთ ამერიკაშიც (ერთიანი საფაქრო სიერცე - ბრაზილია, არგენტინა, ურუგვაი, პარაგვაი; თავისუფალი ვაჭრობის არეალში შესვლა - ჩილე, მექსიკა, აშშ, კანადა), თუმცა უფრო ნაკლები, ვიდრე ევროპაში: აქ ეს არ იყო განმტკიცებული ინსტიტუციონალურად და მიმდინარეობდა ერთი აქტორის (აშშ) ჰეგემონიით.

მაგრამ, ამ პოზიტიური შესაძლებლობების მიუხედავად, ინტერნაციონალიზაციის სტრატეგია უდიდეს სირთულეებს წარმოშობს. ინტერნაციონალიზაცია კონკურენტული სტრატეგიაა: იგი აუცილებლად წარმოშობს გა-

მარჯვენაებულსა და დამარცხებულს. ყველა ქვეყანას არ შეუძლია იყოს ექსპორტიორი. მეტიც, გაზარდვებულები და დამარცხებულები შეიძლება იყვნენ არა სახელმწიფოები, არამედ რეგიონები, სექტორები, ინდუსტრიის დარგები, ფირმები ან ცალკეული სოციალური ჯგუფები - და ყველა ამ მიმართებებით შესაძლოა წარმოიშვას (და უკვე წარმოშობილია) დაძაბულობა.

მთავრობათა შესაძლებლობა მოახდინონ ამ ვითარებაში დამარცხებულთა რაიმე ფორმით კომპენსირება, უაღრესად შეზღუდულია და ძალიან ამცირებს მათ ფექტურობას.

საკონტროლო კითხვები

1. ეკონომიკური და პოლიტიკური გარდაქმნების რა ძირითადი მსგავსებაა მესამე ტალღის სამხრეთ ამერიკისა და ყოფილი სოციალისტური ქვეყნებისთვის.

2. რას ეყრდნობა ეკონომიკური გარდაქმნები მესამე ტალღის ქვეყნებში?

3. დაასახელეთ მოდერნიზაციის ეკონომიკური მოდელები, რომლებიც განხორციელდა II მსოფლიო ომის შემდეგ კომუნისტურ აღმოსავლეთში და კაპიტალისტურ სამხრეთში. აღწერეთ ამ მოდერნიზების მიმდინარეობა.

4. როგორია დღეს მოდერნიზაციის სტრატეგია მესამე ტალღის ქვეყნებში?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

“გრადუალიზმი”

ავტარქია

პროტექციონიზმი

ნეოლიბერალიზმი

კონკურენტული სტრატეგია

ბიბლიოგრაფია

1. Т. В о р о ж е й к и н а. Демократия и экономическая реформа (опыт сравнительного анализа России и Латинской Америки). - “Pro et Contra”, т.1, N.1.

2. И. К л я м к и н. Посткоммунистическая демократия и ее исторические особенности в России. - “Полис”, 1993, 2.

3. ed. by L. Diamond, J. J. Linz, S. M. Lipset. *Politics in Developing Countries - Comparing Experiences with Democracy*. Lynne Rienner Publishers, 1995.

4. G. O'Donnell. *On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Postcommunist Countries*. World Development, vol.21, N.8, 1993.

5. A. Przeworski, et. *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press, 1995.

§2. დემოკრატიზაცია და სახელმწიფო

ეფექტური სახელმწიფოს პრობლემა

90-იან წლებამდე, წინა ორი ათწლეულისათვის, დემოკრატიზაციის პროცესის კვლევებისათვის დამახასიათებელი იყო ფოკუსირება რეჟიმებსა და ბაზარზე და ამასთან დაკავშირებულ თემებზე. ასეთი მიდგომისას, რაღაცნაირად, მოხდა უდიდესი გამოჩენა - ეს იყო ერთგვარი დაბრმავება სახელმწიფოსთან მიმართებაში, რომელიც ადრე მკვლევართა და პოლიტიკოსთა ყურადღების უმთავრეს საგანს წარმოადგენდა. ამ შეცდომის გამოსწორებაში უაღრესად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა გილერმო ო'დონელის, ხუან ლინციის და ზოგიერთი სხვა მეცნიერის ნაშრომებმა.

ო'დონელი ხაზს უსვამს, რომ სახელმწიფო არა მხოლოდ სახელმწიფო აპარატი, სახელმწიფო სექტორი ან სახელმწიფო ბიუროკრატის ნაერები, რომლებმაც მას ხშირად აღიქვამენ, არამედ ამ ცნებაში ასევე შედის იმ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რიგი, რომლებიც ქმნის გარეგნულ წესრიგს; ამ ურთიერთობათა დიდი ნაწილი ფორმალურად არაა სამართლებრივ სისტემაში, რომელსაც აყალიბებს და იცავს სახელმწიფო. კანონები თავისთავად არ იქმნება და არ სრულდება; კანონების რეალური აღსრულება დამოკიდებულია იმ უამრავ ქვეყანაზე, რომელიც (შეგნებულად თუ შეუგნებლად) თავსებადია კანონის მოთხოვნასთან. კანონთა ეს ფექტურობა განპირობებულია დარწმუნებულობით, რომ საჭიროების შემთხვევაში ცენტრალური ხელისუფლება მოახერხებს კანონის აღსრულებას. ამდენად, კანონი სახელმწიფოს ნაწილია, რომელიც უზრუნველყოფს საზოგადოებრივი წესრიგის თანაბრობას, მის ერთგვაროვან აღსრულებას როგორც ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე, ასევე ყველა სოციალური ჯგუფისთვის.

როდესაც სახელმწიფო კრძისშია (მაგ. არგენტინა, ბრაზილია, პერუ და სხვა ქვეყნები), ეს კრძისი აისახება მთელ საზოგადოებაზე შემდეგ ასპექტებში: 1. სახელმწიფო ბიუროკრატია ვერ ფუნქციონირებს ეფექტურად; 2. კანონები არ ხორციელდება; 3. სახელმწიფო სტრუქტურები ვერ აღწერილობენ საზოგადოებრივ პრობლემებს. აღსანიშნავია, რომ ზოგმა ქვეყანამ, როგორებიცაა ესპანეთი, პორტუგალია, სამხრეთ კორეა, ტაივანი და ჩილე მოახერხა ამგვარი კრძისის თავიდან აცილება. ისინი განვითარდნენ როგორც ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკები, რომლებსაც გააჩნიათ ძლიერი სახელმწიფოები, და რომელთაც შესძლეს მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრირება.

სახელმწიფოს ევექტურობა-არაეფექტურობის საკითხი არ უნდა აგვირიოს სახელმწიფო აპარატის ზომისა და წონის საკითხში. ზედმეტად გაბერილი სახელმწიფო აპარატის შექვეცა არ უნდა იწვევდეს სახელმწიფოს ევექტურობის დაქვეითებას, არამედ მოქნილი და ევექტური სტრუქტურის შექმნას. სწორად, როდესაც ცდილობენ შეამცირონ სახელმწიფო აპარატი და შესაბამისად ბიუჯეტის დეფიციტი, უნებლიეთ აზიანებენ სახელმწიფოს სხვა მხარეებსაც - სახელმწიფოს, როგორც სამართლებრივ წესრიგს და სახელმწიფოს, როგორც საზოგადოებრივი პროდუქტის მწარმოებელს.

სახელმწიფო აპარატის შემცირება არ გამოიწვევს ამგვარ მძიმე შედეგებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც სახელმწიფო და საზოგადოება ერთმანეთთან პომოგენურადაა დაკავშირებული, ანუ კანონი თანაბრად ვრცელდება როგორც ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე, ასევე ყველა სოციალურ ფენაზე.

როდესაც სახელმწიფო კრჩისშია, მასთან ერთად არსებობს ძალაუფლების სხვა, ავტონომიური სფეროები. რაც უფრო დაშორებულია პროვინცია ან რაიონი ქვეყნის ცენტრს, მით უფრო საფარაულოა მასში ძალისმიერი პერსონიფიკირებული მმართველობა - პატრიმონიალური, და სულთანისტურიც კი. მრავალ ახლადწარმოქმნილ დემოკრატიაში კანონი და სახელმწიფო ძალაუფლება ქრება, როგორც კი გასცდები დედაქალაქის საზღვრებს. ჩსდება კრძო, ანუ პრივატიზებული ძალაუფლების ზონები; ამ ზონებს სწორად ბევრი წარმომადგენელი აქვთ პარლამენტში; მათი წარმომადგენლობა შედგება ადამიანებისგან, რომლებიც ადგილზე მჭიდროდ არიან შეკავშირებული კლიენტელისტური, პერსონალისტური, პატრიმონიალური კავშირებით. პარლამენტში წარმოდგენილი ამგვარი ადგილობრივი ინსტირესები მეტად შუბლულა: მათ უნდათ სტატუსი ქვოს შენარჩუნება და ცენტრიდან მაქსიმალური რაოდენობის რესურსების თავისთან გადმოქაჩვა. პარტიების არსებობა ხელს უწყობს ამგვარ ლობისტებს, ვინაიდან ეს პარტიები არა მარტო "არაიდეოლოგიურია", არამედ სრულიად ოპორტუნისტულიც თავიანთ პოზიციებში. მათ არ გააჩნიათ დისკიპლინა, ახალი პარტიის შექმნა და პარტიიდან პარტიაში გადასვლა არ წარმოადგენს არანაირ პრობლემას. ამგვარი პოლიტიკოსები ხელს უწყობენ იმას, რომ ქვეყნის მმართველობა იყოს დელეგატიური, და ცეხარისტულიც კი, იმიტით, რომ აფერხებენ მდგრადი რეპრეზენტაციული ინსტიტუტების ჩამოყალიბებას.

სახელმწიფოს სისუსტე შესაბამისად გავლენას ახდენს დემოკრატის ფორმაზე. ასე რომ საკითხი - როგორია მოცემული რეჟიმი - დემოკრატიული თუ ავტორიტარული, ეხება არა მხოლოდ თავად რეჟიმს, არამედ სახელმწიფოსაც. დასმული საკითხი მოითხოვს იმის ანალიზს, თუ როგორია მოწყობილი სახელმწიფო - უნივერსალისტურად თუ არა, ვრცელდება თუ არა მისი კანონები მთელ ტერიტორიაზე და ყველა სოციალურ ჯგუფზე. ამდენად გამოდის, რომ თვით სახელმწიფო შეიძლება იყოს ავტორიტარული ან დემოკრატიული, იმისდა მისხედვით, თუ რამდენად უნივერსალისტურია მასში კონსტიტუციურად განსაზღვრული მოქალაქეობის ნორმები, რამდენად თანაბრადაა

დაცული ადამიანის უფლებები. იმ ასაღ დემოკრატებში, რომელშიც სახელმწიფოს არ შეუძლია კანონიერების დაცვა, მოქალაქეთა პოლიტიკური აქტიუობა მეტად დაბალია. ქვეყნის "დემოკრატიულობა" ვარირებს იმისდა მიხედვით, თუ რამდენადაა მასში დაცული არა მხოლოდ "პოლიტიკური", არამედ "ლიბერალური" უფლებები; ანუ შესაძლებელია, რომ მოქალაქე ერთის მხრივ თავისუფლად მონაწილეობდეს არჩევნებში და იმავედროულად არ იყოს დაცული პოლიტიკისგან ან უსამართლო მოსამართლეებისგან.

სახელმწიფოს კრჩისსა და სახელმწიფოს-როგორც კანონის დაქვეითებას შეიძლება ხელი შეუწყოს მძიმე სოციოეკონომიკურმა კრჩისმა. ეს მომდინარეობს არა მხოლოდ სოციალური და ეკონომიკური დეზინტეგრაციის პროცესებისგან, და არა მხოლოდ სახელმწიფოს, მისი ბიუროკრატის, მისი კანონებისა და თვით საზოგადოებრივი სიკეთის მწარმოებლის ლეგიტიმურობის სტატუსის კრჩისისგან. ამ კრჩისს ხელს უწყობს აგრეთვე ნეოლიბერალური პოლიტიკა, რომელიც, ეძებს რა სოციოეკონომიკური პრობლემების დაძლევის გზებს, ცდილობს ნებისმიერი გზით შეამციროს სახელმწიფო აპარატი და მისი ხარჯები.

ფეჟეტური სახელმწიფოს გარეშე შეუძლებელია დემოკრატიისა და ბაზრის არსებობა. პოლიტიკური და ეკონომიკური პირობების დემოკრატიზაციის ფეჟეტ დამოკიდებულია სახელმწიფო ინსტიტუტების ფეჟეტურობა-სა და ინსტიტუციონალურ სიცოცხლისუნარიანობაზე. აქედან გამომდინარე, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთ ქვეყანაში სახელმწიფო მეტისმეტად გაიზარდა, გახდა პოლიტიკურად მძიმე და ეკონომიკურად არაფეჟეტური, განსაკუთრებულ ყურადღებას მოითხოვს მიმდინარე რეფორმების ანტისახელმწიფოებრივი საფუძვლები. ზემოთ უკვე ნახსენები ნაშრომის, "მდგრადი დემოკრატის" ავტორთა აზრით, ნეოლიბერალურ რჩევათა პრინციპული შეცდომა ისაა, რომ ისინი ჯეროვნად არ აფასებენ სახელმწიფო ინსტიტუტების როლს ჯგუფებისა და ინდივიდთა საზოგადოებრივი და კერძო ცხოვრების ორგანიზებაში. დემოკრატია რომ იყოს მდგრადი, სახელმწიფო უნდა იყოს გარანტი ტერიტორიული მთლიანობისა და ფრჩიკური უსაფრთხოებისა, მან უნდა შესძლოს უზარუნველყო პირობები მოქალაქეობის ფეჟეტური განსორციელებისათვის, მოახდინოს საზოგადოებრივი დანაზოგების მობილჩე-ბა, მოახდინოს რესურსთა განთავსებისა და შემოსავლების კორექტული განაწილების კოორდინირება. და თუ სახელმწიფო ინსტიტუტებს ძალუძთ ამ ამოკანათა შესრულება, გარდაქმნისა და რეფორმების პერიოდში ისინი უნდა იქნენ რეორგანიზებულნი და არა მარტივად შესუსტებულნი.

სახელმწიფოს რილი ტერიტორიული ერთიანობის შენარჩუნებაში განსაკუთრებით წამოიწია წინ სსრკ-ის (და იუკოსლავიის, ჩეხოსლოვაკიის) დაშლის შემდეგ. ესპანეთის გარდა, დღემდე, დემოკრატიზაცია წარმართა ქვეყნებში, სადაც სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი არ იყო პრობლემატური; რივი პოლიტიკური ძალებისათვის დემოკრატიზაცია იყო (და არის) სინონიმიური ეროვნული დამოუკიდებლობისა - თვითგამორ-

კვივისა და მულტინაცია (კონსალური სახელმწიფოს დახგრევისა, რომელსაც განსახიერებდა ავტორიტარულ მმართველობას).

დემოკრატია უყლებების და პასუხისმგებლობების სისტემა, მაგრამ მათი განხორციელებისათვის აუცილებელი პირობები ავტორიტარულ არ წარმოიშობა დემოკრატიული ინსტიტუტების არსებობიდან: აუცილებელია სიცოცხლისუნარიანი სახელმწიფო, რათა მათი განხორციელება გახდეს შესაძლებელი.

დემოკრატიზაცია და ტერიტორიული მთლიანობა

ჯერ კიდევ ჯონ სტიუარტ მილი წერდა: იმ ხალხში, რომელსაც არ განიხილა შეხვედრებათა და ინტერესთა ერთობა, განსაკუთრებით, როდესაც ისინი წერენ და კითხულობენ სხვადასხვა ენებზე, შეუძლებელია არსებობდეს საერთო სასოგადოებრივი მხრი, აუცილებელი წარმომადგენლობითი მთავრობის შემოღებისათვის.

ამის მსგავსად, რობერტ დალი (1970) ასკვნის, რომ ნაციონალური განსხვავებები სახელმწიფოში 'ხელდაეს მონაწილეობას 'სოციალური მოქალაქისათვის, და აქედან გამომდინარე წარმატებული პოლიარქიის შესაძლებლობას.

ბევრი ავტორი მიიხსენებს, რომ ეთნიკური იდენტიფიკაცია „თანდაყოლილია“, და რომ ეთნიკური და კულტურული დაყოფა უფრო საგნობრივია (და ობიექტური), ვიდრე ინტერესთა ჯგუფების ან კლასებისა. მართალია ამ შეხედულებებს ბევრი კრიტიკოსი ჰყავდა და ჰყავს, მაგრამ კომუნისმის კოლაფსის შემდეგ პრიმორდიალისტური თეორია ფენიქსიით აღსდგა ხელახლა.

მაგალითად, ჩვენ ვნახეთ, რომ სერბები და ხორვატები დაუბრუნდნენ თავიანთ ჩვეულ ანტიპათიას, თუმცა კი იტანდნენ ერთმანეთს ავტორიტარული პოლიტიკური რეჟიმის დროს. ბევრი სხვა დაპირისპირებისა და კონფლიქტების მოწმენიც გავხდით. ამავე დროს, 'უნდა ითქვას, რომ ე.წ. „საგნობრივი“ (ეთნიკური, ობიექტური) განსხვავებანი ბევრ ამ ეთნიკურ ჯგუფს შორის სულაც არ არის უფრო მეტი, ვიდრე ნორმანებსა და ბრეტონელებს, ბავარიელებსა და რაინდენდერებს, პიემონტელებსა და სიცილიელებს შორის. თუ ხალხი ერთ პოლიტიკურ ერთობაში ხაზს უსვამს კულტურულ განსხვავებებს და ეფლობა ეთნიკურ მეტოქეობაში (შეჯიბრში), ცდილობს მეორე ჯგუფის დაჯანხანს, უფრო სავარაუდოა, რომ ეს უფრო ინსტიტუტული (კონსალური მარცხის შედეგია, ვიდრე მისი მისქისი. რეგიონალური ნაციონალიზმი არ არის მისქისი ინსტიტუტული ნაციონალური მარცხისა ცენტრში, შეიძლება, უფრო პირიქითაა: ინსტიტუტული ნაციონალური მარცხი ცენტრში წარმოშობს კონტექსტს, რომელშიც რეგიონალურ ნაციონალისტებს შეუძლიათ ეფექტურად მობილსება და ავტონომიისაკენ მოძრაობის წარმართვა.

რობერტ დალი წერდა, რომ ნაციონალური პრობლემა უნდა იქნეს გადაწყვეტილი მანამ, ვიდრე ნორმალური დემოკრატიული პოლიტიკა შესძლებს დამკვიდრებას. ეს უფალსასრისი მეტისმეტად მკაცრ წარჩობებს უქმნის დემოკრატიისთვის შესაძლებლობებს მულტინაციონალურ სახელმწიფოებში. ნაციონალისტური მოძრაობები, რომელიც საფრთხეს უქმნის დემოკრატიულ საცნაო თავისი მოწოდებებით სეპარატისმისკენ, არაა გამოწვეული, როგორც ამას „პრიმორდიალისტები“ ამტკიცებენ, კულტურული განსხვავებებით თავისთავად; უფრო მეტად, მმართველობის მარცხი ხსნის ნაციონალისმის სახელთ კულტურულ ჯგუფთა მობილსაცხას. დემოკრატიული ტრანსიციის პერიოდში, როდესაც ენტრი სუსტდება კულტურულად განსხვავებული რეგიონის პირისპირ, საყარაულოა რომ ავტონომიის მოთხოვნები განვითარდეს.

ყველაფერი ეს ნიშნავს, რომ დემოკრატია მულტინაციონალურ სახელმწიფოებში იქნება განსხვავებული, ვიდრე იქ, სადაც ნაციონალური მოთხოვნები არ არის არტიკულირებული, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ კულტურულად და ნაციონალურად პეტეროგენული საზოგადოებები არ არიან სიცოცხლისუნარიანი კანდიდატები წარმატებული დემოკრატიისთვის.

დემოკრატია, მოქალაქეობა და სახელმწიფო

მოქალაქეობა შეიძლება უნივერსალისტურად განხორციელდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ნორმატიული სისტემა ექვემდებარება უნივერსალურ კრიტერიუმებს, როდესაც ეფექტურად ხორციელდება კანონის მმართველობა, როდესაც საჯარო ხელისუფლება მოსურნეა და მას შეუძლია დაიცვას ყველას უფლებები, და როდესაც ყველა ინდივიდი ზოგიერთი სოციალური და ეკონომიკური პრერეკვიზიტით სარგებლობს. მხოლოდ ეფექტურ სახელმწიფოს შეუძლია წარმოშვას პირობები, რომელიც უსრუნველყოფს მოქალაქეობის უნივერსალურ რეალიზებას.

იმისთვის რომ დემოკრატიის პირობებში მოქალაქეობა იყოს ეფექტური, სახელმწიფოს მიერ უნდა შესრულდეს სამი პირობა:

1. იმისათვის, რომ მოქალაქეობის განხორციელება იყოს წინასწარმეტყველებადი, მთავრობა და მოხელეები თავად უნდა მოქმედებდნენ კონსტიტუციასა და კანონებთან შესაბამისობაში;
2. უნივერსალისტური სამართლებრივი სისტემა საფუძველია კონსტიტუციური წესრიგისა, რომლის გარანტი მოცემულ ტერიტორიაზე სახელმწიფოა: ის მოიცავს უფლებებსა და ვალდებულებებს საჯარო სამართლისა და აგრეთვე კერძო და საჯარო კანონმდებლობის ურთიერთობათა რეგულაციას. მხოლოდ ისეთმა სახელმწიფომ შეიძლება უსრუნველყოს არაძალადობრივი კერძო ურთიერთობები, რომელიც მტკიცედ ეყრდნობა კანონებს. აქედან გამომდინარე მოქალაქეობრივ

უფლებათა განხორციელების და განმტკიცების, გაბატონების, ძლევამოსილების დონე დამოკიდებულია სახელმწიფოს ყოფნის (მონაწილეობის) ხარისხსა და რაოდენობაზე კერძო ურთიერთობებში. თუ სასამართლო და პოლიციური სისტემები გამოიყენება, როგორც საშუალება უფლებათა განხორციელებისათვის და კონფლიქტთა რეგულირებისათვის, მოქალაქენი უნდა იყვნენ დარწმუნებულნი, რომ ეს სისტემები იქნება გამოყენებული უნივერსალისტურად და უპირობოდ და რომ მათი გამოყენება წინასწარმეტყველებადია;

3. იმისათვის, რომ ნებისმიერმა მოქალაქემ ფექტურად განახორციელოს თავისი მოქალაქეობრივი უფლებები, უნდა არსებობდეს ამ უფლებათა განხორციელებისათვის საჭირო სოციალური პირობები; ეს შესაძლებელია მხოლოდ იმ ინდივიდებისათვის, რომელნიც სარგებლობენ გარკვეული (თუნდაც მცირე) დონის მატერიალური უსაფრთხოებით, აქვთ ასევე გარკვეული (თუნდაც მცირე, მაგრამ მინიმალურად აუცილებელი, საჭირო) დონის განათლება, და ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა.

მოქალაქეებმა, ისევე, როგორც სახელმწიფომ, ხელახლა უნდა განსაზღვრონ თავისი როლი დემოკრატიულ ვითარებაში. სხვადასხვა ტიპის ავტორიტარულ სისტემებში სახელმწიფოს შეუძლია აწარმოოს სიკეთები, უპირატესობები ცალკეული გამორჩეული ჯგუფებისათვის დისკრეტული წესით. ინდივიდები არ აზროვნებენ უფლებათა ტერმინებში, ეს მათთვის არ არის საინტერესო, რამდენადაც ეს უფლებები შეიძლება ვერ განხორციელდეს და ყოველთვის შეიძლება იქნეს დარღვეული. შესაბამისად, რადგან სახელმწიფო - ეს არის დესპოტიური ძალა უფლება, მოქალაქენი არ აზროვნებენ სამოქალაქო პასუხისმგებლობის ტერმინებშიც: ვალდებულების ტერმინოლოგია გამოიყენება დიქტატორული ძალაუფლების მიერ როგორც რეპრესიების ინსტრუმენტი. დემოკრატიზაციის დაწყებისას, ახალ ვითარებაში მოქალაქეებს აღარ აკისრიათ და აღარ ემუქრებათ მტრული ძალის მიერ დაკისრებული და დადგენილი ვალდებულებები: ხდება ვალდებულების საზოგადო დისკრედიტაცია. ხმის მიცემის უარყოფა (არჩევნებში არმონაწილეობა) და გადასახადების არ გადახდა, რაც ფართოდ გავრცელებულია ახალ დემოკრატიებში, ამის აშკარა გამოხატულებაა, და იმავდროულად, კიდევ უფრო ასუსტებს უკვე სუსტ და არამყარ სახელმწიფოს.

დემოკრატიული ვითარების შესაქმნელად აუცილებელია, რომ განიხილონ სახელმწიფოსა და მოქალაქეს შორის ჩარჩო ვალდებულებების ორმხრივი ურთიერთქმედება: თუ, ერთი მხრივ, სახელმწიფო არ განამტკიცებს, იცავს და უზრუნველყოფს მოქალაქის უფლებებსა და პასუხისმგებლობებს, ხოლო, მეორე მხრივ, მოქალაქენი ორგანიზებულად არ ცდილობენ გახადონ თავისი უფლებები ფექტური და არ აიძულებენ სახელმწიფოს შეასრულოს თავისი პასუხისმგებლობანი, მოქალაქეობის საუკეთესო კონცეფციაც კი უნაყოფოა.

ახალი დემოკრატები ერთდროულად უნდა იყოს მიმართული მოქალაქეობის პოლიტიკურ, სამოქალაქო და სოციალურ მოთხოვნებზე. მათ არ შეუძლიათ მისდიონ დასავლეთ ევროპის ხანგრძლივ გამოცდილებას, სადაც კანონის მმართველობა, პოლიტიკურ უფლებათა სისტემა, სოციალური კეთილდღეობისა და განათლების უფლებები წარმოდგენილი იყო, როგორც ერთმანეთის მომდევნო გამოწვევები. დღეს, რეჟიმთა ტრანზიციისა და ეკონომიკური კრძისის ვითარება ბევრ ქვეყანაში მოქალაქეობის ყველა ამ პრერეკვიზიტს ზეწოლის ქვეშ აქცევს.

ბევრი ახალი დემოკრატიის მთავრობა აცხადებს და მიიჩნევს, რომ აქვთ რა დიდი ეკონომიკური სიძნელეები, მძიმე ეკონომიკური კრძისი, მათ შეუძლიათ განუდგნენ თავის კანონიერ, ლეგალურ, კონსტიტუციურ ვალდებულებებსაც კი; და ამ პირობებში ბევრი მთავრობა ცდილობს მართოს განსაკუთრებული ზომებით და საშუალებებით.

ბევრ ახალ დემოკრატიაში კანონის მმართველობა ხორციელდება არარეგულარულად ტერიტორიულ სივრცეში, რადგან მოქალაქეობრივი უფლებების დაცვაში დიდი სოციალური განსხვავებები არსებობს. არაეფექტური სახელმწიფო თანაარსებობს ძალაუფლების ავტონომიურ სფეროებთან: ისინი ოპერირებენ სხვადასხვა წესებით და ხშირად დადიან კერძო ძალისა და კერძო ბატონობის, დომინირების სისტემაზე, ფემილიზმზე, ოჯახურობა-კლანურობაზე, რეგიონალიზმზე, პერსონალიზმზე; მათი კავშირურთიერთობა სახელმწიფოსთან დაფუძნებულია გაცვლაზე ხმებისა, პოლიტიკური სარგებლისა, საჯარო ფონდებისა და ადმინისტრაციული რესურსებისა. ეს სახელმწიფოები უძღურნი არიან განახორციელონ, უზრუნველყონ კანონის მმართველობაც და მოქალაქეობაც თავისი ტერიტორიის დიდ ნაწილშიც და თავისი საზოგადოებების ფართო სექტორებშიც. ექსტრემალურ შემთხვევებში, სახელმწიფოები საერთოდ უგულვებლყოფენ თავის პასუხისმგებლობას კანონიერების განმტკიცებასა და განხორციელებაში საზოგადოების ვრცელ სექტორებში, ან ტერიტორიის ზოგიერთ ნაწილში, ზოგიერთ ურბანულ არეალში, ან ზოგ სოციალურ ჯგუფში. ეს მოიცავს პოლიტიკურ დაცვა-საც - ზოგიერთ ქვეყანაში მოქალაქეები პოლიციას აღიქვამენ უფრო საფრთხედ, ვიდრე დაცვად.

განათლების მიღების შესაძლებლობა, ისევე როგორც საბაზო სოციალური მომსახურების ხელმისაწვდომობა, სოციალურ ჯგუფებში მეტად არათანასწორადაა განაწილებული. ბევრ ქვეყანაში საბაზო სოციალური მომსახურება შეიძლება იყოს de facto პრივატიზებული ან უბრალოდ, მარტივად გაუჩინარებული. დემოკრატიზაციის წარმატებული შემთხვევები (მაგ., სამხრეთ ევროპაში) განხორციელდა სწორედ იქ, სადაც სახელმწიფომ გააფართოვა თავისი როლი, როგორც სოციალური დაცვის და განათლების პროვაიდერმა (მწარმოებელმა).

საგანმანათლებლო და სოციალურ უთანასწორობათა ზეგავლენა მოქალაქეობის განხორციელებაზე ბევრ საზოგადოებაში დასტურდება. განათ-

ლების დაბალი დონე დაკავშირებულია პოლიტიკურ სექტივითან, პესიმიზმთან ინდივიდის პერსონალური შესაძლებლობების შესახებ ზეგავლენა მოახდინოს პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებზე და მოვლენებზე, უფრო შეზღუდულ პოლიტიკურ მონაწილეობასთან და ინდივერენტობასთან დემოკრატიასთან მიმართებაში. დემოკრატიული პოლიტიკის მხარდაჭერაც და უარყოფაც ასეთი ინდივიდისათვის სულერთია, ირელევანტურია. სოციოეკონომიკური უთანასწორობანიც აგრეთვე დაკავშირებულია ასეთსავე მიდგომებთან დემოკრატიული პოლიტიკის მიმართ. მაგალითად, პოლონეთში უმაღლესი განათლების მქონეთა 77% ძიარებდა შვრს, რომ დემოკრატია მართვის საუკეთესო ფორმაა, ხოლო საშუალო განათლების რესპოდენტთაგან - 48%.

70-იანი წლების გამოკვლევების (პაბერმასი, სტოგლერი) მიხედვით, ბევრი სახელმწიფო, როგორც განვითარებული, ასევე ნაკლებად განვითარებული ქვეყნებისა, ვასდა მსხვერპლი მასში კერძო (მიკერძოებულ) ინტერესთა შეჭრისა და დაკარგა თავისი შესაძლებლობა მიდევნებოდა უნივერსალისტურ პოლიტიკას (policies). ამ ანაღმის მიხედვით, სახელმწიფო მეტისმეტად გაიზარდა, ანაწილებდა ძალიან ბევრს, და ამდენად შექმნა ძძლავრი სტიმულები ძლიერი კერძო, პრივატული წყუყებისათვის მიდევნებოდნენ მატერიალურ ინტერესებს სახელმწიფოსთან მიმართებაში, ცდილიყენენ ამ ინტერესთა დაკმაყოფილებას სახელმწიფო ასპარეჟზე, სახელმწიფოს მემეგობით და არა სამეწარმეო აქტივობის საშუალებით. შედეგად, არა მხოლოდ კერძო ინტერესი შეიტრა სახელმწიფოში, არამედ ამ სახელმწიფოებმა განიცადეს ღრმა ფისკალური კრძისი. ეს ვითარება დამასასიათებულია ლათინური ამერიკისა და აღმოსავლეთ ევროპისთვისაც.

სახელმწიფოს ეს ფისკალური კრძისი შემდგომში კიდევ უფრო გაძლიერდა საბზრო რეფორმებში რორენტაციით. სტაბილრხაციისა და სტრუქტურული ვარდაქმნის სტრატეგეები (policies) შეიცავდნენ ეკონომიკურ დაცემას და აქდან გამომდინარე, შემცირდა საგადასასადო ბზნა: ამ ფენომენმა განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა შეიძინა აღმოსავლეთ ევროპაში და ყოფილ სსრკ-ის ქვეყნებში, სადაც გადასვლა საბზრო ეკონომიკაზე დაემთხვა საბჭოთა ბზრის კოლაფსს. სტანდარტული სტრუქტურული ვარდაქმნის პაკეტი ჩვეულებრივ მოიცავს ხარჯების შემცირებას სამმართველო სტრუქტურებისათვის. ამასთან ერთად, ბევრ პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში, საგადასასადო ბზნის ეროზია ხშირად დამძიმებული, გაძლიერებული იყო პრივატიზაციის პროცესით. და, მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო აქტივობათა რეორიენტაცია ვარდაუვალა და ასეთი რჩევებიც სამართლიანია, საჯარო ხარჯების განურჩეველმა და უწესრიგო შეკვეცამ შეამცირა სახელმწიფოს შესაძლებლობა მოქალაქეობრივი უფლებების უფექტური განხორციელების ვარანტირებისა, განსაკუთრებით პოლიტიკური დაცვის, განათლებისა და მდგრადი შემოსავლების სფეროებში.

უფრო კომპლექსური კიპოთქვა გულისხმობს, რომ რევიმის ცვლილება თავისთავად სხვადასხვა ფითა და ფორმით ვარკვეულად არყვეს საფუძ-

ველს სახელმწიფოების, როგორც ორგანიზაციების სიცოცხლისუნარიანობისა. ზოგიერთ მულტინაციონალურ სახელმწიფოებში ცენტრალურმა ბიუროკრატიულმა აპარატმა განიცადა დეინტეგრაცია, როგორც ფისკალურმა, სამხედრო და, საბოლოოდ, პოლიტიკურმა ერთობამ. მაგრამ რეჟიმის ცვლილებამ შეიძლება შეარყიოს სახელმწიფოს, როგორც ორგანიზაციის სიცოცხლისუნარიანობა მაშინაც კი, როდესაც სახელმწიფოს მთლიანობა სასწორზე არ დევს.

ინსტიტუტებისადმი უნდობლობა პოსტსაბჭოთა სივრცეში

თუ დემოკრატიას განვიხილავთ, როგორც პროცესს, რომლითაც მოქალაქეები ირჩევენ თავის მმართველებს კონკურენტული ვლიტების რიცხვიდან და ეს ვლიტები, თავის მხრივ, აღიარებას აღწევენ მაღალი სტატუსის მოპოვებით დიდ ფორმალურ ორგანიზაციებში, ასეთი დემოკრატია მოითხოვს რეგულარულ კონკურენტობას ორგანიზებულ ჯგუფებს შორის, როდესაც თითოეული ცდილობს დაარწმუნოს ადამიანები, რომ იგი გამოსატავს მათ ინტერესებს და იმსახურებს მათ ნდობას.

პიროვნებამ შეიძლება მოიპოვოს ხმები არჩევნებში უზრალოდ პირადი მიზნიდევლობის ხარჯზე, მაგრამ ამგვარი პიროვნების ანგარიშვადლებულების უზრუნველსაყოფად არ არსებობს საკმარისი ინსტიტუციონალური საფუძვლები. ინდივიდები შეიძლება წარმოადგენდნენ ამოსაწვლ წერტილს სამოქალაქო საზოგადოების მშენებლობაში, მაგრამ ისინი არ არიან ერთადერთი აუცილებელი ელემენტი. ადამიანები არ ცხოვრობენ მხოლოდებულად. ოჯახი წარმოადგენს ასოციაციის უმარტივეს და ყველაზე მეტი ნდობით აღჭურვილ ფორმას. ოჯახს გარეთ მეგობრული კავშირების გაბმით პიროვნებები სურვილისამებრ ავრცობენ სანდო კავშირების ქსელს. მაშინაც კი, როდესაც მოქალაქეები უმადოფილონი არიან მმართველობითა და ეკონომიკის მდგომარეობით, უმრავლესობა მაინც კმაყოფილია თავისი ოჯახითა და მეგობრებით. საჩუქარო და გასართობი კონტაქტები უზრუნველყოფენ პიროვნების პირველადი ჯგუფური ქსელის კიდევ უფრო გაფართოებას. ამ ქსელის ჩარჩოებში, პიროვნებას შეუძლია გადაწყვიტოს, თუ ვის შეიძლება ენდოს უშუალო ინტენსიური კონტაქტების საფუძველზე და, თავის მხრივ, შეიძლება სანდო პიროვნების რეპუტაცია შეიძინოს.

როგორც დასავლეთის ლიბერალური დემოკრატიის ქვეყნებში, ისე საზოგადოდ თანამედროვე საზოგადოების ყოველდღიურ ცხოვრებაში შენარჩუნებულია უშუალო, ემოციური და ტრადიციული კონტაქტები ადამიანებს შორის, მაგრამ ამ ცხოვრებას გაცილებით უფრო მეტად არეულობის აბსტრაქტული, ფორმალური სტრუქტურები და ინსტიტუტები, რომელიც თანამედროვე ეპოქაში შეიქმნა. ეს სტრუქტურები და ინსტიტუტები უნივერსალურია, ყველა შემთხვევაში ერთნაირი და ადამიანისგან დაშორებული. ასეთია, მაგალითად, თანამედროვე სახელმწიფო, რომელიც, გან-

სხვაგვებით ტრადიციული ძალაუფლებისგან, თანაბრად ექცევა ყველა ადამიანს სამართლის გარეკვეულ უნივერსალურ პრინციპებზე დაყრდნობით.

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობა მჭიდროდ უკავშირდება ნდობას ამ აბსტრაქტული სისტემების მიმართ (რაც მოიცავს არაპერსონოფიკირებულ პრინციპებისა და ანონიმური, უცნობი ადამიანების ნდობას), ვინაიდან აბსტრაქტული, უნივერსალური და ფორმალრეზულტი ინსტიტუტები დიდ როლს ასრულებს თანამედროვე პოლიტიკის, ეკონომიკისა და სამოქალაქო საზოგადოების ფუნქციონირებაში. ამგვარი ნდობის არსებობა წარმოადგენს აუცილებელ პირობას როგორც სამოქალაქო საზოგადოების, ასევე დემოკრატიის არსებობისთვისაც: ადამიანები არ მართავენ პირდაპირ, ისინი უნდა ენდობოდნენ წარმომადგენლობით ინსტიტუტებს, რომელთა პასუხისმგებლობის არსს წარმოადგენს მილიონობით ადამიანის ინტერესები და პრიორიტეტების შეჯერება. ამ ფუნქციის მატარებელი ზოგიერთი წარმომადგენელი, მაგალითად, პარლამენტის დეპუტატები, სახელმწიფოს მოხელეები არიან. სხვა ორგანიზაციები, როგორცაა პროფკავშირები, ბიზნესის ასოციაციები, ეკლესია და უნივერსიტეტი, მიეკუთვნება სამოქალაქო საზოგადოებას და შედარებით დამოუკიდებელია სახელმწიფოსგან. პოლიტიკურ პარტიებს ენიჭება ყველაზე დიდი მნიშვნელობა დემოკრატიის ფუნქციონირებისათვის, ვინაიდან ისინი უზრუნველყოფენ კომუნიკაციის ორმხრივ არსებას მასებსა და მმართველობის ინსტიტუტებს შორის.

ზემოთ უკვე ნახსენები მკვლევარის რიჩარდ როუზის აზრით, ნდობის არარსებობა წარმოადგენს კომუნისტური მემკვიდრეობის ერთ-ერთ უმთავრეს მანკიერებას. ვინაიდან კომუნისტური პარტია ამტკიცებდა, რომ მარტო მან იცოდა, თუ როგორ უნდა წარემართა საზოგადოების ცხოვრება, არ კიონდა არანაირი აზრი ადამიანთა მიერ მათი შესხედულებების გამოვლენას არჩევნების ან სხვა, პარტია-სახელმწიფოსგან დამოუკიდებლად შექნილი ინსტიტუტების მეშვეობით. კომუნისტური ლოგოა უზრუნველყოფდა საზოგადოების ტოტალიტარულ ორგანიზებას, რომელშიაც ყველა ინსტიტუტს უნდა მიეღო მონაწილეობა სოციალიზმის მშენებლობის ერთიან პროცესში. ისეთი ორგანიზაციები, როგორცაა პროფკავშირები, მწერალთა კავშირი და სხვ. უბრალოდ პარტია-სახელმწიფოს მარიონეტებს წარმოადგენდნენ. ამგვარი მანკიერი პრაქტიკა საზოგადოებრივი ცხოვრების უკლებლივ ყველა სფეროს მოიცავდა, რასაც შედეგად მოსდევდა მოსახლეობის მასიური უნდობლობა ინსტიტუტების მიმართ, ვინაიდან ეს ინსტიტუტები კი არ გამოხატავდა ადამიანთა შესხედულებებს, არამედ თრგუნავდა მათ.

როგორც სოციოლოგიური კვლევები აჩვენებს, პოსტკომუნისტური ქვეყნების მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა მოსურნეა იცხოვროს დემოკრატიულ საზოგადოებაში, მაგრამ გრძნობენ, რომ მათ საზოგადოებებს ამისთვის აკლიათ უმთავრესი შემადგენელი ნაწილი – სანდო ინსტიტუტები, რომელსაც შესწევს უნარი გასწიოს შუამავლის როლი ინდივიდებსა და სახელმწიფოს შორის. პარტიული პოლიტიკისადმი უნდობლობა ენდემურია იმ ხალხში,

რომლისთვისაც „პარტია“ ასოცირებულია „პარტიკულებთან“ და ნომენკლატურასთან. დამოუკიდებელი ინსტიტუტების სისტემატურმა ჩანწობამ თითქმის საუკუნის განმავლობაში მეტად გააძნელა ახალი ინსტიტუტების წარმოქმნა. ეს კი წარმომადგენლობით ინსტიტუტებს უქმნის სირთულეებს სახალხო აღიარების მოსაპოვებლად. ასეთი ვითარება თანაბრად ეხება პარტიებსაც.

აღსანიშნავია, რომ დემოკრატია სულაც არ მოითხოვს მთავრობისადმი მაღალი ნდობის უცილობელ არსებობას. საკმარისია გაეისხენოთ სკანდალებისა და კორუფციის მრავალი შემთხვევა მსოფლიოს ყველაზე ძირბველ და მყარ დემოკრატიებში, რათა დაერწმუნდეთ, რომ ფრთხილი დამოკიდებულება სახელმწიფოსა და მისი მოხელეების მიმართ შეიძლება გამართლებული იყოს. დასავლეთის დემოკრატიებში საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვები რეგულარულად აფიქსირებს უნდობლობის მაღალ დონეს მმართველობის ინსტიტუტების მიმართ. მაგრამ ვინაიდან ამ საზოგადოებებში უზრუნველყოფილია მრავალფეროვანი ინსტიტუტების ფუნქციონირება, რომელიც ერთმანეთს ჯვბრება მოსახლეობის ნდობის მოსაპოვებლად, მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეუძლია მაინც იპოვოს ისეთი ინსტიტუტი, რომელსაც ის მიენდობა. დასავლეთში შედარებით მცირეა იმ ადამიანთა რიცხვი, რომლებიც სრულად გამოთიშულნი არიან საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან იმ თვალსაზრისით, რომ ვერ პოულობენ ორგანიზაციას, რომელიც მათ ინტერესებს წარმოადგენდა.

მიუხედავად იმისა, რომ პოსტსაბჭოურ საზოგადოებებში ღრმად დასადგურებული უნდობლობა, ადამიანები მაინც ფართოდ სარგებლობენ არც ისე დიდი ხნის წინ მოპოვებული დამოუკიდებლობით სახელმწიფოსაგან. მაგრამ ამავე დროს ეს უნდობლობა დაბრკოლებას უქმნის დემოკრატიის განვითარებას. ახლადშექმნილ რეჟიმებში ტარდება რეგულარული არჩევნები, მაგრამ კენჭისყრის შედეგად არ ირჩევა წარმომადგენლობითი ორგანოები, ვინაიდან გამარჯვებულები არ არიან დამკვიდრებული ინსტიტუტების წარმომადგენლები. ზოგადად, პოსტკომუნისტური ქვეყნების მოქალაქეები არ ენდობიან იმ პარტიებს, რომლებსაც ისინი ხმას აძლევენ. უნდობლობის მემკვიდრეობა იმდენად ძლიერია, რომ არჩევანის არსებობის შემთხვევაში მათ უმრავლესობას ურჩევნია იარსებოს სუსტი და არაეფექტური ხელისუფლების პირობებში, ვიდრე ძლიერი ხელისუფლებით.

ნდობა ინსტიტუტების მიმართ არ მყარდება კანონის ძალით. სანდო ინსტიტუტები თანამშრომლობის და შესაბამისი პოლიტიკური ჩვევების გამოქუშაების გრძელი და პოზიტიური ისტორიული პროცესის ნაყოფია. ნდობა შეიძლება იყოს მსოლოდ მოპოვებული, და ეს უფრო ადვილად ხდება როდესაც პროცესი მოდის ქვევიდან, და არა ზევიდან. პოსტსაბჭოთა ადამიანი ენდობა იმათ, ვისაც იცნობს, და იცნობს იმათ, ვისაც ენდობა. მცირე ორგანიზაციები, რომელშიაც ყველა ყველას იცნობს უფრო ადვილად ხდება მათი წევრების ნდობის საგანი და უფრო ადვილად იქმნება, ვიდრე მასობრივ წევრობაზე გათვლილი ინსტიტუტები. შესაძლია ეს მცირე ორგანიზაციები, იქნება ისინი ეკონომიკური თუ სამოქალაქო, დროთა განმავლ-

ობაში გადაიხარდოს დიდ და უფრო ფორმალურებულ ინსტიტუტებად. სამოქალაქო საზოგადოების შექმნა წააგავს ბაღის კულტივირებას, ის მოითხოვს უხარმშარ დროს და მოთმინებას.

საკონტროლო კითხვები

5. როგორია ნეოლიბერალური მიდგომის სტრატეგია სახელმწიფოსთან მიმართებაში და რა ნეგატიური შედეგები შეიძლება მოყვეს მას?
6. რაში გამოიხატება სახელმწიფოს კრჩისი?
7. რა სხვაობაა სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის შემცირებასა და სახელმწიფოს აპარატის შემცირებას შორის?
8. რა იწვევს რეგიონულ ნაციონალიზმს, როგორც გამოწვევას ტერიტორიული ერთობისა - პრიმორდიალური კულტურული სხვაობები თუ შეუსაბამო პოლიტიკური ინსტიტუტები?
9. როგორია სახელმწიფოს როლი ევექტური მოქალაქეობის დამკვიდრებაში?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

პრივატრეზებული ძალაუფლების ზონები
კლიენტელრზმი
პატრიმონიალური კავშირები
რეპრეზენტატული ინსტიტუტები
პოლიარქია
ეთნიკური იდენტურობა
პრიმორდიალრზმი
ფემილრზმი
რეგიონალრზმი

ბიბლიოგრაფია

1. М.Н.Афанасьев. Клиентелизм и российская государственность. - М., 1997.
2. С.Холмс. Чему Россия учит нас теперь? - "Pro et Contra", т.2, 1997, pubs.carnegie.ru/p&c/.
3. H.-D.Klingemann, D. Fuchs [eds]. *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
4. J. J.Linz, A. Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press, 1996.
5. A.Przeworski. *The Neoliberal Fallacy*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.
6. A.Przeworski, et. *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press, 1995.

§ 3. ახალი დემოკრატიების ინსტიტუტები

პირველ თავში ჩვენ ვისაუბრეთ იმაზე, რომ მსოფლიოში არსებულ დემოკრატიულ რეჟიმებს შორის ბევრია ისეთი, რომელიც ხასიათდება მინიმალური დემოკრატიის არსებობით, მაგრამ ვერ აკმაყოფილებს ლიბერალური დემოკრატიის მაღალ სტანდარტებს. ეს ფენომენი - არალიბერალური დემოკრატია განსაკუთრებით გავრცელდა სწორედ დემოკრატიზაციის მესამე ტალღის კვალობაზე და მრავალი მკვლევრის ყურადღების ცენტრში მოექცა. ცხადი გახდა, რომ მინიმალური არალიბერალური დემოკრატიების არსებობის ახსნა იმით, რომ მათი კონსოლიდირება ჯერ კიდევ პროცესშია და რომ ისინი დროებით და გარდამავალ ფორმას წარმოადგენენ, არაა აკმაყოფილებელია. ამ ახსნას, ჯერ ერთი, აქვს ტელეოლოგიური ელფერი, ანუ ის ცდილობს ფაქტების დალაგებას სასურველი მიხედვის მიღწევის აუცილებლობიდან გამომდინარე. ხოლო მეორე, რაც ცხადი გახდა ბოლო წლებში არის ის, რომ მინიმალური დემოკრატიები წარმოადგენენ პოლიტიკური მოწყობის საკმაოდ სტაბილურ ფორმას, რომელიც, შესაძლოა, სულაც არ მიიღტვოდეს ლიბერალუზებისკენ, ყოველ შემთხვევაში, ხილვად მომავალში.

ამ პრობლემაზე გამოიწვია ბევრი ისეთი კვლევის ჩატარება, და თეორიული საკითხის წამოჭრა, რომელიც ხსნიდა ამ ახალი მოვლენის საწყისებს. ქვემოთ ჩვენ მიმოვიხილავთ სამ მიდგომას, რომელშიაც მოცემულია ახალი მინიმალური დემოკრატიების ნორმატიული მოწყობის დიაგნოსტიკა. ეს მიდგომები, თუმცა კი განსხვავებულ ტერმინოლოგიას იყენებს, არსებითად ერთსა და იმავე მოვლენას აღწერს. პირველი (რომელიც ეკუთვნის ფარიდ ზაქარიას) საუბრობს კონსტიტუციური ლიბერალუზმის და დემოკრატიის ურთიერთმიმართებაზე. მეორე (ვილერმო ო'დონელის) ხაზს უსვამს მინიმალურ დემოკრატიებში არაფორმალური პარტიკულარისტული ინსტიტუტების მნიშვნელობას, ხოლო მესამე (ასევე ო'დონელის) ყურადღებას ამახვილებს ახალ დემოკრატიებში ისეთი ტრადიციების ნაკლებობაზე, როგორცაა ლიბერალუზმი და რესპუბლიკანუზმი.

დემოკრატია თუ კონსტიტუციური ლიბერალუზმი

ღია, თავისუფალი და სამართლიანი არსენებები დემოკრატიის არსია, ხოლო ამ ვითრ შექმნილი მთავრობა - დემოკრატიულია იმისდა მიუხედავად, თუ როგორია იგი - თუნდაც კორუპტირებული, უუნარო, ხალხისთვის ზი-

ნის მომტანი და სხვა. ითვლება, რომ კონსტრუქციული ღია არჩევნები საქმარისი კრიტიკრიუმი ქვეყნის დემოკრატიულობის დასამტკიცებლად.

კონსტიტუციურ ლიბერალრზმს, ამისგან განსხვავებით, არაფერი აქვს საერთო მთავრობის არჩევის პროცედურასთან. ის უფრო მთავრობის მრზნებს და საქმიანობის სტილს ეხება. ამ ტერმინში გაერთიანებული არა ერთი - ლიბერალრზმის, არამედ ორი ისტორიული ტრადიციის - ლიბერალრზმისა და რესპუბლიკანრზმის იდეალები (იხ. შემდგომი ქვეპარაგრაფი). ლიბერალრზმი გულისხმობს ინდივიდუალური თავისუფლების, პიროვნული ავტონომიისა და ღირსების დაცვას, ხოლო კონსტიტუციური ასპექტი მიუთითებს კანონის უზენაესობის ტრადიციას. კონსტიტუციური ლიბერალრზმი ისტორიულად დასავლეთ ევროპასა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში განვითარდა. ოგი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს ხელისუფლების ყველა შტოს ძალაუფლების დაბალანსებას, კანონის საყოველთაობას, მიუკერძოებელ სამართლოსა და ტრიბუნალს, ეკლესიისა და სახელმწიფოს განცალკევებას. კონსტიტუციური ლიბერალრზმი აცხადებს, რომ ყველა ადამიანს აქვს გარკვეული ბუნებრივი განუყოფელი უფლებები და სახელმწიფომ უნდა მიიღოს ძირითადი კანონი, რომელიც საზღვრავს მის ძალაუფლებას და იცავს ამ უფლებებს.

მეოცე საუკუნემდე დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა უმრავლესობა ლიბერალური ავტორატია, ან, უკეთეს შემთხვევაში, ნახევრად დემოკრატია იყო. მათი უმრავლესობა საყოველთაო ხმის უფლების მქონე სრულუფლებანი დემოკრატია გახდა მხოლოდ 1940-იანი წლების მიწურულს. მაგრამ მანამდე, ასი წლით ადრე, ამ ქვეყნებში დამკვიდრდა კონსტიტუციური ლიბერალრზმის მნიშვნელოვანი ასპექტები: კანონის უზენაესობა, პიროვნული საკუთრების უფლება, განცალკევებული ძალაუფლებანი, სიტყვისა და შეკრების თავისუფლება. სწორედ კონსტიტუციური ლიბერალრზმი არის ის, რაც პირველ რიგში განასხვავებდა დასავლურ სახელმწიფოებს მსოფლიოს სხვა ქვეყნებისგან. დღეს მსოფლიოს დანარჩენ ნაწილში დემოკრატია ბევრად უფრო გავრცელებულია, ვიდრე ლიბერალური კონსტიტუციონალრზმი. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ლიბერალური დემოკრატია სულაც არ არის დემოკრატისის ერთადერთი კონსოლიდირებული ფორმა, და ის მისი მხოლოდ ერთ-ერთი შესაძლო ნაირსახეობაა.

დასავლურ მოდელთან ყველაზე ახლოა, ალბათ აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების უახლესი ისტორია. აღმოსავლეთ აზიის რეჟიმთა უმრავლესობა მხოლოდ ნახევრად დემოკრატიულია, მაგრამ ამ რეჟიმთა უმრავლესობამ მინიჭა თავიანთ მოქალაქებს ეკონომიკური, სამოქალაქო, რელიგიური უფლებების ფართო სპექტრი - შეზღუდული პოლიტიკური უფლებებით.

კონსტიტუციურმა ლიბერალრზმმა მიიყვანა დასავლური დემოკრატისები დემოკრატისასთან, მაგრამ მოხდება კი პირიქით - მიდის თუ არა დემოკრატია კონსტიტუციურ ლიბერალრზმთან? დემოკრატისაციის ბოლო ათწლეულების გამოცდილება ამ კითხვაზე მკაფიო პასუხს არ იძლევა. დემოკრატისაციის

მეორე ტალღის ლათინური ამერიკის, ჰაიისა და აფრიკის ზოგიერთ ქვეყნებში კონსტიტუციური ლიბერალიზმის მცირე გამოცდილების მქონე დიქტატურებმა ჭაბა დაუთმო დემოკრატას. მაგრამ თავისუფლების თვალსაზრისით მათში მდგომარეობა არცთუ სახარბიელოა. მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, არჩევნები დღეს რომ ჩატარდეს, ხელისუფლებაში ამაჟამად არსებულზე ნაკლებად ლიბერალური ძალები მოვა. ამავე დროს აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყანათა უმრავლესობა, რომლებიც, როგორც მიჩნეულია, დღეს ლიბერალურ დემოკრატებად ჩამოყალიბდნენ, თავის დროზე ავსტრო-უნგრეთის იმპერიას გაუთენოდა, რომელიც ლიბერალური ავტოკრატიის კლასიკური მაგალითია. ბრიტანეთის ყოფილი კოლონიებიც ასევე წარმატებით ნერგავენ დემოკრატას, ვინაიდან ბრიტანეთის კოლონიალიზმმა მათში კონსტიტუციური ლიბერალიზმის მემკვიდრეობა დატოვა.

როგორც კი ხელისუფლება დემოკრატიულადაა არჩეული, ჩნდება მოსაზრება, რომ მისი შეხლუდვა აღარაა საჭირო. დაბბულობა დემოკრატასა და კონსტიტუციურ ლიბერალიზმს შორის სამთავრობო ძალაუფლების საზღვარზე ჩნდება. კონსტიტუციური ლიბერალიზმის მთავარი მიზანია - ძალაუფლების შეხლუდვა, ხოლო დემოკრატის - მისი აუთუღაცა და გამოყენება. ლიბერალიზმი ზრუნავს თავისუფლების დაცვაზე, რომელსაც, მისი ზრით, დემოკრატია ემუქრება. დემოკრატიულად არჩეულ ხელისუფლებას ახასიათებს ძალაუფლების ექსტრაკონსტიტუციური უზურპაციის ტენდენცია, რომელიც დღესდღეობით განსაკუთრებით გავრცელებულია ლათინური ამერიკისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში. ამ სისტემებს, როგორც წესი, ჰყავთ ძლიერი ლიდერები, რომლებსაც სჯერათ, რომ ხალხის სახელით ლაპარაკობენ. ძალაუფლების უზურპაცია ხდება როგორც კორიფონტალურად (ხელისუფლების სხვა შტოების), ასევე ვერტიკალურად (რეგიონული და ადგილობრივი ხელისუფლებისა, კერძო ბიზნესისა და არასამთავრობო ორგანიზაციების).

ძლიერი და ცენტრალიზებული მმართველობის შექმნა სშირად მართლდება წესრიგისა და მოდერნიზაციის ჩატარების საჭიროებით. მაგრამ ლეგიტიმური ხელისუფლებისგან განსხვავებით, ამგვარი ხელისუფლება, გარდა გადამეტებული პოლიტიკურისა, სხვა სოციალურ და ეკონომიკურ ძალაუფლებასაც იხვეჭს ხოლმე. კონსტიტუციური ლიბერალიზმის არარსებობისას ორივე შესაძლო ალტერნატივა არასასურველია - ანარქია, ერთის მხრივ, და ტირანული სახელმწიფო, მეორეს მხრივ.

დემოკრატას ზოგჯერ მიიჩნევენ ეთნიკური პარმონიისა და შშვიდობის გარანტად, რაც ესოდენ აქტუალურია დღევანდელი მშფოთვარე მსოფლიოსთვის. ეს მართლაც სწორია, ოღონდ იმ შემთხვევაში, თუ ლაპარაკია ლიბერალურ დემოკრატიასზე. კონსტიტუციური ლიბერალიზმის არარსებობის ფონზე დემოკრატის დანერგვა მამოიწვია ნაციონალიზმი, ეთნიკური კონფლიქტები და ომიც კი. არჩევნებში გამარჯვების მოსაპოვებლად ყველაზე მარტივი ჭაბა გამოდგა რასობრივი, ეთნიკური ან რელიგიური იდენტურობის

საუკველზე მსარდაჭერის მოპოვება. ვინაიდან არ არსებობს სამართლებრივი სახელმწიფოს ტრადიცია, გამარჯვებული ეთნიკური ჯგუფი ცდილობს სხვა ჯგუფების დასაგვრას. კომპრომისი წარმოუდგენელი ჩანს: შეიძლება მოილაპარაკო მატერიალურ საკითხებზე, როგორებიცაა საცხოვრებელი სახლები, საავადმყოფოები და დახმარებები, მაგრამ როგორ უნდა მოგვარდეს განსხვავება ეროვნულ რელიგიასთან დაკავშირებით? 1960 წელს აფრიკელი და აზიური დემოკრატიების დამხობის მიმოხილვისას ორმა მეცნიერმა დაასკვნა რომ დემოკრატიის არსებობა "უბრალოდ შეუძლებელია გაჯერებული ეთნიკური კონკურენციის პირობებში". მართლაც, რა აზრი აქვს არჩევნების ჩატარებას, თუ მათ შედეგად ერთი ტომის ნაცვლად მეორე იმარჯვებს, როდესაც ორივე თავის მიზნად მხოლოდ საკუთარ ინტერესებს ისახავს?

ამდენად, როდესაც ლაპარაკია დემოკრატიისა და მშვიდობის თანაფარდობაზე, ერთი ცხადია - მშვიდობა პირველ რიგში ლიბერალურია. ბოლო 200 წლის განმავლობაში დემოკრატიხეუბადი ქვეყნები გაცილებით სშირად იწყებდნენ ომს, ვიდრე სტაბილური ავტოკრატიები ან ლიბერალური დემოკრატიები. იმ ქვეყნებში, რომელიც არ არის დამყარებული კონსტიტუციურ ლიბერალზმზე, დემოკრატიის აღზევებას ჰიპერნაციონალიზმი და ომის მოთხოვნებიც მოჰყვება. მაგალითები მრავალია, დაწყებული საფრანგეთიდან, გერმანიიდან, იაპონიიდან და დამთავრებული დღევანდელი ქვეყნებით, თუნდაც სომხეთითა და აზერბაიჯანით.

კონსტიტუციის მნიშვნელობა უაღრესად მაღალია კონსტიტუციური ლიბერალიზმისთვის. სშირად ამბობენ, რომ ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკური სისტემა დემოკრატიულია. სინამდვილეში ამ სისტემის განმასხვავებელი ნიშანია სწორედ მისი არადემოკრატიულობა, რომელიც საარჩევნო უმრავლესობას მრავალ ბარიერს უქმნის. მმართველობის სამი განშტოებიდან ერთს - ზოგთა აზრით, მთავარს - აურჩეველი 9 კაცი და ქალი უძღვება უვადოდ სიცოცხლის ბოლომდე. სენატი ყველაზე არარეპრეზენტატული უმაღლესი პალატაა მსოფლიოში. მსგავსად, ამერიკის საკანონმდებლო ორგანოებში უმრავლესობის კი არა, უმცირესობის მმართველობაა. სახელმწიფო ძალაუფლების კიდევ ერთხელ გადასამოწმებლად, შტატის და ადგილობრივი ხელისუფლებები ძლიერი ფედერალური ხელისუფლების მათ ტერიტორიაზე შემოჭრის ყოველ მცდელობას ებრძვიან. კერძო ბიზნესი და სხვა არასამთავრობო ჯგუფები შეადგენენ კიდევ ერთ ძლიერ და გავლენიან სტრატას საზოგადოებაში, რასაც ტოკეილი საშუამავლო ასოციაციებს უწოდებდა.

ფრანგული მოდელი ბევრად უფრო ემხრობა ადამიანის კეთილშობილების რწმენას, ვიდრე ამერიკელი, და არადასავლური ქვეყნების უმეტესობამ ფრანგული მოდელი მიიღო. შემთხვევითი არ არის, რომ ამ ქვეყნების უმრავლესობა პოლიტიკურ კრიზისებს ვერ გადაურჩა. რასაკვირველია, აქ ამერიკული მოდელის გადმოღებაზე კი არ არის ლაპარაკი, არამედ ლიბე-

რალური კონსტიტუციონალიზმისადმი უფრო სერიოზული ყურადღების მიქცევას და ძალაუფლების განაწილების და კონტროლის მექანიზმებზე.

ქვეყანაში არჩევნების ჩატარება ადვილია, მაგრამ კონსტიტუციური ლიბერალიზმის დამკვიდრება ძნელია. თავისუფალი არჩევნების არჩატარება უნდა იქნეს განხილული როგორც მმართველობის ერთ-ერთი, და არა ერთადერთი ნაკლი. "შესდევნადი დემოკრატიის ხელისუფლება, რომელიც თანმიმდევრულად იცავს ადამიანთა კონსტიტუციურ უფლებებს, ლიქტატურად არ უნდა იწოდებოდეს.

უნივერსალიზმი და პარტიკულარიზმი „ახალი დემოკრატიების“ პოლიტიკურ ინსტიტუტებში

წინა პარაგრაფებში ნათქვამი იყო, რომ დემოკრატიის ფუნქციონირება დიდადა დამოკიდებული სახელმწიფოს ტიპზე, მის უნარზე უნივერსალურად გაავრცელოს კანონი და წესრიგი მთელ ტერიტორიაზე და ყველა სოციალურ ფენაზე. ძველ და ინსტიტუციონალიზებულ დემოკრატიებში კონსტიტუციური, სამართლებრივი სახელმწიფოს სწორედ ეს ტიპი არსებობს. შედარებით უფრო ცუდადაა შესწავლილი სახელმწიფოს ტიპები იმ ქვეყნებში, სადაც კონსტიტუციური და რეალური ჩორმები მეტად შორსაა ერთმანეთისგან, და შესაბამისად კონსტიტუციის შესწავლა არაყერს ამბობს ხელისუფლების რეალურ მოწყობას.

„ახალი დემოკრატიების“ დახასიათებისას და მათი არსის წარმოჩენისას (როგორც ლათინური ამერიკის, ისე პოსტკომუნისტური ქვეყნების) თვალშისაცემი ხდება შემდეგი წინააღმდეგობა: ამ დემოკრატიებში არსებობს ორი უაღრესად მსმქნელიოვანი ინსტიტუტი. პირველი მათგანი ფორმალურ-სებულისა, მაგრამ პერიოდულ ხასიათს ატარებს - ეს არის არჩევნები. მეორე კი არაფორმალურია, ფუნქციონირებს პერმანენტულად და ფართოდაა გავრცელებული - ეს არის პარტიკულარიზმი (ან უფრო ფართო მსმქნელიობით - კლიენტელიზმი).

რას წარმოადგენს ეს მეორე, არაფორმალური ინსტიტუტი და რა გავლენას ახდენს იგი დემოკრატიის ფორმალური ინსტიტუტების ფუნქციონირებაზე?

სოგადად პარტიკულარიზმი, იგივე განსაკუთრებულობა ან მიკერობა უნივერსალურობის ანუ საყოველთაობის საპირისპირო მოვლენას წარმოადგენს.

უნივერსალურობა, საყოველთაობა, ქმნის თანამედროვე სამართლებრივი სახელმწიფოს და დემოკრატიული სისტემის ფუნქციონირების საფუძვლებს. დემოკრატიის იდეალს წარმოადგენს მოქალაქეთა პოლიტიკური თანასწორობის აღიარება. ამ თანასწორობის საფუძვლილი ადამიანთა საყოველთაო, თანდაყოლილი, ბუნებრივი უფლებებია, შესაბამისად, დემოკრატიის

ყველა ინსტიტუტი უნივერსალური, საყოველთაო ხასიათისაა, რომლებითაც ნებისმიერმა ადამიანმა შეიძლება ისარგებლოს. არჩევნებში ყველა ამომრჩევლის ხმას თანაბარი წონა გააჩნია. სამართლებრივი სახელმწიფო ასევე უნივერსალისტურია. კანონის წინაშე ყველა თანასწორია. სახელმწიფო ორგანოები თანაბრად უნდა ემსახურებოდეს ყველას დადგენილი წესების შესაბამისად. ადამიანის პირადი თავისუფლებები და უფლებები დაკუთლას სწორედ ამ ყველასათვის ერთნაირი კანონებისა და წესების მეშვეობით და არა მათ საპირისპიროდ, მათი დარღვევით.

საპირისპიროდ, პარტიკულარიზმის, პარტიკულარიზტული ურთიერთობების პირობებში არ არის დაკული კანონებისა და წესების წინაშე ყველას თანასწორობა. პარტიკულარიზტულ საზოგადოებებში უფლებები და თავისუფლებები არსებობს ცალკეული ადამიანებისათვის, რომლებმაც „მოახერხეს“ მათი მოპოვება და არა მთელი საზოგადოებისათვის. საყოველთაო, უნივერსალური კანონები და წესები აღიქმება არა თავისუფლების დამცავ მექანიზმად, არამედ მის შემზღუდველ ფაქტორად. იმ საზოგადოებებში, რომლებშიც პარტიკულარიზტული ინსტიტუტები დომინირებს, ადამიანი არ ერიდება საყოველთაო წესებისა და ნორმების დარღვევას, თუკი ამ დარღვევით იგი თავის კერძო, პიროვნულ ინტერესებს დაიკმაყოფილებს. ამგვარ საზოგადოებებში კანონების აღსრულება უზრუნველყოფილია უფრო მეტად სახელმწიფოს ძალით, ვიდრე ამ კანონების ლეგიტიმურობით.

თუკი ძველ, ლიბერალურ დემოკრატიებში პოლიტიკური პროცესები მეტ-ნაკლებად სორციულდება ღია, ფორმალზებული წესების შესაბამისად, და საკმარისია ამ წესების შესწავლა, რათა გავერკვეთ, თუ როგორ მოქმედებს ესა თუ ის სისტემა პრაქტიკაში, პარტიკულარიზტულ საზოგადოებებში არაფორმალური პრაქტიკების მხედველობაში მიუღებლად შეუძლებელია რეალურ ვითარებაში გარკვევა.

ამგვარ საზოგადოებებში ნებისმიერი საზოგადოებრივი ინსტიტუტი, და მათ შორის ყველაზე დიდი - სახელმწიფო, განიცდის იმ ადამიანთა ზეგავლენას, რომლებიც ცდილობენ მათ გამოყენებას საკუთარ ინტერესებში. ინდივიდუალურად, ეს ადამიანები არ ამჟღავნებენ სოლიდარობას სხვა, მათსავე მდგომარეობაში მყოფ ადამიანთა მიმართ. არ ამყარებენ პორჩონტალურ (პარტნიორულ) კავშირებს და არ თანამშრომლობენ მათი მსგავსი ინტერესების მქონე ადამიანებთან საერთო მიზნების მისაღწევად. ისინი უპირველესად მთელ ძალისხმევას მიმართავენ უპირატესობის მისაღწევად ვერტიკალური (ბატონობა-დამორჩილება) ურთიერთობების საფუძველზე. ნაცნობობით, მოჭრთამვით, კლანური სახის გაერთიანებებში შესვლით, ისინი ცდილობენ იმ საზოგადოებრივი სიკეთეების გამოყენებას, რომელიც წესით საყოველთაო, და უნივერსალური ხასიათის უნდა იყოს. თანამდებობის პირი, უპირველეს ყოვლისა, ემსახურება თავის „კლიენტებს“ - ნაცნობებს, მეგობრებს, ძღვენის მომტანებს, ხოლო დანარჩენები ამ „კლიენტებთან“ შედარებით არათანაბარ ურთიერთობებში ხვდებიან.

ბევლ, ჩამოყალიბებულ დემოკრატიებშიც სწირია საზღვრების დარღვევა საზოგადოებრივ და კერძო სფეროებს შორის. მაგრამ თავად ამ საზღვრის არსებობის ცნება უმნიშვნელოვანესადაა მიჩნეული და საზოგადოება, კანონის საფუძველზე, ყოველთვის იბრძვის იმოფიციალური პირების წინააღმდეგ, რომელთა პიროვნული მოტივებით ქმედება, პოლიტიკის კეთების კერძო ინტერესებისადმი დაქვემდებარება გამჟღავნდება. იმ პოლიტიკურ რეჟიმებში კი, რომლებშიც პარტიკულარისტულ ურთიერთობებს ღრმად აქვს გააჯღარი ფესვები, საზოგადოებრივ და კერძო სფეროებს შორის არსებული საზღვრის ცნებას ნაკლები ყურადღება ექცევა და ნაკლები მნიშვნელობაც ენიჭება. შესაბამისად, ხელისუფლების მატარებელთ ორიენტაცია ავლებული აქვთ არა იმდენად საზოგადოებრივ, რამდენადაც კერძო ინტერესებზე.

პარტიკულარისტული ურთიერთობები იმდენად ღრმად არის შეჭრილი ხელისუფლების სხვადასხვა სფეროებში და იმდენად ბუნებრივი სახე აქვს მიღებული, რომ იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ისინი ფორმალური, დაკანონებული წესების ნაწილს წარმოადგენენ და სწორედ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მთავარ წარმართველ ძალას ქმნიან. ყოველივე ამის შედეგია საზოგადოების ცინიკური დამოკიდებულება დემოკრატიის ინსტიტუტებისადმი, მათზე პასუხისმგებლების და ზოგადად „პოლიტიკოსების“ მიმართ. კერძოსა და საზოგადოებრივის აღრევა აღიქმება ჩვეულებრივ მოვლენად, ყოველდღიურობის შემადგენელ ნაწილად და პრაქტიკაში იგი გამოიყენება პოლიტიკური ძალაუფლების მიღებისა და შენარჩუნებისათვის. ამგვარ პოლიტიკურ რეჟიმებში ინსტიტუტების პარტიკულარიზაცია, როგორც საზოგადოებრივი ნორმა, ნორმის ტიპი, სისტემის უმნიშვნელოვანეს შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს.

რა თქმა უნდა, დემოკრატიულობასთან დაკავშირებული ყველა შემთხვევის ერთ სიბრტყეზე განხილვა არ შეიძლება. არსებობს შედარებით ბევლი, ჩამოყალიბებული დემოკრატიული რეჟიმები (იტალია, ინდოეთი, ანდა იაპონია, ლათინურ ამერიკაში - კოლუმბია და ვენესუელა), სადაც არ ხორციელდება ფორმალური, კანონით გათვალისწინებული წესების სრული დიქტატი. ეს რეჟიმები წარმოადგენს კონსოლიდირებულ დემოკრატიებს, მაგრამ უნდა დაისვას კითხვა იმის თაობაზე, თუ რამდენად მიესადაგება მათ ლიბერალური დემოკრატიის სახელი.

პარტიკულარიზმი ადამიანთა საზოგადოების პერმანენტული თვისებაა. მხოლოდ უკანასკნელ ხანებში (თანამედროვეობის ეპოქაში) და ისიც მხოლოდ მცირე რაოდენობით ქვეყნებში (დასავლეთის ცივილიზაცია) იქნა აღიარებული უნივერსალისტური პოლიტიკური წესრიგი, დემოკრატიის უნივერსალური ნორმები და პოლიტიკის კეთების პროცესიც დემოკრატიის ნორმებს დაექვემდებარა. მრავალ „ახალ დემოკრატიაში“ პარტიკულარიზმი მყარად თანაცხოვრობს უმრავლეს ფორმალურ პოლიტიკურ ინსტიტუტებთან, მიუხედავად იმისა, რომ სახელისუფლო პოსტების დაკავება ხდება უნივერსალურობის პრინციპის დაცვით და ემყარება არჩევითობის პრინციპს. „ახალი დემოკრატიები“ არ ჯდება იმ დემოკრატიის თეორიის ჩარჩოებში, რომელიც მიესადაგება ჩრდილოეთ-დასავლეთის პოლიტიკურ რეჟიმებს.

იმას, რომ ზოგიერთი ე. წ. დემოკრატია არაფორმალური, კანონით გაუთვალისწინებელი წესების უკიდურეს ზეგავლენას განიცდის, მნიშვნელოვანი შედეგები მოაქვს. ეს უპირველესად ეხება საზოგადოებრივ და კერძო სფეროებს შორის საზღვრის ბუნდოვნებას, რეალურ არარსებობას. ამგვარ ქვეყნებში პასუხისმგებლობა ან ანგარიშვალდებულება, რაც მყარი დემოკრატიების საკვანძო ასპექტია, განსხვავებულ მნიშვნელობას იძენს.

არჩევნების ინსტიტუქციონალიზაცია ნიშნავს, რომ არსებობს ულექტორატის პასუხისმგებლობა, საკმარისად თავისუფალი პრესა და აქედან გამომდინარე, საზოგადოების სხვადასხვა აქტიურ ნაწილებს საშუალება აქვს გააოცტროლოს ხელისუფლების მიერ პოლიტიკის კეთების პროცესი, შეაფასოს საზოგადოებისათვის მისი ავკარგიანობა და მოითხოვოს ძალაუფლების მატარებლის დასჯა არაკანონიერი ქმედების შემთხვევაში.

ის, რაც „ახალ დემოკრატებს“ აკლიათ, არის პასუხისმგებლობის, ანგარიშვალდებულების სხვა განზომილება, რომელსაც დონელი „ჰორიზონტალურს“ უწოდებს. იგულისხმება ის კონტროლი, რომელიც გარკვეულმა სახელმწიფო დაწესებულებამ უნდა განახორციელოს სხვა სახელმწიფო დაწესებულებებზე. ყველა ჩამოყალიბებულ დემოკრატიაში არსებობს სხვადასხვა სახის დაწესებულებები, რომელთაც გააჩნია კანონიერი უფლება აკონტროლოს და გამოიყენოს სანქციები სხვა სახელმწიფო დაწესებულებების არაკანონიერი ქმედების შემთხვევაში. ეს არის ნშირად გამოყენებული „კანონის მმართველობის“ ცნების ერთ-ერთი მთავარი სფერო, რაც გულისხმობს, რომ კანონი სახელმწიფო მოხელეებზე, განსაკუთრებით მაღალი თანამდებობის პირებზე მაღლა დგას. ზემოთქმულის ფუქემდებლური იდეაა, რომ ფორმალურ ინსტიტუტებს აქვთ კარგად ჩამოყალიბებული, კანონით განსაზღვრული მოქმედების ჩარჩოები, რომელიც გარკვეულ არტასებში აქცევს არჩეულ პირთა მოქმედებას, მათ მიერ პოლიტიკის კეთებას. ეს კი მჭიდრო კავშირშია კერძო და საზოგადოებრივის ურთიერთმიმართების სფეროსთან იმ თვალსაზრისით, რომ საზოგადოებამ უნდა მისდინოს საყოველთაო და საზოგადოებრივ ინტერესებზე ორიენტირებულ წესებს და არა კერძო ინტერესებს.

საპირისპიროდ, „ახალი დემოკრატების“ უმრავლესობაში მხოლოდ მცირე ჰორიზონტალური ანგარიშვალდებულება თუ არსებობს. უფრო მეტიც, მრავალ მათგანში ხელისუფლების წარმომადგენლები ენერგიულად იღვწიან და ნშირად წარმატებითაც, რომ აღმოფხვრან თუნდაც მცირედი ჰორიზონტალური ანგარიშვალდებულება. ასეთ ვითარებაში პარტიკულარში უმთავრესი პოლიტიკური ინსტიტუტი ხდება. არსებობს დიდი უფსკრული ფორმალურ წესებსა და იმ ხერხებს შორის, რომლითაც პოლიტიკურ ინსტიტუტთა უმრავლესობა რეალურად ფუნქციონირებს. ეს კი იწვევს მიახლოებას პოლიტიკური ხელისუფლის დელეგატიურ, არაწარმომადგენლობით ცნებასთან. იგულისხმება კეისარული, პლემბისციტური ტიპის აღმასრულებელი, რომელიც, არჩევის შემდეგ, უვლებამოსილად მიიჩნევა საკუთარ თავს მართოს ისე, წარმართოს პოლიტიკა იმგვარად, როგორც მას მიაჩნია საჭიროდ.

აღმასრულებელი ცდილობს დააკინისოს და 'შქსლუსოს პარლამენტი, სასამართლო, კონტროლის უწყლების მქონე სახელმწიფო დაწესებულებები და დაისაკუთროს მათთვის კანონის ძალით მინიჭებული სფეროები. მეორე მხრივ, როგორც მაქს ვებერი აღნიშნავს, რეალურ ძალაუფლებასა და ანგარიშვალდებულებას მოკლებულ ინსტიტუტებში არსებობს იმგვარად მოქმედების ტენდენცია, რომელიც გარკვეულად სამართლიანად წარმოაჩენს მათთვის ამ ფუნქციების მოკლებას. პარტიკულარიზმი კიდევ უფრო ყოვლისმომცველი ხდება პარლამენტსა და პარტიებში, რომლებიც დაუფარავად იღვწიან სასამართლოს ფუნქციების შესლუდისათვის. მაკონტროლებელი ორგანოები ან უქიჩმედია, ან საერთოდ გაქმმებულია. ეს კონტექსტი ხელს უწყობს კანონიერად დამყარებული ხელისუფლების მომავალ ეროსიას და კიდევ უფრო უქინიშნეულის ხდის სასლვრებს, კერძოსა და სასოგადოებრივს შორის, ქმნის უსარმასარ შესაძლებლობებს კორუფციისათვის.

ბუნებრივია კითხვა: პარტიკულარიზმისა და ზემოაღნიშნული სასლვრების არარსებობის პირობებში როგორ მოხდება ამ ქვეყნებში კონკურენტული და სამართლიანი არჩევნების ინსტიტუტის შენარჩუნება? დასმული კითხვის პასუხს ერთი მხრივ წარმოადგენს „დემოკრატიულობის“ სურვილი, რაც განპირობებულია საერთაშორისო ეერადღებით და საარჩევნო დარღვევების ფართო გამქეებით. კონკურენტული არჩევნები არის მთავარი, რომ არ ითქვას ერთადერთი, რაც დემოკრატიულად წარმოაჩენს ქვეყნებს სხვა მთავრობებისა და საერთაშორისო სასოგადოებრიობის წინაშე. ამჟამად ამ აღიარებას მნიშვნელოვანი სარგებელი მოაქვს ამ ქვეყნებისათვის და იმ მთავრობებისათვის, რომლებიც მათ მართავენ. საკუთრივ ქვეყნის შოგნით არჩევნები არის მომესტი, როდესაც მოქმედებს რაღაც მსგავსი პორიზონტალური ანგარიშვალდებულებისა: პარტიები ხელისუფლებაში შედიან მიღებული სიების მიხედვით. არჩევნებზე ხდება პოლიტიკურ საკითხებზე და ხმის მიცემის რიტუალებსა და სიმბოლოებზე ფოკუსირება. ამ შემთხვევაში განსაკუთრებით ვლინდება სამართლიანობის სურვილი მოქალაქეთა მიხრიდან. ხელისუფლებათა უმრავლესობა ერთდება ამკარა დარღვევებს, რომ საერთაშორისო სასოგადოებრიობისაგან „არადემოკრატიულს“ იარლიყი არ მიიღოს.

უკიდურეს პარტიკულარიზმსაგან, დელუგატურ მმართველობას, სუსტ პორიზონტალურ ანგარიშვალდებულებას მინიშნუ ორი არასასურველი შედეგი აქვს: პირველია ის, რომ 'სოგადად კონტროლის ნაკლებობა ხელახლა დამკვიდრების საშუალებას აძლევს ძველ ავტორიტარულ პრაქტიკას, პოლიტიკის კეთების პროცესს დემოკრატიულობის ყოველგვარ ნიშანს აცლის. მეორე ის არის, რომ ქვეყნებში, სადაც დემოკრატიულ ინსტიტუტებს არსებობა უხდებათ ღრმა და ადრეკალი არაოანასწორობის პირობებში, პოლიტიკური კურსის განსასლვრა და პოლიტიკის კეთების პროცესი მიმდინარეობს მაღალორგანისებული და კონსომიკურად ძლიერი ინტერესების სასარგებლოდ.

უმრავლეს „ახალ დემოკრატიებში“ ინდივიდებს და მოქალაქეებს კავშირი აქვთ ფორმალური წესებით მოქმედ მხოლოდ ერთ ინსტიტუტთან - არ-

ჩვენებთან. სრული სამოქალაქო უფლებებით კი მხოლოდ პრივილეგირებული უმცირესობის წევრები სარგებლობენ, სწორედ ისინი, ვინც რეალურად ქმნიან პოლიტიკას.

„დელეგირებული დემოკრატიის“ ნიშნები პოსტსაბჭოთა სივრცეში

ვილერმოო დონელმა მიმოქცევაში შემოიტანა ცნება „დელეგირებული დემოკრატია“, რითაც იგი ახასიათებს ზოგიერთ ახალ პოლიტიკურ რეჟიმს (უმთავრესად ლათინურ ამერიკასა და აღმოსავლეთ ევროპაში). იგი სჯახს უხვავს, რომ ამ ქვეყნებში არსებული რეჟიმები დემოკრატიულია ფორმალური ნიშნების თვალსაზრისით, მაგრამ ისინი არ ამჟღავნებენ ევოლუციის ნიშნებს წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ჩამოყალიბების მიმართულებით. ისინი წარმოადგენენ „ღერ კიდევ არამყარ რეჟიმებს, რომელსაც არ გააჩნია ინსტიტუტების საკუთარი სისტემა... მაგრამ მათ უკვე დაამტკიცეს საკუთარი სოცოცხლისუნარიანობა... ამ რეჟიმებში არ არსებობს არც ავტორიტარობის რაიმე ნიშანი და საფრთხე და არც წარმომადგენლობითი დემოკრატიაზე გადასვლის ტენდენცია.“

მოცემულ მოდელს შემდეგი მახასიათებლები აქვს: მკაცრი მაჟორიტარობი, ძალაუფლების ერთ ხელში მოქცევა მისი პერსონიფიკირებით, ხელისუფალთა მისწრაფება შეამცირონ წარმომადგენლობითი ინსტიტუტების, პოლიტიკური ორგანიზაციების (მათ შორის ხელისუფლებისადმი ლოიალურებისაც) და არაინსტიტუციონალური პოლიტიკური მექანიზმების როლი.

დელეგირებული დემოკრატიის მოდელის ჩარჩოებში შეიძლება მოვითავსოთ პოსტსაბჭოთა საზოგადოებებისათვის დამახასიათებელი ორი ფენომენი:

პირველი უკავშირდება ხელისუფლებისათვის რეალური ავტორიტარი-ოდექტირების მექანიზმების და ლეგიტიმურობის ინსტიტუციონალური (ე.ი. დეპერსონიფიკირებული) წყაროების არარსებობას. ეს მმართველ დაჯგუფებას აიძულებს ისწრაფოდეს საკუთარი პოლიტიკის დეიდოლოგიაცი-ისაკენ, ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფის წინაშე ვალდებულებებისაგან რე-ალური განთავისუფლებისაკენ და ამ მჩნებისათვის გამოსადეგარი წყარ-ოების ხელოვნურად შექმნისაკენ.

ყოველივე ეს მიმდინარეობს ორი ჭიით:

- 1) ხალხის მიერ ხელისუფლების ლეგიტიმურობის დადასტურება რევერენ-დუმების მექანიზმის გამოყენებით და ხელისუფლების მატარებელთა გარ-დაქმნა ამავე ლეგიტიმურობის წყაროდ;
- 2) პოლიტიკური ორგანიზაციების „ზემოდან“ შექმნა, რომელიც შერწყმუ-ლია სახელისუფლო სტრუქტურებთან - წარმოადგენს თავისებურ „ხელის-

„უფლების პარტიას“. ამასთანავე, „ხელისუფლების პარტიებს“ შეუქლიათ ხელისუფლების ცალკეული წარმომადგენლების მიმართ ფორმალურად გამოხატონ უნდობლობა, მაგრამ მხოლოდ იმ მძხით, რომ მასების უკმაყოფილებისათვის გარკვეული „ობიექტი“ გამოიძებნოს და ამ უკმაყოფილებას კონკრეტული მიმართულება ჰქინდეს.

მეორე ფენომენი ეს არის ხელისუფლების მიერ პროვოცირებული პოლიტიკურ ძალთა პოლარიზაცია, რაც სერიოზულ პრობლემებს უპირველესად ოპოზიციას უქმნის, თუკი ის მართლაც დემოკრატიულ ღირებულებებს და პოლიტიკური ბრძოლის მეთოდებსეა ორიენტირებული. მმართველი რეჟიმის უარი კომპრომისებზე ეყრდნობა საზოგადოების მხრიდან ინსტიტუციონალური თვითორგანიზების კატასტროფულ უუნარობას, რასაც ერწყმის სამართლებრივი ვანუკითხაობა. ყოველივე ეს კი წარმოადგენს ფხას საპარლამენტო ფორმების დისკრედიტაციისაკენ. არასაპარლამენტო ფხა კი (მაგ., ალტერნატიული მოძრაობების შექმნა) კიდევ უფრო უპერსპექტივოა და თავიდანვე არალეგიტიმურად აქვეყნს ოპოზიციას.

ამგვარ სიტუაციაში პოლიტიკური ორგანიზაციებისა და არჩევითი ინსტიტუტების არსებობა ფორმალურ სასიათს ატარებს. მათ გააჩნია კანონიერი საფუძველი და ისინი აღიარებულია საზოგადოების მიერ, მაგრამ მცირე ძალა თუ აქვთ გადაწყვეტილებათა მიღების თვალსაზრისით. ყოველივე ამის შედეგს კი წარმოადგენს ამ ინსტიტუტების აღმაღალი დეგრადაცია, საზოგადოებაში მათი პრესტიჟის დაკემა და რეალური ჩამოკიდება ხელისუფლების სადავებიდან. პოსტსაბჭოთა სინამდვილეში უამრავი ასეთი მაგალითი არსებობს. უფრო მეტიც, მსგავსი მოვლენების რეპროდუკირების პროგნოზირება თავისუფლად შეიძლება არჩევნების მიმდინარეობისას, რომელსაც მმართველი რეჟიმი ატარებს საკუთარი გავლენის განმტკიცების მიხნით. ამის პარალელურად მიმდინარეობს სახელმწიფო სამსახურის სისტემის დეგრადაცია, ყველა დონის სახელისუფლო სტრუქტურების გადაკევა კორპორაციებად, რომელიც აგებულია კლიენტელისტური პრინციპის, კერძო ინტერესების საფუძველზე. მთლიანობაში სახელმწიფო აპარატს კი ენოტება იდეოლოგიური ფუნქციები ხელისუფლების მიერ მისი უკონტროლობის, როგორც ღლიალობის საფასურის მხარდახერით.

ლიბერალში და რესპუბლიკანში როგორც თანამედროვე წარმომადგენლობითი დემოკრატიის საფუძველები

დემოკრატია, ლიბერალში და რესპუბლიკანში

ლიბერალურ დემოკრატიებს ახასიათებთ არა მარტო დემოკრატიისადმი ერთგულება, არამედ სხვა პოლიტიკური ტრადიციების არსებობაც, როგორც

წესი მათში იჯულისხმება ორი კომპონენტი, ორი პოლიტიკური ტრადიცია, რომელიც დიდწილად განსაზღვრავს თანამედროვე დემოკრატიების სახეს - დემოკრატია და ლიბერალრზმი. მათთან ერთად არსებობს მესამე ტრადიცია, რომლისგანაც ასევე განუყოფელია თანამედროვე დემოკრატიის არსებობა - ეს არის რესპუბლიკანრზმი. ორი პოლიტიკური ტრადიციის - ლიბერალრზმისა და რესპუბლიკანრზმის სისუსტეზე ლათინური ამერიკის ქვეყნებში მიუთითებს ვილერმო ო'დონელი, როდესაც ცდილობს ახსნას ამ ქვეყნებში დამკვიდრებული პოლიტიკური რეჟიმების თავისებურებები, მათ შორის არა მარტო დემოკრატიის არალიბერალურობა, არამედ კორუფციაც.

დემოკრატია, ლიბერალრზმი და რესპუბლიკანრზმი სხვადასხვა ისტორიულ და ინტელექტუალურ ტრადიციაში იღებენ სათავეს. დემოკრატია სათავეს იღებს ძველ ათენში; რესპუბლიკანრზმი - წინამკერიულ რომში და ზოგიერთ შუასაუკუნოვან იტალიურ ქალაქში; ლიბერალური ტრადიცია სცენაზე გამოდის შუასაუკუნოვანი ევროპის ფეოდალურ საზოგადოებებში, ხოლო შემდგომ დოკის ინგლისში და მონტესკიეს საფრანგეთში. წინააღმდეგობრიობა, რომელიც ამ სამ ტრადიციას შორის არსებობს, ქმნის რთულ ნაზავს, თანამედროვე დემოკრატიის ღია და დინამიურ ფორმას.

ლიბერალრზმი იცავს ინდივიდს და მის უფლებებს, რომლებიც არც ერთმა ძალაუფლებამ არ შეიძლება შელახოს, და ამგვარად, კერძო სფეროს განიხილავს, საზოგადოებრივ სფეროსთან საპირისპიროდ, იმ ასპარეზად, სადაც ყველაზე სრულად ხდება ადამიანის რეალრზება. რესპუბლიკანრზმი, ისევე როგორც ლიბერალრზმი, მკაფიოდ განასხვავებს კერძო და საზოგადოებრივ სფეროებს, მაგრამ სხვა მძევის გამო. რესპუბლიკანრზმი ხაზს უსვამს პიროვნების, მით უფრო, მმართველის ვალდებულებებს საზოგადოების წინაშე და თვლის, რომ ადამიანის უმაღლესი ღირსებაა საზოგადოების უანგარო სამსახური.

შესაბამისად, საზოგადოებრივ სფეროს, საზოგადოებრივ ინტერესს ლიბერალრზმი და რესპუბლიკანრზმი სხვადასხვა შინაარსს ანიჭებენ. ლიბერალრზმისთვის საზოგადოებრივი ინტერესი ეს არის ყველას ინტერესი, კერძო ინტერესების ნაკრები და მათგან გამომდინარე ჯამური შედეგი. რესპუბლიკანრზმისთვის ეს არის საერთო ინტერესი, ინტერესი, რომელიც მადლა დვას თითოეულ კერძო ინტერესზე და რომელსაც კერძო ინტერესი შეიძლება შეეწიროს კიდევც.

განსხვავებული ღირებულება, რომელსაც ლიბერალრზმი და რესპუბლიკანრზმი ანიჭებს კერძო და საზოგადოებრივ სფეროს, იწვევს განსხვავებულ დასკვნებს პოლიტიკური უფლებებისა და მოვალეობების, მოქალაქეობისა და სამოქალაქო საზოგადოების შესახებ, სხვა საკითხებთან დაკავშირებით, რომელიც პოლიტიკური დებატების არსს წარმოადგენს. ყველა ეს დებატები გამომდინარეობს იმ მკაფიო ზღვარის არსებობიდან, რომელიც ასხვავებს კერძოსა და საზოგადოებრივს, და რომელიც ორივე ტრადიციის მიერაა საზგასმული.

მიუხედავად ამ წინააღმდეგობრივი შინაგანი ლოგიკისა, ლიბერალურ-მსაც და რესპუბლიკანურ-მსაც გააჩნიათ მნიშვნელოვანი თანხედრა, რომელიც განაპირობებს მათ ორგანულ თანაარსებობას ერთი საზოგადოებისა და ერთი დემოკრატიული სისტემის ჩარჩოებში: ორივე რეალობა კანონისა და სამართლებრივი სახელმწიფოს პატივისცემაში. რა ფითაც არ უნდა იაროთ, ლიბერალურით თუ რესპუბლიკურით, მიხვალთ ისეთი სამართლებრივი წესრიგის აღიარებამდე, რომელშიც ადამიანის და საზოგადოების ურთიერთობას არეგულირებს უნივერსალური, ყველასათვის ერთნაირი კანონი. ეს კანონი არა მარტო იცავს ადამიანის უნივერსალურ (ყველასთვის ერთნაირ) თავისუფლებებს, არამედ განსაზღვრავს მის ვალდებულებებს სხვა ადამიანების, საზოგადოების წინაშე. შედეგად თანამედროვე დემოკრატიის მოქალაქე არის არა მარტო თავისუფალი, არამედ პასუხისმგებელი, მისი თავისუფლება განუყოფელია საზოგადოების (და არა მხოლოდ საკუთარი თავისა და საკუთარი ოჯახის) წინაშე მისი პასუხისმგებლობისგან.

როდესაც ვამბობთ, რომ საზოგადოებრივი და კერძო სფეროები ერთმანეთისგან განცალკევებულია, ეს სულაც არ ნიშნავს ამ სფეროების ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად არსებობას. ლიბერალურ-მისგან და რესპუბლიკანურ-მისგან განსხვავებით, დემოკრატია კი არ აშორიშორებს ერთმანეთისგან კერძოს და საზოგადოებრივს, არამედ პირიქით - მათ შორის კავშირს ამყარებს. დემოკრატიის მექანიზმებში ჩადებულია ის, რაც ასდენს კერძო და საზოგადოებრივი ინტერესების ერთმანეთზე მიბმას. დემოკრატიის ჩართვით ხდება სწორედ ინტერესთა მრავალნაირი კონფლიქტების მოგვარება, როგორც კერძო პირთა, ასევე საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფებს შორის.

დემოკრატია, რესპუბლიკანურ-მისგან განსხვავებით, არ მოითხოვს მმართველებისგან განსაკუთრებულ კეთილშობილებას; პირიქით, დემოკრატია გულისხმობს, რომ ნებისმიერს შეუძლია ქვეყნის მართვა. ასევე, დემოკრატია, ლიბერალურ-მისგან განსხვავებით, არ ფიქრობს, რომ პიროვნება დაჯილდოებული უნდა იყოს იმისგან, რასაც ხალხი, ხალხის უმრავლესობა გადაწყვეტს. დემოკრატია უხრუნველყოფს ლიბერალურ-მისა და რესპუბლიკანურ-მის მიერ დამოირიშორებულ კერძო და საზოგადოებრივ სფეროებს შორის პარმონიული ბალანსის დამყარებას.

ბოლო რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ეს სამი ტრადიცია გაერთიანებულია მრავალნაირად და ცვალებადად. ნებისმიერი მათგანისთვის გადაჭარბებული უპირატესობის მინიჭებამ შეიძლება დემოკრატიას საფრთხე შეუქმნას. დემოკრატია ლიბერალურ-მისა და რესპუბლიკანურ-მის გარეშე შეიძლება უმრავლესობის ტირანად გარდაიქმნას, ლიბერალურ-მის დემოკრატიისა და რესპუბლიკანურ-მის გარეშე - პლუტოკრატიად, ხოლო რესპუბლიკანურ-მის ლიბერალურ-მისა და დემოკრატიის გარეშე გადაგვარდება თვითდაჯერებული ელიტის პატერნალისტურ მმართველობად.

ქვეყნის კონსტიტუცია და კანონმდებლობა, რომელიც ტერიტორიულად განსაზღვრული სახელმწიფოს არსებობას უკავშირდება, ყველა ამ

ტრადიციის საჯეროა. სახელმწიფო არის დემოკრატიის მეთავე კომპონენტი, რომელიც მისი ხასიათის მნიშვნელოვან ელემენტებს განსახდერავს.

ბევრი ქვეყანა, რომლისთვისაც, ინგლისისგან თუ საფრანგეთისგან განსხვავებით, დემოკრატია „სახლში სხარდი პროდუქტი“ არაა, ხშირად ცდილობს დაამკვიდროს ის კანონები და კონსტიტუცია, რომელიც განვითარებული დემოკრატიებისთვის დამახასიათებელ თანამედროვე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მოწყობას შეუფერება. ამ დროს იწყება უსახრელო კამათი იმზე, თუ რა არის უკეთესი - ცხოვრება ათგოს ამ კანონებისა და ინსტიტუტების შესაბამისად, თუ კანონები შემუშავდეს რეალური ცხოვრების მიხედვით. ცხადია, ორივე მხარე მხედველობაში მისაღებია. მაგრამ უფრო არსებითაა ის, რომ თავად უნივერსალისტური კანონების შემოღება თანამედროვეობის ნიშანია, თანამედროვე ეპოქის მოვლესა. მათ უკან დახველეთში ლიბერალური და რესპუბლიკური ტრადიციები დგას, რომელიც მხედად თუ განცდა დასავლეთის სახდერებს, მოუხედავად სხვა სამყაროს მრავალი ქვეყნის პრეტენზიისა, დემოკრატიის სახელი დარქმეოდა. დასავლეთში ლიბერალური და რესპუბლიკური პრინციპების გაბატონება კი ამ მხრივ უკავშირდება ეროვნული სამართლებრივი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას და კაპიტალისტის დამკვიდრებას.

ეროვნული სახელმწიფო იღებს საყუთარ თავზე სამართლიანობის დაცვის ფუნქციას მას მერე, რაც ხორციელდება სამართლის კოდირება კანონების სახით და სამართლებრივი კანონის დაცვა ხდება სამართლებრივი სახელმწიფოს ფუნქცია. ამდენად სამართალი რეალისდება კანონის შემუშავებით, და არა პირიქით - სამართლიანობის დამკვიდრება კანონისაგან გამომდინარეობს. სამართლიანობის დამკვიდრებას უნივერსალური კანონის გზით საფუძველში უნდა ედოს სამართლიანობის უნივერსალისტური პრინციპები, ისეთი, როგორსაც დასავლეთში დემოკრატია, ლიბერალისმი და რესპუბლიკანისმი წარმოადგენენ. შესაძლებელია კი სამართლებრივი სახელმწიფოს არსებობა სასოგადოებაში სამართლიანობაზე რაიმე სახის უნივერსალისტური შეხედულებების არსებობის გარეშე?

თანამედროვე კაპიტალისტის და საბაზრო ეკონომიკის განვითარების კავშირი ლიბერალისტისა და რესპუბლიკანისტის ასევე შეიძლება განვიხილოთ კერძო და სასოგადოებრივი ხვეროს დამორიშორების ხიბრუქში. სწორედ კერძოს და სასოგადოებრივის დამორიშორება ხდის შესაძლებელს ისეთ სასოგადოებრივ მოწყობას, როდესაც ეკონომიკური და პოლიტიკური ძალაუფლება აღარაა მოქცეული ერთიან პირამიდაში. კაპიტალისტის შეიძლება იყოს ბევრად უფრო მდიდარი ხელისუფლების ნებისმიერ წარმომადგენელზე ისე, რომ მისი თავისუფლება არ იყოს შეღახული (თავისუფლების დაცვის ლიბერალური პრინციპი), ხოლო რესპუბლიკანისტის შესდგა ის, რომ ხელისუფლადი, რომელიც სასოგადოებას უზარაოდ ემსახურება, სასაჯლოდ საყოველთაო აღარებას მოიხვეჭს, რაც მის უზარობას ანიტებს არა აღტრეყისის, არამედ რაციონალურიობის ელფერს.

ამდენად, თანამედროვეობის ეპოქაში დახვედრის ქვეყნებში სასოფლო-
ოებრივის და კერძოს, სახელმწიფოს და ეკონომიკის ცალკე სეკტორებად ჩამო-
ყოვლობება (რაც ასევე სამოქალაქო სასოფლოების წარმოქმნას უკავშირ-
დება) შეიძლება დემოკრატიული, ლიბერალური და რესპუბლიკური პრინცი-
პების ქრილში განვიხილოთ. ამ სეკტორების ეს არათანხვედრა მნიშვნელო-
ვანია არა მხოლოდ კანონის უხედავობის დამკვიდრებისთვის, არამედ წარ-
მომადგენლობითი დემოკრატიის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის.

წარმომადგენლობითობა, ლიბერალიზმი და რესპუბლიკანიზმი

როდესაც დემოკრატია პირდაპირი დემოკრატიაა, ანუ საჯარო ადგი-
ლას შეკრებილ მოქალაქეთა მიერ გადაწყვეტილებების მიღების ნაირსა-
ხეობაა, მამის არ არსებობს არსებითი, წარმომადგენლობითი ხელისუფლე-
ბა და მასთან დაკავშირებული პრობლემები არ ჩნდება. მაგრამ თანამედროვე
დემოკრატია ძირითადად წარმომადგენლობით ხასიათს ატარებს, რომელიც
დაფუძნებულია მმართველების არსების პრინციპზე.

ხელისუფლების არსებით დემოკრატია ათავსებს კერძო ინტერესების
მქონე პიროვნებას სასოფლოებრივ სეკტორში, ანტიკებს მას სასოფლოებრივ
ვალდებულებებს, მაგრამ ბევრს არაფერს ამბობს იმსხე, თუ როგორ უნდა
იქნეს მის მიერ გაგებული მისი მოვალეობები, რას უნდა ეფუძნებოდეს მისი
გადაწყვეტილებები. რა პრინციპებიდან გამომდინარე უნდა გადაწყვიტოს
მან კონფლიქტი, რომელიც შეიძლება განსდეს მის კერძო ინტერესებსა და
მის მიერ დასაცავ სასოფლოებრივ ინტერესებს შორის? ან კონფლიქტი სხვა-
დასხვა სასოფლოებრივ ფაქტობა ინტერესებს შორის?

წარმოვიდგინოთ პარადიქსის დებუტატი, რომელიც არის ფქმინისტური
მოძრაობის აქტივისტი და პარადიქსში მოხვალა ქალთა უფლებების დაცვის
ღმრთებით. ან რეგისონის წარმომადგენელი, ან ეროვნული უქცირების წარმო-
მადგენელი, რომელიც ამ უქცირების უფლებებს იცავს. რა პრინციპებით უნდა
იხელმძღვანელოს ამ ადამიანებმა ან თუ იმ გადაწყვეტილების მიღებისას? რა
არის მათი წარმომადგენლობითი ფუნქციის არსი? აქ შესაძლოა დებუტატის მან-
დატის სხვადასხვა ინტერპრეტაცია: დებუტატს უნდა გამოხატოს თავისი ამომრ-
ჩევლების ინტერესები (იმათი, ვინც მას ხმა მისცა); დებუტატი გამოხატავს მო-
ვლითსახსილების ინტერესებს; დებუტატი მიხედვის თავისი პარტიის პოლიტიკას;
დებუტატი თავისუფალაა მოიქცეს ისე, როგორც მას მისი სინდისი კარნახობს.
ყოველ შემთხვევაში ის აუცილებლად აღსანიშნავია იმეო ხიჯუჯუებში, როდეს-
აც იმ ფაქტის ინტერესი, რომელსაც იგი წარმოადგენს, გარკვეულწილად არ
ემთხვევა მოვლი სასოფლოების ინტერესს - მაგალითად, მასწავლებლთა ხელ-
ფასების გასრდაამ შეიძლება გამოწვიოს ბიუჯეტის დეფიციტის სრდა და, ამის
შედეგად, ინფლაცია, რაც მოუღ სასოფლოებას შეეხება.

აქნაჩვენებთა „წარმომადგენლობითობის პარადიქსი“, რომელიც უკავ-
შირდება ამომრჩევლთა კერძო ინტერესების მათ ჯამერ (ან ხაერთა) ინტე-

რესად ვადაქცევის პროცესს. ინტერესთა კონფლიქტი, რომელიც ამ პროცესში იქმნება, მდგომარეობს არა მხოლოდ კერძოსა და საზოგადოებრივის ურთიერთმიმართებაში, არამედ ურთიერთმიმართებაში სხვადასხვა საზოგადოებრივ ინტერესებს შორის, როგორცაა სხვადასხვა ჯგუფური ინტერესები, სახელმწიფოს ინტერესი და სხვა.

ლიბერალიზმიც და რესპუბლიკანიზმიც იძლევიან წარმომადგენლობით დემოკრატიაში ამ კონფლიქტის სამართლიან გადაჭრის სცენარს, მაგრამ სხვადასხვა ლოგიკიდან გამომდინარე. ლიბერალიზმი, განიხილავს რა საზოგადოებრივ ინტერესს როგორც კერძო ინტერესთა ჯამს, რომელთაგან ყველა თანასწორუფლებიანია, ამბობს, რომ უმრავლესობის თავისუფლება არ უნდა მიიღწეოდეს უმცირესობის თავისუფლების შეზღუდვის ხარჯზე. დემოკრატია, ხალხის მმართველობა, არ უნდა გადაიქცეს უმრავლესობის ტირანიად, ამდენად გადაწყვეტილება უნდა მიიღებოდეს მოლაპარაკებითა და შეთანხმებით, ყველას ინტერესების გათვალისწინებით. სწორედ ამიტომ, პოლიტიკოსი ვალდებულია მხარი დაუჭიროს კომპრომისულ, ყველას თვალში სამართლიან წინადადებას. რესპუბლიკანიზმი, განიხილავს რა საზოგადოებრივ ინტერესს როგორც ყველას ინტერესზე მაღლა მდგომს, როგორც არა ჯამურს, არამედ საერთოს, პოლიტიკოსისგან მოითხოვს საზოგადოების წინაშე ვალდებულებების შესრულებას.

მოკლედ, ერთიც და მეორეც ამტკიცებს იმას, რომ საზოგადოებრივ თანამდებობაზე არჩეული ადამიანი ემსახურება ამა თუ იმ სახით გაგებულ საზოგადოებრივ ინტერესებს. ისინი ქმნიან მიუკერძოებლობის ეთიკურ ველს, რომლის რეაღივება, გარდა სამართლებრივი მექანიზმებისა, გულისხმობს ამ ეთიკური ნორმების გავიარებასა და აღიარებას ხელისუფლებაში მყოფი ადამიანების მიერ.

პორიზონტალური ანგარიშვალდებულება, ლიბერალიზმი და რესპუბლიკანიზმი

არჩევნები, რომელიც ტარდება პერიოდულად, წარმოადგენს ამომრჩეველთა მიერ ხელისუფლების კონტროლის ვერტიკალურ ინსტრუმენტს. სამწუხაროდ, ეს ინსტრუმენტი, მისი პერიოდული ხასიათისა და სხვა ნაკლოვანებების გამო სრულად ვერ უზრუნველყოფს ხელისუფლებაზე იმ კონტროლს, რომელიც აიძულებს მას დაუქვემდებაროს თავისი კერძო ინტერესები საზოგადოებრივ ინტერესებს. ამიტომ იყო, რომ დემოკრატის ინსტიტუციონალურ მოწყობაში თავის დროზე გათვალისწინებულ იქნა პორიზონტალური კონტროლის არსებობა - ხელისუფლების სხვადასხვა ორგანოებისა და შტოების მიერ ძალაუფლების განაწილებისა და ურთიერთკონტროლის მექანიზმები.

პორიზონტალური კონტროლი მდგომარეობს იმაში, რომ ხელისუფლების სხვადასხვა შტოები უფლებამოსილნი არიან - და რეალურად ასრულებენ კიდევ - ერთმანეთის ზედამხედველობასა და კონტროლს კანონების

დაცვის თავალსაზრისით, კონსტიტუციურობისა და ძალაუფლების გადაამეტების თავიდან აცილების მიზნით. ამ კონტროლის არარსებობის პირობებში შეიძლება დეზარალდეს დემოკრატიის სამივე კომპონენტი - დემოკრატიული, ლიბერალური და რესპუბლიკური. დემოკრატია ზარალდება, თუ არჩევნები ტარდება დარღვევებით, ლიბერალიზმი ზარალდება, თუ ირღვევა ადამიანთა უფლებები, ხოლო რესპუბლიკანიზმი ზარალდება, თუ ხელისუფლების წარმომადგენლები არღვევენ კანონს და მოქმედებენ ეოლუსტარისტულად.

თუ პირველი და მეორე ყოველთვის იწვევენ პროტესტს, უკანასკნელი ყველაზე იშვიათად აღიქმება როგორც ბოროტება, და ზოგჯერ არც შეიცავს ბოროტ განზრახვას. მართლაც, პრეზიდენტი, რომელიც კონსტიტუციის მოთხოვნების საწინააღმდეგოდ შლის არაპოპულარულ პარლამენტს, შეიძლება პატრიოტული მოსაზრებებით ხელმძღვანელობდეს და ხალხის მოწონებასაც იმსახურებდეს. მაგრამ ის იმავდროულად შლის სახელმწიფო მოწყობის საფუძვლებს, ექვეტურ და ავტონომიურ ინსტიტუტებს, რომლებმაც ერთობლივად, კომპლექსში უნდა განახორციელონ ძალაუფლება და გაინაწილონ პასუხისმგებლობა.

ახალ დემოკრატიებში ძალაუფლების ამგვარი გადაამეტება, ხელისუფლების სხვა შტოების დასუსტება, როგორც წესი პრეზიდენტებისგან მომდინარეობს. მართავენ რა ხალხის სახელით, ისინი ხშირად არ თვლიან საჭიროდ დაექვემდებარონ კანონის მოთხოვნებს. ამგვარი ერთპიროვნული მმართველების ძალაუფლება არ არის უსახლერო, მთაც უწევთ კომპრომისებზე წასვლა როგორც მოკავშირე, ისე ოპოზიციური პოლიტიკური ძალების ინტერესებიდან გამომდინარე. მაგრამ ამგვარი კომპრომისები სულ სხვა, არაკონსტიტუციურ წესებსა და ნორმებს ეყრდნობა, ამწუთიერი, კონიუნქტიურული და ინტრიგანული ხასიათის თამაშის ელფერს ატარებს.

პორჩონტალური ანგარიშვალდებულების დარღვევა ასუსტებს დემოკრატიას, განსაკუთრებით კი მის რესპუბლიკურ და ლიბერალურ კომპონენტებს. ის ქმნის საფუძვლებს იმისათვის, რომ პოლიტიკოსებმა გამოიყენონ თავისი თანამდებობები ბოროტად, რაც დაუშვებელია რესპუბლიკური ნორმებიდან გამომდინარე. ამავე დროს იგი ქმნის საფუძვლს იმისთვისაც, რომ ცალკეულმა სახელმწიფო სტრუქტურებმა გადაამეტებული ძალაუფლება მოიპოვონ, რაც დაუშვებელია ლიბერალური ნორმებიდან გამომდინარე.

დემოკრატია შეიძლება არსებობდეს, და არსებობს კიდევაც, ლიბერალური და რესპუბლიკური კომპონენტების სისუსტის ფონზეც. მაგრამ ამგვარ დემოკრატიას ახასიათებს ხოლმე მაღალი კორუფცია (რესპუბლიკანიზმის ნაკლებობა) და შედარებით ნაკლებად - ძალაუფლების გადაამეტება (ლიბერალიზმის ნაკლებობა). ნაკლებად იმიტომ, რომ როგორც კი ძალაუფლების გადაამეტება გარკვეულ ზღვარს ცდება, რეჟიმი დემოკრატიულობის სახელს კარგავს. ერთი კი ფაქტა - დემოკრატია თავისთავად, ლიბერალიზმისა და რესპუბლიკანიზმის გარეშე, კორუფციისა და ძალაუფლების გადაამეტების პრობლემების მოგვარებას ვერ ასწრებს.

საკონტროლო კითხვები

1. დაახასიათეთ კონსტიტუციური ლიბერალიზმი
2. რა მიმართებაა კონსტიტუციურ ლიბერალიზმსა და დემოკრატიზაციას შორის?
3. რაში მდგომარეობს კონსტიტუციური ლიბერალიზმის როლი ხელისუფლების შემსლუდველი მექანიზმების შექმნაში?
4. დაახასიათეთ ის არაფორმალური პარტიკულარისტული პოლიტიკური ინსტიტუტები, რომელიც ფართოდაა გავრცელებული რიგ "ახალ დემოკრატიებში"
4. დაახასიათეთ საზოგადოებრივი და კერძო სფეროს ურთიერთმიმართება: ა) უნივერსალისტური ბ) პარტიკულარისტული ინსტიტუტების ფუნქციონირების პირობებში.
5. რითი განსხვავდება ჰორიზონტული ანგარიშვალდებულება "ბევლ" და "ახალ" დემოკრატიებში?
6. როგორია დელეგირებული დემოკრატია და რითი წააგავს მას პოსტსაბჭოური დემოკრატიები?
7. დაახასიათეთ დემოკრატიის სამი კომპონენტი - ლიბერალიზმი, რესპუბლიკანობა და დემოკრატია, მათი პრიორიტეტები და წინააღმდეგობები.
5. დაახასიათეთ კერძო და საზოგადოებრივი სფეროების ურთიერთმიმართება ლიბერალიზმის, რესპუბლიკანობისა და დემოკრატიის თვალსაზრისით.
6. რა არის საფუძველი ამ სამი ტრადიციის თანაარსებობისა თანამედროვე დემოკრატიებში?
7. რა როლს ასრულებს ლიბერალიზმი და რესპუბლიკანობა ეროვნული სახელმწიფოსა და საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირებაში?
8. რატომაა საჭირო რესპუბლიკანობა და ლიბერალიზმი წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ფუნქციონირებისათვის?
9. რა მიმართება აქვს რესპუბლიკანობსა და ლიბერალიზმს ძალაუფლების გადაჭარბებასთან და კორუფციასთან?

საკვანძო ტერმინები და ცნებები

კონსტიტუციური ლიბერალიზმი
ლიბერალური ავტოკრატია
უნივერსალობა
პარტიკულარობა
ჰორიზონტალური კონტროლი
დელეგირებული დემოკრატია
ხელისუფლების პარტია
რესპუბლიკანობა
პლუტოკრატია

ბიბლიოგრაფია

1. რედ. გ.უოტოლიანი. მეწარმეობა და კორუფცია საქართველოში. - ბიზნეს ლიგა, თბილისი, 1998.
2. Г.О'Доннелл. Делегативная демократия. - "Пределы власти", М.1994.
3. Х.М.Росалес. Воспитание гражданской идентичности: об отношении между национализмом и патриотизмом. - Полис, 6, 1999.
4. J. J.Linz, A.Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press, 1996.
5. G.O'Donnell. *Horizontal Accountability in New Democracies*. Journal of Democracy, v.9, N.3, 1998.
6. G. O'Donnell. *Illusions about Concolidation*. Journal of Democracy, v. 7, N.2, 1996.
7. F.Z.akaria. *The Rise of Illiberal Democracy*. Foreign Affairs, 76,6 1997.
8. R.Rose. *Postcommunism and the Problem of Trust*. Journal of Democracy, v.5, N.3, 1994.

>

ბიბლიოგრაფია

1. დემოკრატია და ეკონომიკა. - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 4, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2000.
2. დემოკრატია: იდეალი და რეალობა. - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 1, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 1999.
3. თანამედროვე დემოკრატია: ღირებულებები და იდეალები. - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 3, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2000.
4. დო მ ი ნ ი კ კო ლა. პოლიტიკური სოციოლოგია (თარგმანი ფრანგულიდან). - თბილისი, 1999.
5. კორუფცია: ზოგადი პრობლემები. - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 5, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2000.
6. მასმედია თანამედროვე საზოგადოებაში. - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 7, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2000.
7. კარლ პოპერი. კიდევ ერთხელ ღია საზოგადოებისა და მისი მტრების შესახებ. - ჟურნალი "ეპოქა", N 4, 1998.
8. რედ. გ. ჟორჯოლიანი. შეწარმეობა და კორუფცია საქართველოში. - ბიზნეს ლოგა, თბილისი, 1998.
9. როგორ კეთდება პოლიტიკა? - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 2, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 1999.
10. საზოგადოება და პოლიტიკა. N 1 - შვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტი, თბილისი, 1996.
11. საზოგადოება და პოლიტიკა. N 3 - შვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტი, თბილისი, 2000.
12. სამოქალაქო საზოგადოება. კრებული. - სამოქალაქო განვითარების საერთაშორისო ცენტრი, თბილისი, 1998.
13. სამოქალაქო საზოგადოება. - ბროშურების სერია "თანამედროვე დემოკრატია: ძირითადი ცნებები და თეორიები", N 6, საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 2000.
14. ძნელი გზა დამოუკიდებლობისაკენ. უცხოელი მეცნიერები 90-იანი წლების საქართველოს შესახებ. - თარგმანების კრებული. რედ. გ. ჟორჯოლიანი. ფონდი "დემოკრატია და აღორძინება", საზოგადოების კვლევის ცენტრი, თბილისი, 1998.
15. ვა ც ლ ა ე პ ა ე ე ლ ი. ძალა უძალოთა. - შვიდობის, დემოკრატიისა და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტი, თბილისი, 1995.

16. М.Н.Афанасьев. Клиентелизм и российская государственность. - М.1997.
17. Л.Бальцерович. Социализм, капитализм, Трансформация. Очерки на рубеже эпох. - Москва, "Наука", УРАО, 1999.
18. П.Бергер. Капиталистическая революция. 50 тезисов о процветании, равенстве и свободе. - Прогресс, М. 1986.
19. Т.Ворожейкина. Демократия и экономическая реформа (опыт сравнительного анализа России и Латинской Америки). - "Pro et Contra", т.1, N.1.
20. Э.Гельнер. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. - АМ arginem, М. 1995.
21. Гражданское общество: западный опыт и проблемы России. - Москва, 1998.
22. Дж.Дьюи. Возражающийся капитализм. - "Полис", 3, 1994.
23. М.Вильин, А.Ю.Мельвиль, Ю.Е.Федоров. Демократия и демократизация (раздел учебного пособия). - "Полис", 5, 1996.
24. Б.Г.Капустин. Три рассуждения о либерализме и либерализмах. - "Полис", N 3, 1994.
25. Б.Г.Капустин, И.М.Клямкин. Либеральные ценности в сознании россиян. "Полис", 2, 1994.
26. Б.Г.Капустин. Современность как предмет политической теории. - Москва, РОССПЭН, 1998.
27. И.Клямкин. Посткоммунистическая демократия и ее исторические особенности в России. - "Полис", 2, 1993.
28. И.Клямкин, Л.Тимофеев. Теневая Россия. Экономико-социологическое исследование. - Российский гуманитарный университет, Центр по изучению нелегальной экономической деятельности. Москва, 2000.
29. А.Лейпхарт. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. -Аспект Пресс, Москва, 1997.
30. Х. Х.Линц. Крушение демократических режимов. Крушение, разрушение и восстановление равновесия. - Проблемы Восточной Европы, 39-40, Вашингтон, 1993.
31. Е.Мачкув. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая трансформация. Проблемы, концепции, периодизация. - "Полис", 4, 2000.
32. А.Ю.Мельвиль. Опыт Теоретико - методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. - "Полис", 2, 1998.
33. А.Ю.Мельвиль. Демократические транзиты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты. - Московский общественный научный фонд. Москва, 1999.
34. А.Н.Никитченко. Транснационализация демократии (третья волна). Демократизация в свете теории международных отношений. - "Полис", 5, 1996.
35. Г.О'Доннелл. Делегативная демократия. - "Пределы власти", М., 1994
36. Я.Ш.Папэ. Олигархи. Экономическая хроника 1992-2000. - Государственный университет, Высшая школа экономики. Москва, 2000.
37. С.П.Перегудов, Н.Ю.Лапина, И.С.Семенов. Группы интересов и российское государство. - Эдиториал УРСС, Москва, 1999.
38. Политическая наука: новые направления (под ред. Р.Гудина и Х.-Д. Кляйгеманна. Научн. ред. русского издания Е.Б.Шестопал). - Вече, М.1999.
39. А.Пшеворский. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в восточной Европе и Латинской Америке. - Москва, РОССПЭН, 1999.

40. П. Раймент. Трудный путь к рыночной экономике: реальности и иллюзии. - "МЭиМО", 5, 1996.
41. Д.А. Раствоу. Переходы к демократии: попытка динамической модели. - "Полис", 5, 1996.
42. Х.М. Росалес. Воспитание гражданской идентичности: об отношениях между национализмом и патриотизмом. - Полис, 6, 1999.
43. А. де Токвиль. Демократия в Америке. - Весь Мир, Москва, 2000.
44. А. Турен. Что означает демократия сегодня? - Антология мировой политической мысли, т.2, Зарубежная политическая мысль XX в. Москва, Мысль, 1997.
45. О.Г.Харитоновна. Генезис демократии (попытка реконструкции логики транзитологических моделей). - "Полис", 5, 1996.
46. И.Шапиро. Введение в типологию либерализма. - "Полис", 3, 1994.
47. Ф.Шмиттер. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. - "Полис", 5, 1996.
48. Ф.Шмиттер. Угрозы и дилеммы демократии. - "Пределы власти", 1, 1994.
49. Л.Ф.Шевцова. Дилеммы посткоммунистического общества. - "Полис", 5, 1996.
50. Л.Шевцова. Россия. логика политических перемен. - в: "Россия политическая" (под ред. Л.Шевцовой), М., 1998.
51. С.Холмс. Чему Россия учит нас теперь? - "Pro et Contra", т.2, 1997, pubs.carnegie.ru/p&c/.
52. G.A.Almond and S.Verba. *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press. 1963.
53. G.A.Almond and S.Verba. *The Civic Culture Revisited: An Analytical Study*. Boston: Little, Brown, 1980.
54. ed. G.A. Almond, G B.Powell. *Comparative Politics Today. A World View*. Harper Collins College Publisher, 1995.
55. ed. L.Anderson. *Transitions to Democracy*. Columbia University Press, New York 1999
56. K.J.Arrow. *Gifts and Exchanges*. Philosophy and Public Affairs 1, 1972.
57. J. Bhagwati. *Democracy and Development*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.
58. A. H.Birch. *The Concepts and Theories of Modern Democracy*. Routledge, 1993.
59. ed. B.Brown, R.Macridis. *Comparative Politics. Notes and Readings*. Wadsworth Publishing Company, 1996.
60. Th.Carothers. *Civil Society*. Foreign Policy, Winter 1999-2000, Issue 117.
61. B.Crawford & A.Lijphart. *Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe: Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms, and International Pressures*. Comparative Political Studies, vol. 28, no. 2, July 1995.
62. L.Csaba. *The Capitalist Revolution in Eastern Europe, A Contribution to the Economic Theory of Sistemic Change*. Edvard Elgar, 1995.
63. R.A.Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press 1971.
64. R. A.Dahl. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press, 1989.
65. R. A.Dahl. *Why Free Markets Are Not Enough*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.

66. R.A.Dahl. *On Democracy*. Yale University Press, 1998.
67. L.Diamond. *Toward Democratic Consolidation*. *Journal of Democracy*, v.5, N.3, 1994.
68. L.Diamond. *Is the Third Wave over?* *Journal of Democracy*, v.7, N.3, 1996.
69. ed. by L. Diamond, J. J. Linz, S. M. Lipset. *Politics in Developing Countries - Comparing Experiences with Democracy*. Lynne Rienner Publishers, 1995.
70. R. Fine. *Civil Society Theory. Enlightenment and Critique*. *Democratization*, v.4, N.1, 1997.
71. M. W.Foley, B. Edwards. *The Paradox of Civil Society* *Journal of Democracy*, V.7, N.3, 1996.
72. Freedom House. *Democracy ratings*. www.freedomhouse.org.
73. F.Fukuyama. *Capitalism and Democracy: The Missing Link*. *Journal of Democracy*, Vol. 3, No. 3, July, 1992.
74. M.Grawitz, J.Leca (eds). *Traite de science politique*. 4 vols. Paris: Press Universitaire de France, 1985.
75. J.Habermas. *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon, 1975.
76. ed. H. Handelman, M. Tessler. *Democracy and its Limits. Lessons from Asia, Latin America, and the Middle East*. University of Notre Dame Press, 1999.
77. Th.Hnafl, Gh.Nodia. *Georgia - Lurching to Democracy. From Agnostic Tolerance to Pious Jacobinism: Societal Change and People's Reactions*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2000.
78. D.Held. *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Polity Press, 1997.
79. ed. by B. Holden. *Global Democracy. Key Debates*. Routledge, 2000.
80. ed. by J. F. Hollifield, C. Jillson. *Pathways to Democracy: the Political Economy of Democratic Transitions*. Routledge. 2000.
81. S. Huntington. *The Third Wave*. University of Oklahoma Press, 1991.
82. S. Huntington. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, 1968.
83. R. Inglehart. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press. 1990.
84. R. Inglehart. *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, 1997.
85. H.-D.Klingemann, D. Fuchs [eds]. *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
86. G. W. Kolodko. *From Recession to Growth in Post-Communist Economies: Expectations versus Reality*. *Communist and Postcommunist Studies*, vol. 26, No 2, June 1993.
87. J.-E. Laneand, S. Ersson. *Comparative Politics. An Introduction and New Approach*. Polity Press, 1994.
88. H.D.Lasswell. *The Future of Comparative Method*. *Comparative Politics*, v.1, 1968.
89. M.Lazeron. *Organizational Growth of Small Firms: An Outcome of Markets and Hierarchies?* *American Sociological Review*, 53.1988.
90. J. J.Linz, A. Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press, 1996.

91. S. M. Lipset. *Political Man*. New York: Doubleday, 1960.
92. ed. by S. Mainwaring, M. S. Shugart. *Presidentialism and Democracy in Latin America*. Cambridge University Press, 1997.
93. B. Moore. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston, Beacon Press, 1966.
94. G. O'Donnell, P.C.Schmitter. *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Unertain Democracies*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1986.
95. G. O'Donnell. *On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latine American View with Glances at Some Poscommunist Countries*. World Development, vol.21, N.8, 1993.
96. (ed) G. O'Donnell, Ph. Schmitter, L.Whitehead. *Transitons from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994.
97. G. O'Donnell. *Illusions about Concolidation*. Journal of Democracy, v. 7, N.2, 1996.
98. G.O'Donnell. *Horisontal Acontability in New Democracies*. Journal of Democracy, v.9, N.3, 1998.
99. M. Olson. *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard Economic Studies, v. CXXIV, Harvard University Press, 1971.
100. ed. D. Potter, D.Goldblatt, M.Kiloh, P.Lewis. *Democratization*. Polity Press, 1997.
101. A.Przeworsky. *Democracy and the Market. Political and Economic Reform in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
102. A.Przeworski. *The Games of Transition*. in: Mainwaring, S.et al. (eds). *Issues in Democratic Concolidation*. Notre Dame, Indiana, 1992. pp.105-52.
103. A.Przeworski. *The Neoliberal Fallacy*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 3, July 1992.
104. A.Przeworski, et. *Sustainable Democracy*. Cambridge University Press, 1995.
105. A.Przeworski, L.Fernando. *Modernization, Theories and Facts*. World Politics. Jan/1997.
106. R.D.Putnam. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, 1993.
107. D.Rueschemeyer, J.Stephens. *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge, Polity Press, 1992.
108. R.Rose. *Comparing Forms of Comparative Analysis*. Political Studies, 39, 1991.
109. R.Rose. *Postcommunism and the Problem of Trust*. Journal of Democracy, v.5, N.3, 1994.
110. R. Rose. *Toward a Civil Economy*. Journal of Democracy, Vol.3, No. 2, April 1992.
111. R.Rose, W.Mishler and C.Hapefer. *Democracy and its Alterantives. Understanding Post-Communist Societies*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.
112. G. Sartori. *Compare Why and How: Comparing, Miscomparing and the Comparative Method*". in: M.Dogan, A.Kazancigil (eds), *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance* (London: Basil Blackwell), 1994.

113. J. Schumpeter. *Capitalism, Socialism and Democracy*. 2-nd ed. New York: Harper, 1947.
114. R. Scruton. *A Dictionary of Political Thought*. Macmillan, 1996.
115. A. B. Seligman. *The Problem of Trust*. Princeton University Press, 1997.
116. L. Sirc. *Morality in Economic Life*. *Communist Economics & Economic Transformation*, vol. 7, N. 2. 1995.
117. A. Simolar. *From Opposition to Atomization*. *Journal of Democracy*, v.7, N.1, 1996.
118. J. D. Stephens. *Capitalist Development and Democracy. Empirical Research on the Social Origins of Democracy*. in: *The Idea of Democracy*. Ed. by G. Copp. J. Hampton and J.E. Roemer. Cambridge University Press, 1993.
119. G. Stigler. *The Citizen and the State: Essays on Regulation*. Chicago: University of Chicago Press, 1975.
120. J. Szymanderski. *Moral Order and Corruption in Transition to the Market: Popular Belief and Their Underpinnings*. *Communist Economics & Economic Transformation*, vol. 7, No. 2. 1995.
121. F. Tönnies. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. The Michigan State University Press, 1957.
122. R. M. Unger. *Democracy Realized. the Progressive Alternative*. Verso, 1998.
123. T. Vorozheikina. *Clientelism and the Process of Political Democratization in Russia*. in: *Democracy, Clientelism and Civil Society*. ed. L. Roniger, A. Gunes-Ayata, Lynne Rien Publishers, Boulder, London, 1994.
124. M. Weber. *Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology*. ed. G. Roth, C. Wittich, Berkley, University of California Press, 1978.
125. K. Weyland. *The Politics of Corruption in Latin America*. *Journal of Democracy*, v.9, N1, 1998.
126. F. Zakaria. *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*, 76,6 1997.